

ЦІКАВЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Валерій
Шевчук

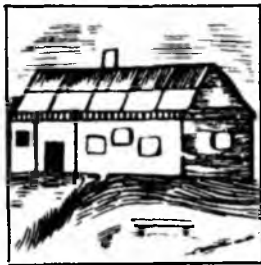
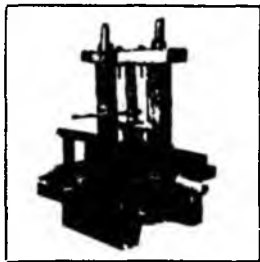
ІЗ ВЕРШИН
ТА НИЗИН

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΕΛΛΗΝΤΣ

ΑΥΤΟΚΑΤΑ ΜΟΙΣΚΑΝΙΤΣΗ

Валерій Шевчук
ІЗ ВЕРШИН ТА НИЗИН

Книжка цікавих фактів
із історії української літератури

КИЇВ
Видавництво художньої літератури
«Дніпро»
1990

ББК 83.3Ук
Ш37

Подібного видання не було на Україні — це перша спроба у художній формі через короткі фактологічні оповіді відтворити в загальних рисах літературний процес упродовж його тисячолітньої історії — до революції 1917 р. У книжці йдеться не тільки про видатних творців, але й про забутих, маловідомих. Подано також цікаві факти з історії української книги, про тих перших, які започаткували певні жанри, про батьків та родинні традиції письменників, про їхню долю і недолю. Окремі сторінки книжки розповідають, як українська література приходила до інших народів, про українську пісню і мистецькі уподобання майстрів слова. Зацікавить найширші читацькі кола і матеріал про псевдоніми, літературні загадки та курйози.

Книга рассказывает о литературном процессе на протяжении его тысячелетней истории — до 1917 г. Речь идет не только о выдающихся украинских писателях, но и о забытых, малоизвестных. Приводятся интересные факты из истории украинской книги, о тех первых, которые основали определенные жанры, о родителях и семейных традициях писателей, их судьбе, о том, как украинская литература пришла к другим народам. Широкий круг читателей заинтересует и материал о псевдонимах, литературных загадках и курьезах.

Рецензент Г. М. Сивокінь

Редактор Н. І. Черкащенко

Ш 4702640101—018 БЗ.31.15.89
М205(04)—90

ISBN 5-308-00835-3

© В. Шевчук, 1990 р.

Передмова

Заголовок книги, що лежить перед тобою, дорогий читальнику, знайомий тобі: звісно, так затитулював одну із своїх поетичних збірок Іван Франко: «З вершин і низин». Наша трансформація — «Із вершин та низин» — зроблена зумисне, щоб, з одного боку, залишити назву, яка твердо вписана в історію української літератури (адже видання наше літературознавче), а з другого — нагадати, що йдеться тут не про знамениту збірку І. Франка, а про цілий комплекс української літератури — від найдавніших часів до революції (гадаю, що не зле було б подібну книжку видати й про післяреволюційну літературу), а Іван Франко, як ніхто, спричинився до його якнаймасштабнішого вивчення та й становлення. Отже, заголовок «Із вершин та низин» я використовую, позичаючи його у свого великого попередника, аби віддати йому честь як найбільшому історичному нашій літературі, вважаю-бо Івана Франка одним із своїх учителів — саме на його творах я формував своє естетичне й наукове мислення.

Книжка має свою історію, складалася вона проздовж ряду років у звісні часи застою, тобто в сімдесяті роки; я гадав її робити у співавторстві з В. В. Яременком для видавництва «Радянська школа», але видавництво тоді не пішло зі мною на співробітництво, бо я був на довгий час вилучений із літературного життя, хоч і досі не відаю, за які такі гріхи. Зрештою, й без того не могла вона з'явитись у світ, а чому, ти, читачу, зрозумієш, переглянувши список використаної літератури: більшість літературознавців, на яких я посилаюся, були тоді серед забутих і вилучених і згадувати їх, а тим більше посилатися, аж ніяк не випадало, та й коло авторів, про яких тут оповідається, теж було, як на той час, зашироке, бо українська література, як і наша мова, існували тоді

у звуженому вжитку. Мені ж хотілося по-справжньому поблукати по вершинах та низинах рідної літератури без озирок на те, що хтось чомусь і комусь недогідний, а наділяти увагою не лише великих синів та дочок нашої культури, але й менших за своїм значенням і внеском, забутих чи призабутих; не зайвим, уважав я, згадати й таких, хто в літературу тільки стукався, а не достукався, в кого доля склалася й не склалася, щоб читач міг, хай і в найзагальніших рисах, побачити й відчутти літературний процес на Україні — оте широке й не завжди добре вивчене річище, що в ньому багато пливучого й потонулого, відомого й невідомого, багато загадок, драм, дивовижних випадків, особливих ситуацій та явищ.

Отже, ця книжка документальна: кожна найменша фабула з неї супроводжується посиланням на наукову роботу, звідки взято ті чи інші факти; інколи ці факти беруться не з одної, а з кількох праць, інколи вони коригуються новішою літературою, словесно формуються в ту чи іншу історійку, бо я дбав, щоб книга добре читалася, адже її призначення популяризаційне — мені хочеться зацікавити українського читача якнайширшого, отже, й розмова моя з ним відбувається найциріша й найприступніша.

Ще одну маю турботу: оскільки в середній школі та й у вищих і середніх навчальних закладах, знову-таки через оте злєславлене звуження нашої культури, предмет української літератури засхоластизувався і спримітивів, учителєві, який підходить до своєї роботи творчо, з цієї книги буде змога добути чимало фактів та історій, які допоможуть оживити виклад предмета, а відтак не тільки дати учневі знання, але й зацікавити його самою літературою. І про таке я дбав, складаючи видання. Перечитуючи давню періодику та рідкісні книги, немало дивувався: скільки цікавого там лежить без ужитку,— а таки добре було б те цікаве повернути в живе культурне буття. Ми якось розучилися дивитися на літературний процес минулого як на частину життя, для нас це по-схоластичному ілюстрація того чи іншого, визнаного за єдино правдиве, уявлення про те життя, тому й факти під те уявлення підганяємо. А воно було багатше й цікавіше, коти-

лося й текло, нерегламентовано дихало, не вкладалося у відведені йому прокрустові ложа, адже все то були живі люди зі своєю величчю й малістю, своїми радощами, смутками й горем. Отож я й вирішив поглянути на колишніх діячів нашої літератури не як на іконні чи агіографічні образи, а таки як на живих і суших.

Звісно, ця книжка не універсальна, вона могла б бути вдвічі чи втричі грубша (нагадаю, що подібна ніколи в нас не виходила), могла б захопити в коло свого огляду десятки інших імен, адже ми мали проздовж тисячолітнього свого літературного існування таки багату традицію і не одному уму її освітлювати й не одним рукам її опрацьовувати. Іван Франко, починаючи свій «Нарис історії українсько-руської літератури» (Львів, 1910 р.), так написав: «Лежить щось у історії і в природі українського (південно-руського або малоруського) народа, що вказує на тисячолітній зв'язок його людності з заселеною ним країною: та сама постійність і однаковість при частковій ріжнородності, та сама соняшна лагідність і живість, спарована з тужливістю, властивій степовій країні». І це справді так: культура наша протягається у глибину глибинну. Через це думається мені й про таке призначення книги: може, захопить вона когось із молоді, хто захоче піти на ті ж стежки, котрими блукав я, чи пошукати стежок неходжених і стати, відтак, літературним слідопитом,— тоді й розказати новому поколінню читачів те, чого не розповів я чи мої сучасники-літературознавці. Адже дивовижна річ — історія української літератури! Ціле життя її вивчаю і ціле життя дивуюся з її безбережності, з її глибин, з її, я б сказав, непізнаності. Постійно щось у ній відкриваю, щось у ній розшукую, з чогось завжди вражаюся — немає тому кінця-краю. Мандрую захоплено по її тисячолітніх дорогах і стежках: виїжджених, і утоптаних, і порослих травою забуття. І никне та трава од жалощів, од туги, як сказав автор «Слова о полку Ігоревім», бо ми часом буваємо ліниві до пізнання власного минулого, бо ми на тих стежках та дорогах так багато власного добра розгубили! І справді, тільки в наші часи починає проступати з туману незнання велична будова українського літературного ренесансу та

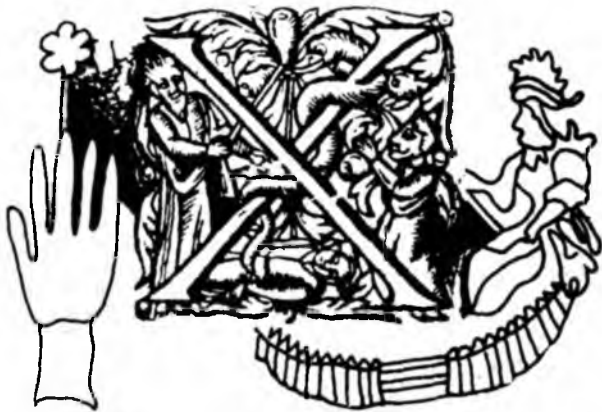
барокко, і дев'ятнадцяте століття ще далеко нами не пізна-
не, а жили ми завжди важко, складно, бо постійно стояло
перед нами оте шекспірівське «бути чи не бути». Нас відучу-
вали від самосвідомості, переконували, що мова наша — не
мова, що народ наш — не народ, а культура — не культура. І
це в той час, коли ми стільки мали цікавого й гарного, цілого
й прекрасного, дорогого і золотого, як писав Тарас Шев-
ченко.

Отож і думається мені: щоб пізнати культурний комплекс
свого народу, не досить знати кількох найвидатніших своїх
діячів та їхню творчість — потрібно пізнати її у всій склад-
ності і багатоманітній сув'язі, у всій сукупності її явищ та
імен, справді, її вершини й низини, величні й малозначні її
явища. Тому героями моєї книжки виступають не тільки
визначні, але й другорядні письменники, — всі вони труди-
лися на одній ниві і всі клали, один більше, інший менше,
свою частку в будівлю нашого духу. Всі вони посилали своїм
сучасникам і наступникам, сущим і ненародженим, енергію
свого «я», і наша повинність — ані їх самих, ані добра й праці
їхніх не занедбувати й не забувати: хай вони йдуть до нас,
а ми йтимемо до них, бо лише при умові такої злуки можемо
називатись у цьому світі культурними людьми. Знову зверну-
ся до Івана Франка, до його праці «Теорія і розвій історії
літератури», яка цитуватиметься в цьому виданні: «Аж там,
де в цивілізаційному поході являється письмо, до нас почи-
нає промовляти душа чоловіка безпосередньо, устами до
уст, і ми відразу здобуваємо можливість заглядати в душу,
в чуття, змагання, радощі і смутки прадавніх, давно загиблих
і забутих поколінь». Більше того, вони, оті «давно загиблі
й забуті покоління», через літературу дають змогу нам пізна-
ти й себе, світ навколо себе і закони рідної землі, адже сказав
Григорій Сковорода: «Наступний весело освітлений день —
плід учорашнього».

ЩО, КОЛИ І ЯК ?

Під літературою розуміємо всі витвори людського слова взагалі. Сама література розкладається на літературу наукову, присвячену потребам людської пам'яті (історія) та людським дослідом над природою, і літературу так звану «красну»...

Що таке філологія?

Поняття «філологія» зародилося в період відродження наук та мистецтва в Західній Європі в XV — XVII ст. і спершу обіймало знання про античний світ. Пізніше назва «філологія» почала охоплювати загальну сукупність вивчень історії, літератури, права, мистецтва того чи іншого народу. В наші часи під філологією в тісному розумінні узвичаєно вважати науку про художню творчість людини, яка створює словесні пам'ятки, тобто філологія вивчає тепер мови й літератури — дві галузі, тісно зв'язані одна з одною в багатовіковому процесі творення (165).

Що таке література?

В найширшому розумінні цього слова література — це збір усіх духовних плодів чи то одного якогось народу (національна література), чи то більшої групи народів (слов'янські літератури, германська, латино-американська, скандинавська, радянська), або ж усього людства (всесвітня література), складених у людській мові. Це може бути збір переказів, споминів, дослідів, досвідів, вигадок та пісень, що передаються з пам'яті з уст до вуст (усна словесність) чи закріплених письмом. Виразних меж між усною словесністю й письмом немає, одне переходить у друге.

Таким чином, під літературою розуміємо всі витвори людського слова взагалі. Сама література розкладається на літературу наукову, присвячену потребам людської пам'яті (історія) та людським дослідом над природою, і літературу так звану «красну», присвячену потребам людського чуття або фантазії.

Що таке національна література?

Кожна національна література — це своєрідний сплав свого, місцевого, оригінального з присвоєним, чужим, перейнятим із довговікових міжнародних зносин. Коли ми втішаємо себе пригодами казкових героїв, фантастичними картинами заклятих замків, життям небувалих звірів та народів, коли незрозумілий нам характер називаємо сфінксом, примху — химерою, оманну дорогу — лабіринтом, то в усьому цьому проступають сліди фантазії й культури давніх єгиптян, вавілонців, асирійців. У кожній літературній появі, а особливо при з'явленні нової літературної течії, помічається своєрідно-національне, яке зв'язане з загально-міжнародним; оригінальний зміст у міжнародній формі і національні форми, в які відлито міжнародний зміст. Із краю в край плывуть течії літературної моди, духовних шаблонів та формул, які по своєму зв'язують фантазію, творчість і чуття письменників — так творяться усталені літературні форми. Водночас з'являються форми нові і відмінні погляди. Вони виникають спершу як сумніви, міцніють і починають заперечувати форми старі, тоді здобувають собі перевагу і в свою чергу витворюють нові школи та моду, нові шаблони, що починають знову панувати, доки не зруйнує їх нової якості слово. Так, зрештою, творяться літературні епохи (242).

Коли воно почалося?

Вивчення історії літератури почалось із зведення в каталоги літературних пам'яток. Згодом почали зводити в одно біографічні та бібліографічні матеріали, а про авторів та їхні твори робити всілякі історико-культурні екскурси. Першою великою спробою на тім полі була робота греків — історико-літературний матеріал збирався ще в часи Песістрата (560—521 рр. до н. е.). Ця робота почалася завдяки потребі збирати і зберігати найцікавіші твори поетичної творчості, в той час коли форми їхнього виготовлення й поширення були дуже примітивні. При Песістраті в Афінах була бібліотека, є

звістки про існування в V ст. до н. е. бібліотек і в приватних осіб (так, стародавні автори сповіщають, що велика бібліотека була в поета Евригіда, а в IV ст. Арістотель володів таким книжковим багатством, що його по праву звать першим збирачем книг). А першим істориком літератури вважають якогось Главка чи Главкона. Пізніше свої літературознавчі зведення дав Дамат з Сігея, а Критій у гекзаметрах склав щось на зразок огляду грецької поезії. Арістотель виклав у своїх «Поетиці» й «Риториці» перші теоретичні узагальнення, зводячи в такий спосіб досвід літературного творення того часу. Ідеї Арістотеля було засвоєно римськими письменниками. Справжні ж історії літератур в сучасному розумінні слова почали складати тільки в XVIII ст. Першою роботою на цім полі була розпочата французькими бенедиктинцями (1733 р.) велика «Історія французької літератури», доведена до 12-го тому (1750 р.), у XIX ст. її продовжила Паризька Академія наук до 33-го тому, заледве довівши її до кінця XIV ст. Від кінця XVIII ст. пішла мода на біографічні лексикони в Німеччині, зокрема, з'явився звітний лексикон Ехера і перша систематична спроба дати історію німецької літератури Гагена і Бішінга — сухий звід біографічних і бібліографічних даних.

Першим бібліографічним нарисом української літератури треба вважати працю, що збереглася між творами київського вченого Є. Славинецького, — знайшов її й видав В. Ундольський в Москві в 1846 році під назвою «Оглавление книг, кто их сложил». Авторство цієї праці з XVII ст. сумнівне: І. Франко, наприклад, приписує її Славинецькому. У XVIII ст. є цікаві спроби огляду давніших пам'яток українського письменства в творах, писаних польською мовою. Особливо цікава книга Гната Стебельського «Два великі світла», де оглянуто всю літературу проти унії кінця XVI — середини XVIII ст. (242).

Вказав на потребу збирання фактів історії української літератури відомий галицький учений І. Могильницький. Складаючи граматику української мови, він надрукував «Розправу про мову руську» (українську — 1829 р.), де говорив про зв'язок новітньої творчості українського народу зі старими літературними пам'ятками. І. Могильницький склав

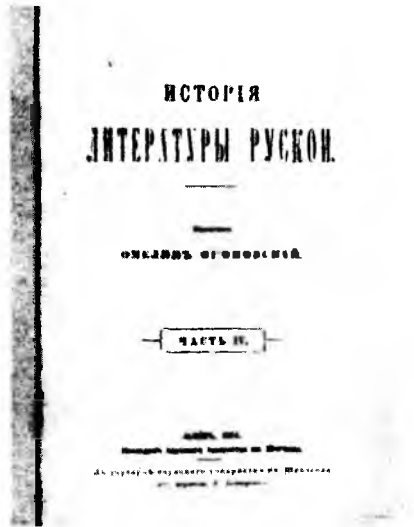
*Могильницький Іван
(1777—1831) —
галицько-український
громадський
і церковний діяч,
засновник першого
українського
просвітнього
товариства (1816),
автор першої
української граматики
в Галичині
та першої
історико-літературної
хрестоматії.*

історико-літературну хрестоматію, починаючи з князівських часів до «Енеїди» І. Котляревського. Десь в цей-таки час, буди професором російської словесності і ректором Київського університету, М. Максимович почав розробляти питання історії української літератури й етнографії. Він писав про народну історичну поезію, про «Слово о полку Ігоревім», про всілякі писемні пам'ятки української старовини і склав 1839 року «Історію стародавньої руської словесності».

Справжні огляди історії української літератури, ведучи їх від письменства княжих часів до сучасності, дали І. Вагилевич в «Замітках о руській літературі» (1848 р.) і Я. Головацький в книзі «Три вступительніі преподаванія о руській словесності» (1849 р.), хоч ці праці мали ще досить помилок і не давали глибокого аналізу. На Східній Україні «Краткий исторический очерк украинской литературы» подав уперше П. Петраченко додатком до курсу історії російської літерату-

Титульна сторінка
одного з томів
«Історії
літератури руської»
Омеляна
Огоновського.

ри (Варшава, 1861 р.), де розглядалася творчість Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка і П. Куліша. Після того починає виходити ряд інших історій української літератури, найбільша з них «Історія літератури руської» О. Огоновського (вийшла в 6-и випусках). Згадане видання, на жаль, залишилося незавершеним через смерть автора (67, 165, 242).

Наука — бібліографія

Хоч знаємо спроби бібліографічних зведень української літератури ще з XVII ст., але як спеціальна літературознавча наука бібліографія (буквальне значення слова — «описування книг») зачалася на Україні пізно. Її основоположником треба вважати М. Комарова (Комаря) — літературного

*Комаров Михайло
(1844—1913)—
український
громадський діяч,
літературний критик,
етнограф, лексикограф,
бібліограф.
Автор популярних
брошур.*

критика, етнографа, лексикографа (автора чотиритомного «Російсько-українського словника»). В 1883 році в альманасі «Рада», що його видав М. Старицький, було надруковано «Бібліографічний показчик нової української літератури (1798—1883)» — перший звід україномовних книжок. Пізніше Комаров продовжив свою роботу: склав бібліографічний показчик матеріалів до вивчення творів Т. Шевченка, С. Руданського, І. Котляревського, М. Лисенка, показчик «Українська драматургія» тощо, поклавши цими працями міцну підвалину під науку української бібліографії. На Західній Україні подібну роботу виконував Іван Левицький, який почав збирати бібліографію українських видань з 1877 року, автор «Української бібліографії Австро-Угорщини» в трьох томах та інших бібліографічних видань (168).

Семимовна муза

Давня українська література в силу історичних умов не витворила єдиної літературної мови. Поетики, ці теоретичні уложення тодішньої літератури, вимагали для віршів мови латинської та польської. Наприкінці XVII ст. до поетик було запроваджено мову слов'янську, хоч її залюбки вживали українські письменники ще задовго до цього узаконення, протиставляючи мові «простій, низькій», тобто народній. Однак народна мова, як жива, все-таки проривалася в літературу, нею написано сатиричний вірш Я. Жоравницького (1575 р.), інтермедії до драм Я. Гаватовича (1619 р.), нею складалося безліч пісень, вона вживалася для осягнення вищого ступеня комізму в інтермедіях, сатирах і травестіях, не призначуваних для друку, користувалися нею в своїй творчості мандгвані дяки, складаючи твори гумористичні. Відтак створилося похідне від мови народної й церковно-слов'янської із закріпленням латинізмів та полонізмів — так звана книжна українська мова XVII — XVIII ст., нею писали вірші, літописи, застосовували в суді, канцеляріях, в уряді. Українська ділова й книжна мова поступово почала замінятися мовою російською, у зв'язку з поширенням російського діловодства на Україні. Таку мову з елементами книжної української застосовували в другій половині XVIII ст., зокрема, письменники Г. Сковорода, І. Фальківський, Г. Максимович... Зрідка вживали на Україні мову грецьку, але грецький текст супроводжувався здебільшого слов'янським (зокрема в граматиках). Таким чином, давня українська література послуговувалася аж сімома літературними мовами, хоч не всіма однаково активно (134).

Як писати вірші?

За старих часів писати поезії годилося, тільки керуючись рядом усталених приписів про правила поетичної творчості, — це була так звана наука про красу в мистецтві. Виводилися в основному ці правила з поетики Арістотеля.

У Франції головним таким посібником до писання віршів була поетика Буало, яка зводила приписи Арістотеля в тісний кодекс, що до краю обмежував поетичну творчість. Реакцією на цю поетику став знаменитий «Лаокоон» Лессінга, в якому автор довів французам, що вони зовсім не розуміють Арістотеля. Поетика Арістотеля стала еталоном і для численних українських поетик з XVII — XVIII ст., створених у Київській академії, — ці поетики регулювали розвиток української поезії. Науку писати вірші вивчали в академії як спеціальний предмет, вважалося, що віршувати може кожен, хто тільки засвоїть відповідну науку: талант і нахнення до уваги не бралися (242).

Дяківська література

Особливим явищем у світовій літературі була творчість так званих мандрівних поетів, в Європі їх називали вагантами. Ці поети переходили з місця на місце, писали здебільшого для народу і часто своїм мистецтвом, як і мандрівні співаки, здобували собі кошти на прожиття. Близькими до такого типу поетів були й українські мандрівні дяки, які створили своєрідну дяківську літературу, зокрема оригінальні «нищенські вірші». Дяк у давній Україні — це був учитель при сільській школі, він часто приймав до себе так званих школярів, здебільшого з числа студентів Київської академії, які пішли по селах і містах у пошуках заробітку, щоб потім мати змогу продовжувати навчання. Жили в школі ще й дітисироти. Ці діти-сироти приходили на майдани, де збиралися люди, і говорили речитативом спеціально написані дяками вірші, найчастіше гумористичні, просячи милостиню на школу. Самі дяки подовгу в одній школі не затримувалися, а часто змінювали своє місце пробуття, за що й прозвали їх «мандрованими дяками». Мандрованими поетами були й згадані студенти Київської академії, так звані бурсаки, чи школярі. Стало традиційним уявляти бурсаків такими, як описав їх М. Гоголь чи В. Наріжний: трохи недоумкуватими простаками з пристрасстю до «горілиці». Такий тип був і насправді,

особливо в часи занепаду Київської академії, тобто наприкінці XVIII ст. Найпоширеніший був інший тип бурсака, який не відчужувався від науки, багато читав і мав жажду знань значно більшу, ніж міг її задовольнити в Київській академії. Типовим представником такого студентства був Г. Сковорода. Він також перейняв спосіб життя мандрованих поетів, хоч коло тем його писань надто поважне і не має нічого в собі бурлескно-гумористичного (164).

Особливий тип письменника

У XVII ст. на Україні формується особливий тип письменника. Далекий від принципових суперечок (релігійних та політичних), не претендуючи на славу і на те, щоб видрукувати свої твори, автор-обиватель у вільні хвилини заповнював власну книгу віршами та прозаїчними нотатками, всілякими виписками з видань тощо. Він любив і гостре слово, і жарт, і роздум, і велемовну орацію, комбінуючи своє й чуже часто так, що згодом читачі не могли відрізнити авторське від запозиченого. Так створено велику рукописну літературу, якою користувалися в XVII, XVIII і на початку XIX ст. Коли рукопис потрапляв до нового власника, той ставив на ньому своє прізвище і часто дописував збірник від себе. Рукописи позичалися і переписувалися, безліч їх загинуло в часі, позбавивши нас не одного ймення та не однієї поетичної перлини, але немало їх і збереглося (166).

Сховані автори

У літературній етиці пізнього середньовіччя автор не завжди виставляв своє прізвище наперед, а намагався сховати його десь: приписати до передмови чи зашифрувати тайнописом. Інколи ім'я бувало так сховане, що його не розшифрували й досі (зокрема в історії України, написаній у XVII ст.— «Синописі»). Поет С. Яворський в одному своєму панегірику (1684 р.) писав: «Я, читачу, сказав тобі своє ім'я: з'єднай

Яворський Стефан
(1658—1722)—
український поет,
філософ,
церковний діяч,
професор Київської
академії.

«явор» із «києм» і пізнаєш мене»,— виходить Яворський. Д. Ростовський своє ім'я подає складене капітеллю, тобто виділяє певні літери в чотиривірші, і вони складають прізвище автора. Іван Максимович радить зібрати число 181 й тоді читач пізнає ім'я автора (число 181 можна було скласти з літерних числових позначок, прийнятих у той час: ІОАНН давало в перекладі на цифри $10 + 70 + 1 + 50 + 50 = 181$. Часто автор називав себе в акровірші (як О. Падальський, І. Пашковський тощо) — (134).

Дворацькі пісні

Є відомості, що при дворах польських панів у XVIII — на початку XIX ст. на Україні була мода заводити співаків-торбаністів з козаків чи шляхтичів, які для потіхи панів

повинні були складати і співати українські пісні, приладжені до панського смаку. Так створилася поезія напівлітературна, здебільшого анонімна, що набула в XVIII ст. особливого поширення; такою поезією, зокрема, наповнювалися тоді співанники. Так, І. Франко начислив у відомій збірці пісень Вацлава з Олеська аж 75 «дворацьких» пісень, тобто не народних, а таких, що вийшли із панських дворів або з попівсько-дяківської сфери. Часто ці пісні були вільного змісту. Це проти них, засуджуючи їх, як неморальні, виступив в 40-х роках XVIII ст. поет В. Лашевський, автор «Трагікомедії про марнотність світу» (35).

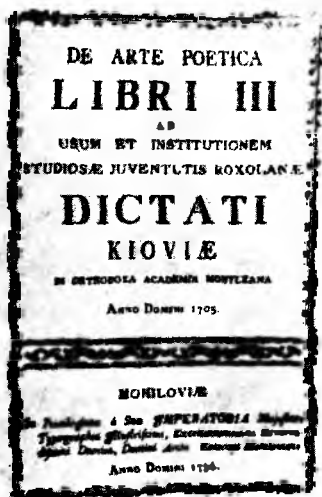
Альбомна література

В XIX ст. багато культурних сімей заводили так звані альбоми — похідне старовинних співаників і рукописних збірників, — куди вписували пісні й вірші. Традиція ж альбомної літератури має свою специфіку: туди часто вносилися твори друкованої літератури. Але були ще альбоми (особливо в літературному середовищі), які збирали величезну масу автографів тих чи інших письменників. Одним з таких дуже цікавих альбомів був, зокрема, альбом Н. Гербеля, перекладача творів Т. Шевченка на російську мову. Тут можна було знайти багато найцікавіших імен свого часу, які полишили після себе згадку у формі віршів, листів; вклеювалися сюди автографи, здобуті принагідно. Були у згаданому альбомі проби руки Т. Шевченка, М. Марковича, Є. Гребінки, О. Чужбинського, Г. Андрузького, О. Кониського тощо (63).

Найпопулярніший курс поезики

Найпопулярніший курс науки поезії в старі часи написав Феофан (Геофан) Прокопович, звався він «De Arte poetica» і був надрукований тільки 1786 року в Могилеві завдяки заходам українського поета й філософа Георгія Кониського. Заголовок своєї поезики взяв Прокопович у Квінтіліана,

Титульна сторінка
«Поетики»
Феофана
Прокоповича.

а в основу її поклав поетику німецького єзуїта Якова Понтана, друковану в 1594 році. Прокопович скоротив книгу Понтана, додав свої приклади і ввів деякі вимоги і від себе, намагаючись очистити теорію поезії від схоластичної формалістики, доведеної в його часи до крайності. Він виступив проти надмірного символізму й алегоризму. Поетика Прокоповича була спробою визволити поетику Київської академії від рабського наслідування латино-польської поетики, і хоч сам теоретик поезії був ще далекий, щоб узаконити вірші, написані народною мовою, узаконив він уперше вірші, писані книжною українською мовою, а не тільки мовами латинською, польською і церковнослов'янською. Про так званій «руський вірш» заговорили київські поети тільки після Прокоповича, хоч писалися вони задовго до такого узаконення. Як бачимо, був Прокопович визначним, як на свій час, реформатором українського вірша (41).

Мистецтво рядків

Слово «вірш» походить від латинського *versus* — рядок. Цікаво, що в українській мові слово «вірш» уживається і в первісному значенні «рядок», і як короткий віршований твір (84).

Українські традиційні віршовані розміри

Найдавніші поетичні твори на Україні мали вигляд ритмізованої прози без рим. Однак уже в «Слові о полку Ігоревім» трапляється принагідне римування. З розвитком вірша для чіткішого підкреслення ритмічних рядків поети почали виносити дієслово на кінець рядка, а незабаром помітили, що текст ритмізується краще, коли дієслівні закінчення збігаються. Так постала найдавніша форма української поезії: нерівноскладовий вірш із дієслівними римами — таким розміром написано всі українські думи, використовували його й окремі поети, зокрема К. Транквіліон-Ставровецький.

Тільки в XVI ст. на Україну приходять елітно-римські зразки поезії, а заодно, за посередництвом польської культури, так званий силабічний розмір: ставилася вимога, щоб у суголосних рядках була однакова кількість складів.

Найпоширенішим розміром поезії XVII — XVIII ст. був 13-рядковий вірш:

Хай ти перед ворогом остраху не маєш,
Знай, бува, й улесливість в світі убиває.
(*Віталій*)

Такі вірші мали обов'язкову паузу (цезуру) після 7-го складу, а в піснях, які мимоволі піддавалися законам музичної гармонізації, набрав поширення зручніший 14-складовий вірш:

Хата біла, постіль мила, і сон не береться,
Біле личко, чорні брови на душі снується.

Цей розмір має назву коломийкового і є найпопулярнішим розміром в українській народній поезії. Ним користувалися як давні поети, так і поети ХІХ ст. 13-складовий вірш, хоч і зустрічається в О. Афанасьєва-Чужбинського і Я. Щоголева, поступово відмирає.

Другий найпоширеніший розмір — 11-складовий з цезурою після 5-го складу — улюблений розмір Л. Барановича, Д. Братковського, Онуфрія тощо.

Доки на землю дощ теплий полетється,
Вітром земля вся тугим обнесеться.
(Л. Баранович)

Одним із найдавніших був 12-складовий вірш, відомий з ХVІ ст., вживався він і в народній пісні:

Ой зелений дубе, чого нахилився,
Молодий козаче, чого зажурився?

Такий трансформований розмір масово засвоїли поети ХІХ ст., зокрема Т. Шевченко, який користується змішаним 14- і 12-складовим розміром.

Існував також і 10-складовий розмір, який зустрічається ще в пісні про Штефана-воеводу в середині ХVІ ст., він типовий і для сербських народних пісень. Користувалися ним і поети ХVІІ — ХVІІІ ст.

Бувало лиха много на світі,
Студенно в зимі, горячо в літі...
(З рук. 1713 р.),

а також народні пісні:

Скажи мені, соловейку, правду,
Де я свою миленьку знайду?

Вживають цей розмір і поети ХІХ ст. Водночас 10-складовий вірш розкладався часом на дві складові частини 5—5, а ці половинки римувались. Уже в ХVІІ ст. на основі такої

ритмічної одиниці з'являються більш складні розміри, наприклад 5—5—5—4: або 5—5—7:

Пощо тужити, себе крушити в мислях я завжди пробуваю...
(Рукопис XVII ст.)

Хан наступає, сам помагає козакам ляхів бити...
(Дума козацька 1651 р.)

Цей розмір перейшов і в народні пісні, вдавався до нього й П. Куліш.

Одним із найпоширеніших розмірів був ще 8-складовий, який часом розкладався на два 4-складові. Цим розміром користується вже 1619 р. Я. Гаватович:

Коли риби достанемо,
В твоїм горщику зваримо...

Цей розмір використовують багато поетів XVII—XVIII ст., переходить він і в народні пісні, тим більше, що механічно тонізується:

Світить місяць на полудне,
Який тепер світ облудний!

У XIX ст. цей розмір застосовували Т. Шевченко, С. Руданський та інші поети. Він ускладнювався у такий: 4—4—6:

Чиста птиця голубиця такий звичай має...
(З рук. XVII ст.)

Цей розмір часто використовувався і в українській поезії XIX ст.:

Текла річка невеличка та й поїнялась морем...
(П. Гулак-Артемівський)

Склалися таким розміром і народні пісні (164).

Процес тонізації українського вірша

В польській мові, де наголос нерухомий, тонізація рядка відбувалася стихійно; а вірш український довго не знав чіткої ритмізації, хоч на потребу її вказав ще на початку XVII ст. у своїй граматиці М. Смотрицький. Однак при тодішньому розумінні поезії на музикальність вірша звертали менше уваги. Тонізація виникала стихійно в так званому леонінському вірші, в якому римувався не тільки кінець рядка, а рима ставилася і в середину рядка на місці цезури. Стихійно тонізувався і найкоротший 8-складовий вірш, і це траплялося вже в I половині XVII ст. Поет і філософ XVIII ст., теоретик поезії Г. Кониський настільки розвинув леонінський вірш, що він звучав уже цілком тонізовано. Українські поети XVIII ст. поступово починають тонізувати 11-складовий і 13-складовий силабічний вірш, а в піснях стихійно тонізувався 12-складовий вірш з цезурою після 6-го складу і вірш 14-складовий з цезурою після 8-го складу. Такий розмір мають більшість українських пісень, які походять із XVII — XVIII ст. Поети I-ї пол. XIX ст. провели тонізацію всіх основних традиційних віршованих розмірів української поезії, за винятком 11-складового, який у XIX ст. майже не зустрічається. Водночас під впливом російської поезії поступово проникав на Україну і ямб, яким писали в XVIII ст. Г. Максимович, К. Кондратович, його використав для своєї «Енеїди» І. Котляревський (164).

Українська балада

В сучасному розумінні балада — це ліро-епічний твір фантастичного, героїчного, історичного чи соціально-побутового змісту з драматично напруженим сюжетом, в якому наявні елементи надзвичайного. Саме слово «балада» походить від латинського *ballo* — танцюю: була це спершу танцювальна пісня, яка поздовж століть значно видозмінилася.

Поетичні твори, які вкладаються в сучасне розуміння балади, культивувалися на Україні вже в XVI ст. — це пісня про Стефана-воеводу, так само баладного строю пісня козака Плахти з початку XVII ст. У XVII—XVIII ст. спорадично зустрічаються і інші твори баладного типу. Такий тип творів здибуємо і в польсько-українських поетів XVII ст. С. Шимоновича («Чари») і братів Зиморовичів, які, хоч писали польською мовою, але зображали життя українського народу.

З розвитком романтизму українські поети розробляють жанр балади свідомо, першими тут були П. Білецький-Носенко, П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, І. Срезневський. Сюжети перших балад було запозичено, але переспівано на український лад. Ці ж таки поети дали перші зразки суто оригінальних балад, видатним майстром цього жанру був Л. Боровиковський. Після того балада стала одним із улюблених жанрів української поезії (150).

Сонет в українській поезії

Сонет, як відомо, італійська форма вірша в 14 рядків, виникла, згодом, в Сіцилії у XIII ст. Досконалості сонет досяг під пером Петрарки. З Італії сонет перейшов до Франції, де його ствердив, як класичну форму, П. Ронсар, в Англії його засвоїв В. Шекспір, в Німеччині М. Опіц. У Росії перший сонет подав В. Тредіаковський — це був переклад французького сонета. Історія українського сонета починається від переробки П. Шпигоцьким вірша Сапфо (Вестник Європы. — 1830. — Кн. VI). Пробивав писати сонети А. Метлинський, Н. Мартовицький, перекладали сонети А. Міцкевича В. Боровиковський і Т. Падура. Проздовж XIX ст. багато українських поетів випробовували цю форму, чимало сонетів написав І. Франко. Найвищого рівня досяг український сонет у творчості М. Рильського і М. Зерова.

Сонет — це твір суворої форми. Складається він з двох чотиривіршів (катренів) і двох тривіршів (терцетів). Розмір здебільшого п'ятистопний ямб. Рими строго впорядковано:

для катренів дві різнозвучні, для терцетів — дві чи три, що різняться від рим у катренах. Відхід від суворих засад сонета називається «вільним сонетом». Прагнучи урізноманітнити сонет, поети вигадали хвостатий сонет — два чотиривірші і три тривірші, цілковитий сонет — з двома римами, перекинтий сонет — спершу тривірші, а тоді чотиривірші, безголовий сонет — один чотиривірш і два тривірші, половинний сонет — чотиривірш і тривірш, кривий сонет — у катренах четвертий вірш скорочено. Існує також важка форма «вінок сонетів», що вимагає від поета немалої винахідливості. Складається він з 15 сонетів, п'ятнадцятий — з перших рядків попередніх чотирнадцяти, притому кожен сонет закінчується тим рядком, яким починається наступний. Перший вінок сонетів в українській поезії зладив М. Жук, художник і письменник, приятель М. Коцюбинського (184, 255).

На позичений сюжет

Неважко помітити, що байки часто писалися на один і той же сюжет, — варто порівняти, скажімо, байки Л. Глібова і І. Крилова. І в Глібова, і в Крилова трапляються сюжети, взяті з байок Езопа, Федра, Лафонтена, але пристосовані в одного автора до світогляду українського, а в другого — російського народу. Писання байок на позичений сюжет — це відголосок старої поетичної традиції писання вірша на задану тему. Ця традиція зародилася в практиці вивчення поетичного мистецтва в учбових закладах на уроках піітики, через що в так званій бароковій поезії можна зустріти безліч віршів різних авторів на одну тему. Зокрема в давній українській поезії любили переспівувати тему про марнотність прагнень збагатитися, про смертність царів як звичайнісіньких людей тощо. Навіть у ХХ ст. можна зазначити ряд тотожних тем, які розробляються по-різному в різних кінцях земної кулі. Особливо пощастило темі «Дон Жуан», яка має в світовій літературі велику кількість опрацювань (154).

Титульна сторінка
«Енеїди»
Івана
Котляревського.

Е Н Е І Д А
на
МАЛОРОСІЙСЬКІЙ ЯЗЬКЪ

через видання

И. Котляревського.

Часть I.

Съ дозволеніемъ

Самовластнаго Цензури.

Издана въ М. Цензурой.

ВЪ САНКТЪ-ПЕТЕРБУРГѢ.

1791 годъ.

Травестії «Енеїди»

Травестією ми звемо так званий комічний епос, в якому класична давнина, а відтак і класичний героїчний твір вдягається в комічну форму і перелицьовується відповідно до звичаїв та смаків доби сучасної. Перший спародіював «Енеїду» у 1547 році мантуанець Теофіль Фоленго. На початку XVII ст. пише пародію «Енеїду» іспанець Кислю де Альдані, тоді — італієць Джованні Батіста Даллі. Опісля француз П. Скаррон видав у 1648—1653 роках твір «Травестійований Вергілій у бурлескних віршах», де кпив із класичних богів та героїв і допікав фарисейським святошам. У 1784—1788 роках з'явилася знаменита травестія німця Алоїза Блумауера, яка висміяла ченців, забобони, фанатизм і релігійну нетерпимість. Німецьку «Енеїду» переробив російський письменник Микола Осипов (1791 р.), написавши сатиру на п'яниць і

неуків. Щодо походження «Енеїди» І. Котляревського немає єдиної думки. Одні вчені вважають, що Котляревський користувався твором Осипова, інші навпаки, що твором Котляревського користувався Осипов,— в його травестії зустрічаються україніزم, згадуються чини, що були тільки в українському козацькому війську, хоч Осипов ніколи не був на Україні. Після вченої суперечки на цю тему в 20-х роках нашого століття питання це лишається відкритим. Попри все, між обома творами є різниця, бо завдання авторів було не однакове. Твір І. Котляревського, як помітив ще П. Житецький,— це своєрідний підсумок кількасотлітнього розвитку так званої давньої української літератури, побудований на її засадах, а відтак переповнений мандрівними мотивами давньої української поезії. «Енеїда» І. Котляревського,— писав відомий шведський учений А. Єнсен,— перевищує набагато своїх попередників і першовзори на полі травестіювання Вергілія. Це справді класичний твір» (151, 154).

Азбучна війна

Слов'яни, як відомо, користувалися різними абетками для своїх писань: спершу глаголицею і кирилицею, а потім кирилицею й латинкою. Історично склалося, що слов'яни католицької віри користувалися латинкою, а слов'яни віри православної — кирилицею.

Походження кирилиці, якою користувалися наші предки, не з'ясовано повною мірою. Принаймні в Паннонських житії Константина-Кирила знаходимо згадку, що він близько 860 року був у Херсонесі і бачив там Євангеліє та Псалтир, написані руськими літерами. Від русина, який володів тими книгами, навчився Кирило цій абетці і згодом створив слов'янську грамоту—«литоцію», яка перейшла в Русь. Кирилиця складалася на основі грецької абетки, винайденої Ульфілою в IV столітті, що використовувалася в Криму до XIV століття, а деякі літери запозичувалися з єврейського

квадратового письма (243). Кирилиця була рукописна, з появою друкарства на її основі створено кириличні шрифти: церковнослов'янські в більшості українських видань XVI — XVIII століть і світські (гражданка) — в небагатьох виданнях слов'янських друкарень XVIII століття.

Церковнослов'янські шрифти мали різні розміри. Напрестольні Євангелія друкувалися великим, так званим євангельським шрифтом: висота літер становила 5 міліметрів і більше, зустрічалися шрифти в 4, найчастіше в 3, 2 міліметри і дрібніші. За типами розрізняємо церковнослов'янські шрифти львівські і острозькі, особливий церковнослов'янський курсив вживався у почаївських виданнях (134). Ці шрифти перейшли в XIX століття і застосовувалися у церковних друках, а також у світських виданнях Західної України чи в наукових виданнях на Східній Україні, хоч згодом їх зовсім витіснили світські шрифти. На Україні, де віддавен велася релігійна боротьба між двома різновидами християнства, відбувалося своєрідне абеткове змагання, яке досягло кульмінації в Галичині в середині XIX ст. Факти використання латинського шрифту для передачі українського письма фіксуються з XVI ст., проходять спорадично через XVII — XVIII ст. і мають певну кількість друків у XIX — XX ст. Дуже часто цим алфавітом користувалися іноземці, здебільшого поляки, яким треба було передавати на папері українську мову, але які самі писали латинкою, і українці — зокрема в почаївських виданнях II половини XVIII ст. Є навіть спроби бібліографії українських видань латинкою, перший такий реєстр зробив Й. Іречек в 1859 році, зафіксував ці видання і І. Левицький у знаменитій своїй «Бібліографії галицько-руській», але найповніший огляд видань, друкованих латинкою (хоч теж неповний), зробив І. Франко у вступі до т. 8 «Українсько-руського архіву», що обіймає 76 назв, зведено тут у покажчик видання XIX ст. до 1857 року. Були спроби користуватися латинкою і в XX ст., в основному в Закарпатті (угорська і чеська абетка). І все-таки, незважаючи на таку довгу історію латинки, цей алфавіт не прижився на нашій землі, отже, можна сказати, є явищем спорадичним.

Думку про широке застосування латинки для української мови подав у 1833 році видавець «Пісень польських і руських люду галиційського» Вацлав з Олеська, тобто В. Залеський, згодом губернатор Галичини. Її підтримав і обґрунтував у львівських «Rozmaitościach» А. Бальовський. Ту саму думку порушив у 1834 році вже українець, священник Йосиф Лозинський, помістивши у згаданому виданні статтю: «Про впровадження польської абетки до письменства руського». На підтвердження своїх думок Лозинський видав латинкою книгу «Руське весілля» (1835 р.).

Рішучу відповідь «латинникам», зокрема на статтю Й. Лозинського, дав автор однієї з перших українських граматик на Галичині Йосип Левицький. Його підтримав найвизначніший поет Галичини того часу М. Шашкевич, який написав Й. Лозинському відповідь під заголовком «Азбука і абе-садо». Я. Головацький завіз її до Перемишля, і тут за два тижні було видрукувано брошулку великим, як на тоді, тиражем — у 3 тис. примірників — і розіслано по всій Галичині. Це сталось у 1836 році. Гроші на видання було зібрано серед львівських семінаристів.

Це був перший період так званої азбучної війни, після чого українці в Галичині й думати забули про латинський алфавіт, хоч під час революції (1848 р.) поляки широко використовували українську мову, передану латинкою, для своїх пропагандистських цілей.

Новий і останній акт азбучної війни почався в 1859 році з ініціативи ретроградного губернатора Галичини графа А. Голуховського, україножера й польського націоналіста, та його поплічника Е. Черкавського.

В 1858 році поет Лев Венгліньський, родом поляк, видав три томи своїх поезій «Нові поезії малоруські, тобто пісні, думи, думки, хори, танці, балади etc. в чистім язиці червонорусинів» і видав їх латинкою. На ці книжки написав простору критичну розвідку під заголовком «Нові поезії малоруські в чистім язиці червонорусинів» Б. Дідицький, тоді студент Віденського університету. Знову було поставлено питання про правомірність уживання латинки для української мови. Паралельно Дідицький готує окрему розвідку про непри-

датність для українців латинської абетки. Книжка ця вийшла у Відні 1859 року.

Тим часом губернатор Галичини Голуховський і Черкавський подають до австрійського уряду меморіал проти тогочасної української інтелігенції, звинувачуючи її в симпатіях до Росії.

На початку травня 1859 року у Відні з'явилась брошура Й. Їрлічка (вона поширювалася не через продаж, а урядово) про потребу українцям Галичини заводити в себе латинську абетку. Поява цієї брошури викликала серед галичан невдоволення. Проти брошури Їрлічка виступив з пропам'ятним листом до міністерства освіти міністерський радник і референт з українських справ в австрійському уряді Г. Шашкевич. Підтримав українців в їхній боротьбі і знаменитий філолог-славіст професор Міклошич. Проте у другій половині травня деякі духівники і вчителі гімназійних шкіл одержали повідомлення, що міністерство освіти кличе їх на нараду щодо заведення латинки для українського письма. Кожен закликаний одержав примірник брошури Їрлічка. Комісія мала почати роботу 30 травня 1859 року під головуванням графа Голуховського.

Комісія мала 4 засідання і засідала до 19 червня. Деякі її члени (Малиновський, Яновський, Куземський) опротестували комісію і вийшли з її складу. Комісія, однак, не прийняла латинки для українського правопису, а тільки уклала проект упорядкування української абетки. 28 липня міністр освіти Австрії граф Тун написав до Голуховського власноручний лист із побажанням, щоб губернатор не втручався у справи азбуки й правопису українців у Галичині. Так формально було закінчено азбучну війну.

Цікаво, що були спроби запровадити латинку і в Східній Україні. Так, у 1844 році латинською абеткою готувався «Кобзар» Т. Шевченка, ілюстрований Башиловим, але світу він не побачив (246, 247, 109, 211).

Як колись писали

Правописи, як відомо, мають у кожній культурі власну історію. В одних мовах усталився правопис традиційний, не пристосований до вимови, етимологічний чи історичний, в інших він рухливий і постійно пристосовується до змін у мові і до живої вимови — це правопис фонетичний. В українській мові історія правописів має свою специфіку. Вже в XVII ст. деякі письменники намагалися пристосувати правопис до вимови, однак вперше стало це обстоював І. Котляревський. Він зберіг старе «ѣ», що читалося традиційно, як «і» (в російській мові, як «є»), зберіг подвійне написання «ы» і «и» — *сын і робити*, зовсім зліквідувавши церковнослов'янське «о», замінивши його знаком «и», «і» (*ніт, він* тощо). Цей правопис був тим незручний, що легко плуталося «ы» з «и», «ѣ» з «і», і це була загальна специфіка правописів XVIII ст. Відтак часто Котляревський писав наприкінці слова «и» замість «і» (*добри, молоди*), йотоване «о» передавав як «іо» і затримав традиційний твердий знак.

А. Павловський, автор «Української граматики», уніфікував «ы» і «и», звівши його до «ы», а «ѣ», «о», «е» віддавав як «і», «є» замінив знаком «ѣ» (*співаѣ*). Такий правопис не сприйняв І. Максимович, не сподобалося йому й те, що Г. Квітка-Основ'яненко замінив знак «і» та «ї» на «и» (*исти, дим*). Він завів так званий етимологічний правопис, в якому літера «і» позначалася кількома знаками: «і», «ѣ», «є», «о», а звук «и» двома — «ы» і «и». Хоч який незручний був цей правопис, він прижився, і ним широко користувалися в Галичині аж до кінця XIX ст., в той час як у Східній Україні його не сприйняли. Поет Л. Боровиковський намагався скласти фонетичний правопис. «И» він писав як латинське «v» і «и», відкинув «ѣ», а літерами «и» та «і» замінив церковнослов'янське «ѣ», «є», «о», ввів і йотоване «є», прийняв латинське «g», а йотоване «о» передавав як «йо». П. Гулак-Артемовський, а з ним і А. Метлинський почали користуватися російським правописом, так званою «ярижкою», який російський уряд пізніше визнав українцям за обов'язковий, тільки звук «і» віддавали вони літерою «и» (*исти*).

Титульна сторінка книги
Миколи Гатчука
«Вжинок рідного поля».

В 1841 році О. Корсун видав у Харкові альманах «Сніп». Правопис він змінив по-своєму: відкинув твердий знак, уніфікував «и», «ы» до одного знаку «и», а «і» — до латинського «j» (писав він: *син, свѣт*).

Намагаючись увести єдину правописну норму, П. Куліш реформував український правопис, наблизивши його до вимови, ввів єдине «и» та «і», останньою літерою позначав і йотоване «і» (*істи*). Йотоване «о» позначав скандинавсько-російським «ѳ», а «ѳ» — знаком «е», твердий знак спершу затримав. Цей правопис завів він в «Записках о Южной Руси», що вийшли в 1856—1857 роках, поклавши цим основу до нашого сучасного правопису. Звався цей правопис «кулішівка». Пізніше він почав здвоювати співзвуччя: *суддя, ніччю, весілля*, довівши цей принцип до крайності: *молоцці, ж жоню, ш чоловіком, піт темну годину* тощо.

Свій правопис хотів завести М. Гатцук, видавши книгу «Вжинок рідного поля», але він був настільки ускладнений, що не прижився.

К. Шейковський у 1860 році зладив новий правопис, на основі правопису А. Павловського. Він відкинув твердий знак і ввів на позначення звуку «дз» стародавню літеру «S», «дж» — сербське «ч». Шейковський замість твердого знака ввів до мови апостроф.

Уклав свій правопис М. Драгоманов (так звана «драгоманівка»), ввівши, вслід за О. Корсуном, латинське «j» (він писав *jiji*), а м'які приголосні пом'якшував через «ь» — *весільья*. Цим правописом надруковано всі женецькі видання Драгоманова і деякі галицькі, в яких брав участь вірний учень ученого М. Павлик.

Прихильником фонетичного правопису був М. Шашкевич. «Пиши так, як чуєш, а читай, як бачиш», — заповідав він.

У 60-х роках в Галичині почався рух за введення «кулішівки». Проти молоді, яка запроваджувала її в «Вечорницях» і «Правді», виступили так звані старі прихильники етимологічного правопису. Ідучи на компроміс, прийняв етимологічний правопис у 1880 році і редактор «Правди» та газети «Діла» В. Барвінський.

Складаючи свій словник української мови, Є. Желехівський провів нову реформу правопису, ввівши два знаки для «і» — «і» та «і̇» — останній знак уживав для йотованого «і̇» і того «і», що походить від давніх «ѣ» та «е» (*їсти, лід*), зовсім вилучив твердий знак, ввівши апостроф. На основі цього правопису («желехівка») постав правопис, яким користувались у своїх виданнях Наукове товариство імені Т. Шевченка.

Правопис, яким користуємося зараз (реформована «кулішівка»), остаточно склався на Східній Україні після зняття в Росії у 1905 році обмежень для української мови (154).

Не жалій часу на читання,
бо його тим обернеш
на добрі речі...
Шукай пожитку в книгах
і доступишся вічного життя!

Найдавніша книга

Найдавніша з книг, що збереглися до нашого часу, надрукована на території України кириличним шрифтом, є «Апостол», виданий 15 лютого 1574 року у Львові «друкарем-москвитиною» Іваном Федоровичем (Іваном Федоровим). Це єдина книга, випущена ним у Львові. Однак на могильній плиті І. Федоровича було вирізано, між іншим, що він своїм дбанням «друкування занедбале відновив», можливо, маються тут на увазі кириличні друки, призначені для України, що їх випустив у Кракові Святополк (Швайпольд) .Фіоль (134).

Культура оформлення

Стародавня українська книжка мала свою сталу культуру оформлення. До компонентів, які прикрашали книгу, належали фронтиспіси і присвяти. Фронтиспіси — це особливі заголовні аркуші з алегоричними малюнками, що образно відтворювали зміст книги. На початку книги кладалися присвяти тому чи іншому благодійнику автора. Форма присвяти була така: на звороті заголовного аркуша — герб патрона, оточений його ініціалами. Під гербом друкувалася «Епіграма» — невеличкий вірш, що тлумачив символіку самого герба і містив величання благодійнику. Потім шло послання з присвятою і визначенням ролі, яку відігравав патрон в авторовому житті і у виданні книги, величання роду, мужності благодійника, щоб «зберегти славу його на довгі літа». Інколи присвята адресувалася не одній особі, а колективу, як це було в книзі К. Саковича «Вірші на погреб... П. Сагайдачного» (1622 р.), де в епіграмі зверталися до війська Запорозького. Траплялося, що частина тиражу присвячувалася одній

ІВАН ОУЧЕ СЛОВО СВѢТОВОУХЪ ОБЕЩЪ .

ІВАН ОУЧЕ СЛОВО СВѢТОВОУХЪ ОБЕЩЪ .
 СЪ ДИОФНИ . ОНИЖЕ ЧАЧА И , ТЕМ
 РИЧНИЖЕ НАУТИТИ . ДИОФНИЖЕ ДНЕ ,
 ЗАПОМѢДАВЪ ВПЛОМЪ ДУХОМЪ СВѢТЪ ,
 НИЖЕ ИДЕША ВЪЗНЕСЕША . И РЕКИМАШЕ
 НИЖЕ ИНОУСТААН СЕБЕ ЖИДА ПОСТРАДА

НИИ СВОИМЪ . ВЪМНИСЯХЪ НЕСТІННИХЪ ЗНАМЕ
 НИХЪ . ДНЯМИ ЧЕТЫРИ ДЕСЯТЬМИ МЛА
 ДША НАМЪ ИГАЯ НИЖЕ ОЦѢТКИИ КЛИИ . СНИ
 МНИЖЕ ИМАДЕ , ПОВЛАЧЬАШЕ НАМЪ ШЕРСААН
 МА ПИШЛЪ ТАЧНЕСА . ПОЖДАТИ ОБЪТОВАНИЕ
 ШТЕ , ІЖЕ СМЫШЛОУТЕ ШЛЪМЪ . ІАКО ПИШНІЕ
 ОУЧЕ КРИМАЪ СЕБЕ ВЪДІИ . ВЪІЖЕ ІМАТЕ КРЕ
 СТИТИСЯ ДУХОМЪ СВѢТЪМЪ . НЕПОМНИСЯХЪ ОИ
 ДНІХЪ . ОНИЖЕ ОУЧЕ ВЪШІИШЕСА . ВЪІРАШЕХЪ

ВЪ СѢТѢИ ИВІАНКЪИ НА ПІСХИ . ІНАВЪЗНЕСІ
 НИ ГНЕ .

31
 А

Титульна
сторінка книги
Касіяна Саковича
(1622).

особі, а друга — іншій. Поряд із гербами тих чи інших магнатів зустрічалися часом знаки друкарів.

Після присвят ішли звичайно передмови, звернені до читача, чи, як тоді називали, «читальника», за якими подавався зміст книги, хоч його можна було бачити і після основного тексту. Основний текст часто супроводжувався ілюстраціями (ритинами). Наприкінці книги вміщувалися алфавітні покажчики, післямови, реєстри помилок, прохання до читачів вибачити за помилки — традиція, яка перейшла від книги рукописної. Поет Л. Баранович у книзі «Життя святих» («Żywoty świętych»), виданій у Києві 1670 року, таке прохання передав у віршах. Часом наводиться у книжці і дата видання — інколи у формі загадки, як у книзі «Повість про диявола», виданій у тому-таки XVII ст.; повідомляється про

Герб із віршовою присвятою в книзі Івана Оршовського «Багатий сад».

початок і кінець друкування тощо. Крім того, старі видавці дбали про прикраси, рамки, заставки, ініціали, кінцівки.

Друкарське мистецтво на Україні в XVII ст. сягнуло такого високого рівня, що часом книгу обсягом понад 800 сторінок друкували за два місяці («Тріодь постна», видана в Києві 1627 року), а львівський «Антологіон» (1643 р.), що містить 1442 сторінки, друкували одинадцять місяців. Книга набуває вишуканого естетичного вигляду, прикрашається не тільки орнаментами, а й численними ілюстраціями кращих тодішніх художників-ритівників, використовуються шрифти різної величини (134).

Як продавали книжки на Україні

Книги за старих часів, тобто в XVII — XVIII ст., продавалися перш за все в друкарнях. Друкар М. Сльозка в 30-х роках XVII ст. продавав видання Львівського братства, роз'їжджаючи по ярмарках. В добу П. Могили киево-печерські видання розповсюджувалися, крім України, в Московській державі і в Молдавії. В 1672 році друкарські майстри лаври Т. Кушка та О. Мушин відкрили в Москві навіть книгарню, хоч невдовзі та книгарня існувати перестала. Чернігівські видання продавалися в Києві, Харкові, Ромнах, Сумах, Борзні. В Києво-Печерській лаврі у XVIII ст. була книжкова крамниця, і лавра переслідувала тих, хто продавав книги на базарах без її відома. Під кінець XVIII ст. в Києві на найлюдніших вулицях вже було чимало книгарень, в яких продавали продукцію своєї, а також Московської, Чернігівської і Почаївської друкарень. На Подолі в XVIII ст. була немала лавка якогось київського торгівця Гарбуза. Він скуповував і продавав пошарпані, старі і старовинні видання. Покупцями в нього були студенти й професори Київської академії. Цього Гарбуза можна вважати першим букіністом на Україні.

В ті ж таки часи на Україні було в ужитку чимало іноземних книжок, і їх залюбки купували. Так, у бібліотеці Я. Марковича, генерального підскарб'я, який жив у XVIII ст., були твори богословські, медичні, історичні, латинською, польською та іншими мовами. Книжники II половини XVIII ст. лубенський полковник П. Апостол, І. Скоропадський, К. Шафаренко, П. Симоновський та інші купували багато книжок у бреславльського крамаря Корна, зокрема твори Вольтера, Скаррона... Є звістка, що 1778 року до Чернігівського полку прибув з Італії (Мілана) книжковий торговець Йозеф Бонда для продажу латинських книжок. Постачали книги й українські книгарі, що мали торговельні зносини з Данцігом, Кенігсбергом, Лейпцігом, Бродами та іншими містами. В II половині XVIII ст. багато видань привозили полтавські книгарі, що були навіть об'єднані в товариство, до складу якого входили Г. Паскевич із братом, С. Максимович, Ф. Лук'янів та інші. В травні 1781 року прикажчик товари-

ства Г. Паскевич привіз із Бреславля 725 медичних книжок французькою та німецькою мовами. В жовтні того ж року інший прикажчик — Й. Пащенко — придбав 140 медичних книжок німецькою, латинською та французькою мовами. Ф. Лук'янів роздобув 1200 книжок німецькою та латинською мовами. Багато книжок привозила й надсилала з-за кордону молодь, що там навчалася, аж тодішній генерал-губернатор князь Куракін видав у 1798 році обіжник із забороною присилати «непозволительные сочинения» під загрозою конфіскації майна. Не диво, відтак, що І. Котляревський, який володів французькою та німецькою мовами, познайомився свого часу в тій-таки Полтаві з травестійними обробками «Енеїди», що їх зробили француз Скаррон і німець Блумауер (132, 134).

Кінцеві записи на давньоукраїнських рукописних книжках

Як вихідну картку в старій книзі під текстом літописів, збірників, повчань старі писарі лишали записку від себе, укладену здебільшого у формі молитви з оправданням своєї нетямучості і висловлюючи радість, що важка праця переписування закінчилася. Такі записи часто уклалися афористично, на зразок: «Радіє заєць, утікши із сіті, радіє віл, дооравши ниву,— так само радіє і писар, дописавши книгу». Закінчується книга дуже часто проханням: помилки виправляти, а переписувача не проклинати. Загалом наші предки дивилися на книжку з великою повагою і ставилися до неї дуже серйозно.

«Не жалій часу на читання,— радив один із таких переписувачів Іван Томашівський ще в 1680 році,— бо його тим обернеш на добрі речі, адже хто час витрачає на пусте, то начебто з павутини полотно робить, з піску замки будує і мотилі хапає в повітрі руками, відтак руки марає і геть викидає. Шукай пожитку в книгах, в духовному харчі і доступишся вічного життя!» (239).

Безсиле прокляття

Славетний український друкар I половини XVII ст. Михайло Сльозка, заснувавши власну друкарню, мимоволі вступив у конкуренцію з іншими друкарнями. Київський митрополит П. Могила писав Львівському братству, що Сльозка шкодить і Київській друкарні. «Тільки зачнемо якісь книги друкувати,— писав митрополит,— він упереджує і тим чинить нам прикрощі». Коли ж він, погрожував владика, не відмовиться від своїх учинків, його буде відлучено від церкви і проклято: «Нехай буде проклятий, зовсім його анафемі віддаємо і милостям вашим (тобто львівським братчикам.— В. Ш.) пильно вказуємо, щоб ви, милості ваші, з ним ніякого спілкування не мали, не важилися входити з ним, проклятим, у ділові стосунки під страхом такої ж кари». Цікаво, що такі страшні погрози не вплинули на Сльозку і на братчиків. Друкар спокійно продовжував свою роботу, а братство не тільки не припинило з ним стосунків, але й уповноважило його бути за свого представника на похороні П. Могили (134).

Хай точить його невсипущий черв'як

Ще й досі зберігся забобон, що вкрасти книжку чи не повернути її господарю — не гріх. Через це з давніх часів було вироблено особливі заходи проти книгокрадів. Колись у бібліотеках Західної Європи найцінніші книги приковувалися до своїх місць ланцюгами. Та одним з найцікавіших заходів проти цього зла був засіб, який широко практикувався на Україні. На полях книги чи на початку її писалося міцне закляття або й лайка до того, хто захотів би книжку привласнити. В давні часи такий спосіб виявлявся ефективним. Ось зразки таких написів: «Хто хотів би цю книжку віддалити з цього місця, той буде мати зі мною справу перед божим судом», «Хай ця книга перебуває в цій церкві вічно, а хто її візьме, хай буде проклятий, хай буде засуджений на

Одне із видань Михайла Сльозки
«Апостол» 1639 року.

невгасимий вогонь і хай точить його невсипущий черв'як». На одному рукописі XVIII ст. стояв навіть такий двовірш:

Хто би мав сю книгу вкрасти,
Тому сім літ свині пасти.

Не зважаючи на такі закляття, книги все-таки крали: нові їх власники, щоб зняти з себе закляття, старанно вишкрібали чи виривали «страшні» написи (240).

Найдавніші енциклопедичні читанки

В XVI—XVII ст. на Україні були поширені своєрідні збірники, що подавали читачам у найкоротшій формі збір усіляких потрібних і непотрібних відомостей, якими при нагоді можна було б похизуватися в товаристві. До таких творів належав принесений з Заходу «Люцидарій», збірка космогонічних, географічних та етнографічних відомостей, часто зовсім фантастичних. Незалежно від цих збірників, що ставили за мету дати сяке-таке поняття про світ, повставали ще так звані «Азбуковники» — пояснення рідкісних слів і важливих тем, упорядкованих за абеткою (243).

Бийте поклони, а менше думайте

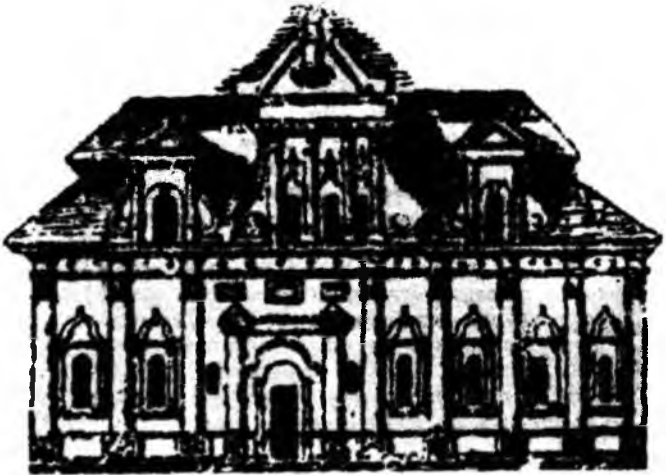
В XVII ст. в українських друкарнях видавалося немало світських книг: збірки поезій, твори історичні, політичні, панегірики тощо, — це, певна річ, не подобалося фанатичним церковникам. У 1720 році указами сенатським, а тоді й синодальним друк світських книг на Україні був заборонений. А перед друком книг церковних їх належало надсилати по два примірники «проб», чи по-сучасному коректур, на остаточне виправлення й дозвіл у Московську синодальну контору. Пізніше Синод зобов'язав українські друкарні надсилати щорічно відомості про те, які книги було надруковано протягом року. Тим самим книги вперше стали підлягати

офіційній цензурі, бо досі цензури як такої на Україні не було. Світських книг після того указу вийшло дуже небагато — це переважно підручники і панегірик М. Козачинського на прибуття в Київ цариці Єлизавети (1744). В Чернігові вийшла ще в 1755 році «Межевая инструкция» (134).

Книжкові підробки

Цікавим явищем в старому книгодрукуванні були підробки видань. Так, «Євангеліє учительне», видане в Рахманові 1619 року К. Транквіліоном-Ставровецьким, було повторене в Могильові 1697 року в друкарні Максима Вошанки настільки точно, що й досвідчені бібліографи не помічали різниці між виданнями.

В деяких випадках підробки робилися тою ж таки друкарнею, яка друкувала й справжні видання, щоб обійти

Друкарня Києво-Печерської лаври у XVIII ст.

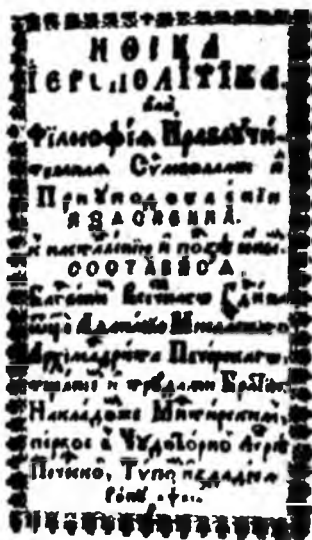
цензурні утиски. Так професор С. Голубев встановив, що різні примірники «Євангелія» Львівського братства з датою 28 листопада 1690 року вийшли двома накладками в 1690 і 1697 роках. В той час як братство закінчувало це останнє видання, в Польщі змагалися за корону Август II і Яків Собеський. Видання обов'язково мало бути з молитвою за короля, і щоб не молитися за непевного претендента і тим не піддати видання конфіскації, видавці ставили на книзі 1690 рік у 1697 році і подавали молитву за Іоанна-короля, тобто Яна III Собеського, не бентежачись, що той помер у 1696 році.

Подібний обхід цензури зробили в Чернігові, видавши «Руно орошене» Д. Ростовського в 50-х роках XVIII ст. і поставивши на ньому дату 1702 рік, щоб не посилати видання в цензуру до Москви (134).

Незвичайна книжка

В Києво-Печерській лаврі вийшла в 1712 році невеликого формату книжка на 185 сторінок «Ифіка ієрополітика, чи Філософія повчальна символами і порівняннями пояснена до навчання й користі юнакам». Ця книжка потім неодноразово передруковувалася у Петербурзі, Львові, Москві і навіть у Відні. Вона цікава тим, що оздоблена численними образками (близько 70), вгорі стоїть морально-повчальний напис, під малюнком — чотиривірш і після того наука чи мораль-роз'яснення. Таким чином, це поетична книжка і водночас мистецький альбом, особливо, коли зважити, що гравюри на міді (мідерити) робив до київського видання знаменитий український художник Никодим Зубрицький. Моралі з «Ифіки» й малюнки до них були в свій час надзвичайно популярні. Дуже часто образки «Ифіки» перемальовувалися на віконницях будинків, наочно поучаючи всіляким істинам. Мотиви «Ифіки» перейшли на кахляні малюнки і «промовля-ли» до господарів і в самій господі (266).

Титульна сторінка
«Ифіки
ісрополітики...»
(Київ, 1712 рік).

Давні книголюби

Головним сховищем книжкових скарбів, як рукописних так і друкованих, були церковні й монастирські бібліотеки. Заснована Ярославом Мудрим бібліотека містилася в Софійському соборі у Києві і загинула. Князь здобував книги з Греції й Болгарії, тримав переписувачів, піклувався перекладами з грецької тих творів, яких бракувало мовою болгарською. Є згадки про сувої та зшитки, чотирикутні книжки з окремих зшитків із пергамену. Син Ярослава Мудрого Святослав наповнював «кліті свої книгами», до нашого часу дійшли відомі збірники Святослава 1073 і 1076 років, укладені за болгарськими зразками. З монастирських книгозбірень найзначніша була в Києво-Печерському монастирі.

Друга велика збірка книг склалась у XVII—XIX ст. частково із приватних зібрань великих книголюбів В. Ясинського, Т. Щербацького, Є. Болховітінова — вона влилася тепер у фонди Центральної наукової бібліотеки УРСР. Серед монастирських книгозбірень найбільшою була бібліотека Києво-Печерської лаври. Стародавня її частина, однак, загинула під час пожежі 1718 року.

В XVII—XVIII ст. існували бібліотеки при різних школах. Найбільшою була бібліотека при Київській академії. Вона почала складатися ще за великого книголюбця П. Могили, і до кінця XVIII ст. в ній було понад 10 тис. примірників, серед них багато рукописів. Майже все це згоріло в 1780 році під час великої пожежі на Подолі.

Були ще бібліотеки приватні, келійні. Значною збіркою слов'янських, латинських і польських книг володів П. Могила. Купував він книги у Варшаві та Кракові. Для свого часу це була величезна книгозбірня (2 131 том). Вона перейшла до бібліотеки Київської академії і згоріла в 1780 році.

Завзятими книголюбцями були письменники й філософи С. Яворський, Т. Прокопович і Д. Ростовський-Туптало. Д. Туптало говорить у своєму заповіті, що з 18-літнього віку прирік себе на добровільні злидні: не зібрав ні золота, ні срібла — тільки книги. Було їх порівняно небагато (302 томи) і перейшли вони в 1709 році до Московської патріаршої бібліотеки.

Визначним бібліофілом був поет і філософ С. Яворський. Свої книги він заповів ніжинському Благовіщенському монастирю, при цьому склав каталог книжок і ліричний шедевр давньої української поезії (латинською мовою) — «Елегію до бібліотеки». Її переклав на українську М. Зеров. Крім каталогу, С. Яворський передав у Ніжинський монастир особливий «Тестамент» («Заповіт»), дбайливо виклавши в ньому низку приписів щодо переховування й користування книгозбірнею. У кінці заповіту Яворський проголосив прокляття тим, хто зважиться присвоїти, чи дарувати кому, чи продати, чи таємно взяти, чи в якийсь інший спосіб таємно видалити книгу з монастиря. Погрози ці не вплинули на сучасників, і через 10 років бібліотеку цю, за розпоряджен-

Могила Петро
 (II пол. XVI ст.—
 1647)—
 український
 громадський
 та церковний
 діяч,
 письменник,
 фундатор
 Київської
 колегії.

Петро Могила
Петро Могила
Петро Могила
Петро Могила

ням із Петербурга, було передано до Харківського колегіуму, де вона й зберігалася.

Величезну бібліотеку зібрав Т. Прокопович, кількість його книг сягла 4 тисяч. Він писав Петру I: «Збираю чималу бібліотеку, на тисячу шістсот карбованців уже купив книжок і, коли зможу, купувати їх не перестану. Служачи захопленню своєму, служу, здається, загальній користі. Ніколи нікому, хоч і в крайню нужду б упав, бібліотеки продавати й не подумаю!» Після смерті Прокоповича (1736 р.) ця книгозбірня

*Туптало (Ростовський) Дмитро
(1651—1709) —
український церковний діяч,
письменник і проповідник.
Автор знаменитих «Четві Міней»,
писав музику до своїх
творів.*

перейшла до Олександро-Невської лаври в Петербурзі, а пізніше була передана Новгородській семінарії.

Ледве чи не останнім книжником старого типу був учений і поет Іринеї Фальківський. Він зібрав чималу бібліотеку і був великим аматором рукописної книги: традиція, яка в кінці XVIII ст. уже вмирала. Маючи чудовий почерк, Фальківський надавав рукописам напрочуд вишуканого вигляду (7, 134).

Видавець Лисенков

На Великій Садовій вулиці в Петербурзі, неподалік Публічної бібліотеки, в будинку Пажеського корпусу майже сорок років містилася книжкова крамниця І. Лисенкова. Родом з України (справжнє його прізвище Лисенко), він був і продавцем

книг, і видавцем. Хоча жив у Петербурзі, цікавився українською літературою і видав чимало творів своїх земляків. Його ім'я як видавця поставлено на «Чигиринському Кобзареві» Т. Шевченка (1844 р.). Випускав він твори Г. Сковороди, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, Г. Данилевського. В нього видав М. Гоголь свого «Ганса Кюхельгартена», а М. Гнедич російський переклад «Іліади». Лисенков брав участь в комплектуванні бібліотеки Харківського університету, а його крамниця стала своєрідним письменницьким клубом, де збиралися літератори купити нове видання і обмінятися думками (185).

Ентузіаст

Директором знаменитої друкарні П. Куліша в Петербурзі в 50—60-х роках ХІХ ст. був Данило Каменецький. Зайнятий цілий день службою в канцелярії генерал-губернатора Ігнат'єва, цей ентузіаст української літератури весь вільний від служби час віддавав роботі в друкарні, де робив коректуру рукописів, а боячись помилок, власноручно складав такі епохальні видання, як «Кобзар» Шевченка і «Народні оповідання» Марка Вовчка. Допомогавав він і при виданні журналу «Основа».

Д. Каменецький був великим книголюбом і збирав колекцію дрібних українських видань — книжок і брошур, склавши унікальне зібрання такого типу пам'яток (228).

«Русалка Дністрова»

Як відомо, літературне відродження в Галичині почалося з видання «Русалка Дністрова», яке вийшло в 1837 році. Цікава історія цього видання.

Маркіян Шашкевич, його ініціатор, хотів видати книжку, в якій були б вірші, казки, наукові розвідки. Цю книжку гадав він назвати «Зорею». Рукопис було послано до Відня в цензуру, але тамтешній цензор В. Копітар української мови не

Титульна сторінка
«Русалки Дністрової».

РУСАЛКА ДНІСТРОВАЯ

Национальный книжный магазин

У БУДИНЬ

Пискарев Микола, Пастуховича Івановича...

1836

знав. Тим часом було призначено цензора на українські книжки, став ним ретроградний священник В. Левицький, який і заборонив «Зорю». Шашкевич з товаришами вирішили видати книжку в Угорщині, де була вільніша цензура. Організатором цього заходу став Я. Головацький, який вчився у 1835 році у Пешті і познайомився там із молодими сербами. Збірник «Зоря» перекомпонували і назвали «Русалкою Дністровою». У 1836 році Я. Головацький послав рукопис до Пешта сербові Юрію Петровичу. Його заходами цензура й дозволила друкувати «Русалку...». Гроші (460 флоринів) дав на друк відомий західноукраїнський меценат, директор головної школи в Коломиї Микола Верещинський. Решту доклав, позичивши, сам М. Шашкевич (191 флорин). «Русалку» було видрукувано в кількості 1000 примірників. 800 послано до Львова, де їх конфіскувала цензура, а 200 залишилось у Будапешті, де частину продали, а решту пересла-

Титульна сторінка
першого видання
«Кобзаря»
Тараса Шевченка.

КОБЗАРЬ

Т. ШЕВЧЕНКА.

ТАБЛИЦА СОДЕРЖАНИЯ.

1840.

ВЪ ТИПОГРАФИИ С. АНДРЕЕВА.

ли до Відня. Тільки ці примірники й розійшлися. На М. Шашкевича та його приятелів впали великі гоніння, за ними було встановлено поліцейний нагляд. Лише 1848 року знято було арешт з «Русалки Дністрової», і видання могло вже вільно прийти до читача (153, 217).

Перший «Кобзар»

Перша книжечка Т. Шевченка «Кобзар» вийшла у світ майже в день других роковин його звільнення із кріпацтва. Прислужилися до того двоє: Є. Гребінка, який перший помітив надзвичайний поетичний хист у хлопця, і П. Мартос (фінансував видання «Кобзаря» 1840 року). Цензурував книжку найліберальніший цензор тих часів П. Корсаков. Набиралася й видавалася вона приблизно з місяць. У квітні 1840 року

книжка вже з'явилась у петербурзьких книгарнях. Проте не всі випущені примірники були однакові: в тих було зроблено менше купюр, у тих — більше. Перші мали 115 сторінок, а другі — 114. Примірників з меншою кількістю купюр було зовсім небагато; тільки 1961 року один із таких примірників виявлено у відділі рідкісної книжки Ленінградської наукової бібліотеки. В ньому вміщено повний текст поеми «Тарасова ніч» і майже повний (без п'яти з половиною рядків) текст послання «До Основ'яненка». Тираж видання навряд чи перевищував тисячу примірників і не залежався. Його незабаром поповнили численні рукописні списки «Кобзаря». Рецензії та відгуки на книжку з'явилися майже у всіх петербурзьких журналах та газетах. Жодна з виданих перед тим книжок не привертала до себе такої уваги. Після арешту Т. Шевченка «Кобзар» 1840 року було заборонено й вилучено — це зробило книгу раритетом ще за життя поета (18).

Спалена дисертація

В 1840 році М. Костомаров склав магістерський іспит у Харкові, а через рік написав дисертацію «Про причини і характер унії в Західній Росії». Призначено було й час (2 квітня 1842 р.), коли Костомаров мав її захищати, однак харківський архієпископ Інокентій Борисов помітив невідповідність дисертації казенним догмам того часу. Дисертація пішла до міністра освіти графа Уварова і після рецензії професора Устрялова її було спалено. І хоч учений захистив (1843 р.) іншу дисертацію: «Про історичне значення російської народної словесності», — кафедри в Харківському університеті не дістав, натомість мусив стати учителем гімназії в Рівному (155).

Сорок шість років заборони

Надзвичайна доля судилася книзі П. Куліша «Украинские народные предания». 1847 року рукопис було набрано в друкарні, видання готували до випуску, коли автора заарештува-

Титульна
сторінка юнги
Пантелеймона Куліша
«Украинские
народные предания».

ли як члена Кирило-Мефодіївського товариства, а всі його книжки заборонили. «Украинские народные предания» однак не знищено, хоч і заборонено цензурою, побачили вони світ тільки в 1893 році. Деякі з них увійшли, правда, до «Записок о Южной Руси».

Отож видання «Украинские народные предания» має на титулі дату — 1847 рік, але не містить обов'язкового для тодішніх книг напису: «Дозволено цензурою» (116).

Примірники для друзів

Відомо, що «Кобзар» Т. Шевченка 1860 року, який вийшов у друкарні П. Куліша, був сильно порізаний цензурою. Т. Шевченко попросив управителя друкарні Д. Каменецького

набрати заборонені місця з поеми «Катерина», і окремі відбитки вклеїли до кількох примірників «Кобзаря», які Шевченко вирішив подарувати своїм друзям (120).

Шевченко — автор підручників

У 1858—1860 роках на Україні почався рух за просвіту широких мас населення. В ряді міст було організовано недільні школи. З'явилися і перші українські букварі: «Гра-матка» П. Куліша, а в Полтаві книжка О. Строніна. Остання книга не задовольнила Т. Шевченка, який гаряче відгукнувся на цей почин і раніше Строніна склав свій «Южно-русский буквар». Після букваря Шевченко гадав скласти й видати «Арифметику», «Етнографію» і «Географію», «Історію Украї-їни»: «Якби Бог поміг оце мале діло зробити, то велике і саме зробиться»,— писав він 4 січня 1861 року. Однак смерть перешкодила поетові виконати цей задум. Вийшов тільки «Буквар», який Шевченко встиг розіслати по Україні (103).

Надзвичайні обмеження

Відомо, що в царській Росії — тюрмі народів — видавалися закони на ущемлення так званих іногородців. 30 травня 1876 року цар Олександр III підписав указ про надзвичайні обмеження української мови й літератури. В ньому стояло:

1. Не допускати ввозу у межі імперії без особливого дозволу Головного управління у справах друку будь-яких книг і брошур, що видаються за кордоном українською мовою.

2. Друкування та випуск в імперії оригінальних творів і перекладів заборонити, за винятком історичних документів, пам'яток, творів красного письменства при умові дотримання при виданні історичних документів правопису оригіналу, а в творах красного письменства російського правопису (так звана «ярижка»); дозвіл на друк красного письменства давати не інакше як після розгляду в Головному управлінні у справах друку.

3. Заборонити всілякі сценічні вистави і читання українською мовою, а так само й друк на тій мові текстів до музичних нот.

Цим дивоглядним законом практично заборонялася українська культура в межах Російської імперії.

У 1881 році внесено було до закону деякі зміни. Українською мовою дозволено друкувати словники, народні пісні й казки, дозволялися також театральні вистави і співи українською мовою, але не інакше як з особливого дозволу генерал-губернатора.

В цьому становищі пробула українська культура до 1905 року, коли обмеження було знято. Центр українського культурного життя перемістивсь у Галичину, і східноукраїнські письменники друкувалися здебільшого там (154).

Як читалися колись газети

Преса українською мовою, як відомо, могла в ХІХ ст. існувати тільки в Галичині. Видавець не збирав передплати наперед, як це робиться тепер, а надсилав перше число свого часопису «на оказ», тобто на ознайомлення читачам. Коли число не поверталось, такий адресат вважався передплатником, коли ж поверталось, то на ту адресу часопис не надсилав. Через це галицькі газети й журнали завжди містять у собі прохання до читачів «вирівняти залежності», тобто прислати гроші за одержані газети й журнали. Не диво, що були серед читачів такі, котрі часописи приймали, а про гроші забували. Із-за цієї дивної залежності видавців від передплатників кожен пренумерант газети робив себе не тільки читачем надрукованого, а й компетентним суддею, починаючи від правопису й мови і закінчуючи провідною ідеєю. Тож коли надруковане не подобалося йому, вважав за можливе дати волю власному обуренню і то в найдосаднішій формі. Особливо багато доводилося терпіти, як видавцеві, І. Франкові. Номери «Друга», «Громадського друга» та інших часописів повертались у редакцію прикрашені написами, колекція яких могла б стати оздобою збірки лайок. «Чи сказився?» — запитує

один передплатник. «Не смійте мені присилати такої огидної мукулатури», — гримів другий. «Возвращается обратным шагом к умалишенным», — писав галицький москвофіл (244).

Використання премії

Відомо, що після виходу із в'язниці І. Франко та М. Павлик почали в 1878 році випускати журнал «Громадський друг». Фінансував цей часопис М. Драгоманов, переславши на руки М. Павлика місячними посилками 500 карбованців, одержаних як пай із Уваровської премії, яку було дано видавцям знаменитих «Исторических песен малорусского народа». Можливо, через те й друкувався журнал так званою «драгоманівкою» (243).

Незвичайний часопис

Наприкінці 1879 року в Галичині почав виходити спершу двотижневий, а пізніше тижневий часопис для народу «Батьківщина». З його сторінок пролунало тверезе, просте слово до селян, про їхні насущні справи, про те, що діється навколо них (інколи редакція не боялася сказати й гостріше слово осуду тих, хто робив кривди народу). У газеті вміщувалося безліч дописів самих селян. Вона розбудила нечуваний ентузіазм, її селяни чекали цілими гуртами, геть за селом визираючи посланця, котрий мав принести номер. Часопис читали письменно на цвинтарях під церквою, по неділях перед цілою зібраною громадою, забуваючи про відпочинок. Кожна громада вважала за обов'язок описати в «Батьківщині» свої громадські порядки та злидні. З якого повіту чи кутка не було звісток, писаних селянами, там люди ходили, мов осоромлені на ціле сусідство. Прихильники реакції в Галичині дивилися на газету лихим оком, вбачаючи в ній ненависний дух Драгоманова і відгомін богохульних дописів «Громадського друга». Як літературно-науковий додаток до «Батьківщини» виходив щомісяця «Додаток до Батьківщини» (1886),

складався він заходом молодого студентської київської громади, особливо слухачки Київських університетських курсів О. Доброграєвої. Сюди входили твори М. Максимовича, І. Нечуя-Левицького, популярні статті про українську літературу, статті, що знайомили галицьких селян з життям селян на Україні Східній. Найбільш популярна була «Батьківщина» в час редагування її М. Павликом (243, 244).

Кількість українських п'єс

До 1863 року, коли М. Кропивницький написав першу драму, українська література мала 45 друкованих п'єс. До 1872 року цих п'єс стало 88. У 1881 році, коли було дано дозвіл грати рідною мовою, український театр міг використати 132 п'єси. До 1910 року, коли помер батько українського театру М. Кропивницький, їх уже стало 761. Сам Кропивницький написав 44 п'єси і 3 переклав (184).

Письменники-книголюби

Великим бібліофілом був український учений, видавець і поет, автор книги «Наські українські казки Іська Материнки» Осип Бодяньський. Він почав збирати книги ще під час навчання у Переяславській семінарії. Після його смерті лишилася багата бібліотека, а в ній чимале зібрання рукописів. Бодяньський помер, не залишивши заповіту. Дружина ж його була жінкою без будь-якої освіти. Бібліотеку хотів купити Московський університет за 7 тисяч карбованців, а жінка просила 12. Мало намір придбати бібліотеку і Міністерство народної освіти для Томського університету, однак, поки йшли переговори, її купили за 3 тисячі карбованців букіністи. Вони ніби виручили за неї 20 тис. крб., рукописи ж з бібліотеки зникли ще перед продажем. Тільки через кілька років частину їх купив колекціонер із Ростова А. Титов (22).

Така ж сумна доля бібліотеки аматора книги і стародавніх рукописних пам'яток, поета й етнографа В. Шишацького-Іллча, автора поетичної збірки «Українська квітка»

(1857 р.). Поет прожив тільки 31 рік, але за цей короткий час встиг упорядкувати великий збірник народних пісень і скласти чималу книгозбірню, де було багато раритетів. Улюбленою думкою поета було заснувати в Чернігові публічну бібліотеку, бо в той час місто не мало жодної. Він віднайшов збірку віршів поета кінця XVII — поч. XVIII ст. Климентія, уривки з якої опублікував невдовзі в «Основі» П. Куліш (6).

Хоч є переконання, що жінки не надаються до бібліофілства, звістки, які збереглися про бібліотеку Марка Вовчка, заперечують це твердження. Тут було все з української літератури 50—60-х років, наукові твори з української історії, козацькі літописи, зокрема С. Величка, твори М. Костомарова, історичні романи Д. Мордовця, полонимовні видання з історії України, збірка основних російських белетристів, чимало книг англійською мовою, зокрема повні збірки Діккенса, Теккерея, Вальтера Скотта, Філдінга, Смолетта. По-особливому любила вона Шеллі (ще задовго до того, як з'явилася на нього мода в Росії). Багатством і повнотою відзначалася французька частина бібліотеки: були тут майже всі філософи-енциклопедисти і видатні письменники, починаючи з XVI ст. Особливо повно представлена французька література XIX ст. Дуже любила Марко Вовчок Рабле, Стендаля і Бальзака. Окремим розділом ішла багата колекція книг для юнацтва. Бідніша за інші німецькомовна частина її бібліотеки: Гете, Гейне, Шлоссер, Вебер тощо. Італійська частина бібліотеки містила твори всіх класиків, особливо берегла вона примірник Сільвіо Пелліко. З польської літератури письменниця тримала твори історичні і поезію. Дуже любила Міцкевича, чудово його знала й часто цитувала. Були ще в Марка Вовчка повна колекція творів латинських та грецьких класиків і зібрання східних казок (27).

Завзятим бібліофілом був поет і учений В. Щурат. Як і М. Возняк, він нікому не позичав книжок, але, на відміну від нього, любив похвалитися новопридбаним «раритетом», як мисливець вдалим полюванням. Цікаву історію про нього як бібліофіла розповів М. Рудницький. До В. Щурата часто заходив один із львівських дармоїдів К. Він заробляв як скрипаль у нічних кав'ярнях, умів малювати, двічі «зайцем»

об'їхав світ, хвалився навіть, що, коли капітан висадив його на дикий острів, став там королем людожерів. Цей К. приносив вряди-годи В. Щуратові рідкісні видання. Вчений не дуже розпитував, де той їх бере, хоч мав підозру, що книги крадені. Одного разу К. прийшов напідпитку і відчув потребу висповідатися. Оповів, що збудив довір'я митрополита А. Шептицького, набрехавши йому, нібито хоче стати ченцем і спокутувати гріхи. Шептицький лишав його інколи у величезній книгозбірні, і К. приносив чужі книги Щуратові, а вчений, не без задоволення, ставив їх на свої полиці (181).

Завзято любив книжку і М. Черемшина. Володіючи дев'ятьма мовами (німецькою, французькою, англійською, угорською і п'ятьма слов'янськими), Черемшина мав дивовижно широке коло читання. Чи в дорозі, чи вдома письменник завжди потребував гарної книжки. З особливою старанністю комплектував власну бібліотеку. Вдома мав у підшивках майже всі українські газети й журнали, а також деякі польські й австрійські. В його книгозбірні було немало раритетів. Купуючи книжку, письменник віддавав її в оправу і зберігав як найдорожчий скарб (191).

Однак найбільшим книголюбом серед українських письменників-класиків був Іван Франко. Ще школярем він зібрав собі невелику бібліотеку в 500 томів, хоч грошей на те не мав. Вчинив він це в цікавий спосіб: робив за товаришів письмові завдання, а в нагороду брав тільки книжки. За день, крім своїх уроків, майбутній письменник міг виконати ще 5 завдань на одну тему і то таких відмінних одна від одної, що вчитель не пізнавав, що це була робота однієї руки. Пристрасть до книжок залишилась у нього на все життя.

Щонайменше раз на тиждень заходив письменник у книгарні. В деяких із них мав «особистий рахунок», бував у антикварів Бодєка та Ігеля, де знаходив часто не один раритет. Франко не любив позичати книжок у друзів і знайомих; читаючи, робив помітки на полях. Не дуже охоче позичав свої книжки. Зібравши одну з найцікавіших приватних книгозбірень, Франко казав, що коли йому захочеться вночі знайти книгу в темряві, щоб покласти її на столі для ранішої роботи, він робить це безпомильно. Разом з тим Франко не

дбав про колекціонування власних видань, не писав присвят на книгах, хіба що закордонним письменникам з подякою за якусь послугу. Через це залишилося книжок із автографом І. Франка мало.

— Коли ви маєте час читати книжки? — питали його.

— А я й не маю його, — відповідав письменник, — добре, що книжки мають свій запах. Я часто не читаю їх, а нюхаю.

Був І. Франко навіть і в гостях бібліофілом, про що свідчить такий випадок.

Поїхати в гості до поміщика Федоровича спонукала письменника велика бібліотека, що її з фанатизмом бібліофіла скуповував Федорович. Були в нього й цінні старовинні рукописи. Приїхавши в с. Вікно, І. Франко відразу ж загубився між книжок. Він перерив бібліотеку дідича, як кріт сад: сортував книжки купками, бо його дратувало, що вони не впорядковані. Федорович намовляв письменника поселитися в нього і стати його бібліотекарем, працювати — над чим захоче. Звичайно, Франко від того відмовився (245).

Лубочні видання

У II половині XIX ст. особливо популярними стали невеличкі видання для народу, що виходили чималим тиражем, дуже дешеві. Видавали їх московські книгарі Губанов, Ситін та інші, розносили спеціальні книгоноші по селах усієї Росії — народ радо купував ці видання з барвистою (лубочною) картинкою на обгортці, хоч часом книжки були дивовижно химерні: «Наука о том, как деньги занять и не отдать», «Все фокусы рук — как играть и не проигрывать», «Чорт в кармане, или Ведьма на цепи», «Вор Яшка» тощо. Однак траплялася серед такого мотлоху й корисна література.

Друкували московські лубочники книжки й українською мовою, здебільшого з великою кількістю помилок. Такі книжки були досить популярні. Видавалися українською мовою й дивогляди, наприклад, «Як кум Бандура чортяку піймав та не удержав». Книгар Ситін продавав таких книжок в рік на 300 тис. крб. (26).

«Бібліотеки»

Такою назвою в ХІХ ст. об'єднували так звані серійні видання. «Бібліотеку найзнаменитіших повістей» випускала газета «Діло», що виходила у Львові, — в серію входили твори українських письменників та переклади з інших літератур. Книжки ці продавалися по невисокій ціні і видавалися чепурненькими томами.

В цій серії виходили зокрема твори Є. Гребінки, І. Нечуя-Левицького, П. Куліша.

Журнал «Зоря», поки був під редакцією О. Партицького, видавав у 1884—1886 роках «Бібліотеку «Зорі», якої вийшло 11 томів. У цій бібліотеці побачила світ книжка І. Франка «Воа constrictor», подорожі В. Льницького, комедії Г. Цеглинського, а також двотомник Т. Шевченка, твори А. Могилянського, «Слово о полку Ігоревім» тощо. Тоді ж таки, в 1884—1886 роках, на взір німецької бібліотеки «Реклама», почала виходити «Русько-українська бібліотека» (випущено 14 томів); вперше тут були видані як передрук з «Зорі» знамениті «Люборацькі» А. Свидницького; друкувалися твори І. Нечуя-Левицького, В. Барвінського, О. Стороженка, С. Руданського, У. Кравченко тощо. І. Франко видав у цій серії свої «Галицькі образки».

В Чернівцях у 1885 році почала видаватися «Бібліотека для молодіжі». Книжки гарно ілюструвалися. Ініціатором видання був О. Попович.

З 1889 року почав видавати своїм накладом «Літературно-наукову бібліотеку» І. Франко. До 1892 року вийшло в ній 15 томів, серед яких знаменита розвідка І. Франка про І. Вишенського, «Австро-руські спомини» М. Драгоманова і його ж «Чудацькі думки». Ще перед цим у 1878—1880 роках І. Франко, М. Павлик та І. Белей видавали «Дрібну бібліотеку», в якій Франко надрукував свої «Думи та пісні найзначніших європейських поетів». Видання містило серію художню і наукову. Серію наукову складали переклади суспільствознавчих і природничих праць, зокрема твори М. Драгоманова, О. Добролюбова, Д. Писарева, Т. Гекслі тощо. І. Франко готував для цієї ж серії переклад 24 розділу

«Капіталу» К. Маркса, але видати його не зміг. На 14 випуску бібліотека припинила своє існування. Останньою книжечкою було оповідання І. Франка «На дні» (243, 193, 88).

«BC» і «ВІК»

У 1898 році вся культурна Україна святкувала століття виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського, тобто століття нової української літератури. З нагоди цього свята з'їхалися тоді до Львова українські письменники з Галичини та Буковини, журналісти, наукові діячі. Вони вирішили залишити якусь тривку пам'ятку на відзнаку цього свята і заснували «Українсько-руську видавничу спілку», яка почала функціонувати з 1899 року. Відтоді й почали виходити чепурні невеличкі томики з віньєткою ВС. В «Спілці» найбільше працював І. Франко.

На Східній Україні з тієї ж нагоди було засновано видавництво «Вік», яке відразу увінчало свою діяльність виданням великої тритомної Антології української літератури «ВІК», а потім започаткувало серію однотипних видань творів українських письменників (на палітурках було зображено український пейзаж з білостінною хатиною) — (193).

«Живі струни»

Так називалася літературна серія, що її видавав А. Крушельницький та В. Старосольський. Серія мала на меті друкувати найновіші твори української літератури, переклади з інших літератур. Почалася вона в 1899 році. Тут вийшли твори самого А. Крушельницького, О. Авдиковича, переклади з польської літератури (223).

Перший опис бібліотеки, перший
видатний ренесансний український поет,
перший український словник.

БГОДУНОВЕННА КНИГА
ГЛАГОЛЕМА

“
АЗБУКА

ІМ'Я ВЩЕ НАЧАЛНА СЛОВЕНКІА
СТАТНЕМ ТАКОЖДЕ ННОДВО ВУЧМ

Перший буквар,
перший
літературний
гурток,
перший теоретик
віршованого
українського
мистецтва,
перші видання
гражданкою,
перше
етнографічне
видання, перші
вистави
«Наталки
Полтавки»,
перший журнал
на Україні,
перша друкована
антологія
української
поезії
та інше.

Перший опис бібліотеки

на нашій землі відносять до 1288 року — це перерахування й опис бібліотеки князя Володимира Васильовича, зроблені Волинським літописцем. Цікаво, що Стародавня Русь цінувала книги незалежно від змісту: книги були взагалі дуже дорогі. Монастирі для їхньої охорони робили інвентарні описи, які служили виключно з практичною метою (165).

Найдавнішими друкованими книжками,

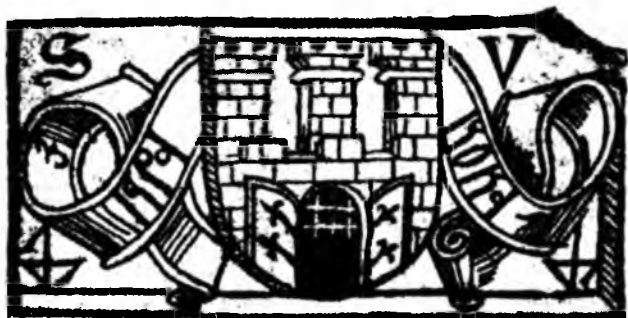
призначеними для нашої землі, було 5 книжок церковно-слов'янською мовою, що їх видав 1491 року в Кракові друкар Швайпольт (Святополк) Фіоль. Цей почин приніс східним слов'янам друкарську справу (7).

Першим видатним ренесансним українським поетом,

ім'я і твори якого знаємо, треба вважати Павла Русина з Кросна (народився близько 1470 р., а помер 1517 р.). «У своїх книгах,— пише про нього відомий російський дослідник І. Голєніщєв-Кутузов,— магістр Павло незмінно називає себе руським... Павла Русина з Кросна слід вважати першим гуманістичним поетом України». Поет довго працював у Кракові, викладаючи у тамтешній академії, бував він в Угорщині, жив у Відні. В своїх творах з любов'ю описує рідну землю, означення «русин» для нього «слово солодке», і він гордий з того, що носить таке ім'я. Однак першим з українців, хто почав писати латиномовні вірші, був Юрій Дрогобич (книга «Прогностичне судження...», 1483 рік). (5).

Перший український словник

складено було після 1581 року невідомим автором. Він лишився в рукописі і мав назву: «Лексис з тлумаченням слов'янських слів на просту мову». Тут всіх слів 896, автор підшив свого рукопису до «Острозької біблії», яка вийшла в 1581 році, і в такому вигляді словник дійшов до нашого часу (28).

До кончанъ быснанинъ гоу великоу гра
 доу крѣпостѣ . при державѣ великаго коро
 ла полскаго кашимира . и до кончанъ быснанинъ
 панни ѿбраковъ скихъ дъшкан полтодѣ ,
 рѣболѣ , и зидѣць нелицуного родоу ,
 франкъ . и скончаша по кожне дѣла ро
 кини . дѣ сѣть . дѣ сѣть дѣ сѣтъ и ѿ лѣто .

Перший буквар

видав Лаврентій Зизаній у Вільні 1596 року. Він називався «Наука до читання й розуміння слов'янського письма». До книжки додав Зизаній «Лексис», тобто словник. «Наука» Зизанія започатковує довгий ряд видань букварів на Україні і в Білорусії у старі часи. Словник Зизанія містив 1061 слово. Церковнослов'янські слова тут пояснюються простою українською мовою, яка майже тотожна з теперішньою (*пa-рубoк, зaрaз, лaзня, пyтa* тощо). Це перший друкований словник української мови (28).

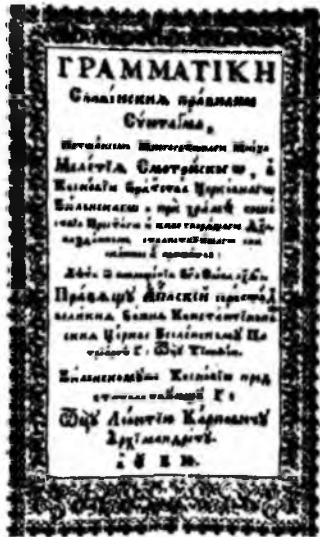
Перший літературний гурток,

відомий нам на території України, зібрав у II половині XVI ст. князь К. Острозкий. До нього входили друкар і поет, брат С. Наливайка, Дем'ян Наливайко, автор знаменитої на свій час книги «Апокрисис» Христофор Філалет, поет і культурний діяч Г. Смотрицький, його син Мелетій та інші. Згуртувала цих людей літературна боротьба проти унії (134).

Першим теоретиком віршового українського мистецтва

є Мелетій Смотрицький (1577—1633). Думки про науку поезію він виклав у своїй знаменитій «Граматиці слов'янській», яка вперше вийшла в Ев'є 1619 року. Між іншим, у граматиці є цікаве посилання на твір М. Стрийковського: «Хронограф Достовірний» (4-а Хронологія): «Овідій, славний латинський поет, був в ув'язненні у сармацьких народів і, навчившись досконало слов'янського діалекту, визнав його за чистий і красний і писав на ньому чудові стихи, або вірші». Виходячи з цього, М. Смотрицький вважає за можливе писати вірші слов'янською мовою, адже в той час загальною була вимога писати вірші мовою латинською, і викладає короткі правила віршового мистецтва. В граматиці даються поняття про всі віршові розміри: спондей, пиррихій, трохей, ямб,

Титульна сторінка
«Граматики славенської»
Мелетія
Смотрицького
1619 року.

дактиль, анапест, амфібрахій, вакхій, палімвакхій, тріврахій, трімакр. М. Смотрицький зазначає, що вірш — це твір правильного розміру, визначає роди вірша: героїчний, елегійний, ямбічний, санфійський і т. д. Це було, можна сказати, перше дослідження про поезику на Україні. Цікаво, що пізніші автори українських поетик настанови М. Смотрицького про так званий «слов'янський вірш» не використовували, хіба що допускався вірш мовою польською. «Слов'янський вірш» як такий було вдруге канонізовано в українських поетиках тільки під кінець XVII ст., хоч у живій практиці творення цього принципу ніхто не дотримувався (196).

Найдавніший опис драматичної вистави

на території України лишив нам польсько-український поет XVII ст. Бартоломей Зиморович у своїй «Історії міста Львова» (середина XVII ст.), писаний латинською мовою. Виставу влаштувала шкільна молодь на честь архієпископа Івана Соліковського в червні 1583 року (30).

Найдавнішими українськими гумористичними сценами

є дві інтермедії, додані до драми Я. Гаватовича «Трагедія, або Візерунок смерті Івана Хрестителя», їх було відіграно в Кам'янці Струмиловій на ярмарку, в день відзначення смерті Іоанна Хрестителя, під керівництвом Якуба Гаватовича, вільних наук і філософії бакаляра, тобто вчителя. Сама драма написана польською мовою, а інтермедії — українською. З часу появи цих драматичних сцен і бере початок українська драматургія. Інтермедії Гаватовича вийшли такі живі за формою і змістом, що їх з невеликими мовними поправками можна було б ставити і в наші часи, що й здійснили з успіхом у 1969 році артисти Львівського театру ім. Заньковецької в тій-таки Кам'янці Струмиловій на честь 350-річчя з часу першої їхньої вистави.

На виставі ж 1619 року був великий здвиг народу, в тім числі й пани-шляхтичі. Сам Гаватович, очевидно, був режисером і грав головні ролі, інші ролі виконували його школярі, а також ремісники й селяни, жіночі — юнаки, а всіх дійових осіб було близько 30, а коли врахувати й хор, то значно більше.

Того-таки року «Трагедію» разом з інтермедіями коштом Регіни Жолтовської було надруковано у Львові на Яворівському передмісті в друкарні св. Миколи.

Сам Гаватович був католик і, можливо, поляк, але народився він у Львові і прожив своє життя на українській землі. Добрий знавець української мови та пісень, він запозичив з них розмір для своїх діалогів: 8-складовий силабічний вірш, частково тонізований. Сюжети Гаватович брав із збірки

анекдотів та оповідань про Уленшпігеля — типової особи, створеної фантазією німецьких дотепників XIV — XV ст. (в польській переробці Уленшпігель звався Совіржал), і пов'язував з ходячими народними оповіданнями (160, 66, 34). Приблизно до цього-таки часу належить і п'єса українською мовою «Трагедія Руська» анонімного автора.

Перші видання гражданкою

з'явилися на Україні досить пізно, в II половині XVIII ст. Доти книги в нас друкувалися чи латинським, чи, здебільшого, церковнослов'янським шрифтом. Так звана «гражданка», якою ми користуємось і тепер, була заведена в Росії в 1708 році. Цей шрифт приходить на Україну тільки через 56 років, вперше ним починають користуватися в Єлисаветградській друкарні, заснованій при штабі новоросійського генерал-губернатора А. Мельгунова. Але ця друкарня (відкрита 1764 чи 1765 року) випускала тільки бланки для «пашпортів», карантинні свідоцтва та інші папери урядового замовлення. Справжні світські друкарні було засновано тільки наприкінці XVIII ст. У 1783 році одна з них відкрилася при Київській академії і випускала підручники та інші книги російською та іноземними мовами. З цих видань найцінніші «Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры» С. Миславського і кілька поетичних од на пошану І. Малицькому. Проздовж останнього десятиліття XVIII ст. світські друкарні з'явились у Харкові, Бердичеві, Чернігові, Миколаєві, Кам'янці-Подільському, Житомирі. (134).

Перше етнографічне видання

вийшло в 1777 році під назвою «Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской украинской губернии, также и в великороссийских слободах, населенных малороссиянами, употребляемых». Написав цю книжечку «прапорщик армейских пехотных полков, состоящих в украинской дивизии» Калиновський (54).

Перші вистави «Наталки Полтавки»

відбулись у Полтаві зі спеціального дозволу князя Репніна. Для подальших вистав треба було цензурного дозволу. Тим часом М. Щепкін захотів поставити цю п'єсу на свій бенефіс у Харкові. Г. Квітка-Основ'яненко порадив йому оголосити якусь давню п'єсу, а перед днем бенефісу зіслатись на нездоров'я якогось актора і просити зіграти «Наталку Полтавку», річ уже дозволену для вистави.

І справді, в такий спосіб і харківці вперше побачили ще не дозволену п'єсу, якій судилася згодом голосна слава (108).

Найдавніший часопис на Україні

з'явився 1776 року у Львові. Був це тижневик «Gazette de Leopold», тобто «Львівська газета», що видавалася французькою мовою. Газету заповнювали вісті з усіх важливіших міст Європи, передусім зі столиць — від Москви до Мадрида, щось на зразок теперішніх повідомлень телеграфних агентств і хронікальних новин. Друкувалися оголошення виграшних номерів лотереї, купецькі й інші оповістки. Подавалися відомості з місцевого життя, зокрема львівського, а також деякі звістки зі Східної України. До газети виходив додаток. Випускав її якийсь Осуді, про якого збереглося мало даних. 1773 року цей Осуді виступав з проектом заснування у Львові Академії мистецтв та ремесел, але уряд дозволу на те не дав. Французькою мовою друкував Осуді часопис тому, що уряд дозволяв видавати його чи французькою чи німецькою мовою. Газета терпіла від цензурних утисків і проіснувала всього рік.

На Східній Україні першим часописом був «Харьковский еженедельник», котрий виходив російською мовою в 1812 році. Видавцем був харківський книгар Ляндгнер, а головну участь у ньому брав професор Харківського університету К. Нельдехен. Особливо цікавий став у часописі інформаційний матеріал, де було відбито місцеве життя й побут. Усього вийшло «Еженедельника» 12 чисел, бо, як пояснювалось про причину занепаду часопису, — «в тутешньому краї надто мало людей, що цікавилися б такими творами» (110).

ANNÉE 1776

N^o I

GAZETTE DE LEOPOL

DU PREMIER JANVIER 1776.

DE MOSCOU le 11er Janvier.

Abdoul Kerim Ambassadeur de la Porte a eu le 21 du mois passé la premiere Audience de l'Impereur, on a observe dans cette Ceremonie toute la Solemnite & la magnificence ordinaires des Cérémonies de Cour. Le Ministre Impérial, revêtu des marques de sa dignité, se présenta à l'Impereur avec une pompe et un éclat qui firent l'admiration de tout le monde. L'Ambassadeur fut introduit par le Ministre Ottoman sous le bras de son valet de chambre, et se prosterna devant l'Impereur avec une modestie et une simplicité qui firent un grand plaisir à Sa Majesté.

les grands de l'Empire & les Ministres d'Etat; Ceux des provinces étrangères & la principale noblesse, ainsi que les levites à cette Courtoisie. Le jour suivant, il y eut le serail. On y fit le serail, à la fois impérial, qui se fit par L. A. J. le serail de son palais. L'Ambassadeur Turc alla avec le serail venant. On s'occupa à faire à ce Ministre Ottoman tout le serail que l'on vend ses ministres de premier rang. Il les reçoit avec beaucoup de modestie, son air de l'Empire, qui occup

20923

Першим журналом на Україні,

який намагався увести до літератури українську мову, був «Харьковский Демократ», що його видавав у 1816 році «доктор изящных наук» Вясиль Маслович. Сам Маслович надрукував тут кілька українських віршів. Видавець був світською людиною і мав ще славу чудового танцюриста, — з особливим умінням танцював він козачка. Виходив журнал тільки в 1816 році. Був це сатиричний місячник.

В тому ж таки році почав виходити інший харківський журнал «Украинский Вестник» (до 1819 р.). Його видавали троє талановитих людей: кандидат Харківського університету Є. Філомафитський, капітан Г. Квітка (він же Основ'яненко) та вчитель гімназії Розумник-Гонорський. Останній знав німецьку, французьку, італійську та іспанську мови, Філомафитський — французьку та італійську, тому переклади посіли в журналі основне місце. Друкував тут свої переклади з Руссо, Мільтона, Расіна та інших авторів, а також власні вірші П. Гулак-Артемівський. Журнал містив чимало матеріалів до історії, географії та етнографії України.

Після припинення існування «Украинского Вестника» П. Гулак-Артемівський хотів видавати журнал «Харьковская Муза», але йому з тим задумом не повелося, і тільки 1824 року почав при університеті виходити в Харкові «Украинский Журнал», який проіснував до 1825 року включно (2).

Перший літературно-науковий часопис у Галичині

з'явився 1849 року. Почав видавати його поет І. Гушалеви́ч з 7 травня замість закритих політично-літературних «Новин». Мав він назву «Пчола», і вийшло всього 19 номерів. З вересня того-таки року часопис перестав існувати (33).

Першу хрестоматію української літератури

уклав в 1829 році галичанин І. Моги́льницький. Починалася вона з привілею руського князя Льва з 1292 року, потім ішли зразки творів літератури XVI — XVIII ст.: перекладні, ори-

Титульна сторінка
«Богогласника»
1790 року.

БОГОГЛАСНИКЪ

ПЕСНІ БЛАГОГОВІЙНІА

Прозданихъ Галчанъ, Бѣорданчича, и
Наронтыхъ Стѣха триъ годъ
прикажанчича,

и Силжи и некоторыхъ Чудотворныхъ Иконныхъ
Савѣщанъ, таже разнчыхъ Поклонныхъ и
чуждичихъ

СОДЪРЖАЩЪ

Собранъ, по силѣ повелѣнъ, чтецями Честныи
шридрѣвнѣи, Тѣпомъ и Чтецями Мѣстнѣишани
Наличана и извержана

Во сѣбѣ: «Достопѣчѣ Давидъ Почаевскій,
Трипѣчѣ Преподѣи Чудъ С. Евліа Вилнѣи
Дѣта ѿ Родителѣи Крѣтѣи мѣтѣ

гінальні вірші, проповіді, синаксар, пісні з «Богогласника», вірш про Вакулу Чмиря, уривки з «Енеїди». Першу друковану хрестоматійку з української літератури видав Й. Левицький у своїй граматиці 1834 року. Цю «Хрестоматію» уклав Й. Левицький на основі матеріалів І. Могильницького, додавши трохи і свого матеріалу (38).

Перша друкована антологія української поезії

вийшла в Почаєві 1790 року — це був звід духовних віршів і пісень, що складався з чотирьох частин і містив у собі вірші, присвячені богу, богородиці, святим та іконам. Збірник містив 247 творів і називався «Богогласник». У ХІХ ст. книжка багато разів перевидавалася (267).

*Бодяньський Осип
(1808—1876) —
український
учений-славіст, історик,
поет та етнограф,
видавець українських
літописів.*

Першим українським літературним критиком

треба вважати О. Бодяньського, котрий під псевдонімом *Мастак* надрукував в ж. «Телескоп» проф. *Надеждіна* (1834 р.) перший огляд сучасного українського письменства, за вихідну беручи видання *Квітчиних* повістей. Після нього виступають як літературні критики *М. Костомаров*, *А. Метлинський*, *М. Гатцук*, *П. Куліш*. Ці критики починають українську літературу від *Г. Квітки-Основ'яненка*, заперечують *І. Котляревського* та його наступників, тобто вони вирости із заперечення явища, котре зветься «*котляревщина*». Цікаво те, що зусиллями критиків було утверджено нові форми літератури, при тому продовжувалась і «*котляревщина*», яка виявилася настільки живучою, що дожила й до наших часів (67).

Максимович Михайло
(1804—1873) —
український учений,
літературний критик, етнограф,
історик, природознавець,
видавець альманахів,
перекладач «Слова о полку
Ігоревім».

Перший, хто почав прокладати культурні мости

між двома частинами України — Східною і Західною, розірваними упродовж століть, був М. Максимович. Коли до нього дійшла чутка про перше галицьке відродження, він зав'язав листування з І. Вагилевичем, Я. Головацьким і Д. Зубрицьким. Щоб галицькі письменники не пішли на манівці, Максимович, надрукувавши у «Киевлянині» за 1841 рік статтю

«О стихотворениях червонорусских», ознайомив Східну Україну з поезією молодих галицьких поетів і вказав шлях до їхньої подальшої діяльності, осудивши писання «язичієм» Й. Левицького й писання церковнослов'янською мовою, схиляючи до писання мовою народною. І хоч пізніше не один із галицьких письменників захитавсь у своїх переконаннях, можна твердити, що галицьке письменство на народній мові розвинулося під впливом М. Максимовича (214).

Вперше селянин став літературним «серйозним» героєм

під пером Г. Квітки-Основ'яненка. До 1838 року, тобто до появи оповідання Б. Авербаха, селянин не виступав у європейській літературі як «серйозний» герой. Доти селян зображували ідеалізовано, з'являлися вони у творах гумористичних та ідилічних, а загалом на селян дивилися як на сіру, безбарвну масу. В оповіданнях Г. Квітки-Основ'яненка селянин став «серйозним» героєм ще 1829 року, тобто за десятиліття до впровадження такого героя в літератури інші. А вже з появою Шевченка світова література має справжнього селянина-кріпака письменником і то таким, який стає першорядним митцем світового рівня (233).

Перші українські поетеси

Найдавнішими українськими поетесами, імена яких відомі й про яких збереглися документальні свідчення,— інокія Анісія Парфенівна і Анна Люболичівна, жили, очевидно, в кінці XVII — на поч. XVIII ст. і залишили акровірші, де вписано їхні імена (169).

Першими українськими поетесами XIX ст.

треба вважати Маргу Писаревську (1799—1874) і Олександрю Псьол (1817—1887). Творів обох поетес збереглося зовсім мало. М. Писаревська за життя надрукувала один

тільки вірш «Петраркина пісня» (переспів із Петрарки — «Сніп», 1841), хоч написала значно більше. Її спадщина зберігалася довгий час у місті Вовчій (Волчанськ) на Харківщині в онуки поетеси, доля її натепер невідома. О. Псьол почала писати під впливом Т. Шевченка. Її поетичний цикл «Три сльози дівочі» був відгуком на арешт кириломефодіївців, зокрема Т. Шевченка. Довгий час ці вірші приписували П. Кулішу. Деякі твори О. Псьол видавалися також за твори самого Т. Шевченка. Особливо любив поет вірш О. Псьол «Свячена вода» і навіть прохав друзів прислати йому цей вірш на заслання (74, 222).

Першою оригінальною комедією в Галичині

в XIX ст. була п'єса Рудольфа Моха «Справа в селі Клекотині», чи інакше названа «Сварка». Цей твір — сатира на панщизняні порядки і на панське знущання над селянином. Переробку цієї комедії під заголовком «Проциха» грали в галицькому театрі, зокрема під дирекцією О. Бачинського. Сам Р. Мох був ще й поетом. Його поетична книга «Мотиль» вийшла в 1841 році і була тепло зустрінута публікою (30).

Вперше вивчати українську літературу у вищій школі

почали на кафедрі української мови й письменства при Львівському університеті, засновано її було в 1848 році. Першим професором цієї кафедри обрано поета Я. Головацького, якого замістив О. Огоновський, автор кількох драм, наукових розвідок і «Історії української літератури» в 6 книгах (67).

Вперше преса виключно українською мовою

почала з'являтися у 1848 році. Вже в 30-х роках XIX ст. хотів видавати український часопис М. Шашкевич, але дозволу не дістав. Були й інші спроби заснувати українські газети й

Титульна сторінка
«Зорі Галицької».
Річник 1856 року.

ЗОРЯ ГАЛИЦЬКА

ПИСЬМО

ЛІТЕРАТУРЬ І ЗАБАВЪ

15 PART

1856.

J. J. J.
apl. Belikow *1856*
1856

1856

Printed by the University of Lviv

1856

журнали, але тільки 15 травня 1848 року з'явився у Львові часопис «Зоря Галицька». Журнал виходив 10 років і видавався то народною мовою, то «язичієм». Друкувався він у єдиній тодішній українській друкарні — Ставропітійському інституті у Львові, що своїм початком зв'язана ще з І. Федоровичем. З'явився часопис форматом 34 на 21 см, друкувався кирилицею і на першій порі сягав тиражу 4 тис. примірників. Редагував його Антін Павенцький (1849—1850 рр.). Спочатку це був часопис виключно політичний, а з 1853 року — «письмо, присвячене літературі, забаві і господарству». «Зоря Галицька» — орган Головної руської ради, і в ній виступали всі тодішні галицькі письменники: Я. Головацький, Є. Згарський, К. Климкович, А. Могильницький, Р. Мох, М. Устиянович.

Того ж таки 1848 року виходив «Дневник руський», що його видавали спольщені українці кирилицею та латинкою,

але побачили світ лише 9 чисел. Редагував його І. Вагилевич. У 1849 році українська преса зростає: поет М. Устиянович редагував «Новини» — вийшло 26 чисел; вийшов перший український літературно-науковий журнал «Пчола», де публікували свої твори всі визначні літератори Галичини того часу. Друкувалися там також твори І. Котляревського. Було ще кілька урядових видань (110).

Перша українська педагогічна газета

почала виходити в Будапешті 1868 року і призначалася для народних учителів Закарпаття. Видавало її угорське королівське міністерство народної освіти. Звалася вона «Газета для народних учителів» (формат 28 на 19 см). Це був український переклад угорської газети, писаний на так званому «язичіі» (мішанина церковнослов'янської і української мов). Для вчителів видавали її безкоштовно, а охочі могли передплачувати. В газеті друкували методичні статті та відомості про школи. Редактор річників 1868 і 1869 років — Іван Керней. З 6-го річника мова газети наблизилася до народної. Пізніше тижневик для вчителів «Учитель» почав виходити й у Львові (1880 р., 1889—1914 рр.) — (172).

Перший драматичний конкурс

було організовано в Галичині в 1864—1865 роках. Це сталося після того, коли у Львів на початку 1864 року приїхав запрошений на посаду директора українського театру актор із Житомира О. Бачинський. Він привіз із собою український репертуар, який складався з п'єс І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, А. Янковського, В. Дмитренка, А. Ващенко-Захарченка. З галицьких п'єс могли виставити дві: «Опікунство» Р. Моха та «Козак і охотник» І. Витшинського. Прагнучи збагатити репертуар театру п'єсами на місцеві теми, театральна управа театру (виділ), який був при товаристві «Руська бесіда», розписала конкурс на драматичні твори і визначила 5 премій за написання українських п'єс (одна 300, дві по 100 і дві по 50 золотих ринських).

*Титульна сторінка
антології «Вік»
1900 року.*

Поставлено при цьому такі умови: твори мали бути оригінальні, сюжет — із життя українського народу, мова — народна.

До вказаного строку (листопад 1864 р.) прислано 10 п'єс, але вони надходили ще й пізніше, загалом їх було понад 20. З управи вийшов поет і публіцист К. Климкович, заступив його Б. Дідицький. П'єси вирішено апробувати на публіці. Тільки 23 грудня 1865 року (тобто через два роки після конкурсу) було оголошено його результати. Визнано одну премію на 100 золотих ринських, яку дали авторів драми «Підгір'яни» І. Гушалевичу й автору музики до п'єси М. Вербицькому — ця п'єса згодом міцно увійшла в репертуар галицького театру, і її залюбки грали і професіонали, і аматори (256).

Титульна сторінка
«Словаря української мови»
Бориса Грінченка.

СЛОВАРЬ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Укладач: Борис Грінченко

Видання: 1900 рік

Том: I

В. М. Г.

В. П.

1900 рік

*Перша широка антологія творів
українського письменства,*

укладена історичним способом, підсумовувала столітній розвиток нової української літератури і називалася «Вік». Вишла вона в 3 томах 1900 року з короткими життєписами, оцінками творчості й бібліографіями. Починалася з І. Котляревського й містила твори близько 80 письменників (67).

*Перший тлумачний словник
української мови —*

«Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка, хоч він мав форму українсько-російського словника: українські слова тут не так перекладалися, як тлумачилися російською

мовою. Робота над словником була однією з найбільших заслуг письменника Б. Грінченка перед українською культурою. Матеріали до словника збирали члени так званої Старої Громади, культурного товариства у Києві в II половині XIX ст. і на початку XX ст., вони групувалися довкола журналу «Киевская Старина». Хоч Грінченко не мав спеціальної філологічної освіти, однак узяв на себе для багатьох непосильне завдання і з успіхом завершив його завдяки своєму природному, як відзначив А. Кримський, лексикографічному дару. Захоплений був словникарством Б. Грінченко і до свого редакторства. 17-річним юнаком він зробив спробу укласти російсько-український словник, а наприкінці 80-х років — українсько-російський, число слів у якому доведено до 16 тисяч і досягло літери «Д», а список джерел мав 110 назв. Б. Грінченко був редактором і співробітником знаменитого російсько-українського словника Уманця і Спілки (вийшов у Галичині у 4 т.). Тільки виняткова організованість та надзвичайна працьовитість допомогли письменникові за 3 роки укласти розпорошений матеріал і додати до нього матеріал власний. У маленькому кабінеті на Гоголівській вулиці, № 8 (м. Київ), заваленім картками, зошитами, словниками, підручними книгами, аж повернутися було ніде, працював цей невтомний трудівник з ранку до вечора щоденно, крім неділі, обробляючи визначену кількість слів (від 120 до 173 за день). Опрацьовував їх письменник дуже старанно, перетасовуючи матеріал, як сам писав, «по всіх літерах і в усьому: у виборі слів, поясненнях, виборі й перевірці тексту, прикладів, посилань» тощо. В усьому, крім праці над словником, письменник обмежив себе до мінімуму, жив анахоретом, бачився з людьми тільки в призначені години. Була це пекельна робота: вона дістала високу оцінку Російської академії наук, і про неї з захопленням висловився видатний філолог свого часу О. Шахматов. Вийшов словник в 4-х томах у Києві в 1907—1909 роках (138, 68).

У Київській академії,
яка була основним мистецьким
осередком у XVI — XVIII ст. ,
писали драми здебільшого професори
пійтики і риторики.

Але часом вони
намічали
тільки план,
а опрацювання
поодиноких дій
та яв доручали
учням...

Могилянський Атеней*

Гурток учених, поетів, перекладачів збирався в 20—30-і роки XVII ст. довкола Києво-Печерської друкарні, яку заснував Є. Плетенецький. Тут перекладали з грецької мови, редагували призначені для друку тексти, складали передмови до видань, присвяти, покажчики до книжок, писали вірші. Деякі з членів цього гуртка виконували певні обов'язки в друкарні. До майстрів друкарської справи належить передусім викликаний зі Львова Памво Беринда, поет і автор найбільшого на той час словника «Лексикон Словенороський» (1627 р.). П. Беринда мав титул архітипографа. З цього гуртка вийшли талановиті поетичні книги: «Вірші на жалосний погреб... П. Сагайдачного» ректора Київської братської школи К. Саковича і «Евхаристиріон» С. Почаського, професора тієї ж таки школи. Гурток групувався спершу довкола Є. Плетенецького, а тоді довкола П. Могили.

У 30-х роках до цього гуртка приєднались С. Косів і поет А. Кальнофойський, який завішував «Епітафії» найвидатнішим людям, котрі були поховані в Києво-Печерській лаврі. Надруковано «Епітафії» у книзі «Тератургіма» (1638). Входили до цього гуртка поети Йосип Калимон, Пилип Баєвський, Хома Євлевич і відомий гравер Ілля, який прикрасив своїми ритинами (гравюрами) тодішні лаврські видання. До гуртка входили також професори Київської колегії, опікуном якої був П. Могила, і студенти; члени гуртка писали вірші, полемічні, агіографічні, філософські твори, тут створено було найдавнішу в Києві поетику (134).

* Атеней — термін XVII ст., яким позначали літературні групи і товариства.

*Плетенецький Єлисей
(1550—1624)—
український
культурний
та церковний діяч,
організатор
Києво-Печерської
друкарні,
видавець
підручників
та «Антологіону»
(1619),
засновник шкіл,
проповідник.*

Чернігівські Агені

Так називали себе чернігівські поети середини XVII — початку XVIII ст., означуючи цим терміном чернігівське коло поетів, що визначились у давній українській поезії. Перший гурток поетів зібрав довкола себе чернігівський архієпископ, видатний поет II половини XVII ст. Лазар Баранович. Сюди входило гроно талантів: О. Бучинський-Яскольд, Л. Крщонович, І. Величковський, Д. Туптало, І. Орновський. Душею товариства був сам Баранович. Маючи власну друкарню, він віддав її для літературних цілей, друкуючи тут і свої твори, і твори приятелів. Відтак значна частина поетичних книжок, що вийшли на Україні в XVII — XVIII ст., була надрукована саме в Чернігові. Поети кола Л. Барановича писали на теми філософські, морально-повчальні, дали зразки батальної і патріотичної поезії. Після смерті Л. Барановича його справу

Баранович Лазар
 (1593 чи I чв.
 XVII ст.— 1694)—
 український суспільний
 і церковний діяч,
 поет, професор
 і ректор Київської
 академії.

продовжив інший видатний поет чернігівського осередку — Іван Максимович. Він згуртував поетів, які почали звати себе «неопоетами Чернігівських Атен», друкував у Чернігові свої та їхні твори, відкрив Чернігівський колегіум.

Останнім актом діяльності «Чернігівських Атен» треба визнати рукописний збірник середини XVIII ст., який містив 16 великих епітафій, віршів на похвалу, панегіриків чернігівському єпископу А. Дубневичу (258).

Разом і писали

Чимало стародавніх українських драматичних творів анонімні. Часом ім'я автора губилося, а бувало, причина анонімності крилася в тому, що п'єсу створював гурт людей.

У Київській академії, яка була основним мистецьким осередком у XVII — XVIII ст., писали драми здебільшого професори пітики і риторики. Але часом вони намічали тільки план, а опрацювання поодиноких дій та яв доручали учням, як класні завдання. Найкращі учнівські роботи входили до складу драми, яка закінчувалася професором і йшла на сцену. Такою була київська шкільна драма «Декламація в честь св. Катерини» польською мовою (1703 р.); це збірна

*Гора Щекавиця у Києві,
де відбувалися рекреації Київської академії.
Фото XIX ст.*

праця 29 студентів Київської академії, написана під керівництвом професора Іларіона Ярошевицького, автора однієї з найцікавіших поетик (42).

Травневі свята в Київській академії

Громадським актом літературного життя були традиційні свята, що їх влаштовувала в травні Київська академія. Всі учні, вчителі, гості виходили на гору Щекавицю поміж яри й урочища, що зветься Глибочиця, де гора Щекавиця близько підходить до гори Кисилівки. Там забавлялися всілякими іграми, що складались у певну систему (грали в жгут і чушки, чехарду тощо). Для цього свята писались вірші, комедії, драми, трагедії, діалоги. Декораціями, таким чином, були київські краєвиди, бо виставлялися п'єси просто неба. Найвизначнішою пам'яткою таких свят (їх називали рекреаціями), що дійшла до нас, є чудова «Ода на перший день травня 1761 р.», її написав учитель поезії Київської академії Гнат Максимович (41, 259).

Герої скovorодинських діалогів

У багатьох філософських творах Г. Сковороди вжито діалогічну форму: вони подаються як розмови приятелів. Дуже часто виступали в тих розмовах Афанасій, Яків, Даниїл, Наєман, Фара. Вченим удалося встановити, що це не вигадані, а реальні особи. Афанасій — це Панас Федорович Панков, колезький реєстратор в Острогозьку, приятель Г. Сковороди, той, якому присвячено знамениті «Харківські байки». В «Алфавіті» він говорить про себе: «Я — законник. Цивільні закони — ось моє діло». Його розмови мають правово-чиновницький відтінок. Яків — це Яків Іванович Долганський, художник з того ж таки Острогозька, також приятель Г. Сковороди, в діалогах він дуже часто згадує живопис.

Другий гурток, в якому любив вести бесіди Г. Сковорода, був у с. Бабаях, де написано частину «Харківських байок».

*Фальківський Іриней
(1762—1823)—
український учений,
поет, філософ,
математик, географ,
астроном,
автор підручників
і календарів,
залишив після себе
92 томи рукописної
спадщини.*

Тут Г. Сковорода жив у свого приятеля та учня Якова Правицького. Бесіди цього гуртка зафіксовано в діалозі. «Бесіда, названа двоє про те, що блаженним бути легко». Там виступають серед інших Даниїл, Наєман і Фара. Даниїл — сам Г. Сковорода, який любив себе називати Даниїлом Майнгардом, Наєман Петрович — вихрест-єврей, що жив у Бабах, приятель Г. Сковороди, а Фара — господар дому, де жив філософ,— Я. Правицький. Таким чином, у своїх діалогах Сковорода відбивав розмови, що відбувались у житті (136).

Вільне поетичне товариство

Таке товариство заснував у 80-х роках XVIII ст. Іриней Фальківський, український учений і поет. Сюди входили, крім нього, М. і Ф. Шульговські, Д. Веланський, П. Пекалецький,

В. Настасевич, Я. Сіомашко та інші. Було складено навіть устав цього товариства. Мало воно 12 членів-ініціаторів. Основним у діяльності його було створення бібліотеки і заведення систематичного читання книг. Члени цього гуртка складали вірші і ділилися досвідом писання (164).

Літературні вечори у Харкові

У 20-і роки XIX ст. в Харкові до будинку дружини губернського прокурора Любовникової почали сходитися вечорами для читання. Ці перші літературні салонні вечори збирали цвіт тодішнього харківського світу: професорів, студентів, різного типу дилетантів — все мисляче товариство невеликого міста, яким був тоді Харків (мав він не більше 20 тис. жителів). Тут з'явився зі своїми анекдотами, грою на флейті і п'єсами для фортепіано власної композиції Г. Квітка. Тоді ж таки відкрилися літературні читання в молодого ад'юнкта російської словесності Гонорського. Тут також бував Г. Квітка-Основ'яненко. Ці люди підготували в Харкові ґрунт для створення перших літературних журналів «Украинский Вестник» та «Харьковский Демокрит» (56).

Українська школа в польській літературі

У I половині XIX ст. кілька польських поетів та повістарів, уродженців України, склали групу, яку в історії літератури називають «українською школою в польській літературі». Першим твором цієї школи можна вважати героїчну поему Т. Заборовського про здобуття Києва Болеславом Хоробрим, друковану в журналі «Сwiczenia naukowe» («Наукове знання»), що видавався у Варшаві. В цей час етнограф Т. Доленга-Ходаковський збирає величезну збірку українських народних пісень (видані «Науковою думкою» в 1974 р.). Він давав читати ці пісні Ляху Ширмі, редактору «Dziennika Wileńskiego» («Віленського денника»). Лях

Ширма захопився піснями і спробував перекласти польською мовою. Тим самим шляхом ішла трійця товаришів, які зустрілися як однокласники в 5 класі Уманської василіанської школи,— Б. Залеський, С. Гоцинський і М. Грабовський. Найталановитішим поетом цієї групи був Б. Залеський, який широко використовував у своїй поезії мотиви українських пісень та дум, прив'язуючи їх до того чи іншого факту української історії. Захопившись українською народною творчістю, приятелі зібралися видавати «Літературний щорічник», цілком присвячений історії України. На жаль, їхній проект, а діялося це в 20-х роках XIX ст., не здійснився (32).

Слов'янофільський гурток

У 30-х роках XIX ст. у Відні при греко-католицькій церкві св. Варвари зібрався своєрідний філологічний гурток. Душею його був П. Паславський. Він зумів згуртувати навколо себе не тільки галичан (автора граматики української мови Й. Левицького, А. Добрянського), а й угро-русів (зокрема автора граматики української мови М. Лучкая). Відвідував ці зібрання вчений-славист В. Колітар, серб Вук Караджич та інші. В гуртку збиралися на філологічні диспути (наприклад, «як читати церковнослов'янські тексти»), і навіть почали складати граматику української мови. Члени гуртка працювали у віденських бібліотеках, цікавлячись мовами і словесністю слов'ян (39).

Товариство «Руська зоря»

Гурток М. Шашкевича, який називають «Руською трійцею» (входили сюди ще Я. Головацький та І. Вагилевич), був значно ширший. До нього належали і М. Бульвинський, І. Головацький, Г. Лькевич, М. Козанович, Т. Козловський, В. Лопатинський, Й. Острожинський, М. Гадзинський та інші. Члени товариства обіцяли під словом честі трудитися проздовж цілого життя для просвіти рідного народу, вони вписувалися

в альбом, що звався «Руська зоря». Душею товариства був М. Шашкевич. Він мав рідкісний дар промовляти до серця, заохотити товаришів до праці. Ця група підготувала рукописний поетичний збірник «Син Русі» (1833 р.) — (153).

«Сніп»

Поет Олександр Корсун почав писати під впливом І. Котляревського; до речі, він так захопився «Енеїдою», що вивчив її напам'ять. Наприкінці 30-х років ХІХ ст. він об'єднав навколо себе гурт українських поетів (П. Писаревського, П. Кореницького, М. Петренка, Я. Щоголева, М. Костомарова), які своїми творами і склали відомий альманах «Сніп», що вийшов у 1841 році. Твори самого О. Корсуна ходили в рукописних списках. Один зшиток їх потрапив до Г. Квітки-Основ'яненка. Старий письменник зацікавився молодим поетом і став його літературним наставником. Однак після виходу «Снопа» О. Корсун від літератури відійшов, а його гурток розпався (203).

«Вареники» в домі Аксакових

Живучи в Москві, український вчений і поет Осип Бодянський найбільше приятелював із М. Максимовичем та М. Гоголем. Вони зустрічалися найчастіше на так званих «варениках» в домі Аксакових, тобто на обідах. Після обіду співали українських пісень, великим прихильником яких був М. Гоголь, займалися літературними експромтами. Так, в одну з неділь О. Бодянський, жартуючи, переклав на латинську мову пісню «І шумить, і гуде», Микола Гоголь приносив сюди свої нові твори, тут велися розмови про Україну, її історію та фольклор (22).

*Корсун Олександр
(1818—1891)—
український письменник,
завіршовував
українські казки,
видав спогади
про М. Костомарова.*

*Титульна сторінка
альманаху «Сніп»
1841 р.*

С Н І П Ъ,

УКРАЇНСЬКИЙ МІСЯЧНИК.

—

—

—

ХАРЬКІВЪ.

ДРУКАРНІЦЯ БЪ УНИВЕРСИТЕТСЬКОМУ ШТАМПАРИУ

—
1841.

Салон К. Мордвінової

Приблизно в 1848 році, закінчивши Харківський пансіон, Марія Вілінська, пізніше письменниця Марко Вовчок, приїхала в м. Орел і поселилася тут у своєї тітки К. П. Мордвінової, будинок якої вважався першим у місті. Салон Мордвінової об'єднував найвидатніші культурні сили. Тут бували народник-етнограф П. Якушкін, письменник М. Лєсков, збирач російських пісень П. Кирєєвський. На журфіксах у Мордвінової декламували вірші, співали, грали, читали вголос, дискутували. Сюди заходили приїжджі письменники, художники, музиканти. Не минав цього дому і засланий в Орел кирилومهфодіївець Опанас Маркович, де й побачив уперше гарну, юну племінницю господині і одразу ж закохався (27).

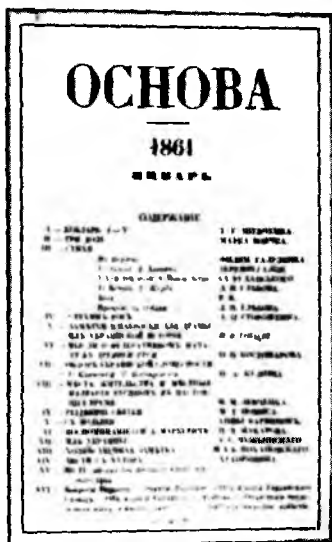
Чернігівський гурток

Наприкінці грудня 1851 року О. Маркович з молодою дружиною приїхав до Чернігова, посівши тут скромну посаду коректора «Черниговских губернских ведомостей». Довкола цієї газети, яка містила тоді багато українського фольклорного матеріалу — пісні, казки й легенди, — зібралася енергійна талановита молодь, зокрема О. Шишацький-Ілліч, поет і натхненний збирач писемної старовини та творів народної словесності. Пізніше він став редактором неофіційної частини «Ведомостей». Зійшлися тут Марковичі з М. Білозерським, також пильним збирачем фольклору (в збірник Номиса ввійшло 2011 приказок і 345 загадок, записаних М. Білозерським). В цю роботу якнайактивніше включилися і молоде подружжя (27).

Літературний салон В. Карташевської

Наприкінці 50-х років ХІХ ст. в Петербурзі в будинку В. Карташевської (сама вона була з Чернігівщини), уроджені Макарової, на розі Ямської і Малої Московської вулиць

Обкладинка
журналу «Основа».
Петербург, 1861 рік.

активно збиралися раз на тиждень українські й російські літератори. Сюди сходилися поговорити, повечеряти і приємно провести час І. Тургенев, О. Писемський, М. Некрасов, Ф. Тютчев, критик П. Анненков, а з українців — П. Куліш, Марко Вовчок, Т. Шевченко, М. Костомаров, В. Білозерський, Л. Жемчужников. Тут читалися нові твори, зокрема повість Марка Вовчка «Інститутка», яка так вразила Т. Шевченка (27).

Петербурзька громада

1857 року Т. Шевченко висловив у листі до П. Куліша думку організувати український журнал. Цю думку підтримали М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, Д. Каменецький

та інші. Спершу гадали поставити редактором О. Макарова, але за цю справу взявся В. Білозерський. Так почав виходити у Петербурзі журнал «Основа» (1861—1862 рр.). Поки здобували дозвіл на його випуск, наші земляки вирішили зайнятися ще одною справою — видавати українські книжки. Так виникла в Петербурзі під кінець 1859 року так звана «Громада», обов'язками якої було упорядкування і видання українських книжок. «Громада» збиралася щотижня, автори читали свої твори, проголошували реферати, співали... Активну участь у зібраннях брав Т. Шевченко, принаймні не було й разу, щоб поет не прийшов. На «Громаді» він читав свої твори, співав.

Журнал «Основа», який задумали видавати члени «Громади», почав виходити з січня 1861 року. Він збудив цілу літературну хвилю; чимало людей, які й не думали писати, бралися за перо: в «Основі» заявили про себе такі письменники, як С. Руданський, А. Свидницький, П. Кузьменко, О. Кониський та інші. Перед виходом журналу в світ редактор В. Білозерський просив Т. Шевченка, щоб той був засновником журналу. Але поет тоді вже дуже хворів, зрештою, він устиг побачити тільки перший номер «Основи». Активними співробітниками журналу стали П. Куліш та М. Костомаров. Загалом журнал збирав навколо себе найталановитіше, що народжувалось тоді на Україні, і лишається шкодувати, що він довго не проіснував (103, 158).

Вечорничники

У 1861 році приїхав до Львова зі Східної України письменник В. Бернатович, який писав під псевдонімом Бесарабець. В. Шашкевич познайомився з ним у редакції газети «Слово» і запросив його та декого з товаришів у свою квартиру на піддашші. Молодь радо слухала оповідання Бернатовича про Україну, про київську «Громаду», про Шевченка, Костомарова, Марка Вовчка. Наприкінці того-таки року приїхали до Львова поет Є. Зглярський, прозаїк Ф. Заревич, а ще пізніше поет і публіцист К. Климкович. Ці люди й почали справу, що

Обкладинка
журналу
«Вечерниці».

В В Ч Е Р Н И Ц Ї .

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПЕРИОДИК • ВИДАВАННЯ М. В. БАКА

ВІСНИК

В. В. В.

ВІСНИК ПЕРИОДИКІВ І ВИДАВАНЬ

В. В. В. В. В. В. В. В. В.

В. В. В.

В. В. В. В. В. В. В. В.

називається другим відродженням у Галичині. В основу було покладено роботу в журналі «Вечорниці», а згодом — у «Меті». Саму «Громаду» було засновано в 1868 році, головою її вибрано студента-техніка В. Качалу (сина вченого С. Качали) і названо його вїтом. «Громада» не мала чїткої організації, її члени вели богемне життя. Її друковані органи, хоч і мали успіх у читача, але через несистематичність виходу у світ припинили існування. «Вечорниці» видавалися півтора року, а «Мета» ще менше (1865 р.), «Нива» — півроку, а «Русалки» вийшло тільки 12 чисел. Основою діяльності «Громади» був протест проти застїйного й антинародного напрямку в галицькій літературі, репрезентованого Б. Дїдицьким, І. Гушалевичем та іншими. Головним теоретиком «Вечорників» був Д. Тянячкєвич, який під псевдонїмом Грицько Будєволя писав палкі, народолєбні листи, що не раз сягали розмірів розвідок, вони будили і гуртували молоде поколїння,

надихали його до вивчення народного життя. «Громада» почала засновуватися в 1863 і 1864 роках серед української гімназійної молоді в Самборі, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Бережанах, Станіславі з метою літературно-наукової самоосвіти, вивчення народної словесності, літератури й історії, а львівська «Громада» посилала їм українські видання для продажу. Члени «Громади» вправлялись у декламуванні творів Т. Шевченка, Ю. Федьковича, писали літературно-мистецькі розвідки (10, 155).

«Курінь» у Козельці

У Козельці А. Свидницький, як постать неординарна для невеликого містечка, викликав до себе підвищений інтерес. Жив він у передмісті в хаті, прибраній рушниками. У нього збирався так званий «курінь»: землеміри, що працювали тоді в Козельці, приїжджі з Чернігова, серед яких часто бував етнограф С. Ніс, студенти, — одні вчазали в «курінь», а інші, як-то казали містечкові пліткарі, звідти й не вилазили. Цей «курінь» не користувався в міщан доброю славою, ходили чутки, що там «мужиків збирають, читають їм книжки українські, бунтують проти царя». І хоч А. Свидницький виїхав з Козельця по своїй волі, про нього ще довго розказували легенди, що йому «перепало на бублики» і що посадили його до Київської кріпості (80).

Миргородські читання

Живучи в Миргороді, А. Свидницький був одним із ініціаторів створення недільних шкіл та викладачем у них. Тут він не тільки вчив дорослих письма, але й знайомив їх із творами українських письменників, читаючи вірші Т. Шевченка, оповідання Г. Квітки-Основ'яненка чи О. Стороженка. Такі читання особливо приваблювали відвідувачів, на них приходили, незважаючи на лютий мороз та хуртовину, верст за чотири від міста навіть сивоголові діди. Анатолій Патрикійович

тут-таки давав читати книжки й продавав охочим за 1-3 коп. невеликі брошурки з творами українських авторів, особливо шевченківськими, — звалися ці книжечки «метелики». По-клав початок А. Свидницький у Миргороді й міській бібліотеці, яка проіснувала відтоді більш як 60 років. Кошти на влаштування бібліотеки здобував А. Свидницький, впоряджуючи дешеві літературні й вокально-музичні вечірки, куди збиралася сила публіки (платили по 30 коп.). На вечірках читалися вірші М. Некрасова, Ф. Шіллера, Т. Шевченка. Виступав там з декламаціями й сам Свидницький, який мав до того немалий хист. Так, на вечірці на користь недільних шкіл він читав «Сіру кобилу» П. Куліша, «Тополю», «Перебендю», «Думи мої» Т. Шевченка. Цікаво, що в новоорганізованій бібліотеці найбільше читачів було з-поміж письменних селян (16).

Костомаровські вівторки

Вечорами, спершу в четверги, а тоді у вівторки до М. Костомарова, який жив у Петербурзі на 9-й лінії Васильєвського острова (прожив там 25 років), сходилися земляки-українці, які були на той час у столиці. Бували тут П. Куліш, О. Стороженко, В. Горленко та інші. «Вони залишались завжди пам'ятні тим, хто їх відвідував, — писав про ці вівторки В. Горленко. — В цьому затишному куточку, звідки численні книги майже витіснили господаря, все, на перше око, нагадувало рідний край: і образ охтирської богоматері, і портрети давніх діячів України, зокрема Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, рідна мова і інтереси рідної народності. В зимовий вечір, коли сильнішав мороз над Невою і скрипіли полозки саней, гостинне світло у віконцях третього поверху приваблювало до себе. Там начебто привиджувався куточок далекого рідного краю» (44).

Михайлова гора

Там, де Рось впадає у Дніпро, на самому побережжі розкинулося село Прохорівка. Над ним панує узгір'я, куди веде дорога на хутір, де в невеликому будинкові у стилі простої селянської хати прожив другу половину свого життя славетний український історик, етнограф та письменник М. Максимович. Прохорівка і Михайлова гора — це осередок Золотонощини, з верхів'я гори видно Дніпро, а ліворуч — краєвид канівського узгір'я з могилою Т. Шевченка.

Після смерті вченого на Михайловій горі оселився його учень, довголітній редактор «Киевской старины», історик української літератури В. Науменко. В 80-х роках ХІХ ст. тут повівся звичай: влітку збиратися однодумцям на Михайловому хуторі. Проводилися бесіди на культурно-історичні та літературні теми, читалися художні твори. Звідси рушали пішки до могили Т. Шевченка (72).

Андріашіада

У 60-х роках ХІХ ст. в Києві набув величезної популярності колективний твір, написаний з ініціативи М. Драгоманова, — «Андріашіада». Написали його 1864 року, а перша вистава відбулася 1865 року. Твір було присвячено ретроградному директорові Першої київської гімназії О. Андріашеву, який склав чорносотенського змісту календаря, що здобув йому велику прихильність начальства. Але в календарі було кілька прикрих помилок, і М. Драгоманов задумав створити оперетку, щоб висміяти Андріашева. Заходилися коло того діла М. Драгоманов, М. Лисенко і М. Старицький. Драгоманов склав план оперетки, музику — уривки з відомих, модних тоді романсів та опер, — вибрав Лисенко, а Старицький написав слова, використавши деякі вірші й Драгоманова. «Андріашіаду» виставляли кілька разів без декорацій та костюмів у гурті, що групувався навколо Драгоманова, на родинних вечірках у помешканні Ліндфорсів та Лисенків, але слава про неї розійшлася по всьому Києву, особливо в колах учнівських

та педагогічних. Доходило до того, що гімназіальне начальство спеціальним наказом забороняло гімназістам співати в стінах гімназії арії з «Андріашиади». Але їх підхоплювали по київських салонах, знав їх навіть генерал-губернатор Дундуков-Корсаков, якому оперетка дуже сподобалася. Проте вона не сподобалася попечителю Київської шкільної округи князю Ширінському-Шахматову, який навіть викликав до себе «на об'яснення» з приводу оперетки М. Драгоманова. Але спинити «моду» на «Андріашиаду» було вже, звичайно, годі (174).

Літературно-артистичні вечори в Єлисаветграді

Живучи в Єлисаветграді, І. Карпенко-Карий започаткував у себе літературно-артистичні вечори, на яких співали, грали, читали. Дружина письменника, Надія Карлівна, любила музику, театр, літературу, чудово грала на роялі, komponувала музику до співів і була душею тих зібрань. Брала в них участь Іванові брати, сестра Марія, мати, жінки старших братів, що жили майже на одному подвір'ї,— всі разом склали цілу артистичну родину, що приваблювало й молодь. Весь дім, як вулик, повен бджіл, гув до пізньої ночі веселими, жвавими розмовами та співами. Тут обговорювалися важливі суспільні питання, читалися переклади російських творів народницького напрямку, зокрема Іван Тобілевич уперше тут прочитав свій переклад «Книги чеків» Г. Успенського, а опісля, спробувавши силу у власній творчості, «Новобранця» і драму «Чабан», переконавши друзів, що в нього таки справжній літературний талант. Ці артистично-літературні вечори мали корисний вплив на єлисаветградську молодь, що охоче сюди йшла, а для братів Тобілевичів стали початком їхньої творчої спілки і першою літературною школою (219).

*Милорадович Єлизавета
(1832—1890)—
український
громадський діяч,
член «Громади» у Полтаві,
допомагала коштами
видавництвам,
товариству «Просвіта»,
ж. «Правда»,
одна із засновниць
Наукового товариства
імені Т. Шевченка
у Львові.*

Товариство імені Шевченка

11 грудня 1874 року галицьке намісництво затвердило статут Товариства імені Шевченка, завданням якого було «спомогати розвій руської (малоруської.— В. Ш.) словесності». 4 червня 1873 року відбулися перші загальні збори, що виробили статут товариства. Хоч статут підписали в основному галичани, але уклали його з доручення Єлизавети Милорадович діячі із Східної України Д. Пильчиков і М. Драгоманов. Меценатами товариства стали, крім згаданих Є. Милорадович та Д. Пильчикова, М. Жученко, О. Кониський, С. Качала, які зібрали понад 9 тисяч австрійських гульденів і закупили на ці гроші друкарню. Первісна назва товариства мала бути «Галич», але, замислюючи його як всеукраїнське, засновники дали йому ім'я Т. Шевченка. Основною справою літературно-

*Пильчиков Дмитро
(1821—1893) —
український
громадський діяч, член
Кирило-Мефодіївського
товариства, педагог,
один із засновників
Наукового товариства
імені Т. Шевченка
у Львові.*

го товариства було видання книжок, а особливо журналу «Зоря» (видавався 18 років). З 90-х років за ініціативою О. Кониського товариство було реформоване в наукове, і з 1899 року постало знамените Наукове товариство імені Т. Шевченка, яке почало видавати свій журнал «Записки» і де в дореволюційні роки велася основна робота з українознавства (213).

«Русский кружок»

У 60—70-х роках ХІХ ст. у Цюріху існував гурток, до якого входили й українці. Особливо діяльний був серед них Л. Сорочинський, що писав з Цюріха дописи до журналу «Правда», пізніше став він професором Львівського політехнічного

інституту. Гурток організував у Цюріху прилюдне святкування пам'яті Т. Шевченка і при участі того-таки Сорочинського видав кілька чисел української газети «Робітник» латинкою. До цього гуртка входив і відомий західноукраїнський архітектор В. Наґірний (243).

«Академічний Кружок»

У 70-х роках ХІХ ст. в студентське товариство «Академічний Кружок» (академіками називали в Галичині студентів) увійшли І. Франко та М. Павлик. Товариство, як і його антипод «Дружній Лихвар», ледве животіло. «Академічний Кружок» мав значну бібліотеку і видавав щомісячний журнал «Друг» (виходив до липня 1877 р.), де друкувала свої твори літературна молодь і деякі старші письменники. І. Франко, зокрема, опублікував тут повість «Петрії й Довбуцуки» і почав друкувати «Бориславські оповідання». Пізніше «Академічний Кружок» видав своїм накладом чотири томи творів москвофільського письменника В. Хиляка (Ієроніма Аноніма).

Журнал «Друг» виходив мовною сумішшю, так званим язичієм. І. Франко теж почав писати таким «язичієм», принаймні так було написано його повість «Петрії й Довбуцуки». На журнал звернув увагу М. Драгоманов і, хоч ні зміст, ні мова його не сподобалися вченому, він написав у 1875—1876 роках до «Друга» три листи. Драгоманов закинув молоді в тих листах відсталість від європейської думки й те, що вона годує читачів мертвечиною, а справжньої літератури, ні європейської, ні російської, не знає. Він вказав на обов'язок молоді наблизитися до народу, пізнати його, служити йому, працювати для нього, а через це молоді треба звернутися до чистої народної мови, бо штучною мовою вона від народу відгороджується. Письменство, звертав увагу М. Драгоманов, мусить змальовувати справжнє життя, а не вигадане, інакше таке письменство буде мертво. Радив не йти наосліп за думками старими, а вносити в життя думки нові. Листи ці зробили великий вплив на редакцію «Друга», а особ-

ливо на І. Франка та М. Павлика. Вони почали листуватися з М. Драгомановим, що тривало до смерті вченого. Журнал почав переходити на рідну мову, став живіший, цікавіший, а з творів І. Франка «язичіє» зникло назавжди (193, 243).

«Невеликий гурток Волинський»

Цікава історія першого видання творів С. Руданського. Письменниця О. Пчілка (мати Лесі Українки), живучи на Волині, організувала невеличкий гурток прихильників української літератури. Члени його охоче читали українські книжки і сходилися, щоб обговорити їх. Прагнучи щільніше згуртувати цих людей, О. Пчілка заохотила їх спільно видати українську книжку. Якось у Києві письменниці випадково трапився рукопис С. Руданського. Родич поета Домницький дав дозвіл на друкування книжки. З рукопису було вибрано добірку гумористичних творів і названо «Співомовками». Книжку було випущено в 1880 році, а на титулі її стояло ім'я видавця: «Н. Г. Волинський», тобто «Невеликий гурток Волинський». Відтоді гумористичні твори С. Руданського почали зваги співомовками, хоч, як відомо, словом «співомовки» Руданський заміняв слово «поезія» — словотвір від «співної мови» (173).

Полтавський гурток

У 80-х роках ХІХ ст. в квартирі В. Василенка збирався невеликий гурток полтавців, куди входили П. Мирний, Я. Жарко, В. Горленко та інші. Сам В. Василенко збирав на Полтавщині етнографічні матеріали. На літературних вечорах читались уголос художні твори, зокрема П. Мирний декламував Шевченка, читав свої «Лови», «П'яницю», уривки з «Повії». В 90-х роках в гурток входять І. Макаревич і економіст Л. Падалка, а також адвокат М. Дмитрієв. Особливо активний був у цьому гуртку М. Дмитрієв; до речі, мати його походила з родини Г. Квітки-Оснoв'яненка (257).

Гурток влаштування вакаційних мандрівок по краю

Такий гурток було організовано за ініціативою І. Франка при студентському товаристві «Академічне братство». Метою мандрівок було ознайомлення молоді із селянським побутом, пропаганда рідної літератури та мистецтва серед населення. По містах і великих селах студенти організовували концерти з рефератами, музично-декламаційні вечори. В 1884 році разом з групою молоді відбув у ролі лектора й доповідача в довготривалу мандрівку й І. Франко. Йшли від Дрогобича до Станіслава, в програмі подорожі були концерти і лекції. І. Франко тоді прочитав ряд рефератів із історії українського народу та його культури. Після доповіді, як правило, відбувався великий концерт. 1885 року І. Франка запросили читати лекції на літературні теми під час мандрівок студентів по Поділля й Буковині. Цього разу письменник не зміг відбутися всієї мандрівки, переслідований жандармами, змушений був повернутися до Львова (73).

Таємний гурток гімназистів

У 1884—1885 роках О. Маковей належав до таємного гуртка львівських гімназистів, що займався самоосвітою. Цей гурток мав свою бібліотеку, видавав гектографічні часописи, уряджував концерти, завів зв'язки з учнями провінціальних гімназій. З цього гуртка вийшли письменники та публіцисти Л. Лопатинський, В. Будзиновський, Ю. Бачинський, учений К. Студинський (91).

Літературне товариство «Руська бесіда»

В 1884 році у Чернівцях створилося товариство «Руська бесіда». Першим головою його був Є. Пігуляк, буковинський громадський діяч. Товариство видавало календарі, засну-

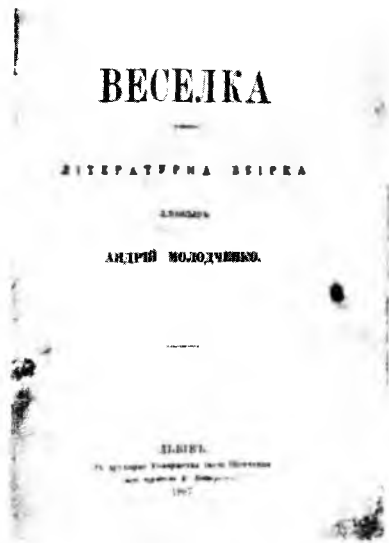
вало громадську бібліотеку, випускало серію книжок для молоді («Бібліотека для молодіж»), дбало про поширення народної освіти. Для цього товариством було винайдено рухому абетку, або, як її тоді називали, «машину до читання». Товариство заснувало своє «касіно» (щось на зразок кафе-читальні), де були майже всі українські часописи, а також газети німецькі й польські. Воно утримувало приміщення, де відбувалися громадські збори та забави, організувало перше українське драматичне товариство у Чернівцях (1884 р.), яке почало давати аматорські вистави, розігруючи між іншими п'єси Ю. Федьковича і оперетки І. Воробкевича. Головою цього драматичного товариства був письменник та композитор Ізидор Воробкевич. Грали аматори у великій залі міського театру.

Видавало товариство й часопис «Буковина», редактором перших річників якої був буковинський поет Ю. Федькович (20).

Товариство «Хрестоматія»

В 80-х роках XIX ст. серед студентів Київського університету виникло товариство «Хрестоматія», або «Читанка», мета якого — створити українські підручники, щоб з їхньою допомогою нести в народ знання, освіту. На чолі цього товариства був відомий у свій час діяч, історик Я. Шульгін та педагог Т. Лубенець. Членів гуртка називали «читанцями». Дві частини колективної праці «Читанка» було видано під псевдонімом Хуторного в Росії, а читанку «Веселка» під псевдонімом А. Молодченка в Галичині. Цікаво, що останнє видання вийшло при сприянні І. Франка. Збиралися члени товариства (їх було близько 20) по черзі на квартирах один-два рази на тиждень. На цих зборах велися політичні й літературні дискусії, а поет В. Самійленко, один з членів товариства, часто читав свої вірші, експромти, переклади; саме тут уперше прозвучали його «Ельдорадо» і «Горе пііти». До останньої поезії тоді ж таки М. Лисенко написав музику. Загалом товариство було виключно культурно-просвітницьке.

*Титульна сторінка
збірки «Веселка»
1887 року.*

Не минуло й півтора року, як товариство «Читанка» зазнало лиха. Після Різдва 1887 року жандарми зробили трус і заарештували кількох студентів-«читанців». Після цього товариство розпалося (65).

Жіноче видання

У II половині XIX ст. по всій Європі пройшов так званий емансипатський рух; жінки вимагали рівності в правах із чоловіками і свободи праці, не бажали бути залежними від чоловіків. З письменниць першою жінкою емансипаткою, яка своєю працею годувала себе й родину, була Марко Вовчок, а ініціаторками і організаторками жіночого руху стали на Україні письменниці Н. Кобринська і О. Пчілка. В 1887 році

коштом і заходом цих письменниць вийшов великий альманах (464 стор.) «Перший вінок», в якому виступило з творами 20 українських письменниць. Збірник складався із поезій, оповідань та статей і був прихильно зустрінутий тогочасною критикою. Особливо тепло привітав альманах І. Франко, присвятивши йому окрему статтю. Бажаючи й далі групувати українських жінок-письменниць, Н. Кобринська заходила-ся видавати так звану «Жіночу бібліотеку», впорядкувавши три збірники праць різних авторок — «Наша доля» (вийшли в 90-х роках ХІХ ст.). Хоч заповідалося, що буде це виключно жіноче видання, зрідка друкувалися тут і праці чоловіків (27, 17).

Літературна громада і літературно-артистичне товариство

В 90-х роках минулого століття серед київської студентської молоді склався гурток «Літературна громада», що збиравсь у квартирах відомих письменників та діячів культури М. Старицького, О. Пчілки, М. Лисенка. До «Літературної громади» належали Леся Українка, Л. Старицька, О. Романова, М. Косач, Г. Григоренко, М. Славинський та інші. Бував на тих зібраннях і В. Самійленко.

На зібраннях «Літературної громади» читали нові твори, перекладали з різних мов, виробляли плани майбутніх видань. Організовували часом своєрідні «конкурси». Бралось якесь окреме слово загального змісту чи термін (наприклад, слово «мета», «пізно», «зустріч»). На це слово треба було написати коротеньке, але змістовне оповідання протягом визначеного часу. Траплялося, що оповідання розширювалося, і з нього виходив окремий твір, який потім друкувався. До таких «конкурсних оповідань» належить новелка Лесі Українки «Пізно». Називали себе молоді письменники і «Плеядою».

Ці ж самі митці за участю старших брали участь у роботі російського «Літературно-артистического общества», яке функціонувало в 90-х роках у Києві. Товариство влаштовувало літературні і музично-артистичні ювілеї, зачитувались

реферати, готувалися декламації, виступав хор під керівництвом М. Лисенка. Незвичайний хист до декламації мав М. Старицький, він часто виступав на вечірках товариства, пропагуючи українське слово. Товариство організовувало і вечори пам'яті Т. Шевченка, Л. Глібова, Є. Гребінки, П. Куліша. Відбулося святкування століття нової української літератури. До цього вечора підготували спеціальну поезію Леся Українка, а Л. Старицька — реферат.

Товариство оголошувало літературні й музичні конкурси, а кращі твори друкувало у своїх альманахах. Вийшло таких альманахів три, були вони російські, але містили й українські твори, зокрема О. Пчілки, Лесі Українки, М. та Л. Старицьких. Перестало існувати товариство з наказу влади в 1903 році (224, 174).

Філологічний семінар В. Перетца

В 1907 році професор російської мови й літератури Київського університету Володимир Перетц заснував філологічний семінар, засідання якого відбувалися щосереді в приватному помешканні вченого на Маріїно-Благовіщенській вулиці, № 84. Потрапити туди студентам не завжди вдавалось, учасниками могли бути тільки ті, кого професор відбирав з університетського просемінару. Вісім років існував цей семінар, з нього вийшло понад 30 молодих дослідників історії української літератури, серед яких можна назвати В. Розова, С. Маслова, Є. Тимченка, В. Андріанову-Перетц, О. Назаревського, Т. Сушинського, С. Щеглову, О. Грузинського, М. Драй-Хмару, П. Филиповича, Б. Якубського, С. Савченка, Л. Білецького, О. Дорошкевича (12).

Пращури і нащадки,
брати-письменники і їхня
творча співпраця, родовідні
письменників, літературні родини
та інше.

БАТЬКИ І ДІТИ

Творчі гени
буває передаються
і в ближчі
і в подальші
покоління...

Брати

Особливе місце в польській та українській літературі посідають брати Зиморовичі. Сини простого львівського муляра, вони хоч і писали польською мовою, предметом зображення обрали український народ. Старший брат Бартоломей (1597—1677) пройшов шлях від підписка львівського міського уряду до дожиттєвого міського радника. Був також великим аматором садівництва і вирощував під Львовом виноград. Не гребував купецтвом, продаючи мідь та збіжжя. Усе життя захоплювався творчістю свого молодшого брата Симона, який на честь його весілля написав книгу чудових пісень «Роксоланки, або Руські дівчата». Симон прожив дуже коротке життя, народився в 1608 чи, за іншими даними, 1609 році, а помер від мору 1629 року, хоч і виїхав із зараженого міста до Польщі. Бартоломей надрукував братові вірші через чверть століття — 1654 року, а в 1663 році видав «Селянки нові руські», але не під своїм, а під братовим ім'ям, бажаючи в такий спосіб прославити не себе, а брата. Талантом, однак, Бартоломей перед Симоном поступався. Залишив він величезну спадщину (переважно латинською мовою), яка й досі ще достатньо не вивчена і не опублікована, зокрема він автор великої історії Львова, палким патріотом якого був усе життя.

Пісні Симона Зиморовича — чудові зразки любовної лірики XVII століття, в них оспівуються львів'янки і львів'яни, хлопці та дівчата — українці, місто Лева — столиця Роксоланії (України); його поезії згодом мали значний вплив на розвиток любовної лірики в польській та українській літературах.

Зиморович Симон
(1604—1629)—
польсько-український
поет, лірик, автор книги
«Роксоланки,
або Руські дівчата».

Зиморович Бартоломей
(1597—1682)—
польсько-український
поет, учений,
автор «Історії Львова»
латинською мовою.

*Максимович Іван
(1651—1715) —
український культурний
та церковний діяч,
поет, перекладач,
засновник Чернігівського
колегіуму.
Автор численних
віршових і прозових
творів.*

Пращури і нащадки

Творчі гени буває передаються і в ближчі, і в подальші покоління. Нащадком видатного поета початку XVIII ст. Івана Максимовича був у XIX ст. Михайло Максимович, М. Гоголь був споріднений з поетом XVIII ст. Танським, належали до одного роду відомий поет та філософ XVIII ст. Георгій Кониський та письменник XIX ст. Олександр Кониський, спільні їхні предки оселились у Ніжинському повіті Чернігівської губернії на хуторі Кониських. Відомий український есеїст Василь Горленко походив із роду Горленків, які були полковниками в часи гетьманщини; поет Іоасаф Горленко також був його родичем, ще один Горленко писав вірші на початку XIX століття (72, 158).

*Горленко Іоасаф
(1705—1754)—
український
церковний діяч, поет.
Автор поеми
«Бран чесних семи
добродійностей з семи
смертними гріхами»,
автор слів,
автобіографічних
записок.*

Рід Г. Квітки-Основ'яненка

Григорій Квітка, що писав під псевдонімом Основ'яненко, походить із давнього козацького роду. В родині Квіток побувала легенда про маленького героя — сироту, який прийшов на Слобожанщину з Наддніпрянщини: гарний, наче квіточка, після довгих пригод він потрапив на береги трьох степових річок, де тоді виникло місто Харків, і оселився там. У літописах слобідських полків ім'я Квіток зустрічається вперше близько 1666 року. Прадід письменника був Харківським полковником, а дід — полковником Ізюмським. Його дружина була сестрою поета, білгородського єпископа

Іоасафа Горленка. Рідний брат письменника був близько 25 років предводителем харківського дворянства. Незважаючи на приналежність до такого роду, сам Квітка жив скромно, а основний герой його творів — проста людина (56).

Будителі

Роль «будителів» зіграли в Галичині батько й син Шашкевичі. Як відомо, Маркіян Шашкевич став основоположником нової української літератури в Західній Україні, а його син Володимир призвідником так званого «другого відродження» в Галичині в 60-х роках ХІХ ст. Маркіян прожив тільки 32 роки і помер від сухот. Мав він двох синів, один помер дитиною, а другому судилося підняти батьків прапор і разом з К. Климковичем та Ф. Заревичем організувати «другу руську трійцю». Володимир проніс через усе життя пієтет до батька і розробляв мотиви його поезії, хоч той помер, коли хлопчику було тільки 4 роки. Володимир активно працював як видавець, хоч не зовсім щасливо, бо видання його швидко упадали. Після «Вечерниць» він випустив один номер сатиричного часопису «Дуля», а з січня 1866 року почав видавати «Русалку». Пізніше був активним співробітником часопису «Русь» (1867 р.), його статті й поезії в цих часописах відзначалися молодечим палом, особливо дописи з Мостів Великих, які він поміщав у «Русі» (137, 155).

Александрови

Ввійшли в літературу також батько й син Александрови. Степан Васильович — один із перших українських письменників нового періоду, все життя жив у селі, добре знав народну мову, життя і звичаї і написав поему «Вовкулака» (надрукована в «Южном русском сборнике» А. Метлинського в 1848 р.). Його син Володимир був поетом і видавцем (альманаху «Складка»). Збирав українські пісні (91).

Мати Костомарова

Надзвичайно душевні стосунки в'язали М. Костомарова та його матір Тетяну Петрівну. Щира, добра і проста, все життя вона віддавала своєму одинчикові і опікувала його, поки віку

її. Це Тетяну Петрівну оспівав в одному своєму вірші Т. Шевченко («Веселе сонечко ховалось»). М. Костомаров навзаєм відповідав матері щирою прив'язаністю. Після заслання він виїхав за кордон і прислав матері сердечного листа та букетик фіалок. Той скромний дарунок мати довго зберігала. Не диво, що найбільшим ударом, який пережив Костомаров, була смерть матері в 1875 році, від чого він запав був у тяжку хворобу, яку ледве поборов (155).

Мати П. Куліша

Цікавою людиною була мати П. Куліша Катерина. Її мова — весела й жартівлива; що не слово, прикладалася приказка. Мала вона чудовий голос: довкола ніхто так гарно не співав

*Дім в с. Юрасівці
Острогожевського повіту,
Воронезької губернії, де народився
Микола Костомаров.*

давніх пісень. За роботою ніколи не вмовкала: тільки-но задумається, відразу й співати починає. Була смирна й милосердна, до неї часто приходили жебраки, діди й бабусі, часто закликала вона їх до пекарні, годувала й розмовляла з ними, а найбільше шанувала сліпого дяка Якіма, що чудово співав. Пізніше П. Куліш списав із голосу матері цілу збірку пісень, звідси й почалися етнографічні зацікавлення письменника (158).

Батьки Марка Вовчка

Батько Марії Вілінської, що так славно вписала своє ім'я в українську літературу, походив із Чернігівщини і, як армійський офіцер, деякий час перебував у Вологді, а потім в Орлі. Він кохався в українських піснях і навіть завів їх у збірник з нотами, часом складав музику і сам. Мати Марії — дитина романтичного шлюбу бідного офіцера П. Г. Данилова з литовською княжною Радзівілл. Тож у жилах Марка Вовчка текла українська, російська і польсько-литовська кров. Письмениця глибоко цікавилася українською, російською та польською літературами, чудово володіла цими трьома мовами, а писала українською, російською та французькою (27).

Брати Карпенки

У 60-х роках ХІХ ст. виступили в українській літературі Григорій і Степан Даниловичі Карпенки. В 1860 році вони видали свої твори в Петербурзі (в 4 т.). У критиці брати здобули тільки один відгук М. Петрова, який засвідчив, що твори братів «визнані за відсутністю будь-якого таланту». Незважаючи на такий різкий засуд, твори Карпенків гралися на багатьох сценах і, перейшовши кордон, увійшли в репертуар львівського театру під керівництвом Бачинського (31).

Нащадки втікачів

Буковинці брати-поети Сидір та Григорій Воробкевичі мали незвичайних предків. Їхній прадід втік свого часу з Литви і звався Скульський Млака де Оробко. Дід їхній переробив Оробко на Воробкевича, а назвисько Млака стало улюбленим псевдонімом старшого брата (Данило Млака). Їхній дід Юзарківський був родом з України і втік на Буковину, не бажаючи служити в солдатах. Син цього Юзарківського — поетів дядько, чоловік велетенського зросту, перейняв од батька безліч оповідань про козацтво, Україну, Умань, Залізняка й Гонту. Багато оповідань чули брати з уст своєї бабусі Параскеви: знала вона безліч казок, пісень, народних оповідань про козаків і турків і тим викликала в братів бажання і самим узятися за перо (Сидір, до того ж, став композитором). За бабусині гроші купив Сидір скрипку і цим поклав початок своєї музичної діяльності. Ще в гімназії Сидір почав складати вірші і відразу створювати до них музику, сам і співав. Ці пісні подобалися, їх переписували. Згодом поет почав друкувати вірші в часописах, а за ним пішов і його молодший брат. Уся поетична творчість Григорія Воробкевича (псевдонім Наум Шрам) була пригнічена великим особистим горем. Одружившись і щасливо проживши зі своєю дружиною Мартою три роки, поет втратив кохану, овдовів. Це був такий удар для чутливої душі поета, від якого він не міг отямитися до кінця своїх днів. Через це писав мало й спорадично і не зробив у літературі того, чого досяг його брат (154, 195).

Круглий сирота

М. Старицький народивсь у заможній родині. Батько його був із князів міста Старіци Тверської губернії, які звідти перейшли жити на Україну. З дитячих літ його спіткало тяжке горе: батько майбутнього письменника помер, коли йому було 5 років. За два роки смерть забрала двох братів та

сестру, а ще за три роки й матір. З 10-річного віку Михайло зостався круглим сиротою. Спочатку жив у тітки, материної сестри, а тоді в родині композитора М. Лисенка, з рідною сестрою котрого, Софією, Старицький і одружився (226).

Мати Тобілевичів

Винятковою людиною треба назвати матір артистичної родини Тобілевичів: М. Садовського, П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого і М. Садовської-Барілотті. Євдокія Зіновіївна Садовська довгий час була кріпачкою панів Золотницьких, доки не покохав її прикажчик Карпо Тобілевич і не викупив із кріпацтва. Ще кріпачкою дівчина скрізь подорожувала з панами, відвідувала з ними всілякі театральні вистави, що їх давали на Україні трупи Жураховської і Млотковського. Пани Золотницькі любили театр і часто відвідували його, беручи до послуг і покоївку Дуню. Пам'ять у дівчини була виняткова, і вона затвердила напам'ять всю п'єсу «Наталка Полтавка», не тільки знала, але й уміла надзвичайно цікаво зображати різних дійових осіб. Слух і голос мала чудові, від неї діти навчилися співати не тільки мелодії з «Наталки Полтавки», але й безліч українських народних пісень. Мати так жваво і яскраво оповідала дітям те, що колись бачила, імітуючи гру артистів і співаючи пісень, що вони слухали, забуваючи про час. Діти теж вивчили «Наталку Полтавку» напам'ять. Отак зацікавлення театром перейшло до всіх Тобілевичів і виросло в палку любов до нього — двоє з них взяли материне прізвище (Садовська) як сценічне (108).

Батько І. Нечуя-Левицького

Небуденною людиною був батько класика української літератури І. Нечуя-Левицького. Він не любив хазяйнувати, зачинався у своїй кімнаті і все читав книжки. Любив рідний край і мав удома історії Маркевича і Бантиш-Каменського, а також літопис Самовидця, які перечитував хлопцем Іван,

*Брати Тобілевичі:
Панас Саксаганський,
І. Карпенко-Карий,
Микола Садовський.*

*Тобілевич
(Саксаганський)*

*Панас
(1858—1940) —
український актор,
антрепренер,
режисер, автор
кількох п'єс і споминів.*

*Тобілевич
(Карпенко-Карий)*

*Іван
(1845—1907) —
український
письменник, актор.
Автор численних
драм та комедій, повісті.*

*Тобілевич
(Садовський)*

*Микола
(1856—1933) —
український актор,
засновник постійного
українського
театру в Києві,
автор переробок
та перекладів п'єс,
споминів.*

приїжджаючи на канікули. Батько часто розповідав дітям епізоди з української історії і показував ті місця на Корсунщині, де відбувалися ті чи інші події. Він цікавився життям селян, учив хлопців літом на пасіці, а взимку на кухні. Раз довідався про це пан, Стеблівський дідич. Викликав батька І. Нечуя-Левицького і сказав йому:

— Коли навчите читати мужиків, то ви і я підемо в поле робити, а мужики не схотять.

Відтак звелів забрати хлопців із навчання і віддав їх на суконну фабрику.

Через батька познайомився вперше Іван з творами Т. Шевченка. То була «Причинна» з Гребінчиної «Ластівки». Цей

твір Іван з сестрою вивчили напам'ять. Сам Семен Левицький, будиши попом, читав проповіді українською мовою, а перед смертю збудував за громадські кошти дім, прагнучи завести в селі громадську крамницю. Однак смерть перешкодила здійснити той задум. Був С. Левицький і етнографом, записував українські пісні й обряди (158, 149).

Хто такий Петро Колодязь?

На вилучених сторінках роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» проходив образ небагатого панка Петра Колодязя: «Чоловік високого, худого зросту, з рівною, як дощечка удувлена в середину, грудиною, з блискучими чахоточними очима, з зачісаним догори чубиком, як у голуба». Між сусідами цей Колодязь славився як чоловік дуже розумний, з гострим язиком, а до того й масон. (В першій редакції цього уривка значилося, що брати Колодязя з Пестелем та Рилєєвим зналися). Як юрист працював на користь кріпаків та іншого покривдженого люду, а під час епідемії холери самовіддано допомагав людям. Цим Колодязем був Петро Якимович Драгоманов, батько М. Драгоманова та О. Пчілки. До речі, й прізвище Колодязь не було вигадкою Панаса Мирного. Мати Петра Якимовича була з роду Колодязинських, а Якіма Драгоманова так і прозвали Колодязинським приймаком. Між іншим, один із псевдонімів О. Пчілки був О. Колодязинська. Петро Драгоманов багато читав, під впливом М. Макаровського та А. Метлинського захопився фольклором, написав кілька українських байок.

Коли в Гадяч приїхала родина Рудченків і оселилася поблизу Драгоманових, дружили між собою не тільки дорослі, але й діти; Іван Рудченко був однолітком Михайла Драгоманова.

В 1840 році Петро Драгоманов помер. «За убогим гробом,— описує Панас Мирний,— йшла його заплакана жінка з малими сиротами, а коло неї тільки один лисенький панок із хлопчиком-сином та ціла юрба міщан. Кріпакам було не до того: вони працювали на панщині». Отой лисенький панок і

*Драгоманов Яків
(1804—1840) —
громадський діяч, декабрист,
член «Товариства
об'єднаних слов'ян»,
дядько Михайла Драгоманова
і Олени Пчілки.*

*Петро Драгоманов —
батько
Михайла Драгоманова
та Олени Пчілки.*

*Яків та Тетяна
Рудченки —
батьки
Панаса Мирного
та Івани Білика.*

був Панасів батько Яків Рудченко, а хлопчик — у майбутньому великий український письменник Панас Мирний (257).

Мати братів Рудченків

Мати Панаса Мирного та І. Білика Тетяна Іванівна була замолоду діяльною та клопітливою. Вміла по-народному лікарювати, і до неї за медичною допомогою зверталися селяни з Гадяча і навколишніх сіл (найбільше вона славилася лікуванням опіків та більм). Була Тетяна Іванівна талановита оповідачка, діти любили її імпровізовані розповіді про колишнє життя з часів старосвітських поміщиків; свою мову вона влучно пересипала прислів'ями та приказками. Очевидно, старші сини їй завдячують літературним хистом. Сама

Брати Рудченки —
 Панас Мирний
 та Іван Білик.
 Мирний Панас
 (1849—1920) —
 український письменник,
 автор соціальних
 романів та повістей,
 віршів, драм.
 Білик Іван
 (1845—1905) —
 український письменник,
 перекладач,
 літературний критик,
 етнограф.
 Укладач збірок
 українських казок
 та чумацьких пісень.

ж Тетяна Іванівна була неписьменна, хоч походила з чиновничого роду. Говорила вона не інакше як українською мовою (257).

Братська спілка

Так назвали свою співпрацю в літературі брати Рудченки — Іван та Панас. Разом вони написали два твори «Хіба ревує воли, як ясла повні?» (закінчено 1875 р.) і «За водою» (1883 р.). Брати навіть планували видати збірку під заголовком: «Братська спілка. Книжка перша. Приповіді Мирного-Білика». 1884 року І. Рудченко подав цю збірку до цензури. Цензор Рафальський, прочитавши повість «За водою», зразу ж побіг до губернатора Гудими-Левковича, і вони написали на Івана Рудченка доноса, звинувачуючи

його в соціалізмі і доводячи, що саме Рудченко надрукував у Женеві революційний роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Донос наробив І. Рудченку великих неприємностей. Після того брати вже разом не писали, хоч Іван завжди цікавився творчістю меншого брата.

В серпні 1895 року Іван побував у Женеві і відвідав місце, де вийшло в світ перше видання їхнього роману. Звідти він таємно вивіз примірник книжки, але не для себе — для брата. Коли ж з'явилася можливість перевидати спільно написані твори в Росії, Іван Якович спершу вагався, а відтак листом із Петербурга і зовсім заборонив давати їх у друк. І тільки після довгих братових умовлянь Іван Якович таки згодився на друкування спільно написаних творів.

Під кінець життя І. Білика між братами від колишньої творчої дружби лишилися тільки спогади і незначні родинні стосунки. 1903 року І. Білик сам признався, що роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» «чуждое произведение, да и только», хоч певну долю сентименту до власних молодечих літ зберіг до смерті (257).

Син покритки

Бувши кріпачкою, мати В. Самійленка служила в панів, бо належала до дворових кріпаків. 16-річною дівчину віддали на службу до панів Лесевичів, у Климове, Зіньківського повіту. Тут на юну красуню звернув увагу пан Іван Олександрович. Це був багатий поміщик, який мав 5 тисяч десятин землі, любив бенкети, полювання і музику. За кріпацтва мав власний оркестр. Зацікавившись наймичкою, пан зумів прихилити серце дівчини, а потім відправив її до батьків. Так, в убогій сільській хаті й народився український поет В. Самійленко (187). Цікаво, що поет не успадкував од батька майже нічого, хіба що прихильність до музики.

Рід М. Коцюбинського

М. Коцюбинський, пишучи про себе, любив казати, що його рід походить із давніх українських бояр, хоч достатніх документальних підстав для цього не було. В родині Коцюбинських зберігався про це переказ, а також легенда про походження прізвища Коцюбинського. Коцюбинські вважали, що їхній пращур був утікачем з Кримської орди і мав прізвище Кочубей. Утік він спочатку на Запорозжя, а звідти до поляків. Не бажаючи мати прізвища Кочубей (кучу — намет, бей — начальник), він подав прохання, щоб йому було змінено прізвище на шляхетське. «Хай буде Коцюбинський!» — начебто вирішив польський король. Один із родичів Коцюбинського, правда, пояснює походження цього прізвища простіше й історичніше. Коли Поділля було під Польщею, то козаки, роблячись панками, додавали до прізвища закінчення — ський, чи — инський, отож був Коцюба, а став Коцюбинський, був Коза, а став Козицький.

Про предків Коцюбинського документально відомо тільки те, що були вони попами. Найвідоміший прадід його — уніатський священник Федір Коцюбинський. Маючи гострий, палкий норов і нестримну вдачу, він полишив після себе в судових актах не один слід. Таким же темпераментним і нестримним був батько письменника. Сам письменник визначив його як «сангвініка з вічними фантазіями, які ніколи не здійснилися, запальний, але добрий чоловік». Особливою пристрастю Михайла-старшого були коні. Він збирав малюнки, атласи, літературу про коней, утримував їх аж четверо і брав участь у гонках у Варшаві. Коли вигравав, привозив подарунки, а програвши, ледве добирався додому. Пізніше, коли вже Михайло-старший зубожів, а його життя було постійним спусканням по службовій драбині, в нього лишилася тільки пара коней; зрештою, загинули й ті під час переїзду залізницею.

Закінчив життя батько М. Коцюбинського третім помічником волосного писаря у злиднях і в самоті, бо, не маючи змоги утримувати родину, жив од неї осторонь (94).

Незвичайний дяк

Покинувши військову службу, Ю. Федькович приїхав до рідного Путилова-Сторонця. Тут він звернув увагу на високого, стрункого, з кучерявим волоссям та орлиним носом дяка Юрія Семанюка. Незабаром вони подружили: Федькович назвав дяка своїм побратимом, розвивав у нього любов до книжки та простого народу. Юрій Семанюк дуже любив читати, часом навіть і сам складав вірші, а особливо гарно співав. Син цього дяка Іван, вирісши, став відомим українським письменником Марком Черемшиною (191).

Брати Панасенки

С. Васильченко, почавши писати, ховався з тим від своїх братів. Пізніше він довідався, що три його брати теж писали твори і так само з тим таїлися. Коли Степан почав працювати в «Раді» і видрукував низку новел, почали з'являтися новели за підписом Ф. Темний, які чомусь дуже Васильченка зацікавили і схвилювали. Тільки через деякий час виявилось, що автор тих оповідань — молодший брат Степана Федір, який працював учителем малювання у Вінниці. На жаль, цей талановитий чоловік рано пішов з життя (помер від сухот 1914 р.) і встиг видрукувати тільки кілька оповідань. Навіть малограмотна сестра Васильченка, селянка, компіювала народні пісні, пристосовуючи до особистого життя (23).

Літературні родини

Батько Миколи Гоголя був, як відомо, українським письменником і написав дві п'єси, з яких збереглася до нашого часу одна: «Простак, або Хитрощі жінки, перехитрені москалем». Гоголі по жіночій лінії були нащадками Танських, один з цих Танських, український поет XVIII ст., писав вірші в народному дусі і користувався у земляків славою. До нашого часу про твори Танського збереглася письмова згадка

*Номис Матвій
(1823—1900) —
український письменник
та етнограф, педагог.
Автор етнографічних
оповідань та збірки
«Українські приказки,
прислів'я
і таке інше».*

в листі О. Лобисевича, вчені приписують йому відому пародійну віршу «Христос Воскрес» (155).

Літературною родиною можна назвати й сім'ю Писаревських. Писали вірші Степан, автор пісень «Де ти бродиш, моя доле», «За Неман іду» й оперети «Купала на Івана» (1840 р.), його дружина Марта Іванівна і їхній син Петро (74).

В цікавий спосіб прислужилася українській культурі родина Білозерських. Олександра Михайлівна (українська письменниця Ганна Барвінок) була дружиною П. Куліша; її брат Василь, кириломефодіївець, видавав знаменитий український журнал «Основа». Їхня сестра Надія була дружиною українського етнографа та письменника М. Номиса (Симонівна) — видавця зібрання українських приказок. Їхня дочка Надія Матвіївна (по чоловіку Кибальчич) писала під псевдонімом Наталка Полтавка, працювала в жанрі оповідання, лишила також драму. Дочка Наталки Полтавки Надія Костянтинівна Кибальчич — українська поетеса й новелістка

початку ХХ ст. Ще одна сестра Ганни Барвінок, за чоловіком Боголюбцева, була бабусею відомої письменниці Любові Яновської. Трагічна доля випала дочці Наталки Полтавки Надії Кибальчич. Скінчивши Лубенську гімназію, вона одружилася з лікарем Козловським. Через півроку після весілля молодих арештували і кинули до хорольської в'язниці. Три місяці протримали їх і випустили, але Козловський вийшов з в'язниці з навіки розбитим здоров'ям. Надія Костянтинівна повезла чоловіка до Італії, де пробула з ним 5 років, але повернути йому здоров'я не змогла. Коли подружжя повернулося на Україну, Козловський помер. Письменниця дуже кохала чоловіка і, не знісни горя, отруїлася (76, 201).

Літературною родиною вважалися в Галичині Озаркевичі, висококультурний дім яких називали «руськими Атенами». Іван Озаркевич-старший був незвичайним на свій час чоловіком з артистичною натурою, ініціатором перших театральних вистав українською мовою. В травні 1848 року він організував аматорський гурток, який поставив оперу «Наталка Полтавка». Цю оперу виставив він пізніше на з'їзді українських учених. Крім того, І. Озаркевич-старший поставив у своїй обробці «Москаля-чарівника», «Сватання на Гончарівці» та переклав ряд п'єс з польської, російської і німецької мов. Син цього предтечі українського театру в Галичині Іван Озаркевич-молодший жваво цікавився літературним рухом, писав поезії, які друкував у тодішніх часописах. Вдома в Озаркевичів була велика й добірна, як на ті часи, бібліотека, якою активно користувалася дочка І. Озаркевича-молодшого Наталя, згодом одна з найвизначніших жінок Західної України, ініціатор емансипатського руху, письменниця Наталя Кобринська. Живши якийсь час у Відні та Швейцарії, вона познайомила з поширеним тоді в Європі жіночим рухом і, повернувшись на Батьківщину, не тільки пропагувала емансипаторські ідеї, але й заснувала в 1884 році у Станіславі «Товариство руських жінок», а пізніше видавала твори жінок-письменниць (250).

Визначною літературною родиною були Старицькі. Михайло Старицький був одружений з сестрою Миколи Лисенка Софією Віталівною. Їхня дочка, Людмила Старицька-Чер-

*Грицько Григоренко
(Косач Олександра)
(1867—1924) —
українська письменниця.
Автор оповідань
з селянського життя,
писала в манері
надреалізму.
Дружина брата
Лесі Українки
Михайла.*

няхівська, стала відомою письменницею, писала драми, поезії, повісті, оповідання, літературознавчі розвідки, критику, театральні рецензії. Дружиною Миколи Лисенка була Ольга Олександрівна, уроджена О'Коннор, її племінниця Валерія О'Коннор-Вілінська також стала письменницею, писала п'єси, перекладала з французької, видала книжку спогадів «Лисенки і Старицькі», повість «Скарб». Друга дочка М. Старицького, Оксана, уклала хрестоматію для дітей «Рідні колоски», писала художні твори для дітей, літературознавчі статті, перекладала. Її чоловік, Іван Стешенко, був відомим літературознавцем, автором численних розвідок, писав поезії, оповідання, перекладав на українську «Метаморфози» Овідія, твори Шіллера, Байрона та ін. Був видавцем та редактором журналів «Шершень», «Гедзь», «Сяйво». Їхня дочка Ірина була акторкою і письменницею, блискучою перекладачкою численних західно-європейських та американських класиків (Шекспіра, Мольєра, Гете, Шіллера, Марка Твена

та ін.). Брат Ірини, Ярослав Стешенко, — книгознавець та бібліограф, автор ряду бібліографічних покажчиків, праць про Г. Нарбута та С. Маслова, статей з питань книгознавства. В. О'Коннор-Вілінська писала в своїй книзі «Лисенки та Старицькі» (Львів, 1936): «В домі Старицьких панувала письменницька атмосфера. Поза Михайлом Петровичем і Людмилою всі, крім Софії Віталівни, щось писали, принайменше хоч перекладали».

Однак найцікавішою літературною родиною були Косачі — Драгоманови. Батько М. Драгоманова й Олени Пчілки Петро цікавився літературою, писав до давніх російських альманахів і займався українською етнографією — збирав пісні; їхнім родичем по матері був відомий поет та етнограф А. Метлинський. Олена Пчілка, як відомо, була матір'ю великої поетеси Лесі Українки, пробував перо і опублікував кілька оповідань брат Лесі Українки Михайло (писав під псевдонімом Обачний). Михайлова дружина, дочка давнього приятеля М. Драгоманова Олександра Судовщикова, стала відомою українською письменницею, писала під псевдонімом Грицько Григоренко. В 1881 році О. Пчілка видала поему «Ганна» Е. Ластівки. За цим псевдонімом ховалася Олена Косач, по чоловікові Приходько, — сестра П. Косача, батька Лесі Українки. Племінник Лесі Українки Юрій Косач працював у літературі в наші часи, видавництво «Дніпро» випустило його «Вибране» (1975 р.). Жив Ю. Косач у Нью-Йорку (173).

Коли печера була готова,
«юний Довбуш» перший поліз
у неї, показуючи приклад

товаришам
«опришкам».
Раптом глина
почала
обвалюватися...

ЯК ВОНО ПОЧИНАЛОСЯ

А ПЛЪ НБІ ОН
ОЦЪ МУТЕНІ
БНОГО ОЦАНІ
ДАМАСІНІА
КІН , АМА
ВІСРАГО МАА
НАУТЕНІА
КРАЧНЬКЪ СІ
ОН ПРЪДУКА

Не маючи забезпечення

П. Гулак-Артемівський походив із зубожілої попівської родини. Одинадцятирічним вступив до Київської академії і перебував у ній до 1813 року. Не маючи забезпечення від батьків, хлопцю довелося перетерпіти чимало лиха. Коли була в Києві велика пожежа (1811 р.) і бурса згоріла, Гулак-Артемівський ходив по базару, збираючи покидьки від чумацьких обідів, і пришпилював сосновими голками латки на одязі. Додому, на Черкащину, він спускався на плотах, що їх сплавляли по Дніпру литвини (білоруси). Коли майбутній поет закінчував навчання, сталася трагічна подія, через яку він і покинув академію: померла люба і закохана в поета дівчина — жертва батьків, які і слухати не хотіли, щоб їхня дочка вийшла заміж за бідного студента, і цим довели її до сухот та могили. Поет проголосив на могилі коханої тепле слово, яке справило глибоке враження на присутніх, покинув Київ і поїхав вчителювати до приватного пансіону в Бердичеві (2).

Велика притягальна сила мистецтва

Цю силу відчув на собі Т. Шевченко ще хлопчиком. Відоме його уперте бажання вчитися малярству. Не вийшло з поета ні землероба, ні пастуха, ні кухаря, ні лакея-козачка. Ще будучи кухарчуком, Шевченко зібрав колекцію малюнків, які тільки траплялися, і при нагоді йшов у сад, розвішував там малюнки на деревах, милувався ними, брався за олівця і перемальовував. Хлопчик настільки захоплювався, що не раз його заставляли за таким «чудним» заняттям і добре чубили.

Гулак-Артемовський
Петро
(1790-1865) —
український поет,
професор і ректор
Харківського
університету.

Козачком Шевченко так само, криючись, малював, і хоч пан люто покарав його за те, віддав таки вчитися малярства до Ширяєва в Петербург. Саме велика пристрасть до мистецтва змушувала юного художника ходити ночами в Літній сад, де й відбулася знаменита його зустріч із Сошенком. І в засланні, маючи сувору заборону малювати й писати, Т. Шевченко і писав, і малював, хоч бував за те не раз караний. «Караюсь, мучуся... але не каюсь!» — узагальнив увесь свій гіркий досвід Тарас Шевченко (97). Чи не доречно при цьому згадати вислів Григорія Сковороди: «Природа прекрасного така, що чим більше на шляху до нього трапляється перешкод, тим більше воно вабить, на зразок того найшляхетнішого і найтвердішого металу, який чим більше треться, тим прекрасніше виблискує».

*Тарас Шевченко.
Портрет батька.*

Пророкування батька Т. Шевченка

Вмираючи, батько Т. Шевченка розпорядився, як то годиться, своїм скромним майном та господарством. Його воля дивує надзвичайною пророчою проникливістю щодо майбутнього генія українського народу, свого сина:

— Синові Тарасові з мого хазяйства нічого не треба,— сказав батько.— Він не буде абияким чоловіком. З нього вийде або щось дуже добре, або велике ледащо. Для нього мій спадок або нічого не значитиме, або нічого не допоможе (206).

На золотому весіллі діда М. Шашкевича

6 травня 1823 року дід М. Шашкевича Р. Авдиківський відзначав своє золоте весілля. Діти, внуки і правнуки зібралися на це свято в с. Підліссі і піднесли ювілярові поетичний «Вінець із сердець жичливих», писаний частково польською, а частково українською мовою із церковнослов'янськими. Цей веселий вірш було потім надруковано у Львові, його підписали діти, внуки і правнуки Р. Авдиківського, а між ними був і 12-річний Маркіян Шашкевич, якому пізніше судилося стати будителем Галицької України (153).

Аж набрид усім

Зайшовши якомсь до купця по горіхи, гімназист П. Куліш побачив купку книжок. Це були 5 примірників збірника українських народних пісень, що їх видав М. Максимович у Москві 1834 року. Хлопець віддав усі свої гроші і купив книжку. Приніс її в гімназію і читав там товаришам при будь-якій нагоді, аж деякі учні почали від нього втікати і передражнювати його декламацію. Тоді Пантелеймон вивчив усю книжку напам'ять, і саме вона наштовхнула його на літературну творчість (158).

Перші вірші Я. Щоголева

Вчителем словесності поета Я. Щоголева був П. Іноземцев, людина, причетна й до літературної праці (друкувався у «Молодику» під псевдонімом Неволін),— під його керівництвом написав перші вірші юний Я. Щоголев. Почав друкуватися в «Отечественных записках» (1841 р.— Ч. IV) — була це балада російською мовою «Конари». Перша ж велика добірка поезій Я. Щоголева з'явилася в 1843—1844 роках у «Молодику». Цьому виданню присвятив дві рецензії критик В. Белінський, надрукувавши їх в «Отечественных записках» (1843, 1844).

Титульна сторінка
«Молодика»
на 1845 рік.

В одній із рецензій критик з іронією написав: «Малоросія була б найосвіченішою країною, коли б число читачів у ній дорівнювало б хоч половині загального числа поетів». Критика Белінського так вразила амбітного Я. Щоголева, що він зошит із віршами кинув у вогонь. Невдовзі, правда, поет написав кілька віршів для «Южно-русского сборника» А. Метлинського, але надрукував їх (поміж них і знаменитого «Гречкосія») тільки П. Куліш у «Хаті» (1860 р.). Звернувся по-справжньому до поезії Щоголев тільки під старість (79).

Під впливом німецької музи

Ю. Федькович юнаком жив у молдавському містечку Нямц. Тут він, покинувши землеміра Чунтуляка, учнем якого був, став практикантом аптекаря. На незвичайного хлопця звер-

нув увагу німецький художник Р. Роткель, родич аптекаря. Незважаючи на різницю у віці, художник і майбутній поет заприятелювали. Р. Роткель відкрив перед допитливим хлопцем широкі обрії німецької літератури, наділяючи його гарними книжками, давав юнакові поради і заохочував до писання. Під впливом цих зустрічей та книжок Федькович і написав свої перші вірші — були вони німецькою мовою (129).

Єпископа не вийшло

Навчаючись у Кам'янецькій семінарії, А. Свидницький швидко відчув нехіть до схоластичної богословської науки. Його вабив університет. Одначе батько майбутнього письменника наполягав, щоб Анатоль закінчив семінарію: він бажав бачити свого талановитого сина єпископом і не раз казав:

— Тільки в ченцях буде тобі талан-доля!

Син батька не слухався, між ними виникла суперечка, — батько налякав навіть сина прокльоном. Однак ніщо не втримало А. Свидницького, семінарію він покинув і хоч «талан-доля» йому таки не усміхнулася, духовником не став (158).

Радісні літа молодості

Часто історики літератури, пишучи про роки навчання І. Франка в школі, ототожнюють письменника з героями його оповідань із шкільних літ, вважаючи, що ці оповідання мають автобіографічний характер («Олівець», «Отець-гуморист» тощо). Сам Франко, відповідаючи одному із своїх життєписців, зазначав, що його оповідання зі шкільних літ мають значення психологічне й літературне, а не історичне. «Ті літа, —

*Учні третього класу Дрогобицької гімназії,
де навчається Іван Франко
(перший зліва в другому ряду). 1870.*

писав І. Франко,— поминаючи деякі неприємні епізоди, все-таки були радісними літами моєї молодості, а між моїми вчителями василіанської школи я з приємністю можу згадати молодого монаха Крушельницького, що учив нас у II класі, о. кат. Красицького, о. ігумена Борусевича і пізнішого ігумена о. Немиловича, а також старенького вчителя т. зв. «штуби», то є I-ї класи, русина Чарничевича, одинокого світського вчителя, що дослужив у тій школі до своєї смерті і який для непослушних і галасливих дітей у своїй класі не мав тяжчої кари, як поколоти їх по чолі своєю неголеною бородою».

«Значно приємніше і свobodніше,— пише Франко,— було гімназiальне життя, в якому я, завдяки особливо деяким талановитим учителям, здобув основну, як на ті часи, освіту, а йдучи постійно щодо поступу в науках поміж першими у класі (на матуріальнім свідоцтві я мав із усіх шкільних предметів ноту «відлично»), того неприємного почуття, що називають школярським тремом і не раз доводить школярів аж до самовбивства, я не зазнавав майже ніколи... дуже часто відносини між учителями і учнями бували дуже приятельські, майже товариські» (245).

Пристрасть до писання

Бувши учнем Дрогобицької гімназії, І. Франко особливо любив писати твори, вибираючи собі темою випадки з реального життя чи з минулого. Часом ці його твори були такі довгі, що заповнювали весь зошит, і вчителі не завжди хотіли їх читати. Склавши у 1875 році екзамен на атестат зрілості, 20-літній І. Франко їде у Львів до університету і везе з собою свій статок — кілька зошитів, списаних власними творами: поезіями, драмами, віршованими оповіданнями. Були тут переклади з «Антігони» й «Електри», Його, Ісайї, «Нібелунгів», «Одіссеї», Краледвірського рукопису і т. ін.

Друкуватися почав І. Франко ще гімназистом у студентському журналі «Друг». В числі 3 цього журналу за 1874 рік було надруковано його вірш «Народна пісня», написаний за

рік до надрукування, де поет славив народну пісню — «критицю з чудовими струями, що її вода тисячі живить». Інший вірш, надрукований у тому-таки часі, — «Котляревський», виявив захоплення І. Франка І. Котляревським, бо той «засвітив вогник, який розгорівся, щоб всіх ogrівати». Таким чином, перші друковані твори поета оспівують народну пісню і Котляревського — два могутні джерела, з яких полилося рікою нове українське письменство. Першу свою книжечку «Балади і розкази» видав І. Франко через рік по приїзді у Львів.

Студентом університету І. Франко старанно вчився. Для семінару з класичної філології, наприклад, він написав розвідку про Лукіянові «Розмови богів» латинською мовою. Львівського університету І. Франко, однак, не закінчив, навчання перервали політичні процеси 1877—1878 років, коли письменника посадили в тюрму. Після ув'язнення він ще провчився кілька курсів, але, не маючи коштів, покинув університет. Тільки в 1893 році докінчив університетські студії у Відні, де одержав ступінь доктора філософії, тобто перерва в навчанні була майже в 15 років — мав тоді І. Франко 38 років (130, 245).

Перша лектура І. Нечуя-Левицького

Коли малий Іван Левицький вчився ще в першому класі семінарії, під час контрактного ярмарку в Києві помітив він виставлені у вітринах магазинів французькі книжки. Його зацікавила одна ілюстрація, де був намальований чудернацький чорт — була це книга Лесажа «Кривий чорт». Прочитав книжку майбутній письменник при допомозі словника Шмідта. Книжка йому дуже сподобалася і відтоді на гроші, що йому батько давав на гостинці, Іван почав купувати книжки французькою мовою і читати їх. Так він познайомився з «Дон-Кіхотом», творами Е. Шатобріана, Дантовою «Божественною комедією», творами Е. Сю. Особливо вразила його «Божественна комедія» своїми величними і фантастичними картинами (158).

*Ольга Драгоманова
(Косач Ольга,
псевдонім — Олена Пчілка)
(1849—1930) —
українська письменниця,
автор повістей,
оповідань, віршів,
н'єс, спогадів, статей.
Видавала журнали
«Рідний край»
і «Молода Україна».
Сестра М. Драгоманова
й мати Лесі Українки.*

Перший твір Олени Пчілки

Цікаво, що перше оповідання О. Пчілки було надруковане... німецькою мовою, при тому цілком випадково. Коли майбутня письменниця ще навчалась у дівочому пансіоні в Києві, вчитель німецької мови загадав ученицям написати гумористичне оповідання на вільну тему з умовою не наслідувати твори друковані. Таким чином, у змісті й викладі давалася цілковита воля. Дівчата писали завдання із інтересом. Вчитель довго не повертав робіт, нарешті приніс і зачитав уголос ті, що здавалися йому кращі. Твору юної Ольги Драгоманової (дівоче прізвище О. Пчілки) серед них не було. Дівчина не втрималася й запитала про свій твір.

— Почекайте, майте терпеливість! — сказав учитель.

Через якийсь час він приніс друковане видання і сказав:

— Ну ось, я вам прочитаю, як пишуть гумористичні оповідання в часописі «Für die Jugend» («Для молоді»).

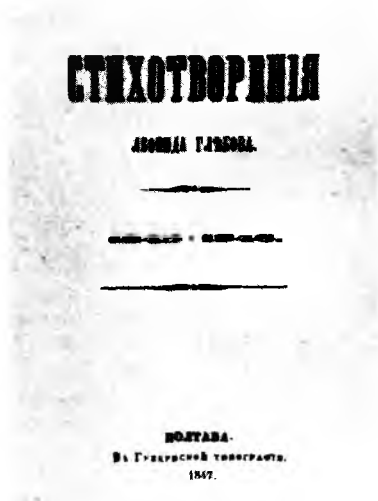
І почав читати оповідання. На превелике здивування всього класу, а найбільше самої Ольги, це було її оповідання, хоч і поправлене (174).

Український Геклберрі Фінн

Мати І. Манжури померла, коли майбутній поет був малою дитиною. Його забрала до себе бабуся, але батько-п'яниця викрав у неї 5-літнього хлопчика і привіз до Харкова. Тут дитина опинилася на вулиці, їла з арештантського котла, була приймаком у якогось пожежника, доки не занедужала й не потрапила до лікарні. Випадково Іван зустрівся з батьком і до 9 літ обійшов з ним 12 губернських міст, перемирявши малими ногами 6 тисяч верст: старий Манжура з сином, не маючи засобів до існування, жили з ласки знайомих дідичів. Княгиня Волконська, яка мешкала в Білгороді, звернула увагу на талановитого хлопчика, пригріла його і віддала в науку. Але батько й тут знайшов сина і викрав його. Хлопчику вдалося втекти і з великими труднощами, самотужки повернувся він туди, де знайшов собі ласку.

Коли Іванові було 13 років, батько помер. Тоді по-справжньому заопікувалася ним рідна тітка, дружина великого українського вченого О. Потебні, який потім став для поета добрим приятелем на все життя, і не тільки матеріально опікувався про І. Манжуру, але й дбав про публікацію зібраних ним етнографічних матеріалів та його поезій. Вчився поет у гімназії разом з відомим пізніше вченим М. Сумцовим. Згодом І. Манжура вступив до Харківського ветеринарного інституту, але був вигнаний за вільнодумство із заборонаю вступати до будь-якого іншого учбового закладу. Мандроване життя вів поет до смерті (146).

Титульна сторінка
першої книги Леоніда Глібова
«Стихотворенія»
(1847).

Автор книжки — гімназист

Л. Глібов почав віршувати з 14 років. Дійшовши до 6 класу гімназії, встиг написати вже близько сотні поезій і, при сприянні господаря квартири, де поет жив, В. Прокоф'єва та за його порадою вибрав кращі поезії і без дозволу шкільного начальства видав їх у Полтаві в 1847 році окремою книжкою — було тоді Л. Глібову 20 років. Книжку написано російською мовою, і звалася вона «Стихотворенія». Обсяг її — 100 сторінок. За такий учинок поет мав у гімназії неприємності, бо за тодішніми приписами займатися такими справами гімназістам не годилося (121).

Під враженням «Кобзаря»

Почав писати вірші школярем і О. Кониський. Маючи 11 років, написав сатиричну оду на свого законоучителя-попа; за це хлопця вибили і заборонили віршувати. Незабаром йому втрапив до рук «Кобзар» Т. Шевченка, виданий 1840 року. Кониський переписав цю книжку від руки. В цей час Т. Шевченко був на засланні.

Товариш майбутнього письменника Воронеж переписав з «Кобзаря» «Тарасову ніч» і почав її читати вголос. У цей час наспів один з учителів і почав страхати, що за таке читання учні опиняться там, де автор віршів. Цього було досить, щоб школярі притьма кинулися переписувати Шевченкові твори і вивчати їх напам'ять. Між тим О. Кониський продовжував віршувати. Один з учнів викрав зошита з його творами і віддав смотрителеві. За дитячі жарти, писані 13-річним хлопцем українською мовою, його було виключено з гімназії (158).

З гри — в мистецтво

Талановитий український драматург II половини XIX ст. Григорій Бораковський почався як письменник також у гімназії. Вчився він у Катеринославі і на квартирі, де зібралося хлопців з десять, став із товаришами ставити домашні аматорські спектаклі. П'єси брали російські й українські. Пізніше молоде товариство ставило українські комедії і сцени в міському театрі, віддаючи виручку на користь бідних учнів. Один із того товариства, згодом відомий бібліограф, літературний критик та лексикограф Михайло Комаров, узявся написати драматичний жарт самотужки. Це запалило до діла й Бораковського. Він пішов у Потьомкінський сад над Дніпром, написав за півдня драматичний жарт і видав його за чужий. Аматори розіграли його вдома. Успіх окрилив хлопця, він створив ще ряд драматичних жартів і, хоч мали вони ще невеличку літературну вартість, саме це стало початком його драматичної творчості (156).

Малі Іван та Панас Рудченки

Малий Панас дивував усіх змалку своєю недитячою врівноваженістю та замкнутістю. Він любив усамітнюватися, завжди грався сам, любив, ходячи, співати й насвистувати. Бувало, заб'ється в бур'яни й виспіває там. А Іван, на противагу братові, був зовсім інший — буйний, любив усіма командувати, а як щось не так, ліз у бійку, тоді як Панас сварок не терпів і відразу ж тікав, коли до того заходило. Жила в дворі у Рудченків удова, баба Оришка з дітьми. Оришка була нянькою в братів, і її образ на все життя залишився у Панасовій пам'яті. Це в її вуста згодом укладе він свою казку «Про правду і кривду» (257).

І на тому світі побував

Важке дитинство випало М. Кропивницькому. Мати покинула родину, коли хлопець був малий, а батько, щоб вивести сина в люди, віддавав його до панських дворів на навчання, де хлопця більше використовували для послуг, ніж учили. Марко часто хворів, а раз, коли мав гарячку (було це в с. Дмитрівці над Бугом), запав у летаргічний сон, і всі думали, що він помер. Батько послав за дяком, щоб їхав читати псалтир, але, поки дяка привезли, хлопець прокинувся і почав розказувати, ніби був у гарному саду і бачив там багатьох дітей, котрі їли золоті та срібні яблука і йому давали (113).

Все в небо дивиться

Закінчивши повітову школу, Марко Кропивницький щотижня їздив у село Живанівці, де був управителем його батько. Той хотів при звичаїти хлопця до своєї роботи, але до неї Марко не мав великої схильності.

— Марко все в небо дивиться! — казав батько. — Десь далеко літає думками!

Водночас хлопець водив компанію зі слобідськими хлопцями, вчився від них пісень, вчив і їх, слухав казки, ходив по рибу чи з конюхами купати коней. У неділю збирались до нього хлопці, і Марко читав їм «Енеїду» І. Котляревського, більшу частину якої знав напам'ять (184).

Перше писання

В 1862 році юний М. Кропивницький жив у Києві, готуючись до здачі іспитів на атестат зрілості екстерном. Тут скортіло йому піти в театр і подивитися на знамениту артистку Фабіанську. Побачив він її в якійсь перекладній мелодрамі, де артистка грала хлопчика. Гра її справила таке враження на Марка, що він кілька днів ходив як непритомний, і ніяка наука не лізла йому в голову. Вночі, коли товариш по квартирі спав, Марко світив свічку, сідав біля вікна й писав мелодраму українською мовою. Він так захопився нічним писанням, що не звернув уваги на бити шибку у вікні. Це закінчилося такою застудою, що хлопець місяць провалявся у постелі. Одужавши, знову пішов дивитися Фабіанську.

Взагалі Кропивницький починав як драматург і актор одночасно. В 1871 році він уперше грав у театрі (Стецька в «Сватанні на Гончарівці») і того ж року видрукував першу свою п'єсу «За сиротою і бог з калитою», хоч серйозно писати почав ще в Бобринці 1862 року. Перша його п'єса — «Дай серцю волю, заведе в неволю» (113).

Утекти б звідси!

В 1859 році, коли Івану Тобілевичу сповнилося 14 років, він закінчив Бобринецьку повітову школу, і батько віддав його на службу в м. Виці. Задушлива атмосфера чиновництва: карти, горілка, гулянки — вразила хлопця. Його примушували пити горілку і вартувати під дверима, щоб хтось не довідався. І хлопець, якому марився університет, а не тісні стіни канцелярії, не витримав. «Утекти б звідси!» — з'явилася в нього

думка. І він утік. Ішов цілий день і цілу ніч, поки пройшов 50 верст, що відділяли його від дому. Батько і мати жажнулися, коли побачили втікача, який, весь у поросі, зморений та голодний, увійшов до хати (219).

Єдине оповідання

Цікаво, що І. Карпенко-Карий почав свою літературну діяльність не як драматург, а як прозаїк. У 1881 році він написав оповідання «Новобранець», що було надруковане в 1883 році у першій частині українського альманаха «Рада». Там уперше з'явився псевдонім «Карий», бо оповідання підписав письменник іменем «Гнат Карий». Пізніше він додав до нього Карпенко, адже був він син Карпа (156).

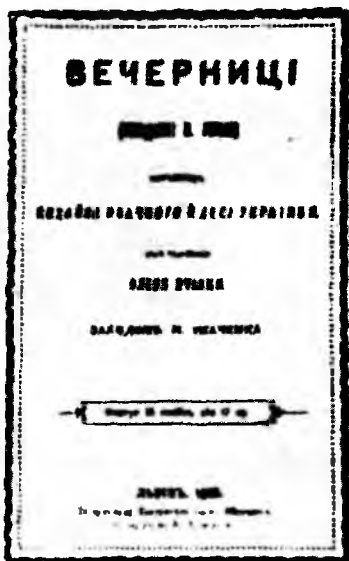
А не пиши!

Поет Ц. Білиловський почав писати українські вірші, як багато хто, під впливом «Кобзаря» Т. Шевченка іще в гімназії. Вірші його потрапили до директора гімназії, і той, замість підтримати молодий талант, пригрозив виключити його з гімназії за писання «забороненою мовою». Щоб цього не сталося, Білиловський перевівся до Дерпта (нині Тарту), де закінчив німецьку гімназію. Цікаво, що першим друкованим виступом поета був переклад вірша Т. Шевченка «Нащо мені чорні брови» на німецьку мову — надрукували його в одній із лейпцігських газет (62).

Незвичайне виховання

Виховання Лесі Українки й інших дітей Косачів було, як на тодішні часи, незвичайне. Навіть у дитячі роки не знала вона молитов, релігійного виховання... З ранішніх літ мати Лесі Українки письменниця Олена Пчілка прищеплювала дівчинці любов до рідної літератури та народної пісні. Література для

Титульна сторінка
«Вечерниць»
Миколи Гоголя
в перекладі
Лесі Українки
та Михайла Обачного
(1885).

читання подавалася не тільки українська, але й всесвітня. Коли ж мати помітила в дочки літературні здібності, зараз же була дівчинка обставлена відповідною поетичною літературою, та й мати багато чого їй радила як поетеса. Дванадцять років Леся Українка писала вже такі вірші, що їх було надруковано (в ж. «Зоря» за 1884 рік, ч. 22, вірш «Конвалія»), а тринадцяти років разом з братом Михайлом Леся видала переклад «Вечорниць» М. Гоголя українською мовою («Вечорниці М. Гоголя. Переклад Лесі Українки і Михайла Обачного». Львів, 1885 рік). Знання іноземних мов з дитинства дало можливість поетесі набути великої ерудиції. Живучи в Києві, дівчина входила в тісний осередок родин Косачів, Старицьких та Лисенків. Листувалася і з дядьком М. Драгомановим, від якого одержувала закордонну літературу (174).

Іди, мудю, свині пасти!

У Коломийській гімназії, куди приїхав вчитися хлопчик Василь Стефаник, селянських дітей садили за останню парту. Паничі-учні насміхалися над селюками. Не відставали й учителі. Коли вчитель німецької мови сказав Василеві:

— Іди, мудю, свині пасти! — весь клас задоволено зареготав.

Знущався з хлопчика і вчитель натуральної історії, тобто біолог, Вайгель. Бив його по руках тростиною, бо хлопчик був малий і не міг дотягнутися до учбової таблиці. Потім той учитель підняв своїм прутом сорочку, яка спадала в хлопця поверх штанів, і тішив так клас, який аж ревів від утіхи.

Обурений Стефаник покинув клас і пішов додому. Під плотом сиділа сліпа жebraчка Павлина, яку господиня хати, де жив Василь, приймала ночувати. Майбутній письменник тільки їй одній розповів про свій смуток, і жінка, щоб його розрадити, дала йому з торби яблучко і кілька дрібних монет на цукерки (204).

Неспокійні школярі

Лесь Мартович виділявся з-поміж своїх ровесників надзвичайними здібностями. Вже в 4 класі гімназії він писав вірші, повні злоби й насмішки. Разом із своїм приятелем В. Стефаником входив до таємного учнівського гуртка, що збирався по передмістях: тут читали реферати, складали гроші на книжки — бібліотека цього гуртка налічувала близько 400 томів. Щонеділі учні ходили по селах, читаючи лекції по читальнях чи закладаючи читальні нові. Наслідком цієї діяльності було те, що членів гуртка вигнали з Коломийської гімназії, і вони мусили закінчувати її в Дрогобичі, де директором був ліберальний український культурний діяч О. Борковський (204).

Нечитальник

Гімназист Лесь Мартович був надзвичайно вигадливий. Лежить, бувало, в ліжку лицем до стіни і сам до себе сміється, а потім оповідає. 18-річним юнаком він написав першу новелу «Рудаль», тобто «Рудольф», йшлося там про особу реальну — про того чоловіка казали, що він не вмер, а ходить поміж народ «практикувати». Влітку того року приїхав на Снятинщину М. Павлик, і В. Стефаник з Л. Мартовичем його відразу знайшли, Мартович прочитав йому свою новелку. Успіх був великий, Павлик радив новелу надрукувати, перехрестивши її в «Нечитальника». Гроші на друк дав В. Стефаник, випросивши їх у матері, приятелі поїхали в Чернівці до друкарні Чопа і там здали рукописа. Через кілька місяців вони мали на руках тоненьку блакитну книжечку «Нечитальник», яку видали, про що свідчить напис на обкладинці, «русівські читальники». Хлопці розпродували книжечку, а виторг проїдали. Так почався як письменник Лесь Мартович, бо відтоді він працював стало в літературі, а для В. Стефаника це було перше входження у священний храм мистецтва слова, що неминуче штовхнуло до пера і його (204).

Жертва читання

Першими книжками Марка Черемшини (Івана Семанюка) були «Кобзар» Шевченка і «Довбуш» Ю. Федьковича. Наслухавшись і начитавшись про Довбуша, малий Іван зібрав якось хлопців і давай копати печеру на горбі, хотів-бо сам стати Довбушем. Коли печера була готова, «юний Довбуш» перший поліз у неї, показуючи приклад товаришам «опришкам». Раптом глина почала обвалюватися, «опришки» з вереском повтікали, а Довбуша-Черемшину, прим'ятого глиною, витягли з печери напівживого (191).

Перше оповідання

Перебуваючи в задушній атмосфері, в якій жило сільське вчительство до революції, в умовах, де панували пияцтво, темнота й доноси, Степан Васильченко вирішив написати повість із учительського життя. Зрештою, спинився на оповіданні, але захотів написати його так, щоб захопило за вчительське серце, і надрукувати в популярній серед учителів «Киевской газете». Писав молодий письменник дні і ночі, як у гарячці. Гнів, образу, гіркоту, обурення — все хотілося викласти на папері. Не раз рвав написане і, скроплюючи папір слізьми, творив наново, а оскільки газета виходила російською мовою, то писав російською. Оповідання звалось «Не устоял» і було надруковане в «Киевской газете» 19 грудня 1903 року. Послав юний учитель оповідання і забув про нього, бо життя тоді немилосердно ним закрутило. Тільки через рік довідався про друк, коли загостив до Васильченка приятель, теж учитель, і почав палко вітати його. Земляк оповів, що читав оповідання в гурті волинських учителів, і справило воно на них величезне враження. Газета ходила потім по руках, поки не потемніла. Пізніше письменник переписав це оповідання українською мовою і назвав «Антін Вова» (23).

«Світ подібний
театру: щоб грати
в ньому успішно
і з похвалою, беруть
ролі за здібністю...»
(Г. Сковорода).

ЦІКАВІ
СИТУАЦІЇ.
ПОРТРЕТИ
ПИСЬМЕН-
НИКІВ

Усе свідоме життя
провів у мандрах
В. Григорович-Барський..

Стародавній співець України

Найкращим твором українсько-польського поета Себастьяна Кленовича (нар. 1545 (?) — пом. 1602 року) справедливо вважається велика поема, писана латинською мовою «Роксоланія», видана у Кракові в 1584 році. Поему присвячено сенатові Львова, і в ній описано Україну та її звичаї. Кленович називає український народ «своїм» і пише про нього з любов'ю. Оспівує поет і тодішні українські міста Львів, Замостя, Київ, Луцьк, Бузьк, Сокаль, Белз, Перемишль, Холм, Красностав, річки Сян, Стир, Буг, Дніпро. Писав Кленович латинською та польською мовами. Був він вільнодумцем і активно виступав проти єзуїтів. За свій твір «Перша акція проти єзуїтів» поет був доведений єзуїтами до голодної смерті (202, 230).

Рідне місто Івана Вишенського

Рідне місто І. Вишенського Судова Вишня ще в I половині XVII ст. було одним із основних центрів так званого сеймикового життя. Сеймики — це окружні збори шляхти, на яких вирішувалися державні і приватні питання. На всю Галичину було таких сеймикових центрів три: крім Судової Вишні, Галич і Белз. До округу Судової Вишні належали землі Львівська, Перемишльська і Саніцька. Таким чином, Судова Вишня була одним із основних збірних пунктів шляхти, і Вишенський у рідному місті мав змогу добре придивитися до побуту, поведінки, одяжі шляхти, зібраної з цілої округи, і мав змогу порівняти їх з убогим людом, що напевно згодилося йому в подальшій творчості (221).

*Клементи Себастьян
(1545(?) — 1602) —
польсько-український
поет.*

*Творив латинською
та польською мовами.
Писав про український
народ, міста, річки,
ліси України.*

Автор перших українських драматичних сцен

Автором перших драматичних сцен, які дійшли до нашого часу, писаних народною українською мовою, як уже говорилося, був уродженець Львова Якуб Гаватович. Цікаво, що в час облоги Львова Б. Хмельницьким у 1655 році Я. Гаватович жив у Львові і з власної охоти пристав до посольства від міста, що прохало Хмельницького зняти облогу. Хмельницький прийняв посольство з великою почесною і згодився на малий викуп. Далеко більшу роль відіграв Гаватович під час облоги Львова турками в 1672 році. З переляку перед турками з міста повтікала більша частина людей, навіть консули міста, окрім українсько-польського поета Б. Зиморовича і ще кількох достойників. Лишився й Гаватович, а населення

міста зменшилося до третини — одні бідні й хворі. Гаватович справляв тоді клопітний уряд адміністратора архієпископства) і ревно зайнявся звільненням міста; відслужив церковну відправу, а головне — збирав золото і срібло на викуп. 1 жовтня він пішов добровільно до турецького табору, щоб погодити з турецьким башею викуп. Баша домагався 80 тисяч дукатів, і цю суму Гаватович зібрав з великими труднощами. Від себе видав з костельного добра бочку срібла. В такий спосіб було врятовано тоді Львів (160).

Хоч печіть, хоч паліть

Трагічно склалася доля українського друкаря й поета І половини XVII ст., автора поетичної книги «Вірші з трагедії «Христос пасхон» (1630 р.) Андрія Скульського. 13 червня 1651 року з наказу польського короля, який стояв обозом під Сокалем, А. Скульського було заарештовано й інкриміновано збирання інформації для війська Б. Хмельницького. На доказ цього було подано листа з Унева до Скульського, що його поляки перехопили. Допитував поета королівський посланець Високинський і посланець полковника Гродзіцького Тиннер, а тогочасний допит супроводжувався немилосердними тортурами. Не зважаючи на муки, Скульський не повинився і нікого не виказав. Факти листа заперечував, на запитання відповідав: «Не знаю!» Через двадцять днів Скульського було знову взято на тортури, але нічого з нього витягти не змогли. З доброю славою, але цілковитим калікою, вийшов Скульський на волю, — і це останні звістки про нього (269).

Подвиг Данила Братковського

Так само героїчне життя прожив український поет кінця XVII — початку XVIII ст. Д. Братковський. Талановитий і освічений, він хоч і був шляхтичем, не міг не бачити великого соціального зла, що панувало навколо. Бував він за кордоном і мав досить широкий світогляд. Спершу поет вів легальну боротьбу проти польської шляхти і її засилля на Україні.

Титульна
сторінка книги
Данила
Братковського
«Світ, по частинах
розглянутий»
(1697).

Саме в цей час видав поетичну книгу «Світ, по частинах розглянутий» величезним як на свій час тиражем 4 тисячі примірників. Ця книга — гостра сатира на сучасне громадянство і порядки в Речі Посполитій. Поет нещадно бичує ту Польщу, де немає місця для убогих, яка наклала на себе машкару і тільки й слухала, що мелодію дзвону грошей. Поету огидна була і держава, в якій він жив, і її порядки.

Скоро однак Д. Братковський переконався в безперспективності легальної боротьби, яку він вів. Десь у 1700—1701 роках поет вступає до війська С. Палія, який разом з Іскрою та Самусем хотів відбити від Польщі Правобережну Україну і приєднати до Лівобережної. Братковський готував на Волині повстання селян, але був затриманий, коли віз козацькі листи й прокламації, польським загоном Ледоховського. В тюрмі, в рідному місті поета Луцьку, його піддали

лютим тортурам, які він мужньо витримав. 15 листопада 1702 року посеред луцького ринку тіло поета було розрубано на сім частин.

Про подвиг поета написав п'єсу М. Старицький (1899 р.), зветься вона «Остання ніч». Зіграно п'єсу вперше було в Києві театром М. Садовського на вечорі 14 лютого 1908 року, присвяченим пам'яті Старицького. Музику до п'єси написав М. Лисенко, головні ролі грали І. Мар'яненко та М. Заньковецька. Збереглися спогади про великий успіх п'єси. За рік по тому, вперше після двохсотлітньої перерви, було опубліковано в ж. «Літературно-науковий вістник» низку віршів поета. Так почалося друге його життя (135, 200, 170).

«Славний не менше семи грецьких мудреців»

Постать автора широковідомої й тепер пісні «Їхав козак за Дунай» Семена Климовського довгий час вважалася легендарною. Правда, ще 1806 року в «Пантеоні російських авторів» (ч. I, під ред. П. Бекетова) зазначалося: «Кажуть, що Климовський був славний не менше семи грецьких мудреців, і шанували його співбрати-козаки, що він, як натхнений Тітус, говорив у бесідах піднесеними віршами, давав приятелям добрі поради, повторював часто приказку: «нам добро, а нікому зло — ось законне життя». Цікаві приходили здалеку послухати його. Українська пісня «Не хочу я нікого, тільки тебе одного» («Їхав козак за Дунай». — В. Ш.), яку співають наші люб'язні дами, є також, як запевняють, твір Климовського, учня природи». На легендарних фактах із життя Климовського побудував свою оперу-водевіль «Козак-стихотворець» князь Шаховської. П'єсу було поставлено 1817 року в Полтаві, і вистава ця обурила І. Котляревського, бо Шаховської, як оцінює великий наш поет, «взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши з роду краю і не знавши звичаїв і повір'я нашого». Він вивів у своїй п'єсі не образи, а карикатури, «дуже поперевертав слова» й загалом «вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою». Ці осудні слова

Факсиміле
рукописної книжки
Семена Климовського
1724 року.

вмістив І. Котляревський у своїй знаменитій «Наталці Полтавці» в дії I, яві VII. Неправильне зображення князем Шаховським побуту й характерів українців, успіх п'єси і критика, яку викликала ця п'єса в Полтаві та Харкові, й спонукали І. Котляревського написати свою «Наталку Полтавку».

Однак в кінці XIX ст. вчені з'ясували, що постать С. Климовського не вигадана: в архівах було знайдено два його поетично-публіцистичні твори «Про правосуддя начальників» і «Про смирення найвищих». Автор виготовив їх 1724 року і вислав царю Петру I. Тон обох творів гострий і є в них різкі випадки проти неправедних царів — це свідчить, що Климовський був людиною мужньою і вільнодумною (5, 144, 199).

*Прокопович
Теофан (Феофан)
(1681-1736) —
український філософ,
поет, драматург,
професор та ректор
Київської академії,
російський
громадський діяч,
проповідник,
автор підручників
та слів.*

Людина з чотирма іменами

Український поет та філософ Феофан Прокопович відзначався тим, що легко змінював переконання, як і імена. Справжнє його ім'я Елеазар. Щоб поповнити свою освіту, Прокопович поїхав у 1698 році за кордон, покинув православ'я й перейшов на унію; прийнявши ім'я Єлисея, став у Володимирі-Волинському дяконом і префектом тамтешніх шкіл, рівночасно викладаючи поезику й риторику. Незабаром його послано для здобуття освіти до Риму, де прийнято в колегію св. Атанасія, утворену папою Григорієм XIII для католиків, греків та слов'ян. У Римі пробув Прокопович три роки; начальник колегії, єзуїт, дуже полюбив талановитого молодика, взяв його до себе на мешкання, дозволив вільно відвідувати міські й монастирські бібліотеки.

Езуїти намовляли Прокоповича, щоб той вступив до їхнього ордену, але він не згодився. 1702 року Прокопович повернувся на Україну і знову став православним, постригшись у ченці під іменем Самуїла, а в 1705 році прийняв у честь свого покійного дядька ім'я Теофан. Таким чином Прокопович був Елеазаром, Єлисеєм, Самуїлом і Теофаном (40).

Великий мандрівник

Усе свідоме життя провів у мандрах В. Григорович-Барський. 20 липня 1723 року 22-річним юнаком вийшов він із Києва, а на початку 1724 року вже учився в Львівській езуїтській академії, у квітні того ж таки року рушив пішки до Італії через Угорщину, Австрію; досяг Неаполя, пішов у Рим, тоді через Флоренцію — у Венецію, звідки в березні 1725 року відплив на кораблі на острів Корфу, нарешті, діставсь у Солунь, звідки добрався до Афонської гори. Повернувшись у Солунь, відплив до Єрусалима, обійшов Сірію, вчивсь у Трипольському училищі, потім мандрував і 1734 року опинивсь у Дамаску. Дістався до острова Патмоса, оглянув монастирі Кіпру, а з 1737 року, лишившись на Патмосі, пробув тут шість років, після чого в 1743 році був відізваний російським резидентом Вишняковим у Константинополь. Знову рушив на Афонську гору, де пробув до 1745 року. Звідти ходив в Епір, Крит, Лівадію. В половині 1746 року прибув у Царград, по тому вернувся на батьківщину через Румелію, Болгарію, Валахію, Молдавію та Польщу. 2 вересня 1747 року прибув до Києва і, проживши тут 35 днів, помер 7 жовтня, маючи 46 років. Ось опис його зовнішності: високий, волосся на бороді і голові чорне, без будь-якої сивини. На обличчя смаглявий, тілом огрядний, брови чорні, високі, майже разом сходилися, очі гострі, карі, ніс короткий, схожий був на грека. Цікаво, що, коли повернувся додому, рідна мати не могла його впізнати, навіть проговоривши з ним годину. Вдачі був веселої і жартівливої, цікавий до всіляких наук і мистецтва. Свої мандри описав у великій книзі, додавши до неї ряд власноручних малюнків (179).

Молодший Григорович-Барський

Так назвав себе інший великий український мандрівець Лука Яценко, який 1764 року виїхав до Єрусалима і там під іменем Леонтія був архімандритом і настоятелем поселської церкви в Константинополі. Добре володів французькою, італійською, грецькою й турецькою мовами, залишив опис своєї подорожі в 13 томах, який дійшов до нашого часу в рукописі (135).

Зовнішність Г. Сковороди

За описами сучасників можна скласти такий образ Григорія Сковороди. Вдягався пристойно, але просто, їжу вживав, за теперішніми поняттями, вегетаріанську: зелень, плоди, молочні продукти, їв тільки раз на день — після заходу сонця. М'яса й риби не вживав, і то не через забобони, а через властивість свого організму, сну вділяв часу не більше чотирьох годин на добу, вставав удосвіта і, коли дозволяла погода, завжди ходив пішки за місто на чисте повітря і в сади. Був веселий, бадьорий, легкий, рухливий, стриманий, цнотливий, усім задоволений, скромний, говіркий, з усього виводив повчання, навідував хворих, утішав опечалених, розділяв останнє з бідними, вибирав і любив друзів за їхніми якостями, був учений без пихи, а при спілкуванні з людьми нікому не лестив. Під старість його описують інакше: сухий, блідий, високий, губи зжовкли, начебто стерлися, очі блищать чи то гордістю академіка, чи простотою жебрака, чи простодушністю дитини. Хо́да й осанка поважні, розмірені. В цей час слава про нього поширилася далеко, бандуристи підхоплювали його вірші й канти і співали їх на ярмарках та дорогах, називаючи їх псальмами. До Сковороди тяглися молоді, живі тодішні розуми й серця. Про нього писали в листах, обговорюючи, сперечаючись і розбираючи його думки,— хвалили й гудили. Він був ніби мандрівною академією та університетом у тодішній Слобідській Україні. Захоплювалися ним так сильно, що ще задовго до смерті називали українським Со-

*Сковорода Григорій
(1722–1794) —
український філософ
і письменник,
педагог, реформатор
українського віриш.*

кратом чи Ломоносовим, від чого сам Сковорода відрікався, бажаючи залишатися самим собою. Цікаво, що гучна слава про філософа поширювалася при тому, що за життя зі своїх творів не надрукував він нічого. Тільки через два роки після смерті поета й філософа вийшла книга «Библиотека духовная, содержащая дружеские беседы о познании самого себя», яку видав М. Антоновський,— твори Сковорода за його життя і довго гісля смерті читалися в рукописних копіях (56, 92).

Спрага до знань

Як відомо, 1750 року, бажаючи продовжити освіту, Сковорода, прилучившись до почту генерал-майора Вишневського, відбув до Угорщини. Звідти він їздив до Відня, Офена (Будапешта), Пресбурга (Братіслави) і в інші навколишні міста,

знайомився з ученими людьми, а володіючи мовами латинською, німецькою й розуміючи мову грецьку, вільно міг вести бесіду. Є звістки, що Сковорода вчивсь якийсь час в університеті в Галле; загалом же філософ пробув за кордоном п'ять років. Цікаво, що подібну мандрівку для здобуття знань відбув пізніше інший український поет, учений і просвітитель XVIII ст. І. Фальківський. Він так само виїхав в Угорщину, здобувши освіту в Київській академії, вчивсь у Пресбурзькій гімназії, а тоді в Будапештському університеті. Ще раніше через Угорщину проходив і знаменитий український мандрівник В. Григорович-Барський — очевидно, тут ішла одна з уторованих студентами доріг в Європу (92, 136).

Одне діло пастирський жезл, інше — пастуша сопілка

Прибувши з-за кордону, Г. Сковорода посів місце вчителя поезії в Переяславській семінарії. Тут він створив посібник для викладу науки поезії, але настільки новаторський, що це здалося тамтешньому єпископу Сребницькому дивним і невідповідним до традицій. Єпископ наказав викладати поезію за старими зразками, Сковорода не згодився, відповівши, що покладається на суд усіх знавців, що його поетика правильна і заснована на природі цього мистецтва. При цьому поет додав латинську приказку: «Одне діло пастирський жезл, а інше — пастуша сопілка» («*Aliares scerptrum, alia plectrum*»). Розгніваний єпископ відповів приказкою церковнослов'янською: «Не живяше посреди дома моего творяяй гордыню». По тому Сковороду було вигнано з Переяславського училища з безчестям (92, 136).

Хіба мало вас, фарисеїв?

З 1759 року Г. Сковорода був уже вчителем поезії в Харківському колегіумі. Якось один із наближених білгородського єпископа Миткевича Гервасій Якубович почав благати Ско-

вороду (за дорученням єпископа) стати ченцем, обіцяючи довести його до стану вищого духовенства. Гервасій вихваляв вигоди, честь і славу, шану і щасливе життя, що їх мають церковні достойники.

— Хіба хочете, щоб я прибільшив число фарисеїв?— спитав Сковорода.— Їжте жирно, пийте солодко, одягайтеся пригідно і ченцуйте! Мене задовольняє життя убоге, я задоволений з малого; маю повстримність, позбавляю себе всього непотрібного, щоб здобути найпотрібніше, відкидаю всі забавки, щоб зберегти себе чистим.

Звісно, від такої відповіді закрутило в носі високому достойнику, і Сковорода змушений був покинути викладання.

Подібна розмова відбулась у Сковороди і з ченцями Києво-Печерської лаври.

— Досить блукати по світі! — сказали йому ченці.— Пора шукати пристань. Нам відомі твої таланти, свята Лавра прийме тебе, як мати своє дитя, і ти будеш стовпом церкви й прикрасою обителі.

— Ах, преподобні! — відповів палко Сковорода.— Я стовпотворення примножувати собою не хочу, досить і вас, стовпів неотесаних!

І додав, бо вражені ченці мовчали:

— О ризо, ризо! Як мало ти опреподобила людей! Скількох ти приманила. Світ ловить людей різними сітками, накриваючи їх багатствами, честю, славою, друзями, знайомствами, сприяннями, вигодами, втіхами і святинями і найгірша сітка оця — остання! (92)

Світ подібний театру

Харківський губернатор Є. Щербинін, наслухавшись про Г. Сковороду, покликав його до себе і сказав:

— Чесний чоловіче! Чому не вступиш у якийсь певний стан?

— Милостивий пане! — відповів Сковорода.— Світ подібний театру: щоб грати в ньому успішно і з похвалою, беруть ролі за здібністю. Актора не за значущість ролі, а за вдалу

гру хвалять. Я довго про це думав і визнав, що ще не могу в театрі світу вдало виставити нікого іншого, як людину низьку, просту, безклопітну й усамітнену. Я цю роль вибрав і задоволений.

— Але, друже мій,— сказав Щербинін,— може, ти маєш нахил до іншого стану, корисного для суспільства, але звички, думки...

— Коли б я відчув,— перебив його Сковорода,— що могу без страху рубати турків, то сьогодні ж прив'язав би гусарську шаблю і, надягнувши ківер, пішов би служити у військо. Праця дає задоволення тільки при природженій схильності.

І справді, як свідчать сучасники, Сковорода завжди віддалявся від вельможних осіб, великого товариства і чиновних знайомств. Він любив бути в малому колі людей, невимушено й одверто спілкуючись, не любив входити в розмови з незнайомими, за винятком простолюддя, з яким відчував себе найприємніше й найприродніше (92).

Без даху

З 1775 року життя Г. Сковороди — це постійні переходи, мандрівки пішки за сотні верст і перепочинки у тих людей, що до нього добре ставилися і були горді з його відвідин. Добра й погана слава поширювалася про нього. Дехто гудив його, дехто хвалив, але всі бажали бачити. Жив у багатьох. Часом приваблювала місцевість, часом люди. Найбільше любив мешкати в Олексія Сошальського з с. Гусинка. Жив тоді Сковорода бідно, часто вчив дітей по домах, де зупинявся. Одежа його була найпростіша — селянська, так само і їжа. Ніхто не бачив його інакше, як пішим. Не приймав подарунків, навіть найменша винагорода засмучувала його. Майно Сковороди складалося тільки із книжок. Пошана до поета й філософа була така велика, що люди вважали за особливе щастя тому домові, де він поселявся хоч на кілька днів. Сам Сковорода не шукав ні слави, ні пошани. Не терпів тільки, щоб принижували його думки (56).

Не на показ

Багато людей хотіло побачити Г. Сковороду, одні через те, що шанували його, а інші вважали: філософ — це така рідкість, як орангутанги чи щось таке, що показують за гроші. Якось Сковорода прийшов у Таганрог навідати свого учня Г. Ковалинського. Учень скликав з цієї нагоди багато гостей, серед яких було немало і значних — всі хотіли познайомитися з філософом. Але він, будучи ворогом пишності та багатолюдності і побачивши, яка юрба пошанувачів зібралася заради нього, відразу пішов з дому, сховавсь у повітці і доти лежав у закритій кареті, доки гості не розійшлися.

Другий випадок, що свідчить про скромність Сковороди, був такий. Якось увечері в домі Піскунова Сковорода бавив присутніх оповіданнями. Мова його в цей вечір текла з незвичайним жаром і красномовністю. Всі захоплено слухали філософа. Минула година-друга, Сковорода почав оповідати про свій твір «Жона Лотова». Раптом двері з шумом розчинилися, і в кімнату вскочив молодий франт, який недавно приїхав із столиці.

Сковорода відразу замовк.

— Нарешті я досяг того щастя, якого так давно й даремно чекав! — вигукнув прибулець. — Я бачу перед собою великого свого співвітчизника Григорія Савича Сковороду! Дозвольте!

І підійшов до Сковороди. Той підвівся, склав руки хрестом на грудях, худе обличчя його скривилося, очі зникли під сивими навислими бровами, він відскочив і з вигуком: «Дозвольте, теж дозвольте!» — вибіг із кімнати.

Господар кинувся за ним, почав перепрошувати й умовляти.

— З мене сміятися!.. — сказав Сковорода і пішов геть обурений і вражений, був-бо рішучим ворогом фальшивої чемності, яка вважалася тоді ознакою доброго тону (56).

Сила прочуття

Г. Сковорода мав дар прочуття. В 1770 році він прибув у Київ. Його родич Іустин був начальником Китаївської пустині, і філософ поселився у нього, проживши тут три місяці. Несподівано йому захотілося покинути Київ, і, хоч Іустин просив його залишитися, поет настояв на своєму. Пішовши на Поділ, він відчув раптом сильний трупний сморід. Наступного дня покинув Київ.

Через два тижні, вже в Охтирці, Сковорода одержав звістку, що в Києві з'явилася морова пощесть і місто зачищено (92).

Легенда про смерть Сковороди

Перед смертю Г. Сковорода навідав свого учня Ковалинського в с. Хотетово на Орловщині. В кінці серпня він вирушив звідти на батьківщину.

Обіймаючи учня, Сковорода сказав:

— Можливо, я тебе більше не побачу. Вибач!

Дорогою потрапив Сковорода в дощі і мусив затриматись у Курську. Нарешті він дістався Іванівки, до поміщика Ковалевського, де якийсь час жив і раніше.

Як оповідає легенда, був чудовий день. До поміщика зібралось багато сусідів. За обідом Сковорода був дуже веселий і велемовний, навіть жартував, оповідаючи про свої блукання й пригоди.

Після обіду пішов у сад. Довго ходив по стежках, рвав плоди і роздавав дітям. Під вечір господар пішов шукати Сковороду. Сонце вже заходило, Сковорода з заступом у руках рив яму під крислатою липою.

— Чим це ви зайняті, друже мій Григорію? — спитав господар.

— Пора, друже, закінчити мандри,— відповів Сковорода.— Пора заспокоїтись.

— І-і, брате, це пусте! Годі жартувати. Ходімо!

— Іду, але проситиму в тебе останнє. Хай буде тут моя могила.

Сковорода зайшов у свою кімнату. Змів білизну і, поклавши під голови рукописи своїх книжок та сіру свитку, ліг, склавши руки навхрест.

На вечерю він не з'явився. Наступного дня до чаю й обіду також. Коли ж господар зайшов до нього, щоб розбудити, Сковорода був мертвий (56, 92).

Сковорода і харківський університет

У 1803 році за ініціативою В. Каразіна слобідські поміщики відписали кошти на Харківський університет, склавши величезну на той час суму в 618 тис. карбованців сріблом. Цікаво, що жертводавцями були здебільшого учні чи близькі знайомі й друзі Григорія Сковороди (56).

Часи змінюються

В 1785 році український поет І. Некрашевич, прагнучи прилаштувати до діла свого зятя студента С. Світловського, їде з ним із с. Вишенки, де поет був священником, в Київ до митрополита С. Миславського, щоб просити висвятити зятя на штатне дяконівське місце. Для того І. Некрашевич, як-то водилося в давні часи, став перед митрополитом і виголосив промову, складену за всіма правилами риторичного мистецтва, що його вивчали в часи молодості поета в Київській академії. Таку ж пишну промову виголосив він і перед Києво-Печерським архімандритом Зосимою Валкевичем. У промовах поет виявив свою класичну освіту, блискучучи давніми іменами і прикладами. Завдяки своєму красномовству, поет добився, чого хотів, і віддячив митрополитові новою промовою.

Через три роки Некрашевич знову постав перед митрополитом і так само латинською промовою просив для свого

зятя титулу священника. І хоч у той час було багато позаштатних священників, поету було відмовлено, бо часи вже змінилися, а митрополит, завзятий войовник із давніми освітніми традиціями на Україні, більше слухався синодальних указів, ніж зважав на місцеві звичаї, за якими молодий священник вибиравсь у селі ще за життя старого і то здебільшого з числа його родичів. Цього разу красномовство не допомогло, і Некрашевич уже риторичних промов більш не виголошував (164).

Енциклопедист

У XVIII ст. жив на Україні чоловік, що й досі дивує різноманітністю й багатством своїх знань та занять. Він залишив після себе величезну рукописну спадщину в 92 томи,— писав богословські, філософські, історичні, географічні твори, статті з медицини, статистики й астрономії, математики, складав підручники, календарі тощо. Був він і поетом, йому належить кілька рукописних збірників, писаних мовами латинською й російською з силою українізмів (мова типу сковородинської). Теми його віршів морально повчальні і філософські: Звали його Іриней Фальківський (135).

Буденний Котляревський

І. Котляревський був середнього зросту, плечистий, сильний. На лиці його були сліди колись перенесеної віспи, очі чорні. Жив він одинаком, без родини, і вів досить скромне життя. Вдома приймав тільки невеликий гурт приятелів. Мав невелику бібліотеку, де були латиномовні твори класичних авторів і французькі книжки псевдокласичної доби. Зберігалися тут російські переклади романів Вальтера Скотта і Фенімора Купера. Особливо любив Котляревський знаменитого «Дон-Кіхота» Мігеля де Сервантеса, якого читав у російському перекладі (154).

*Котляревський Іван
(1796—1838) —
український поет,
драматург,
родоначальник
нової української
літератури.*

Поет і професор

П. Гулак-Артемівський став викладачем Харківського університету в 1821 році, тобто коли йому був 31 рік. Викладав історію, географію і статистику. Через чотири роки став професором. Поет був блискучим оратором, і на його лекціях завжди було багато слухачів навіть із інших факультетів. Він захоплював аудиторію даром слова і не читав з конспектів, а імпровізував, вживаючи квітчасті звороти, умів зацікавити й утримувати увагу студентів. — володів-бо мистецтвом риторики, якому навчився ще в Київській академії. Був поетом деканом словесного факультету, а з 1841 по 1849 роки — ректором Харківського університету. На цій посаді він провів до відставки (2).

Псевдобандурист

Дуже оригінальною постаттю був поет Тимко Падура, людина міцно зв'язана з польським визвольним рухом. У школі учився з С. Гощинським, відомим згодом представником української школи в польській поезії. Падура говорив українською мовою і гарно співав українські пісні. Бувши студентом Кременецького ліцею, захопився творами Оссіана й Байрона і почав вивчати історію України, щоб написати цю історію у віршах і піснях. Скінчивши науку, поет не займався ніякою урядовою службою і мав час придивитися до українських бандуристів, радо слухаючи їхніх пісень. Під впливом цих пісень він написав у 1826 і 1827 роках кілька історичних дум з історії України. Опісля Падура познайомився з графом В. Ржевуським, великим, як на свій час, диваком. Ржевуський прийняв мусульманську віру, одягався по-східному, став еміром та шейхом. На Україні його звали Ревухою і Золотою Бородою. А. Міцкевич написав у честь Ржевуського вірша «Фарис». Під впливом Ржевуського Падура включивсь у польський революційний рух. Ржевуський, бажаючи прихилити до себе українських козаків, послав у народ емісаром Т. Падуру. Той убрався бандуристом і цілий рік ходив від хати до хати, намагаючись підняти українських селян до повстання за Польщу. Однак результати агітації Падури були більш ніж скромні. В битві під Дашовим 14 травня 1831 року загони Ржевуського було розбито, сам емір зник, а Т. Падура був заарештований. У 40-х роках він несподівано виграв у Варшавській лотереї кільканадцять тисяч і виїхав за кордон. У 1842 році К. Яблонський видав у Львові без дозволу автора «Пісні Томаша Падури». Пісні Падури в свій час були популярні, як на Україні так і в Галичині, але дуже швидко забулися. Їх співали, здебільшого, в інтелігентським середовищі, в народ вони не прийшли. До речі, Тарас Шевченко поставився до поезій Т. Падури досить суворо, вважаючи їх штучними (155).

Король балагулів

Так само колоритною постаттю для свого часу був автор знаменитої й досі пісні «Там, де Ятрань круто в'ється» український поет I половини XIX ст. Антін Шашкевич.

Поет належав до наполовину сполонізованого шляхетського роду і обертався в колі польського поміщицтва. Його батько брав участь у повстанні Т. Костюшка, а сам поет став повстанцем у 1831 році, приставши до К. Ружицького, що організував загін біля міста Краснополя. Антін був ад'ютантом Ружицького і відзначився в боях, за що його нагороджено «Золотим хрестом». В останньому бою Шашкевич дістав тяжку рану в карк (від вуха і до вуха), але вижив. Емігрував, був амністований, але мусив відсидіти своє у в'язниці. Вийшовши на волю, Шашкевич став душею так званих «балагулів», тобто шляхетської молоді, яка буянила і викидала всілякі коники на шляхах та ярмарках. У правдивого «балагулі» мусила бути проста бричка, обшита лубом і вистелена соломою, і четверо сильних коней, але на вигляд чим поганьші та оригінальніші. Візником був сам «балагул» з люлькою в зубах, одягнений у гуньку, або свитку, із грубого сукна, підперезаний черкеським поясом і в широких шкіряних штаних. Зимою вдягали баранячу шапку, а влітку шкіряного кашкета, а на тіло, крім шкіряних штанів, — саму сорочку. «Балагулі», протестуючи проти виключної «францушизни» в панських домах і живаючи тільки української мови, тягалися по ярмарках, влаштовували шалені оргії, іритували добропристойно вихованих дам та кавалерів. Закінчилося Шашкевичеве «королівство» досить несподіваною пригодою.

З наказу київського генерал-губернатора його арештовано і відправлено до Києва. Бібіков із грізним виглядом звернувся до Шашкевича:

— То це ви король «балагулів»?

Шашкевич не знітився, відповів просто, подаючи свою нагайку, яку мав при собі невідступно:

— Складаю своє берло й корону до стіп вашого превосходительства.

Ця відповідь розвеселила Бібікова, і він звелів звільнити Шашкевича.

Після того А. Шашкевич відійшов від «балагульства», оженився і почав таке ж благопрстойне життя, проти якого недавно бунтував. Так тяглося до 1863 року. Коли у Варшаві знову вибухнуло повстання, Шашкевич віддав своїх трьох синів генералові Е. Ружицькому, синові того К. Ружицького, під керівництвом якого сам брав участь у повстанні 1831 року, а після його поразки подався за синами в еміграцію, в Галичину, де й помер.

Вірші свої А. Шашкевич писав, наслідуючи українські народні пісні (238).

В Основі

Улюбленим пристаниськом Г. Квітки-Основ'яненка був хутір Основа — рідне гніздо його роду. Жив він тут скромно й розважно, хоч хазяйством займатися не любив. Писав здебільшого після обіду, а ввечері читав те дружині. Не маючи власних дітей, Г. Квітка спілкувався з селянськими, часто закликав їх до себе і розповідав казки, втручався не раз у дитячі забавки на вулиці, через що дівчора горнулася до нього, наче до батька (158).

Добрий янгол

Добрим янголом для Г. Квітки-Основ'яненка була його дружина. Служачи попечителем Харківського інституту шляхетних дівчат, письменник зустрівся тут із класною дамою Ганною Григорівною Вульф, яка приїхала до Харкова із Петербурга. З нею Г. Квітка і одружився. Ганна Григорівна помітила в чоловіка великий талант до літератури і спонукала його до писання повістей та п'єс. Вона брала жваву участь у працях свого чоловіка, читала й поправляла його писання, давала чоловікові теми. З подяки за таку щирість письменник присвятив дружині дві найкращі свої повісті «Маруся» й «Сердешна Оксана» (158).

Тяжкий до поїздов

Щасливе подружнє життя обумовило те, що Г. Квітка був дуже тяжкий до поїздов. Тільки в молодості він побував у Києві й Москві, а опісля далі Харкова не виїжджав нікуди (158).

Самотня старість

Г. Квітка-Основ'яненко на старість жив здебільшого самотою, ділячи її з незмінним приятелем — дружиною. Міські гості заїздили до нього зрідка, бо навколишня суспільність

*Будинок на хуторі «Основа»,
де жив і творив
Григорій Квітка-Основ'яненко,—
родове гніздо Квіток.*

дивилася на письменника з недовірою, навіть неприязно, — всяк пізнавав себе в його гумористичних нарисах. У Петербурзі громив його тодішній критик, ненависник української літератури барон Брамбеус (Сенковський). А відомий професор Петербурзького університету, який перейшов сюди з університету Харківського, І. Срезневський перший підняв з кафедри голос за Основ'яненка і вказав на його великий талант та видатне значення для творення нової української літератури (56).

Смерть М. Максимовича

Михайло Максимович умирав як філософ. Весною 1873 року побував він у Києві, опісля поїхав до Москви й Петербурга, щоб навідати приятелів. Приїхав додому, на Михайлову гору, перед тим перехворівши в Києві, в кінці червня. Свої іменини 8 жовтня забажав провести тільки з ріднею. Подякувавши всім за увагу, сповістив, що незабаром помре, бо прожив 69 років, а в такому віці вмер його дід та батько. Решту часу після того був Максимович важко хворий, зберігаючи однак повну ясність духу. Визначив собі місце для могили, велів її викопати й викласти деревом. У кінці жовтня викликано було з Києва сина. На початку листопада почав хворий марити. 8 числа велів він дружині приготувати для неї і для себе чорну одягу, бо його начебто запросив на бал комендант кріпості. 10 числа нагадував дружині про бал. Хворий звелів посадити себе навпроти вікна і відслонити синю завісу. Дивився на широку далечінь, перерізану стрічкою Дніпра, і так закінчив життя (214).

Поет нещасливого кохання

Любов Білозерська, рідна сестра письменниці Ганни Барвінок та видавця «Основи» В. Білозерського, закінчила дівочий інститут і, як і всі панночки того часу, повернулася додому. За нею почав упадати її родич, дядько в других по матері,

Віктор Забіла. Він служив тоді в гусарах, був середнього зросту, стрункий, мав 25 років, карі очі, чорний густий кучерявий чуб. Забілі дуже сподобалася висока білява дівчина з величною постаттю, вустами «сердечком» і голубими очима. Молоді вподобали одне одного і заручилися за згодою батьків.

У цей час почав бувати в Білозерських поміщик Н., що, як казали, мав великі капітали. Йому впала в очі красуня Любка, і він почав свататися, приподоблюючись однак не дівчині, а батькові. Батько почав силувати дочку виходити заміж за товстосума.

Безталанного Забілу охопила розпука, його вже перестали приймати в Білозерських, тож він тільки й робив, що їздив довкола їхнього маєтку. Тоді-то він і почав писати вірші, два з яких «Не щибечи, соловейку!» і «Гуде вітер вельми в полі» поклав на музику М. Глінка, і вони стали улюбленими українськими народними піснями.

Хоч мати й донька заспокоювали поета, що вони не підкоряться батьковому наказу, але перемиг-таки батько. Коли ж Любка з матір'ю їхали закуповувати придане, їх перестрів у дорозі Забіла. Поету не дозволили пересісти в екіпаж до коханої, і він кинувся під коні. Коней однак вчасно зупинили і Забілу врятували.

Незабаром Любов Білозерська таки вийшла заміж за нелюба. Після того Віктор Забіла з горя почав пити й гуляти. Бенкети його починалися так. Входило до зали кілька гарно вбраних циганчат. Поет сідав серед зали і грав на бандурі, а циганчата танцювали довкола нього, співали і виробляли різні штуки. В такий спосіб В. Забіла прогайнував маєток і останні роки жив у родичів. Був веселий і жартував зі своєї біди. Коли ж помер, всі, хто знав поета, сердешно жалували за ним, бо як людина він був добрий і товариський. Свою любов не міг забути до смерті, в той час як його колишня суджена примирилася з долею і прожила довге й спокійне життя (171).

Зовнішність М. Шашкевича

Маркіян Шашкевич був середнього зросту, тонкий і меткий, яснурусий, синьоокий, лице мав худорляве, ніс невеличкий, — трохи скидався на дівчину. Мав рідкісний дар промовця і вмів заохотити товаришів до праці. На обличчі М. Шашкевича відбивалася якась тужливість чи більність. Цікаво, що фотографії чи портрета поета не збереглося. За описом близьких до Шашкевича людей портрет зладив М. Івасюк, а пізніше І. Труш. Останній використав, як прототип, портрет Т. Лежогубського, що, за свідченням багатьох, був дуже подібний до М. Шашкевича. Відтак відомий портрет поета — це тільки приблизне відтворення зовнішності М. Шашкевича (167).

Уперто точний

Осип Бодянський був дуже оригінальною людиною. Невеликий зростом, сутулуватий, з величезною головою на грубій і короткій шиї, з попсованими хворобою очима, котрі дивились у різні боки, з прямими «гетьманськими» вусами — і все це на коротких безпалих ногах. За характером незалежний і не знав компромісів. Уперто точний, до смішного твердий у своїх рішеннях, а водночас доброго серця, як згадують сучасники. Бодянський сторонивсь усього, що мало тільки натяк на ницість, прислужництво або якийсь практицизм. Навіть у критичні моменти життя лишався самим собою, про що свідчить такий випадок.

Як редактор «Чтений в обществе истории и древностей российских» при Московському університеті, О. Бодянський був і управителем університетської друкарні. В 1862 році вирішено було віддати з 1 січня 1863 року в оренду махровому реакціонеру Каткову «Московские ведомости» й університетську друкарню. Бодянський, хоч противився цьому, нічого не міг удіяти. За день до терміну здачі Бодянський вивіз з казенної квартири всі свої речі, підготував усі справи по друкарні, цілісний вечір просидів у порожніх кімнатах і

здав Каткову друкарню, коли пробило 12 годин ночі 31 грудня 1862 року. Через це перший номер «Московских ведомостей», які прославилися потім крайнім ретроградством, запізнився на 2 дні. Пізніше Катков помстився Бодянському за цю демонстрацію,— у 1868 році учений мусив покинути улюблену професорську діяльність у Московському університеті.

В українську культуру ввійшов О. Бодянський як поет, фольклорист, видавець літописів Самовидця, Симоновського, Густинського монастиря, «Історії Русів», численних документів з української історії та пам'яток літератури давнього часу (22).

Українські вірші О. Кольцова

Відомий російський поет Олексій Кольцов у юнацькі роки часто бував на Україні, знайомився з побутом українського народу, збирав українські пісні й прислів'я. У віршах «Подорожні», «Ночівля чумаків», «До річки Гайдарі», «Втеча» писав про український народ. Був поет особисто знайомий з Є. Гребінкою, писав також вірші українською мовою («Голубонько, доню» та інші) — (81).

Дивний генерал

Цікавою людиною був поет Володимир Александров, автор популярної пісні «Я бачив, як вітер березу зломив», п'єс «За Неман іду», «Не ходи, Грицю, на вечорниці» і збірника пісень з нотами. Почавши як військовий лікар, він дослужився до генеральського чину. Це не завадило йому незмінно цікавитися українською літературою, яку палко шанував. За спогадами сучасників стіни його кабінету було обвішано портретами всіх старих, сучасних і навіть молодших українських письменників. Володимир Степанович чудово читав вірші і добре співав, знав безліч українських народних пісень і сам собі акомпонував на бандурі.

*Александров Володимир
(1825-1894) —
український
письменник,
автор віршів, п'єс,
оповідань.
Поклав на музику
ряд текстів
народних пісень.*

Оперетку «За Неман іду» він написав для своїх дітей, які любили гратися в театр. Пізніше п'єса стала популярна, вийшла кількома виданнями і входила в постійний репертуар театрів. В. Александров чудово володів латинською мовою і навіть віршував нею (14).

Невдалий драгун

Скінчивши Харківський університет, М. Костомаров вступив у драгунський полк, який стояв у м. Острогжську. Але молодий юнкер займався більше козацьким архівом, що був у тому місті, ніж драгунськими муштрами. Помітивши це, полковник Костомарова сказав йому:

— Ви швидше зробіте кар'єру в службі ученій!

*Костомаров Микола
(1817-1885) —
український письменник,
фольклорист, історик,
професор Київського
та Петербурзького
університетів.
Автор драм, віршів, повістей,
численних монографій
з історії України
та Росії,
член Кирило-Мефодіївського
товариства.*

Костомаров послухав свого начальника, звільнився з драгун «по неспособности», поїхав у Москву і почав готуватися до екзамену на магістра історії (155).

Роман із щасливим кінцем

За день до власного гесілля 28 серпня 1847 року М. Костомаров мав безліч клопотів. За час його відсутності зайшов до нього М. Юзефович, помічник куратора київської шкільної округи, і сказав, що вченого хоче бачити губернатор Фундуклей. Заклопотаний Костомаров не зважив на ці запитання. Незабаром прислала до Костомарова посланця П. Залеська, в училищі якої Костомаров викладав. Пішов туди поет уже ввечері, та господиню не застав. Безтурботний і з радісним

настроєм він повернувся додому. Годині об 11-й до нього прибіг Юзефович.

— На вас донос зроблено,— сказав він.— У вас буде ревізія! Коли що маєте небезпечного, знищіть!

Заскочений Костомаров витяг статут Кирило-Мефодіївського товариства і хотів його знищити. Юзефович вирвав з його рук ті папери, промовивши: «Нехай вони будуть у мене!» — побіг з хати.

За якийсь час після того до Костомарова прийшли губернатор Фундуклей, куратор Траскін, жандармський генерал Білоусов, поліцмейстер Гуляшкін з урядниками і зробили трус. Так почалися арешти членів Кирило-Мефодіївського товариства.

Папери, які вихопив з рук зрадник Юзефович, стали потім головним звинувачувальним документом проти М. Костомарова, а весілля через арешт молодого було відкладено. За якийсь час Аліна Крагельська, наречена Костомарова, змушена була вийти заміж за іншого.

Влітку 1875 року Костомаров приїхав на пароплаві з Катеринослава в Київ за відрядженням Археографічної комісії для участі в Перепідготовчому комітеті, який мав виробити умови скликання III Археологічного з'їзду в Києві.

Перед від'їздом з Києва поет-учений разом із відомим етнографом П. Чубинським відвідали Братський монастир. Поверталися з Подолу через Старе місто і проїхали повз будиночок, в якому 26 років тому була остання квартира Костомарова в Києві і де його заарештували. Костомаров відвідав знайомий дім і покинув його зі смутком. П. Чубинський почав розпитувати вченого про останні дні в Києві, про нездійснений його шлюб і спитав, чи Микола Іванович знає щось про свою наречену.

— Ні! — відповів смутно той.

Увечері в цей-таки день, коли Костомаров лягав уже спати, з'явився Чубинський і повідомив: Аліна Леонтіївна живе біля Прилук — у селі, овдовіла, має трьох дітей і що її чекають ось-ось у Києві.

Костомаров написав листа і попросив Чубинського передати його колишній нареченій.

Наступного дня до Києва приїхала й Аліна Леонтіївна. Вона теж захотіла побачити Костомарова і запросила до себе. Замість молодої дівчини побачив Костомаров літню даму, їхнє побачення було настільки ж приємне, як і сумне.

Пробувши в Києві ще кілька днів, Костомаров виїхав до Петербурга.

У цей час поет-учений страждав на хворобу очей, особливо боліли вони йому при світлі, так що не міг читати й писати. Лікарі радили йому більше бувати на свіжому повітрі. Як тільки повернуло на весну, в квітні поїхав поет у Полтавську губернію, в маєток Дідівці, до колишньої своєї нареченої. Зустрів у неї весну, відвідав селянське весілля, чимало бував серед народу. В половині травня мати викликала М. Костомарова до Петербурга, бо господар дому, де він жив, збирався робити перебудову.

Наступного року, побувавши на Археологічному з'їзді в Києві, він знову відвідав Дідівці. В січні 1875 року Костомаров захворів на тиф. 1 лютого від тифу померла його мати. Смерть матері Костомаров переживав дуже важко. На час хвороби, коли вчений був розбитий горем і зовсім немічний, приїхала до нього Аліна Леонтіївна і почала доглядати хворого. У половині квітня Костомаров за домаганням лікарів виїхав у село, а 9 травня 1875 року тут-таки, в Дідівцях, обвінчався з Аліною Леонтіївною. Так знову зійшлися ті, котрі мали поєднатися в молодості (98, 107).

Знавець квітів

М. Костомаров добре знав квіти і трави, і в час мандрівок по Україні не тільки збирав фольклорні матеріали, але й гербаризував рослини. Він дуже любив польові квіти і оспівував їх у своїх поезіях, шкодував, коли косили траву. Живучи в селі Дідівцях, у маєтку дружини, поет закладав квіти в петлиці одягу і в капелюх, часом приїжджав отак заквітчаний в Прилуки і дуже чудував місцевих роззявляк (44).

Феноменальна пам'ять

Мало не до смерті зберіг М. Костомаров феноменальну пам'ять. Він міг не тільки цитувати окремі місця з літописів, але й цілі акти й документи. З пам'яті виголошував великі шматки Шевченкових поезій і вірші інших улюблених поетів, декламуючи часто Байрона, Шіллера, Гете та Міцкевича. А вже найбільше подобалися йому українські думи: поет-учений пам'ятав не тільки тексти всіх дум, але й усі відомі їхні варіанти (155).

Жертва випадку

Із замисленим та розсіяним М. Костомаровим не раз траплялися прикрі випадки. Восени 1881 року, коли він переходив вулицю на Василівському острові в Петербурзі, на нього наїхав віз, і оглобля поцілила вченого в голову. Ледве підвівся він із землі та насилу дістався додому. Після того він тяжко захворів. Скаржився, що ослаб його зір та слух і почав втрачати пам'ять. Тільки очуняв — спіткало нове лихо. 25 січня 1884 року повертався Костомаров із архіву, замислившись над новими дослідженнями про Мініха. Проходив під аркою генерального штабу, і його збив якийсь панський екіпаж. Непритомного вченого підібрали городові і привезли в дільницю, звідки він уже сам дістався додому. Після того Микола Іванович не зміг уже видужати і наступного, 1885 року помер (155).

Зовнішність Шевченка

Ось як описували сучасники зовнішність 29-літнього Шевченка: молодий, здоровий, середнього зросту, широкоплечий, міцно збудований. Його кругле виголене обличчя було прикрашене бакенбардами, волосся вистрижене по-козацькому, але зачесане назад. Він був темний блондин, з його лица

Шевченко Тарас
(1814—1861) —
український письменник та художник.
Член Кирило-Мефодіївського товариства.

пробивалася відвага, в темно-сірих невеличких очах світилися розум та енергія. Голос у нього був м'який, в ході й рухах — зосередження. При першій зустрічі із ним у ньому не примічалось нічого привабливого, навпаки, він здавався холоднуватий, сухий, хоч і простий, приступний. До людей ставився спершу недовірливо і перед першим-ліпшим не відкривав своєї душі, особливо бував замкнутий супроти тих, хто добивався викликати в нього одвертість та щирість. Зате коли пізнавав чоловіка й відкривав у нім бодай одну гарну рисочку, прив'язувався до нього, а як знаходив у тій людині взаємність, віддавався йому цілим серцем. Примітними рисами характеру були доброта, м'якість, навіть делікатність, що суперечило його суворій масці, незвичайна простота, природність, безкорисливість, навіть саможертвовність. На кривду й несправедливість його серце запалювалося гнівом і вибухало, немов вулкан — тоді він міг бути й несамовитий. З бідними ділився останнім (144).

Червона кімната

Коли молодий Шевченко познайомився з К. Брюлловим, захват його був невимовний, адже Брюллов похвалив його малюнки. Приятель Шевченка І. Сошенко згадує, що в житті не бачив він веселішої і щасливішої людини, ніж Тарас упродовж кількох днів.

— Невже Брюллов завжди такий добрий, такий ласкавий?— питав він кількокаразово в Сошенка.

— Завжди,— відповідав той.

— А ця червона кімната його улюблена?

— Улюблена.

— Все червоне! Кімната червона, диван червоний, завіси край вікна червоні, халат червоний і малюнок червоний! Все червоне! Чи побачу я ще колись його так близько?!

І Тарас заплакав. Ця червона кімната лишилася поетові пам'ятна до кінця днів його. Багато чого він забув, але останніми його словами були «червона кімната» і «Карл Петрович» (206).

Чом ти діла не робиш?

Пишучи поему «Катерина», Т. Шевченко питає у І. Сошенка:

— А послухай, Соха, чи воно так до ладу буде?

— Та одчепись ти, кажу, зі своїми віршами!— гримає на нього Сошенко.— Чом ти діла не робиш?

Під «ділом» Шевченків приятель-художник розумів живопис, малярство. Згодом, коли до Шевченка прийшла слава великого поета, Сошенко виправдовувався:

— А хто ж його знав, що з нього зробиться такий великий поет?— і доповнював:— А все-таки я стою на своєму: щό, якби він покинув вірші? Був би ще більшим живописцем, ніж поетом (18).

Нещасливе кохання

1843 року Шевченко покохав Феодосію, доньку кирилівського попа Григорія Кошиця, того самого, в якого хлопцем наймитовав. Дівчина відповіла на почуття поета, і вони хотіли одружитися, але не було на те батьківської волі. Старі Кошиці хотіли якимись хитроцями розлучити закоханих. У вересні, коли Шевченко гостював у Кирилівці, жінка Прокіпа Демченка повіла дитину. Мати Феодосії умовила Демченків кликати за хрещених Тодосю й Тараса, маючи на думці, що її дочка не знає, що кумі й кумові в ті часи не можна було за звичаєм та законом одружуватися. Однак дівчина здогадалася, до чого йдеться, взяла дитину Демченків, пішла з нею до іншого попа й охрестила її з іншим кумом. Після того Кошиці вже просто не дали благословення молодим і відмовили Шевченку. Поет змушений був відступитися. Цікаво, що сама Феодосія так і не відцуралася свого кохання. Вона відмовилася виходити заміж, збожеволіла і вмерла 1884 року (103).

Хороший пан

Якось Шевченко, ще в перший побит свій на Україні, навідав поміщика Скоропадського. Поміщик вихвалявся перед поетом, як добре живуть у нього кріпаки. Діло було перед обідом.

— Я їм,— каже,— те, я їм і друге. Живуть вони в мене, як у бога за пазухою.

Тут один з лакеїв зробив якусь шкоду. Поміщик стрибнув з-за столу і побіг у лакейську. Прибіг і лясь-лясь лакея по лиці, а дверей і не зачинив за собою. Шевченко скипів, схопився з місця, взявся за стола і так його тріпонував, що все з нього посипалося додолу. Прибіг господар. Поет зиркнув на нього, роздер шапку і кинув половину Скоропадському.

— Хороший пан, нічого сказати. Добре людей шануєш!— та з тим і пішов.

Відтоді він у Скоропадського не бував (265).

Новий жупан

Шевченко, перебуваючи в 1845—1846 роках у Переяславі, жив, як відомо, у свого приятеля М. Козачковського. Він часто бував задуманий, недбалий до себе, часом нікого не помічав довкола. Нового одягу шити не любив, ходив у старому.

Довідавшись, коли Шевченко мав отримати гроші від Київської Археографічної комісії, де служив, Козачковський за тиждень до того покликав кравця і, поки поет спав, дав йому зняти мірку із його старої одежі. Коли Шевченко одержав гроші, кравець приніс нового жупана. Шевченка це дуже здивувало.

— Як? Який жупан?

— Ви ж, панотчику, замовляли жупан на сьогодні, й мірку знімав із вас.

— Що за біс? Нічого не згадаю! І торгувався?

— Аякже.

Шевченко віддав гроші і заспокоївся (3).

Пізнаєш

Раз до Козачковського прийшов кріпак і сильно жалівся, що у нього украдено пару волів. Козачковський поспівчував кріпаківі і одіслав його. Цю розмову почув Шевченко, виїшов услід за селянином і, розпитавши його, дав, щоб ніхто не бачив, 50 карбованців.

— В позику!— сказав поет.— Оддаси колись, як розбагатієш!

— Як же я оддам вам, коли я вас не знаю?— відказав здивований селянин.

— Все одно! Пізнаєш!— відповів поет (3).

Поспішаючи на весілля

Коли Шевченка заарештували, на ньому був фрак, сам він був чисто виголений, наче зібрався до когось з візитом. Губернатор Фундуклей, який був добре знайомий з Шевченком, здивувався, побачивши, що той при такому параді:

— Чого це ви, Тарасе Григоровичу, так прибралися?— спитав він.

— Та бачте,— відповів Шевченко,— я поспішав до Костомарова на вінчання. Він запросив мене боярином, так я ото, заки у Броварах мені перепрягли коней, поголився і причепурився, щоб з воза просто до молодого.

— Еге!— відповів Фундуклей.— Коли так, дак куди судженого, туди й боярина (98).

Бісова муза

Під час слідства в справі Кирило-Методіївського товариства Шевченко завжди був бадьорий, веселий і спокійний. Перед допитом якийсь офіцер-жандарм мовив до нього:

— Господь милостивий, Тарасе Григоровичу! Ви виправдаєтесь, і отоді-то залунає ваша муза.

— Та який же чорт усіх нас сюди заніс, коли не оця бісова муза!— відповів поет (98).

Ліпше було б не родитися

Як відомо, Шевченку цар заборонив у солдатах «писати й малювати». От як виконували царську волю ретельні прислужники. До Шевченка приставили солдата — «дядька». В казармі він очей не зводив зі свого підопічного, а коли Шевченко виходив із казарми чи на муштру, чи просто подихати свіжим повітрям, «дядько» трусив його, шукаючи, щоб не було в нього ні в кишені, ні за пазухою, ні в чоботях паперу й олівця. Це саме чинив з Шевченком командир роти Потапов (в Новопетровському укріпленні). Він вивертав у Шевченка кишені, катував його муштрою, чіпляючись до поета і знущаючись із нього, і хоч як той страждав од цього, послабу не було. Це доводило Шевченка до розпуки:

— Ліпше було б,— казав він,— мені не родитися або швидше вмерти (100).

Мисливська пригода

Коли Шевченко був на засланні в Раїмській фортеці, з ним трапилася мисливська пригода.

Загалом поет полюванням не захоплювався,— не любив ходити з рушницею. Але якось четверо солдат убили здорового кабана, витягли сяк-так з очерету і покинули на березі, щоб другого дня приїхати за ним возом. Коли ж приїхали, виявили, що половину кабана було з'їдено. З ініціативи Шевченка вирішили встановити рушниці на підпорках і відвели від кабана до курків шнурки.

Вранці побачили, що всі рушниці вистрілили, м'ясо лежало ціле, а довкола були калюжі крові й криваві сліди, які вели в степ. Пішли по слідах і за версту знайшли мертвого тигра: в ньому було шість куль. Шкура звіра від хвоста мала чотири аршини — був то справдешній велетень. Іншого тигра, якого замалював Шевченко, вбили учасники Аральської експедиції в 1848 році (89).

Отак би й зостатися

Коли Шевченко плавав з Бутаковим по Аральському морі, він помітив, що в тому морі є рухливі острови, які постали з перегнелих рослин. Раз якось плів Тарас на невеличкому човні з п'ятьма матросами. Пристали вони до берега і пішли погуляти. Тарас ліг собі в траву і віддався спогляданню неба. Матроси забули про нього й попливли. Коли ж оглянулися, аж поета немає. Почалися розшуки.

— А я лежу собі,— згадував поет,— та й мовчу, бо думка була в мене така, щоб зовсім там зостатися, але ж бісові матроси знайшли мене (102).

Помилився

1848 року після тримісячної плавби по Аральському морі експедиція А. Бутакова повернулася в гирло Сирдар'ї, і тут мали провести зиму. Поблизу форту, на острові Косаралі (там гарнізоном стояли уральські козаки), вийшли вони на берег. Уральці, побачивши Шевченка з широкою, як лопата, бородою і в цивільному, подумали, що то, певне, засланий розкольниківський піп. Донесли одразу про те своєму командирю, а той попросив Шевченка відійти в очерети і... раптом упав перед ним на коліна:

— Благословіть, батюшко! Ми,— каже,— усе знаємо!

Шевченко зміркував гумор ситуації і обдарував осавула найсправжнісіньким розкольниківським благословенням.

Урадуваний осавул поцілував Шевченка в руку, а ввечері справив прибулим таку гостину, що їм і не снилося (208).

Вербова палиця

Коли Т. Шевченка в жовтні 1850 року переводили в Новопетровськ, поет знайшов на вулиці в Гур'єві вербову ломаку: вона служила йому палицею в дорозі. Прибувши у форт, Шевченко застромив палицю в землю на солдатському городі, і з неї вирросло перше дерево в Новопетровську. Пізніше,

при підтримці коменданта фортеці Ускова, вибрав він місце для саду (верст за дві од форту), зробив план, розмітив, де які дерева садити, і восени 1853 року на тому місці закипіла робота. Дерева виписали з Астрахані і з Гур'єва, перевезли також, за порадою Шевченка, і великі шовковиці з Ханга-Баби. В саду збудували для родини коменданта літній дімець і альтанку. Біля альтанки спорудили землянку, яка стала місцем творчого натхнення самого Шевченка.

Форт Новопетровський було скасовано 1857 року і перейменовано в Олександрівське. Сад став міським і звався весь час садом Шевченка, а землянка — дімцем Шевченка (100).

Подарунок перед звільненням

І перед самим звільненням із заслання Шевченкові не давали пільги по службі. Влітку 1857 року прибув якийсь татарин із Астрахані й пустив чутку, що має туди приїхати великий князь Константин. Командир роти, де служив Шевченко, на випадок, коли заверне великий князь у Новопетровське, призначив караул, куди вписали і Шевченка. Почалася знову скажена муштра. Вийшов командир роти в усій своїй, як згадує поет, «ослячій величі» й потріпав Шевченка по плечу:

— А що, брате, визволення? Ні, ми ще зробимо з тебе видатного фрунтовика, а тоді з Богом.

І зараз же звелів єфрейторові щодня по чотири години муштрувати Шевченка з рушницею. На щастя, комендант фортеці, довідавшись про такі заходи надміру ретельного солдафона, зробив йому догану (100).

Велика радість

Відомо, що до звільнення Т. Шевченка із заслання прислужилася родина віце-президента Академії художеств у Петербурзі Ф. Толстого. Особливо гаряче турбувалася про це графиня Анастасія Іванівна. Не дивно, що коли Толсті

дізналися про Шевченкове визволення, радість їхня була безмежна: з цієї нагоди розбудили дітей, зібралися всією родиною в залі, прийшов дехто з гостей, всі радісно цілувалися і ділилися новиною (100).

В Києві, на Пріорці

Шевченко дуже любив дітей. Живучи в 1859 році в Києві на Пріорці, поет дуже здружився з дітворою. Діти бігли за ним і кричали:

— Дядьку, розкажіть нам ще одну казочку!

По обіді поет ішов у сад, лягав під яблунею і кликав до себе дітей. Вони лазили по ньому, пустували.

— Кого люблять діти, — казав про себе поет, — той не зовсім ще поганий чоловік.

Якось наймичка Оришка, перучи одяг, знайшла гроші, про які Шевченко забув, і він на ці гроші влаштував для сусідських дітей «бенкет». Пішов на базар, накупив силу іграшок та ласощів, ледве доніс. Двір посипали свіжою травою, дітвора раділа, гралася, качалася по траві, поет теж радів. По обіді перекупка привезла цілий візок яблук, груш, пряників, бубликів. З двору «бенкет» перейшов на вигін. Посходилися дорослі й говорили:

— Оцей старий, певне, божевільний!

Шевченко бігав разом з дітьми, повчав їх, сміявся, змагався із хлопцями (102).

Воля родичам Т. Шевченка

В лютневій книжці журналу «Народное чтение» за 1860 рік, що виходив в Петербурзі, було надруковано коротеньку автобіографію Т. Шевченка. В тій автобіографії поет між іншим написав: «Моє минуле тим більш жажливе, що мої рідні брати й сестри й досі ще кріпаки. Так, вони й досі ще кріпаки!»

Ці слова вплинули на тогочасну суспільність. І. Тургенєв, член «Общества для пособия литераторам и ученым», взявся

зробити подання про визволення Шевченків із кріпацтва. Комітет на засіданні 21 березня порадив удатися до поміщика Флоровського і прохати, щоб він звільнив Шевченкових родичів на пошанування літературних заслуг Т. Шевченка і взагалі літератури. Поміщик, одержавши листа комітету, вирішив догодити і суспільній опінії, і собі. Він згодився відпустити Шевченків, але без землі.

Спершу родичі Шевченка, за порадою самого поета, не хотіли такого звільнення, але згодом, 10 липня 1860 року склали угоду з поміщиком і одержали вольну. Аж у 1863 році, в зв'язку з польським повстанням, видано було указ про перевірку уставних грамот. Перевіряти Кирилівку прибув майбутній редактор «Киевской старины» Лашкевич. Ось тоді й наділили Шевченків полем і городом (103).

Святий вогонь

Шевченко, коли сперечався, запалювався, доходячи до пафосу. В запальності його однак не було ні злоби, ні пихи — тільки святий вогонь відчуття правди й справедливості. Коли ж бачив, що супротивник набирається пихи, поет дозволяв собі різко його осмикнути. В суперечках він висловлювався гостро, аж співбесідники побоювалися за нього. Особливо несамолюбивий ставав поет, коли заходила мова про кріпацтво — це була його глибока й болюча рана. Якось у гостях в Я. Полонського згадав поет своє дитинство і те, що родичі його і досі кріпаки. Від таких споминів аж заплакав, аж зубами заскреготав і, нарешті, так ударив кулаком об стіл, що чашки з чаєм попадали на підлогу (101).

Шевченко в описі Тургенєва

Ось як малює Шевченка в останні роки життя російський письменник І. Тургенєв широкоплечий, присадкуватий, кремезний, це був козак зі слідами солдатської муштри. Голова в нього була гостроверха, майже зовсім лиса, чоло високе,

зморшкувате, очі невеликі, сірі, ніс широкий, губи покриті широкими густими вусами. Погляд був здебільшого суворий, недовірливий, іноді світився ніжною ласкою разом з гарною, доброю усмішкою. Постать — вайлувата. Руки спокійні. Хода поважна. Голос трохи хрипкий. Взимку одягавсь у високу смушкову шапку й кожух (101).

Коли ж буде?

В неділю 19 лютого 1861 року за старим стилем до важко хворого Т. Шевченка зайшов його знайомий інженер Ф. Черненко. Вся Росія сподівалася, що в той день буде оголошено маніфест про скасування кріпацтва. Шевченко очікував цієї події особливо напружено. Як тільки Черненко зайшов до поета, той замість звичайного привітання запитав:

— Що? Є? Є воля? Є маніфест? — і, глянувши у вічі Черненкові, зітхнув важко й мовив: — Так нема? Нема? Коли ж буде? — тоді затулив обличчя руками і, впавши на ліжко, заплакав.

Черненко почав заспокоювати його: є певна звістка, що цар у той день таки підписав маніфеста, але оголошувати його до посту заборонив, щоб народ зустрів свою волю не по шинках, а по церквах.

Тарас гірко всміхнувся і відпустив з цього приводу круте слівце (103).

Чому Шевченка поховали в Каневі?

Коли прах Шевченка привезли з Петербурга до Києва, представники тогочасної української інтелігенції радилися, де поховати поета: в Києві чи в Каневі? Художник Г. Честахівський, який супроводжував труну, наполягав, щоб поховали таки в Каневі. Виразного заповіту щодо цього сам Шевченко не залишив, окрім відомого «Заповіту» — поезії. Зважили однак на те, що саме в Каневі хотів він оселитися, купити землю й поставити хату. Думка Честахівського переважила, і труну з тілом поета відпроваджено до Канева.

Перед відправкою зроблено фотографію домовини із зібраною довкола ріднею поета і людьми, що прийшли провести його в останню путь (122).

Тривога над свіжою могилою Т. Шевченка

14 червня 1861 року канівський поміщик, відставний генерал князь Лопухін одержав від іншого поміщика з села Межирічі Парчевського листа французькою мовою, в якому повідомлялося, що біля свіжої могили Шевченка готується змова й повстання проти існуючого ладу. В князя Лопухіна гостював тоді флігель-ад'ютант князь Лобанов-Ростовський, який приїхав сюди для нагляду за правильним упровадженням Положення 19 лютого 1861 року, він і підняв тривогу, пославши доповідну Київському генерал-губернатору з запискою того-таки поміщика Парчевського. В доповідній ішлося, що якийсь селянин-музикант Гриць ходить скрізь по селах, а переховується на могилі Шевченка.

Цю бурю в ложці води було знято через те, що в цей час у Каневі жив і впорядковував могилу поета художник Григорій Честахівський, котрий часом сходився з селянами і читав їм чи дарував твори Т. Шевченка.

З малого доносу завели величезне діло. До Канева приїхав жандармський полковник Грабовський і сам київський губернатор Гессе, ввели туди сотню козаків. Було списано гору паперу, арештовано кількох селян, допитано багатьох людей і все для того, щоб довести, що «все дело заключается в пустом страхе и неосновательных опасениях, навеянных слишком пугливым воображением» (13). Художника Честахівського однак з Канева було спроваджено.

Доля Ликери Полусмакової

Ликера Полусмакова, колишня наречена Т. Шевченка, прожила ще довге життя. В 90-х роках жила вона в Києві, але до кінця днів своїх не розуміла ролі Шевченка в історії України.

Однак згадувала про нього з пошануванням, виказувала прихильність до поета і возила на його могилу квіти й рушники (174). Згодом вона переселилась до Канева і жила там до смерті, відвідуючи могилу поета.

Весілля на хуторі

В 1843 році приїхав у гостину до батьків на хутір Мотронівку майбутній редактор «Основи» В. Білозерський, а з ним його товариш — П. Куліш. Після того П. Куліш часто приїжджав сюди, мав навіть для себе окрему світлицю, щоб тут писати. Для панянок Білозерських він склав тут популярну історію України, а в січні 1847 року відбулося вінчання П. Куліша і Олександри Білозерської, майбутньої української письменниці Ганни Барвінок. Боярином на весіллі був Т. Шевченко і, як кажуть, він довго зберігав ту квітку, що пришилила йому молода. Щаслива пара виїхала з В. Білозерським до Варшави, щоб звідти мандрувати за кордон, куди посилала П. Куліша Академія наук, але у Варшаві В. Білозерського й П. Куліша арештували і відправили до Петербурга, де кинули в тюрму. Почався знаменитий процес над учасниками Кирило-Мефодіївського братства (51).

Альбом із описом тульської старовини

Відомо, що за участь в Кирило-Мефодіївському товаристві П. Куліша було засуджено на два місяці до фортеці і на заслання в м. Тулу. Пробув на засланні письменник три роки і три місяці. Визволивсь у досить своєрідний спосіб. До Тули мав приїхати цар. На прохання губернатора Куліш виготовив альбом із описом тульської старовини й ілюстрував його власними акварелями. Цар звернув увагу на талановиту роботу і запитав про автора. Довідавшись, що це Куліш, цар дозволив йому повернутись до столиці. Було це в 1850 році.

Коли П. Кулішеві оголосили свободу, він не міг і слова вимовити.

— Що take? Що сталося? — кинулася до нього дружина Ганна Барвінок.

Але письменник і справді втратив на той час дар мови. Він узяв перо і написав: «Волю нам вернули!» (158).

Куліш — біограф і видавець творів Гоголя

В 1856 і 1857 роках П. Куліш після довгої перепідготовчої праці видав книгу в 2-х томах «Записки о жизни Гоголя». Тоді ж таки Гоголева мати попросила Куліша, щоб він випустив твори Гоголя. Впорядкувавши рукописи, Куліш поробив коментарі, приготував до публікації листи і видав Гоголеві твори в шести томах. Заробіток з цього видання (3 тис. крб.) пішов на заснування власної друкарні (так звана друкарня П. Куліша), з якої свого часу вийшов ряд визначних творів української літератури, зокрема «Кобзар» Т. Шевченка, «Народні оповідання» М. Вовчка, а також альманах «Хата» тощо. Випускала ця друкарня й книжечки-метелики для народного читання (158).

Обід у міському саду

У травні 1860 року П. Куліш приїхав у Полтаву. Тут, 9 травня, полтавська громада справила йому бучний обід у міському саду. На той обід зібралося чоловік із 200: були тут селяни і поміщики, шевці, кравці, генерали й письменники. За обідом проголошували промови на кількох слов'янських мовах. Перед тим, як сісти до столу, до розпорядника підійшов незнайомий чоловік і став прохати прийняти його як учасника обіду. Людей було й так багато і незнайомця не хотіли впускати. Тоді чоловік назвався:

— Я той жандарм, що відвозив Куліша з Петербурга в Тулу на заслання.

*Кухаренко Яків
(1800—1862) —
український письменник,
наказний отаман
Чорноморського війська.
Автор оперети «Чорноморський
побит на Кубані»,
оповідань, поеми «Харко,
запорозький кошовий».*

Відставний жандарм примостився в кінці столу навпроти Куліша, а після десятої промови встав і попросив слова, привітавши Куліша, як старого знайомого.

— З вуст відставного жандарма, — сказав він, — прийміть, люди добрі, щире бажання, щоб ширилися, зміцнялися й пишалися на Україні ті ідеї, за які я відвозив Куліша на заслання в Тулу.

Звісно, такий тост з уст колишнього жандарма зустрів з незвичайним ентузіазмом та захватом (103).

Кавказький полоняник

Український письменник Яків Кухаренко був наказним отаманом Чорноморського війська. У вересні 1862 року, коли він їхав із зятем, капітаном Йогансенем, на нього напало восьмеро кінних черкесів. Хоч Кухаренко із зятем завзято оборонялися, їх зв'язали, кинули на коней і погнали. Дві ночі мчали черкеси, пробираючись через кордони, 200 верст перходили ярами й балками, ховаючись від людського ока.

Кілька разів падав Кухаренко з конем, кілька разів перепливав через холодну воду гірських річок і, змучений фізично й морально, опинивсь у гірському аулі, де незабаром і вмер. Син письменника, осавул Степан, популярний між черкесами, поспішив визволяти батька з неволі, але опізнився і застав холодний труп, за котрий черкеси правили 6 тисяч карбованців. Син викупив батькове тіло і привіз до Катеринодара, де й поховав (93).

Своєрідне хобі

Митрофан Александрович (Митро Олелькович), автор цікавих оповідань, що друкувалися в «Основі», мав своєрідне хобі: пильно вивчав історію французької революції і засвоїв цей епізод історії так докладно, що не раз дивував своїх приятелів дивовижним знанням деталей. Він міг переказати протоколи всіх засідань народного зібрання й Конвенту, а також всі промови на кожному засіданні, міг оповісти докладні біографії всіх французьких діячів, що жили в період 1780—1799 років (21).

В халупі

В 1854 році молоде подружжя Марковичів оселилось у Києві. Не маючи достатніх прибутків, вони зупинилися на Куренівці у найбіднішій халупі, де замість дверей висіла дерюга. Сюди завітав якось відомий біограф Т. Шевченка М. Чалий. Вишукуючи способи, як допомогти землякові, не ображаючи його самолюбства, він помітив на підлозі в кутку купу книг.

— А що це у вас, Опанасе Васильовичу, за книги? — спитав.

— А це пісні Метлинського, що досі не продано.

— А скільки їх у вас?

— Здається, примірників із тридцять.

— Хочете, я їх продам. До речі, саме тепер мені доводиться читати учням про народну поезію.

*Марко Вовчок
(Маркович Марія)
(1833—1907) —
українська письменниця,
перекладач, етнограф,
видавець.
Авторка оповідань
з народного побуту.*

М. Чалий так і зробив, а виручені гроші надіслав подружжю Марковичів.

Другого дня до квартири Чалого в новому циліндрі і нових бузкових рукавичках під'їхав на рисаку Маркович. Він тримав під рукою ящикок сигар, коробку цукерок для дружини і ще щось у пакунку. Подякував за допомогу, а спантеличений добродій Марковичів підрахував, що із тих 30 карбованців, які він уторгував, навряд чи щось залишилося (27).

Поки людина живе, біографія передчасна

Так вважала Марко Вовчок. Вона не заперечувала ніяких про себе вигадок і не спростовувала публічно помилок щодо її біографічних даних. Це робила письменниця з переконання,

що біографію людини варто писати тільки після смерті. Марко Вовчок ніде не друкувала свого портрета аж до 1902 року. Вперше її портрет було опубліковано у другому томі відомої антології «Вік», яку видано було в Києві на відзнаку 100-річчя нової української літератури (27).

Письменник-мандрівник

Великим аматором піших мандрівок був українсько-галицький письменник Василь Льницький. Навчаючись у Відні, він 1844 року вибравсь у дорогу до Пресбурга (Братіслави), Будапешта, Кошиць та Ужгорода, відтак перейшов через Карпати у Галичину. Опісля, 1845 року, Льницький помандрував пішки через Істрію до Трієста, морем дістався до Венеції, звідки перейшов Альпи, вибрався до Тіролю, а потім і до Австрії. Обидві подорожі здійснив письменник сам, без товариша й провідника, зазнаючи не раз чимало пригод, коли перебирався через Альпи,— одного разу ледь не загинув у вічних снігах. Пізніше, в 60-х роках, письменник описав свої подорожі, друкуючи їх у часописах «Русалка» і «Русь». Видав він «Записки руського путешественника» (друкувались у «Слові»), «Образки із світа альпійського», «Образки з Угорщини» (друкувались у «Зорі»), продовживши цим давню традицію в українській літературі так званої подорожньої літератури (158).

Письменник, вояк і слідчий

Олекса Стороженко, беручи участь у війні з турками, відзначився в битві під Журжею у 1829 році і одержав за хоробрість найвищу тодішню нагороду — орден св. Георгія. Так само славився письменник великою вправністю у розбиранні найскладніших слідчих загадок. Чинити це допомагали йому глибоке знання народного життя, здатність до тонкого психічного аналізу і вміння захоплювати співбесідника. Він не був слідчий за фахом, але до його таланту зверталися

*Стороженко Олекса
(1805—1874) —
український
письменник,
автор оповідань
з народного побуту
та старовини,
драм, повістей.*

в особливих, надто заплутаних і важливих справах. Ось один випадок, що його зумів блискуче розплутати письменник.

У 1839 році цар Микола I їхав по Житомирському тракту. Він звернув увагу на чоловіка, що лежав неподалік хати в селі Борщагівці, голова якого була загорнута в свитку. Кілька царських прислужників підійшли до чоловіка і з жахом побачили, що перед ними труп старого селянина з пробитою головою.

Цар наказав в'яasnити цю справу, але всі зусилля поліції виявилися марні. Тоді київський генерал-губернатор Д. Бібіков попросив розібратись у цьому свого чиновника з особливих доручень — Олексу Петровича Стороженка.

Письменник поїхав до села Борщагівки і незабаром виявив, що вбитий жив тільки з однією десятилітньою внучкою, був він тверезий, хазяйновитий і мав гроші, які ховав у скрині. Дівчинка оповіла Олексі Петровичу, що ввечері до них постукав якийсь чоловік і попросив впустити його. Коли дід

відчинив, напасник кинувся на нього, вдарив, тоді відчинив скриню і забрав гроші. Дівчинка забилася в куток і не ворухнулася — злочинець її не помітив.

Стороженко пішов по селу і почав вести всілякі розмови. Один селянин здогадно сказав, що це міг зробити хтось із солдатів піхотної роти, що стояла в Борщагівці. Олекса Петрович вирішив допитати солдатів. Він сів біля дверей, щоб самому лишатись у затінку, а світло щоб падало на того, хто входить. Солдат впускали по одному, і мали дивитись вони слідчому в обличчя. В шести солдатів в очах промайнув якийсь неспокій, і Стороженко наказав їх затримати.

Приблизно в ту ж таки пору, коли було вбито діда, Стороженко посадив дівчинку в той-таки куток на печі, де вона й сиділа, а солдатам наказав по кілька разів підходити до дверей і казати ті слова, які казав напасник, впрошуючись до хати. Солдат підводили шість разів у різному порядку, і щоразу дівчинка вказувала на один знайомий голос. Солдата заарештували.

Виявилося однак, що в час злочину цей солдат був під арештом, а вартувими — ті, кого Олекса Петрович підозрював. Після допиту солдати з плачем упали до ніг Стороженкові і зізналися, що вони випустили арештованого на півгодини змінити сорочку. Притиснутий до стіни, злочинець зізнався.

Стороженко був чоловіком величезної фізичної сили, він згинав двогривенні монети і міг тягти під гору 10 пудів, тобто 160 кг (205, 207).

Добрий для бідних

С. Руданський, як звідомляють сучасники, був вельми симпатичної вдачі, особливо його любили бідні люди. Він і одружився з простою жінкою Явдохою Широкою. Був поет високого зросту, широкоплечий, ходив трохи горблячись, на вигляд поважний, карі очі світилися добротою. Жив і одягався завжди просто. Недолюблював панів і прихилився серцем до людей простих. Дуже гарно співав стародавнім наспівом і

любив українські пісні, особливо давні. Працюючи в Ялті лікарем, бідних лікував безкоштовно. Коли занедужував убогий чоловік, ішов до лікаря Руданського. Бувало й так, що бідному чоловікові ніде й жити, щоб лікуватися. Руданський відступав свою хату, лікував, годував і не чекав за те ніякої плати (180, 159).

«Наталка»

Анатоль Свидницький був гарний, як дівчина. Шкільні товариші прозвали його «Наталкою», натякаючи на вроду і ніжну вдачу. Мав живі, блискучі очі, лагідне і задумливе обличчя. У побуті був простий і привітний. Любив співати і сам складав пісні. Його пісня «В полі доля стояла» стала народною (158).

Два мішки сухарів

А. Свидницький, будучи студентом Київського університету, дуже бідував. Ходив завжди в потертому сурдуті і мав єдиний скарб — два мішки сухарів, запасені з дому. Жив Анатоль верст за п'ять від університету, на Подолі, на Хоревій вулиці, в якійсь міщанській кухоньці. Тут він зазнав великих прикросів від пацюків, які ділилися харчами з бідним студентом. Живучи на Подолі, Свидницький часто гостював у студентів духовної Академії, де влаштовувалися слов'янські вечірки зі співами всіма слов'янськими мовами. Там-таки співалися пісні, складені самим А. Свидницьким: «В полі доля стояла», «Вже більше, як літ двісті», «Україно, мати наша» (80).

На чотири прізвища

Своєрідною постаттю в українській літературі 60-х років ХІХ ст. був Павло Свенціцький, відомий як автор і драматург Данило Лозовський, як поет Павло Свій і як повістяр

Павлин Стахурський. Великий ідеаліст, людина наскрізь демократична, запалений любов'ю до простолюду, родом поляк, він гаряче полюбив українців, їхню мову і літературу і мріяв, щоб нації українська та польська, власне, простий люд одного й другого народу зблизилися між собою на принципах демократизму й забули про ворожнечу, що її розпалила між українцями та поляками польська шляхта. З такою програмою включився П. Свенціцький в польське повстання 1863 року, а зрозумівши причини його поразки, переселився у Галичину і тут почав активно працювати в культурі українській і польській водночас, оспівуючи в своїх творах українську землю і народ. Він перекладав і писав п'єси для українського театру, сам грав у ньому як актор, видав книжку українських «Байок», журнал «Село» польською та українською мовами, в якому гаряче пропагував творчість Т. Шевченка, Марка Вовчка, Г. Квітки-Основ'яненка, Ю. Федьковича. Перекладав Шевченка, Марка Вовчка і Куліша польською мовою, а Міцкевича — українською. Зрештою, написав ряд повістей польською мовою на українські теми, продовжуючи тим традиції так званої української школи в польській літературі. Водночас працював викладачем української мови та літератури в гімназії і складав граматику української мови. Така плідна і багатопланова робота підкосила однак здоров'я Свенціцького, і він згас 36-літнім, лишивши по собі світлу пам'ять і не менш світлу ідею дружби обох народів (175).

Самотник

Усе своє життя Я. Щоголев жив замкнуто і скромно. Наостанку змушений був продати навіть власний будинок. «Я як вільний птах,— писав поет про себе,— пожежі не боюся і кидати нічого, куди хочу, туди й лечу. Я ніколи не заздрив розкошам. Всі мої симпатії — до лісу, степу, отари, чабана, водяного млина, хутора, куреня, пасічника». Під кінець життя Щоголев вів по-справжньому самотницьке життя, а писав без великих пауз і перебоїв, друкуючись по

харківських газетах та львівських журналах. Ось опис життєвського укладу поета в останні його роки: невеличкий дім на Коцарській вулиці, одноповерховий, дерев'яний на 6 кімнат — три добрі і три маленькі, відвідував вокзал, пошту, квартиру лікаря, аптеку, лавки. Під боком проходила кіннозалізнична дорога, до того ж всі підводи, що спускалися з Холодної гори до базару, їхали через його вулицю, і це ніби переносило поета в часи охтирського дитинства і складало для нього те, що для жителя столиць — опера й балет. У домі Щоголева панував культ порядку, заведеного ладу. «В усьому я скромний,— писав поет,— окрім музики». Перед самою смертю Щоголев уважно тримав коректуру другої своєї і більшої книги «Слобожанщина». Цій книзі судилося з'явитись у день смерті поета. 30 травня 1898 року відбувся сумний похорон поета, і в той же день на вітринах усіх книгарень у Харкові з'явилася книжка у веселій зеленій оправі, ніби хотіла провести свого автора до місця вічного спочинку (79, 83).

Не хочь бути паном

Служачи у війську офіцером, Ю. Федькович поводив себе дивно. Він не відгороджувався від солдат, залюбки вчив їх читати, слухав їхні розмови, співав з ними пісні, збираючи довкола себе цілий гурт земляків. Перший вірш поета «Нічліг» і був складений, як співанка для українців-воjakів. Вийшовши у відставку, Федькович скинув офіцерського мундира і демонстративно вдягся в простий гуцульський костюм — вчинок на Буковині нечуваний. Бувши католиком, перейшов у православну віру і з Осипа став Юрієм — хотів бути справжнім гуцулом і не мати в собі нічого панського. Гуцули прийняли його у свій гурт і навіть обрали вїтом у Путилові. Поет здобув собі такий авторитет, що люди, замість подавати до суду, ставали на суд перед ним, і тут вирішувалися навіть такі справи, що мали йти до крайового суду в Чернівці. Коли ж пани почали зазіхати після знесення панщини на гуцульські ліси й пасовиська, Федькович став

*Федькович Юрій
(1834—1887) —
український письменник,
перекладач, педагог
та громадський діяч.
Редактор «Буковини».
Склав астрологічний
трактат.*

народним адвокатом і в довгому, складному і запутаному судовому процесі виборів 16 селянам Вижницького повіту їхні ліси й пасовиська. Докази, наведені Федьковичем, були такі певні, що буковинський уряд і міністерство у Відні згодилися змінити некорисний для селян присуд (125).

Любов Ю. Федьковича

1859 року німецький буковинський поет Найбавер увів Ю. Федьковича в дім Марошані, де він зустрів майбутню свою кохану Емілію. Тут, у цьому домі, влаштувалися імпровізовані вечори, і чимало гостей Марошані лишили в альбомі панночки свої вірші. Є там і вірші Федьковича. Панна Емілія була гарна, грала на фортепіано і чудово співала. Федькович почав тут часто бувати і декламував з Найбавером свої і чужі вірші. Поета захопила дівчина, і не без взаємності, говорили вже про заручини, але панна не мала грошового забезпе-

чення, а сам поет був тоді бідним офіцером, що жив тільки на зарплатню. Через те батьки дівчини згоди на шлюб не дали, і любов ця залишилася в поезії та досмертній приязні: Федькович написав на честь своєї коханої кілька німецьких та українських поезій, зокрема відомий вірш про троянду і стрільця. Сама Емілія незабаром вийшла заміж за багатого діди́ча і вела звичайне світське життя — сам румунський король танцював з нею на балах. Померла вона зовсім молода, в 24 роки, не лишивши дітей. Але вірші Федьковича зберігала до смерті так само, як і поет зберігав її картки, китичку і дубовий листок, що дівчина йому подарувала (163).

Спробуй зроби!

Знудившись на селі без освіченого товариства і бажаючи віддатися літературній праці, Ю. Федькович прийняв запрошення львівської «Просвіти» і в 1872 році приїхав до Львова. Умови, які йому поставлено, були трохи дивні: за рік поет мав написати 6 популярних книжок, і за це йому мали заплатити 500 крон річної плати — цих грошей не вистачило б навіть на скромне життя. Через це товариство «Руська бесіда» згодилося виплатити поету ще 500 крон, коли він, крім 6 книжок, перекладе ще з чужих мов для театру п'ять драм. Федькович, не подумавши, підписав умови, а буди лудиною слова, цілими днями сидів у кімнаті і писав: його відтак майже ніхто не бачив. Виходив він на вулицю рідко і то вечорами, щоб повечеряти поза домом. Незважаючи на все старання, яке докладав, Федькович угоди виконати не зміг, і пробувши у львівській «Просвіті» 14 місяців, мусив звідти повернутися назад до рідного Путилова (125).

Косованів син

Знаючи про особливий інтерес до життя письменників у людей кололітературних і не люблячи багато про себе розповідати, Ю. Федькович часом удавався до своєрідних містифікацій, оповідаючи про себе небилиці чи зв'язуючи химерно

свою долю із долею героїв власних оповідань. Так сталося під кінець 1862— на початку 1863 року, коли Федькович у листі до свого товариша К. Горбаня пустив про себе дивовижну чутку, що він не син колишнього панського урядника Гординського де Федьковича, а красеня-гуцула Юрія Косована, з яким у його матері начебто була надзвичайно романтична історія, що її поет описав в оповіданні «Люба-згуба». Найцікавіше те, що Юрій Косован і справді жив у Сторонці-Путилові, звідки був родом Федькович, і це ввело літературознавців у довгочасну облуду. На основі поетових сповіщень почали творитися легенди про поета, писалися літературознавчі праці, аж доки не вдалося письменникові Д. Лукіяновичеві дослідити це питання документально і встановити, що поет змістифікував власне життя, піддавшись дивному пориву і в думці не кладучи, що примусить попрацювати колись своїх біографів (124).

Безкорисливий

Ю. Федькович був людиною надзвичайно безкорисливою. Свій рідний дім та господарство в Путилові подарував своєму слугі; гроші, здобуті від продажу батьківського дому, роззичив без віддачі і сам мусив пробувати в бідності на околиці Чернівців. Коли поета поховали, якась удова із плачем пригорнулася було до сирої землі і розказувала всім, що Федькович врятував її з дітьми (125).

Федькович — астролог

В середньовіччі люди думали, що доля чоловіка залежить від того, під якою планетою прийшов він у світ. Цього й учила астрологія, яка твердила, що можна відчитати долю з того, як розташовані сусідні зорі.

В 70-х роках ХІХ ст., забутий і покинутий усіма, розчарований у житті і світі, Ю. Федькович усамітнівся, почав збирати старовинні астрологічні трактати... Десять років віддав

поет на цю справу, написавши величезний трактат, який так і лишився у рукописі; зрештою, поет переконався, що піддався порожній, забутій людьми облуді. Він повернувся до людей та літератури, закинувши астрологічні трактати і своє невсипуще намагання в тих загадкових речах розібратися (125, 129).

«Слово на слово до редактора «Слова»

50-і — початок 60-х років XIX ст. у Західній Україні були роками мракобісся. В літературі панували люди, які зневажливо ставилися до народу і його мови, вживаючи для своїх писань важкої, штучної, так званої макаронічної суміші: українських, церковнослов'янських та російських слів, з'єднаних на німецькій фразеологічній основі. На чолі того руху стояв Богдан Дідицький, який почав видавати в 1861 році свій орган «Слово». Галицька ж, буковинська й закарпатська інтелігенція говорили чи польською, чи німецькою, чи угорською мовами. Журнал «Слово» видавався важким язичієм і ледве животів. Проти того «Слова» виступив у 1868 році з гарячим запереченням тодішній студент теології у Чернівцях Антін Кобилянський, видрукувавши брошуру «Слово на слово до редактора «Слова». Брошура вийшла в Чернівцях, писано її було чистим гуцульським говором, а надруковано чеськими літерами. До брошури долучено вірш нікому не відомого поета Федьковича, якого намовив писати українською мовою той-таки Кобилянський, і цій брошурі судилася визначна місія: вона пробудила галицьку молодь, викликала в неї інтерес до власного народу і з'явила перед очі культурного світу видатного поета Ю. Федьковича.

Сам Кобилянський був як людина великий оригінал, захоплювався (єдиний у своєму середовищі) вегетаріанством і правилами строгого гігієнічного життя, ненавидів усіляку фальш, облуду, неприродність. Кохавсь у філософії, знав докладно Канта, Фіхте, Гегеля, об'їздив півсвіту,— був проповідником вільної німецької громади в Німеччині, а пізніше

в Америці, захоплювався технікою, винайшовши машину, котру назвав «димовлад». Ця машина мала збирати дим з коминів і корисно його переробляти. Кобилянський сподівався, що фабрики зацікавляться його винаходом, але даремно. Думав також він і про винайдення літаючої машини і листувався щодо цього з Дрімонам, але не пощастило йому й тут. Навіть дітей своїх назвав оригінально: дочок Селеною і Салютою, а синів Геліосом і Зоряном. Помер, усіма забутий, у крайній нужді (176).

Начальства краще не зачіпати

З початку 1860 року Олександр Кониський почав дописувати в «Петербурзьку газету», де зачепив полтавське начальство. На вільнолюбного письменника посипалися доноси. Заряджено було проти нього слідство, а адміністрація заарештувала Кониського 9 січня 1863 року і без суду заслала до Вологди. Важке життя почалось у Кониського. Йому давали місячно 6 крб., за які він, крім харчів, мав наймати хату і вдягатися. Власних достатків письменник не мав, а заробітку здобути не міг: уряд заборонив йому всіляку службу, не дозволяв навіть навчати дітей письму. Не міг письменник здобути й приватної служби: попереджені власники відмовляли в роботі опальному письменнику. Згодом його заслали ще далі, в Тотьму. Тут бідував він ще більше, занедужав і ледь не осліп. Через важкий стан здоров'я йому дозволили виїхати на лікування на рік за кордон, але одне око лишилося в письменника незряче (158).

Ще один письменник-мандрівник

Від 1879 року Данило Мордовець почав свої великі мандрівки по світу. Об'їздивши Кавказ, Закавказзя і Крим, 1871 року відвідав Єгипет, а звідти подався до Єрусалима, обійшовши всі тамтешні пропам'ятні місця. Влітку 1882 року забажалося йому побачити Арарат, але на цій горі він ледве не помер,

тяжко занедужавши на запалення легенів. Хворого повезли в Італію, де він прожив зиму. Одужавши, весною 1883 року поїхав в Іспанію, навідавши ряд іспанських міст. З Іспанії повернувся до Італії, об'їздив її і подався на Україну через Відень і Галичину.

З Києва він поїхав до свого приятеля М. Костомарова на Прилуччину, звідти — до Одеси, з Одеси на Дніпрові гирла та лимани, а з Херсона — по Дніпру до порогів, нарешті, — до Кисловодська і в 1886 році повернувся до Петербурга (158).

І там треба друкуватися

Данило Мордовець вирізнявся серед інших письменників тим, що друкувався в органах преси протилежних за напрямками — від найпрогресивніших до найреакційніших. Зокрема, співпрацював він у «Ведомостях петербургского градоначальства», які редагував чорносотенний землячок Кривошлик.

Раз на літературному бенкеті один із молодших літераторів покпив напідпитку зі старого письменника:

— А чи правда, Даниле Лукичу, що ви друкуєте свій новий роман у «Ведомостях градоначальства»?

— Так, правда, — одповів той просто і сердечно. — До мене часто звертаються студенти і курсистки, що встряють у політичну халепу, а я зі свого боку часто турбую Кривошлика, щоб їх визволяв. Він, спасибі йому, ніколи не відмовляється і часто-таки визволяє. То коли б я одмовив йому дати щось для його «Ведомостей», то це прикро ударило б по студентській молоді (119).

Заступник земляків

Живучи в Петербурзі, Данило Мордовець був через свою добру вдачу не тільки заступником студентства, але й своїх земляків, що зверталися до нього в громадських, літературних, а то й приватних справах. На прохання всіляких

людей він писав статті, подання, ходив за них клопотатися і відписував на численні листи. Вдавалися до Мордовця у найрізноманітніших справах, але найчастіше в цензурних, які він улаштовував через деяких своїх знайомих, найчастіше поета й цензора Я. Полонського, сенатора Таганцева, впливового власника друкарні Балашова та ін. До нього зверталися М. Коцюбинський, Б. Грінченко, М. Старицький та інші українські письменники. Старий І. Нечуй-Левицький, остаточно розгнівавшись на цензуру, пише в 1900 році до Мордовця: «Я чув, що й другі письменники звертаються до вас як до письменника і впливової людини в Петербурзі» — і наївно просить втовкмачити цензорам, «які неприємності, яку втрату і гаяння маємо ми, українські письменники, через усіякі утиски».

У похилому віці, майже позбавлений зору, ішов Мордовець під руку з кимось із молодих до якогось бюрократичного олімпійця і часто добивався свого, бо ніяково було відмовляти старій, з популярним ім'ям і такій лагідній людині (119).

Перший критик автентичності «Краледвірського рукопису»

Відомо, що знаменитий «Краледвірський рукопис» був підроблений поетом Ганкою для розбудження чеського національно-визвольного руху. Твір цей здобув велику славу і перекладався на багато мов, зокрема українську (М. Шашкевич, С. Руданський та ін.), — вірили в нього беззастережно. Перший поклав сумнів щодо автентичності рукопису галицький учений А. Петрушевич. У 1878 році він видав розвідку на цю тему (друкувалась у «Слові» і окремим відбитком). Ідучи слідами чеських учених і подаючи свої власні філологічні докази, вчений доводить неавтентичність тих старочеських пам'яток, які ще тоді всі чеські патріоти вважали найдорожчим скарбом чеської старовини. Пізніші дослідження над рукописами тих пам'яток цілком оправдали скептицизм Петрушевича, особливо, коли на «Краледвірському рукописі» знайшли підпис «Hanpa fecit» («Ганка створив») — (243).

*Манжура Іван
(1851—1893) —
український поет і етнограф,
автор збірки «Степові думи
та співи».*

Останній мандрований поет

Вже говорилося, яке дивне і важке життя прожив талановитий поет і один із найвидатніших українських етнографів XIX ст. Іван Манжура. Він наче перейняв спосіб життя стародавніх українських мандрованих поетів-дяків, те життя, яким жив і славетний Сковорода. Ніколи не мав Манжура власного дому, обійшов пішки всю степову Україну, зібравши 1135 пісень, багато казок, легенд та приказок, не одну ніч проспав під зорями, у пасіці, в садку, живучи в простих хатах і постійно спілкуючись із трудовим людом. Став поетом українського степу, не раз терпів голод і холод, бувало, що ходив у 30-ступневий мороз в одних подертих калосах і в такому ж пальті, накинутому на голе тіло. 2 травня 1893 року перехожі підняли його, безпам'ятного, десь на вулиці і відвезли в лікарню, де поет і помер. Його й поховали в братській могилі, поклавши у збиту з грубих дощок труну (146).

Шукаючи тиші

В 1902 році перевтомлений М. Кропивницький, на якого насувалася хвороба (глухота), зважився після багаторічного кочового життя осісти на хуторі. Тут він активно писав і залюбки віддавався господарству, займаючись садовою, городиною, виноградом тощо. Через якийсь час доводить свій хутір до такого стану, що дістає навіть медаль за зразкове господарство. Тільки зрідка виїжджав Марко Лукич з хутора на короткочасні гастролі. Живучи ж на хуторі, прагнув заснувати українську школу і подав прохання на дозвіл видавати часопис для селянства. На жаль, здійснити задумане йому не дозволили.

Тоді М. Кропивницький написав кілька дитячих п'єс і почав уряджувати вистави для селянських дітей. Грали «Козу-дерезу», «Івасика-Телесика». Акторами були діти самого Марка Лукича і діти селянські. Вистави викликали в селян велике зацікавлення і приносили немалу втіху їхньому організаторові (184).

Смерть у дорозі

Останні місяці перед смертю М. Кропивницькому довелося багато працювати. Виступив він у Єлисаветграді, тоді у Саратові — сім разів за вісім днів. Потім одвідав Київ, де читав на роковинах шевченківські вірші, далі знову поїхав до Єлисаветграда. На початку квітня 1910 року грав у Одесі й Аккермані. 7 квітня, прийшовши до театру, не зміг уже грати і попросив публіку вибачити йому. Наступного дня виїздив із Одеси і навіть відпустив з дороги сина й небожа, що супроводжували його. А ще наступного дня контролер, котрий підійшов спитати в Марка Лукича квитка, побачив, що він мертвий. Покликали лікаря, який констатував смерть від кроволиву в мозок (184).

Незвичайний поліцейський секретар

Служачи секретарем поліції в Єлисаветграді, І. Карпенко-Карий зумів завести на роботі незвичні порядки. Всі чиновники, наче змовившись, перестали брати хабарі: ані кумівство, ані підкуп не мали жодної ваги, справи вирішувались за чергою: бідний чи багатий, свій чи чужий — всі мусили чекати однаково. Познайомившись із сумними звичаями у міській тюрмі та арештантських домах і маючи приятеля в особі смотрителя тюрми, Іван Карпович подбав, щоб ставлення до в'язнів зробити якнайгуманнішим і полегшити становище етапних. На цих етапних простоях каторжан майбутньому письменникові трапилося побачити багато цікавих типів з усіх верств суспільства. Між іншим, він зустрів тут старого німецького солдата ще миколаївських часів, який став героєм повісті «Безталання». А через якийсь час в іншій тюрмі, в іншій партії бродяг упізнав він і Софію, того старого солдата дочку, котра, осліпнувши після пологів, утекла від свого лихого чоловіка і прийшла до міста шукати батька, але не знайшла, бо той помер в лікарні.

Повість І. Карпенка-Карого не дійшла до нашого часу, але на основі її матеріалу з'явилася знаменита драма «Безталанна» (первісна назва — «Хто винен?»). Цікаво, що спершу звалася п'єса не «Безталанна», а «Безталання» (перекрутили назву в цензурі) — з такою назвою вона й залишилася в творчому доробку письменника (69, 219).

«Переплетчик Іван Тобілевич»

Це сталося на репетиції опери М. Лисенка «Утоплена» у місті Ростові. Оперу збиралася поставити трупа М. Старицького, і всі артисти, хто брав і хто не брав участі у виставі, зійшлися у театрі на пробах, щоб послухати її чарівні мелодії. І от на репетиції з'явився поліцейський. Він приніс вимогу, щоб І. Тобілевич, який криється під театральним прізвисьмом Карпенко-Карий, негайно виїхав із Ростова: йому

за участь у революційному русі забороняється перебування і на Україні, а дозволяється вибрати місцем проживання якесь заштатне місто Східної Росії.

Ось так Іван Карпович опинився в м. Новочеркеську.

Важке життя почалось у драматурга. Жив він у підвальному приміщенні будинку маляра Балашова на Аксайській вулиці. Спершу не було ні ліжка, ні меблів — стіл, лавка і пара стільців. Шукаючи хоч якихось засобів до існування, Іван Карпович ходив спершу на поденну роботу до кузні: ковалі приязно прийняли у свій гурт політичного «піднадзорного». Згодом І. Тобілевич попросився на роботу до палітурників і добре освоїв це ремесло. Незабаром на воротах, де жив Карпенко-Карий, з'явилася вівіска: «ПЕРЕПЛЕТЧИК ИВАН ТОБИЛЕВИЧ, работа исполняется чисто и аккуратно».

Палітурне ремесло Іван Тобілевич освоїв за два місяці. Заробляв від 20 до 30 карбованців на місяць. Знайомі, які в нього були в цьому місті ще з часу театральних гастролей, не впізнавали його на вулиці, довідавшись, що він «піднадзорний». Охоплював часом важкий настрій і надходили хвилини зневір'я.

Так тяглося аж п'ять років, поки І. Тобілевич дістав дозвіл повернутися на Україну.

Зшиваючи чужі книжки, Іван Карпович любив співати. Після робочого дня письменник цілими ночами писав. Так було написано «Бондарівну», «Безталанну», «Розумного і дурня», «Наймичку», «Мартина Борулю» (218).

Чорні руки — не ганьба

Якось актори російської оперети, які жили на тому ж подвір'ї, що й засланець І. Тобілевич, побачили, як письменник ніс вугілля, і почали сміятися з нього, бо руки в нього в сажі.

— Краще мати чорні руки,— спокійно відповів кепкувальникам Іван Карпович,— а не чорну душу.

Актори засоромилися і пішли із балкона (218).

Хутір «Надія»

У 1871 році закладено було хутір «Надія», названий так на честь першої дружини І. Карпенка-Карого Надії Карлівни, на землі, що дісталася їй у спадщину після смерті батьків. Спершу було там споруджено невеличкий будинок, потім утворено садибу, з якою письменник зв'язав усе своє життя. Він любив сюди приїжджати при кожній нагоді, скидав із себе міську одягу, одягав просту, робочу, і брався до плуга, коси чи грабель, що було на черзі. В полі обідав і ночував, уставав удосвіта і — до роботи. Фізичну працю в полі та на косовиці Іван Карпович уважав для себе за найпевніші ліки на нервові хвороби після міської перевтоми. Він весь тут оновлювався, посилювався його інтерес до життя й людей. Тут-таки знайомився із сільським людом, входив із ним

Хутір «Надія» на Єлисаветградщині — місце, де драматургу Івану Карпенку-Карому найлюбіше писалося й відпочивалося.

у близькі стосунки і цікавився усім, чим живе селянин. Це тут побачив своїх Цокуля, Харитину, Калитку, Копача — всі відміни людської породи. Не одному бідоласі допоміг письменник стати на ноги: тому купив пару бичків, тому коней, іншому плуга чи корову. Загалом ставився до селян як щирій приятель: гостив у них і пригощав їх у себе. У неврожайні роки взяв для селян позику, яку мусив сам-таки й виплатити. Селяни відплачували письменникові такою ж приязню. В часи розрухи 1905 року, коли навкруги було спалено всі панські двори, хутора Карпенка-Карого не дозволили спалити кардашівці і карлюжани, про що громада зробила постанову, яку прислала письменникові в Одесу за підписом писаря та письменних і з печаткою волості.

За довгі роки праці хутір перетворено на тихий, культурний куток, до кінця віку він служив великому драматургові як бажаний захисток від світових бур. Посаджені ним дерева давали живлющу тінь, степи — повітря, а кришталева поверхня викопаного ним ставка втихомирювала душу і втомлені нерви. Тут написав І. Тобілевич свої драми: «Сава Чалий», «Кріпаки», «Понад Дніпром», «Хазяїн», «Сто тисяч», «Суєта», «Гандзя» (69, 219).

Смуга нещастя

У 1861 році Л. Глібов почав видавати в Чернігові невеличку газету «Черниговский листок». Друкувалася вона двома мовами: українською й російською, виходила раз на тиждень. Головними дописувачами цієї цікавої газети були П. Куліш, М. Номис, О. Кониський та ін. В 1863 році газету було заборонено, Глібов утратив службу і став «неблагонадійним». Заодно впало на нього сімейне нещастя: вмерла дружина, він сам вельми занедужав і ледве не осліп. Поет втрапив у велику скруту, і це тяглося до 1867 року, коли дозволено йому взяти службу управителя земської друкарні в Чернігові (154).

Сила листів

До 80-х років XIX ст. культурне життя в Галичині ледве жило і мало всі ознаки глибокої провінційності. З центрів світового прогресивного руху сюди доходили тільки бліді імпульси нового життя. Збудити галицьку суспільність, перш за все молодь, узявся Михайло Драгоманов. Гаряча проповідь Драгоманова, ведена, крім друкованого слова, також при допомозі жвавої і численної кореспонденції, йшла на те, щоб привчити галичан читати, відучити їх від порожньої фразеології і трати часу й прилучити до реальні праці. Драгоманов звертав увагу на насущні потреби народу, на застій у політичній житті, на нецтво і поверховість проводирів Галичини. Як з найтяжчим ворогом, воював із звичним там крутіством і не переставав допікати людям доти, доки не докопавсь у їхніх душах до живого й болючого. Його статті, а передусім листи, були для значного числа галичан, як удари батога, вони пекли й боліли, часто били невинних, бували несправедливі, але завжди змушували до думання, до входження у глибину справ, до обрахунку із власним сумлінням. Своєї мети будителя Драгоманов досягнув (244).

Франко зблизька

І. Франкові подобався одяг сірого кольору. Майже завжди носив вишивану сорочку. Любив носити нешнуровані черевики. На урочисті прийоми одягав чорного шлюсрока, інколи, але рідко, фрака. Після одного ювілею, оглядаючи фрак, сказав невдоволено:

— Можна підносити на руках, але не треба роздирати позиченого фрака!

В їжі був Франко невибагливий, не курич, зрідка випивав чарку далматинського вина «Злата Ріца».

І. Франко любив ходити в довгі піші мандрівки. В 1884 році він був учасником великої студентської прогулянки вздовж Карпат і видав навіть окрему книжечку «В дорогу», початковий вірш якої «Сонце по небі колує» з музикою Ярославенка

став спортивним гімном на Галичині. Ходив щоліта в інші, коротші мандрівки, одну з яких описав у спогадах про В. Самійленка.

Був письменник завзятим аматором рибної ловитви. Вудкою не любив ловити, зате кохавсь у сітках, які сам плів, ятерах, саках. Друга пристрасть І. Франка — грибництво, яке часто сполучено було з його пішими мандрівками. Довгий час мріяв Франко купити велосипеда, але так і не купив. Зовсім не любив письменник полювання (249).

Відпочив

З початком березня 1880 року І. Франко виїхав із Львова на Коломийщину до с. Березова. Хотілося йому хоч трохи відпочити у приятеля К. Геника. Але в м. Яблоніві його арештували і втягли в процес, що тоді саме відбувався у Коломиї проти Павликових сестер, які займалися поширенням соціалістичних думок у своїй околиці. До арешту потрапив і Геник та й інші Франкові товариші. Їх усіх протримали три місяці у в'язниці й випустили, а що І. Франко був не з Коломийщини, то його наказано під сторожею відправити до рідного села Нагуєвичі. До Дрогобича І. Франко прибув із гарячкою, його помістили до ями-в'язниці, яку він пізніше описав у повісті «На дні», а тоді відіслали до Нагуєвичів. По дорозі однак випав сильний дощ — поет змок до нитки і дістав лихоманку. Пролежав кілька днів удома і знову подався до Коломиї, щоб звідтіля дістатися до Геника. В Коломиї прожив тиждень у готелі, написав повість «На дні», за останні гроші вислав її до Львова, а опісля три дні жив трьома центами, знайденими над річкою Прутом у піску, а коли й тих не стало, зачинивсь у своїй кімнаті в готелі та й лежав півтора дні в гарячці й голоді, ждучи смерті, був-бо зовсім знеохочений до життя. На щастя, Геник послав до нього товариша і забрав до Березова. Тут письменник почав набиратися сили і незабаром уже працював над оповіданням «На вершку», яке тут-таки завершив. Однак про його побут у Березові довідався коломийський староста і звелів відправити

*Франко Іван
(1856 - 1916) -
український
письменник,
етнограф, історик,
перекладач, учени,
доц. історії
української
літератури,
громадський діяч,
видавець, журналіст,
творив у всіх
літературних
жанрах.*

Франка до Коломиї. На підводі не було грошей, і жандарм погнав письменника в страшну спеку пішки. Тоді в дорозі йому повідпадали нігті на пальцях обох ніг. Довелося знову повертати до Нагуєвичів, щоб восени поїхати до Львова на подальшу науку. За той час прихильники письменника видали його повість «На дні», ще й подбали, щоб її переклали на польську мову. Повість справила на громадянство велике враження (193).

Одруження І. Франка

В травні 1886 року І. Франко вдруге приїхав до Києва, маючи намір одружитися з Ольгою Хоружинською, своєю нареченою. Він оселився у помешканні власника «Мінеральних вод» галицького емігранта Качали, використовуючи час не тільки

на женихання, але й, значною мірою, на студіювання наукових матеріалів. Наприкінці травня відбулося й вінчання у церкві колегиї Галагана. В квартирі Є. Трегубова (наречена Франка була сестрою його дружини) зібралися дружки й бояри О. Киричинський, І. Крачковський, І. Житецький та В. Ігнатович, одяглася й молода до вінця, а молодий затримавсь у кабінеті хазяїна за переписом якогось цікавого старого вірша, доки йому рішуче не нагадали, що пора відбути урочисту церемонію. Іван Якович одяг сюртука, і всі рушили через шкільний двір до церкви.

Через кілька днів поліція схаменулася і зробила трус у Киричинського, шукаючи галичанина-соціаліста І. Франка (приїхав до Києва Франко за чужим паспортом), а по па С. Трегубова, що вінчав молодих без легального паспорта, ледве не позбавили приходу. Киричинського і Качалу внесли до списків неблагонадійних. Франко ж із молодістю встиг учасно виїхати до Галичини (70, 87).

Випадок у корчмі

Якось І. Франко із польським письменником Я. Каспровичем поїхали по рибу до Янова. Ввечері письменники зайшли до відомого в тих краях ресторану. На той час до приміщення ввірвалося троє здоровенних п'яних чоловіків. Не минуло й чверті години, як вони пересварились. Один із них, лісничий, вихопив револьвера, другий, лісоруб, схопився за сокиру. Переляканий корчмар покинув свій заклад.

І. Франко спокійно підвівся з місця, налив усім по чарці і сказав із усмішкою:

— Вип'ємо за знайомство. Я бачу, ви мене не пізнаєте. А це негарно. Вгадайте, де ми з вами зустрічалися?

За хвилину Франко вже сидів на лавці і провадив із буянцями дружню розмову, ще й попросив повторити соковиті вирази, якими послуговувались у сварці підхмелені, щоб записати їх (181).

230 статей

Франкова смерть викликала відгомін у світі. Тоді з'явилося 230 статей про письменника. З них 120 мовами німецькою, російською, польською, угорською, французькою, білоруською та хорватською. В українській пресі надруковано було про І. Франка 90 статей (193).

За оповідання — в тюрму

В другій книжці часопису «Громадський друг» за 1878 рік було надруковано оповідання М. Павлика «Робенщукова Тетяна», де було поставлено питання про можливість шлюбного розлучення. В цей час письменник відбував кару з процесу 1877—1878 років, відтак на нього звалився ще й пресовий процес за це оповідання. Наївно оправдовуючись, Павлик не зміг переконати суддів і присяжних у своїй правоті і був засуджений ще на 6 місяців в'язниці. Не бажаючи відсиджувати після трьох місяців ще півроку, Павлик виїхав до Женеви, де прожив майже два роки, працюючи у спілці з М. Драгомановим. Відсидів своє він уже по повероті (243).

Небувалий факт

Наприкінці 1884 року помер у Львові А. Нарольський, який, будиши невірним, звелів поховати себе без священика. В похороні узяв участь і виступив із промовою над могилою про заслуги чесного чоловіка М. Павлик. Небувалий факт похорону без священика був сприйнятий як демонстрація і викликав обурення в реакційній частині галицької суспільності. Павлика позбавлено можливості працювати, в нього відібрали переклади для «Бібліотеки найзнаменитіших повістей», в газеті «Діло» з'явилася стаття під заголовком «У мутній воді», в якій сповнення скромного бажання Нарольського розвінчувалося як «фанатична, згубна для загального діла демонстрація» (161).

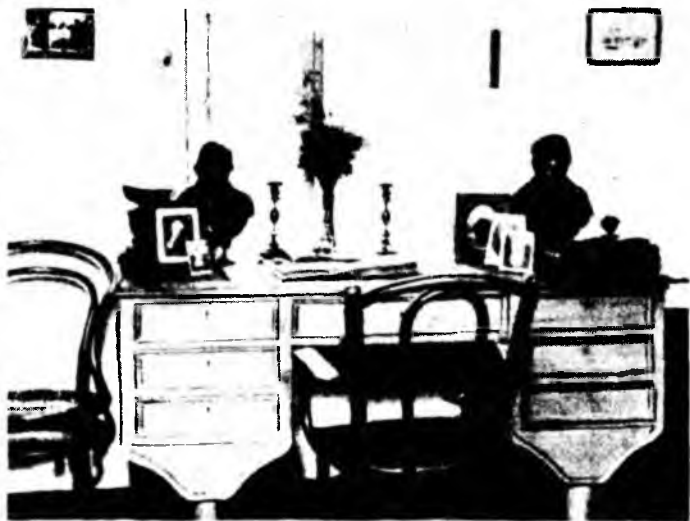
Краще синиця в жмені

Під псевдонімом Іван Білик виступав в українській літературі брат Панаса Мирного Іван Рудченко. Він був, як уже писалося в цій книзі, співавтором Панаса Мирного. Крім того, І. Білик, відомий як визначний етнограф, уперше видав збірку українських казок «Народные южнорусские сказки» (1870 р.), а також збірку «Чумацкие народные песни» (1874 р.). Але період зацікавлення наукою й літературою в І. Білика скоро закінчився. Він підіймався по службовій драбині, працював спершу чиновником по селянських справах при київському генерал-губернаторі, потім став чиновником для особливих доручень і управляючим казенною палатою у Вітебську, Херсоні, Варшаві, нарешті, членом ради міністра фінансів (53).

Буденний Панас Мирний

Працюючи начальником першого відділу Полтавської казенної палати, Панас Мирний виявляв надзвичайну службову справність, по-товариському ставився до своїх підлеглих, ніколи не розбираючи рангу, любив пожартувати. Сміявся він якось стримано, граючи блискучими й пронизливими сірими очима, що їх по-особливому примружував під волохатими бровами. Ходив характерною дрібною ходою, начебто приволочучи ноги і не згинаючи їх у колінах. До молодших співробітників ставився без пихи, неприступності, але й без фамільярності, просто й чемно. Перед роботою обходив своїх підлеглих тихим, спокійним кроком, тепло й м'яко вимовляючи своє незмінне «Доброго здоров'я» і привітно позираючи крізь великі золоті ясно-синяві окуляри, злегка потискуючи сухорлявою, невеличкою, костистою рукою руку того, кого вітав. До одруження, а одружився він пізно, в 40 років, Панас Мирний жив у двох кімнатах на Монастирській вулиці, були вони чисті й затишні. В його спальні не бував ніхто, а вітальню обставлено було найпростіше: стіл, канапа, кілька стільців, шафа з книгами, на стінах кілька акварелей з українського

народного життя і два круглі теракоти: барельєф П. Куліша та Д. Гарібальді. Після обіду письменник завжди спочивав, дуже любив чаювати. Одягався у простого крою темну одягу, звичайно ходив у чорному двобортному піджаці, у високій випрасуваній глухій сорочці з чорною краваткою-бантом. Навесні і восени носив круглого чорного бриля, влітку такого ж фасону бриля солом'яного, взимку — смушеву шапку. Незмінним супутником Панаса Яковича взимку і влітку була парасоля, всякчас товаришував йому рудий, брезентовий складаний портфель, що його письменник холодної пори і в негоду чіпляв на ремінці через плече. Працював удома так, що іноді, вже на світанку (годині о 3-4), дуже стомлений засинав. О 9-й годині ранку щоденно йшов на службу, несучи з собою повний паперів портфель (257).

Полтава. Письмовий стіл
Панаса Мирного.

Автор «Лимерівни»

У 1890 році Полтаву відвідала трупа Садовського. Захоплений грою М. Заньковецької, Панас Мирний підніс їй рукопис «Лимерівни» з присвятою. Подаровану п'єсу Марія Костянтинівна зуміла провести при сприянні свого родича Катеринича через театральну цензуру, а в жовтні 1891 року запросила Панаса Яковича на прем'єру до Курська. Письменник поїхати не зміг через службу, але у квітні 1892 року Панас Мирний таки зміг побачити свою п'єсу вже в Полтаві. Лимерівну грала Заньковецька. Вистава пройшла з великим успіхом. Зворушений письменник, слухаючи овацію, забув про свій припис не розкривати псевдоніма і під вигуки публіки: «Автора! Автора!»— піднявся на сцену. Перед здивованими очима полтавців стояв багатьом відомий полісілий, худий, засмоктаний «бомагами», трохи зніяковілий і розчулений колезький радник П. Рудченко. Заньковецька надягла на нього вінка (257).

Рудчан чи Рудган

Хоч псевдоніми П. Мирного та І. Білика було розкрито жандармерією ще у 80-і роки XIX ст., все ж 1915 року поліція розшукувала якогось Рудгана чи Рудчана (Мирного), вже не прив'язуючи того Мирного до дійсного статського радника П. Рудченка. Збереглося три відношення про такий розшук, підписані помічником начальника полтавського жандармського управління, що надсилалися кобеляцькому справнику. Цікаво, що полтавський поліцеймейстер прислав таке ж відношення і до управителя казенної палати, де працював П. Рудченко: «... чи немає серед службовців дорученої вам установи людини, яка під псевдонімом Панаса Мирного дозволяє собі писати зловмисні революційні твори?» Дивно те, що робилося це в той час, коли псевдонім письменника було розкрито в пресі, а про літературну діяльність П. Рудченка знала значна частина полтавської інтелігенції. Пояснити цей парадокс годі, але так воно було (257).

Ходіння по муках

Одна з найтрагічніших доль випала українському поету Павлу Грабовському. Починаючи з 18-річного віку і до смерті, упродовж 20 років терпів він безнастанні переслідування й муки, і хоч і загинув у нерівній боротьбі зі світом нетерпимого й немилосердного чиновництва, проніс через усе своє життя світлу людську гідність, не схибивши ні разу. За читання нелегальної літератури в 1882 році його вперше заарештували і вигнали з семінарії. Два роки жив він на селі, тяжко бідуючи, а коли повернувся до Харкова, включився у роботу групи «Чорний переділ». Потрапивши в солдати, він і тут виявляє непокору: коли офіцер покарав солдата звичайним на той час способом, змусивши марширувати його з набитим камінцями ранцем, Грабовський не витримав і кинувся до нього:

— Ви не маєте права з нас знущатися! — вигукнув він. — Ви не повинні з муштри робити кару!

За це поета заарештовують і відправляють до Ташкента на заслання. Але в Оренбурзі по дорозі його заарештовують уже за належність до групи «Чорний переділ». У тюрмі Грабовський протестує проти брутального поводження із в'язнями і разом з товаришами оголошує голодовку, витримавши 11 днів. Після того поета засилають до Східного Сибіру в Балаганськ. Він переніс величезний піший перехід етапом у Сибір і знову повстав проти нелюдського ставлення до його товаришів. 22 березня 1889 року в Якутську трапилася ганебна подія, яка ввійшла в історію під назвою Якутська трагедія: групу політв'язнів вирядили етапом, не видавши достатнього запасу харчів. Група запротестувала, тоді на них кинули солдат: 6 чоловік убили, багатьох поранили, в тому числі й жінок. П. Грабовський з товаришами В. Краніхфельдом, М. Ожиговим, С. Улановською і С. Новаковською склали відозву: «Російському урядові». Відозву розмножили гектографом і розіслали поштою. Поет знову опиняється в тюрмі, де пробув три з половиною роки. Нарешті його заганяють у найвіддаленіший куточок Якутії, до Вілюйського краю, де відбував заслання і М. Чернишевський. Це сталося 1892

року. 10 літ витримував поет важкий клімат, самотність, нелюдське становище політичного засланця. Смерть поклала край його 20-річним ходінням по муках (49).

Зовнішність Грабовського

П. Грабовський був невеличкий на зріст, згорблений, з м'якими, інтелігентними рисами обличчя. Він незмінно викликав симпатію до себе, особливо вражали великі, глибокі з журливо-прекрасним виразом його очі. При такій зовнішності поет був людиною залізної волі і відзначався великою витривалістю.

Був делікатний, не любив обивательського ходіння в гості, спиртних напоїв зовсім не вживав, у карти не грав, а любив хорошу музику, чудово грав у шахи, володів виключною здібністю до художнього читання, був чудовим оповідачем і ніжно любив дітей (49).

Тюремні будні

Сидячи у харківській в'язниці, П. Грабовський був душею політичних в'язнів. Вечорами, коли тюрма нишкла, починались у політичному коридорі розмови. Усі ставали кожен біля свого дверного вічка, розмовляли і слухали. Декламували вірші, іноді читали якийсь журнал, що потрапляв сюди нелегально. В ізіумській тюрмі П. Грабовський із товаришами так зуміли вплинути на тюремних наглядачів і доглядача, що ті зробилися приятелями ув'язнених. Унаслідок цього всі камери було відчинено до 11 вечора, в'язні могли приймати в себе родичів. Закінчилося це тим, що наглядачі почали якось у трактирі зовсім недвозначно поводитися, а підпивши, стали кричати: «Хай живе соціалізм!», «За здоров'я наших соціалістів!». Вночі ж, коли справник кинувся з лайкою на наглядача Волкова, який не зачинив камер, той пригрозив справнику зброєю. Волкова було заарештовано, а наглядачів Филімонова і Перцова почали тягати на допити (49).

Зустріч по дорозі на заслання

Щоб дістатися П. Грабовському до місця заслання, йому, як і іншим засланцям, довелося витерпіти більше, ніж у тюрмі й на засланні. Сибірської залізниці тоді ще не було. Починаючи з Томська, політичні в'язні йшли етапом під солдатською вартою. Дорога ця від Томська до Іркутська мала 1500 верст, і проходили її за 3—4 місяці. Головна неприємність була в тому, що в'язні переходили через руки 30 вартових команд, не встигаючи зжитися зі своїми конвоїрами, через що виникали сутички і конфлікти. Та партія, з якою простував П. Грабовський, йшла з великими і частими конфліктами.

У пересильній бутирській тюрмі поет зустрівся з політичною ув'язненою Надією Сигидою, яку вели на каторгу. В серцях поета й Надії відразу спалахнула любов. Але закохані встигли обмінятися тільки кількома листами. На каторзі начальник образив Надію лихими словами, і вона дала йому ляпаса. За це дівчину покарали різками. На знак протесту вона прийняла отруту і померла в тяжких муках (49).

Клуб шахістів

Живучи в Тобольську, П. Грабовський, як пристрасний шахіст, збирав до себе любителів гри і часто вечори проводились у змаганнях. За цими зібраннями й змаганнями досить нахабно наглядали поліцаї. Тоді одного із учасників змагань викликали з якогось приводу в жандармське управління.

— Ну, як ідуть шахові змагання у Грабовського? — запитав начальник управління. — Може, й мені приїхати до вас позмагатися?

Викликаний розгубився і не запросив. А виявилось, що начальник жандармського управління був сам великий аматор шахів (49).

Обдурив

Молодий купець Новицький вирішив нашвидку засвоїти основні науки й умовив П. Грабовського вчити його сократівським способом: 2-3 години на день під час чаювання. Оплата 20 крб. на місяць.

— Спочатку це було цікаво, — розказував потім П. Грабовський, — але згодом він набрид мені пригощаннями і подарунками, солониною та ікрою. Не витерпів, відмовився.

Сам купець був задоволений навчанням. Він казав:

— Заплатив я за три місяці навчання 60 карбованців, а порозумнішав на тисячу, знаю тепер, що таке політична економія і звідки в капіталу ростуть ноги.

При цьому «учень» реготав так голосно і радісно, ніби уклав вигідну угоду чи спритно обдурив покупця (49).

Величаве свято

Наприкінці серпня 1903 року з усієї України, в тому числі і з закордонної рушили до Полтави делегації на національне свято — мали тут відкривати пам'ятника І. Котляревському. Прибували цілі поїзди студентської молоді та інтелігенції, надходили селяни з навколишніх сіл. З міністерства внутрішніх справ у зв'язку з цим надійшло дивовижне розпорядження: при вшануванні пам'яті засновника нової української літератури право виголошувати промови рідною мовою надавалося тільки закордонним українцям.

Пристрасті почались увечері на урочистому засіданні думи. Після виступу міського голови Трегубова, фінансового звіту Г. Маркевича і доповіді про творчість Котляревського перші говорили гості з Галичини й Буковини. За ними виступив українською мовою М. Коцюбинський. Коли ж на трибуну вийшла чернігівська артистка Андрієвська, голова заборонив їй виступати рідною мовою. Зал завирував. Незабаром на столі президії виросла кipa порожніх папок — привітання звідти було вийнято. На знак протесту відмовилися читати привітання посланці російських міст. Зала спорожніла.

Наступного дня йшла «Наталка Полтавка», співав знаменитий хор М. Лисенка. Виступали корифеї української сцени М. Кропивницький, М. Старицький, брати Тобілевичі, Л. Ліницька та ін. На згадку про свято всі присутні діячі української культури сфотографувалися — ця фотокартка відбила найчисленніше зібрання українських письменників, артистів, музикантів та громадських діячів у дореволюційні роки (257).

Учасники
відкриття пам'ятника
Івану Котляревському
в Полтаві. 1908 рік.

Стоять: 1 ряд:
Олександр Пилькевич,
Аркадій Верзилів,
Іван Луценко,
Мирон Кордуба, Іван Демченко,
Микола Кохановський,
Василь Кошовий,
Василь Цимбал.

2 ряд:
Володимир Леонтович,
Лев Лопатинський, Невідомий,
Юрій Коллард, Віра Коцюбинська,
Віталій Боровик, Іван Липа,
Василь Кравченко,
Невідомий,
Сергій Єфремов,
Аркадій Слатов.

3 ряд:
Микола Аркас,
Віра Ворона (Вербицька),
Захар Краковецький,
Григорій Ротмистров,
Іван Стещенко, Леонід Жевунов,
Христя Алчевська,
Степан Ерастов,
Микола Левитський,
Михайло Губчак, Микола Дмитрієв,
Олександр Осмяловський,
Олександра Яновська (Кохановська),
Микола Сахаров,
Сергій Шемет.

Сидять: 1 ряд:
Федір Немоловський,
Лесь Кульчицький,
Михайло Комаров,
Леся Українка,
Кирило Студинський,
Олена Пчілка, Юліан Романчук,
Ганна Барвінок,
Микола Федоровський,
Михайло Старицький,
Микола Міхновський,
Євген Чикаленко.

2 ряд:
Василь Стефаник,
Михайло Коцюбинський,
Гнат Хоткевич,
Надія Кибальчич,
Оксана Стещенко (Старицька),
Настя Шеверніва (Росторгуєва),
Григорій Коваленко,
Северин Паньківський,
Левко Мацієвич.

3 ряд:
Володимир Самійленко,
Євген Левицький,
Володислав Козиненко,
Катря Сулимовська (Демчукова),
Володимир Розторгуєв,
Ярослав Грушкевич,
Андрій Шелухин, Ілля Шрат.

4 ряд:
Петро Розов, Михайло Мороз,
Василь Сімович,
адвокат Корчинський —
стоїть окремо збоку,
Іван Сокальський.

Пожежа на Балканах

У 1875 році на Балканах відбувалися бурхливі події. Після повстання проти турків у Боснії та Герцеговині взялися за зброю серби, чорногорці й болгари. Росія оголосила війну туркам 1877 року, а до того допомагала повстанцям. Було організовано «Слов'янський комітет», який збирав пожертви в допомогу братнім слов'янам, вербував добровольців і виряджав їх на війну з турками. Висунувся тоді й авантюрний генерал М. Черняєв, проти якого застерігав Л. Толстой.

В українських колах боротьбу слов'ян проти турків теж було прийнято з ентузіазмом. М. Старицький видав уславлені «Сербські народні думи та пісні» (1876 р.), на обкладинці стояв червоний хрест і виділявся напис: «Чиста виручка на користь братів-слов'ян». «Українці,— писав у передмові Старицький,— за своєю кровною спорідненістю, за своїм минулим, за типом і за багатьма побутовими рисами, за мовою, нарешті, і за симпатіями надзвичайно близькі до придунайських слов'ян». Добровольцем на турецьку війну пішов у 1877 році і талановитий український актор М. Садовський, за хоробрість його нагороджено Георгієвським хрестом. Ще раніше — воював під прапором генерала Черняєва і Іван Манжура. 30 жовтня 1876 року армію Черняєва було розбито. Манжура, поранений у праву руку, дістав медаль.

Ще один письменник брав участь у Герцеговинському повстанні — Теофан Василевський, який писав під псевдонімом Софрон Круть. Бажаючи дістатися на поле змагань і запізнившись до Боснії, він через Чорногору добрався до Герцеговини і пробув там кілька місяців. Жив потім довгий час у Белграді і зміг познайомитися з придунайськими слов'янами. Т. Василевський посилав звідти в Галичину цікаві нариси: «Війна слов'ян з турками 1875—1878 рр.» (друкувався у «Молоті», 1878 р.), «Дещо про Сербію» (друкувався там-таки), «Чорногорці в Герцеговині. Записки українського добровольця» (друкувались у «Правді», 1880 р.) тощо. Нариси писав С. Круть жваво, гарною мовою. Цікаво, що за Т. Василевського вийшла заміж відома українська письменниця Дніпрова Чайка (146, 243).

Зразковий флегматик

Поет Володимир Самійленко був флегматичної, м'якої вдачі, де в чому безвільний, мало практичний, байдужий до шуму й метушні, заглиблений у свої думки, але дуже прихильний до жарту, гумору, смішків. Сидить він, бувало, в себе в малій кімнатці і бринькає, перебираючи струни бандури, вірної супутниці при всіх пригодах, і щось бубонить про себе.

Флегматичність В. Самійленка була виняткова. Засиджуючись ночами чи з приятелями, чи за писанням, він спав часом ледве не до полудня, забуваючи про службу. Тоді посилали за ним кур'єра. Той довго стукав, поки поет обізнеться.

— Володимире Івановичу, швидше йдіть, там якась комісія на вас чекає!

— Скажи, зараз!

Починає вставати, поволі порається біля вмивальника, варить чай. Через півгодини кур'єр стукає знову.

— Володимире Івановичу, швидше!

— Скажи, зараз!

І поки поет вибирався, бувало, комісія, не дочекавшись його, розходилася.

Коли В. Самійленко був у Галичині, І. Франко вирішив перервати його «сибаритський спокій» і намовив узяти участь у пішій прогулянці до недалекого села під Львовом. Цілу дорогу Самійленко бурчав.

Хотів повернутися, залишитися в корчмі, чекаючи воза до Львова.

Нарешті знайшов залізного круглячка і, котячи його по дорозі, так захопився, що перегнав усю компанію.

Був поет по-дитячому непристосований до життя, іноді аж до розпачу безпорадний (143, 71).

Самійленко в домашній обстановці

В. Самійленко довгий час жив у Чернігові на Миколаївській вулиці, недалеко Червоного мосту, в невеличкому будиночку Медушевської. Його помешкання нагадувало житло Нечуя-

Левицького в Києві на Пушкінській. Дві кімнати: в меншій — ліжка, на стіні висіла бандура, в більшій — канапа, круглий стіл і сивий від порошу стіл письмовий. Так само сиве від порошу було піаніно й етажерка з книжками, безладно перемішаними з усіляким мотлохом. У кутку на косинчику стояла ліра на зразок грецької, але з одмінами, що її робив столяр на замовлення поета, але так і не доробив. Сам поет був маленький, непоказний, але надзвичайно симпатичний і приємний. Коли він пив чай, то булки майже не їв, а крутив із неї кульки. Цими кульками був засипаний у нього цілий стіл (52).

Безодні

Таким словом В. Самійленко називав всяке місце, де він щось складав, бо звичайно панував там великий нелад і важко було щось знайти. «Безодень» у нього була не одна, а кілька. Головна «безодня» — редакційна шафа в управі (Самійленко працював секретарем редакції «Земского Сборника»). Жужмом там лежали статті, різні матеріали, книжки, брошури, журнали, недогризки булки, цвілі шматки ковбаси, якісь пуделка, паперові торбинки тощо. Друга «безодня» — це етажерка в нього вдома, де був такий же лад. Мав він ще дві кишенькові «безодні»: в піджаку і в пальті, де носив безліч непотрібних речей, часом листи в потертих конвертах, які забував відсилати, тощо. Не раз у тих «безоднях» зникали потрібні документи й папери, і поет годинами їх розшукував, кажучи при цьому якісь дотепи і сміючись приємним сміхом. Дотепи були такі влучні, цікаві й невимушені, що ніхто на поета не ображався (52).

Письменник — «джентльмен»

О. Маковей любив одягатися за вимогами «доброго тону». На його одязі не можна було помітити ні порошинки, взагалі він справляв враження людини «застебнутої на останнього

гудзика». Він любив точність, порядок і акуратність і відзначався великою працездатністю. О. Маковей розсипав по сучасній собі українській пресі безліч статей без підпису, часто вибираючи псевдонім чи криптонім; як директор школи, не хотів вступати в конфлікт з властями. Писав вірші, оповідання, повісті й великі наукові розвідки. Зладжений ним життєпис Ю. Федьковича виріс під його пером у велику книгу (більш як в 500 стор.), а том матеріалів про Федьковича був ще грубший за біографію. Все, до чого брався цей спокійний і розважливий чоловік, виходило добротне, солідне. Попри все те О. Маковей був видатним гумористом і саме тут залишив найтриваліший слід (181).

Химерна доля поета

Поет Мусій Кононенко був сином кріпака з Полтавської губернії. Вчивсь у сільській школі всього дві зими і ледве вмів читати й писати. Ще в школі почав складати вірші каліченою російською мовою. Раз був свідком, як циган скривдив чоловіка, йому стало шкода того чоловіка, і він, бувши ще хлопцем на 12-му році, описав ту пригоду віршами і показав старшому братові, що був письменніший від нього. Брат сказав, що наче кінця не достає, і приписав од себе кінець по-українському. Це дуже здивувало юного поета, бо ніколи не доводилося йому бачити українських віршів, і він спитав брата:

— Хіба можна скласти вірші мужичою мовою?

— А чому ж не можна, — відказав брат, — адже в нас співають пісні, а пісня — то однаково, що і вірші.

Розмова ця запала хлопцеві в серце, він почав складати вірші на зразок народних пісень.

Незабаром помер батько, і треба було Мусієві допомагати старшому братові в господарстві, хоч сам він був кволий і хворобливий. Через два-три роки помер і поетів брат, і становище М. Кононенка стало нестерпне: до сільської роботи був нездатний. Переконавшись у цьому, дядько відвіз 16-річного хлопця (1860 року) до Києва і віддав його на службу до професора Шкляревського. Тут уперше побачив він

українські книжки, що продавалися на столиках на Хрещатику, і купив собі «Тополю» й «Наймичку» Т. Шевченка. Над «Наймичкою» плакав, як дитина. Це знову привернуло хлопця до віршування, оскільки лакейська служба давала вільний час. Про це дізнався професор Шкляревський і оповів знайомим, які зацікавилися долею талановитого самородка. В 1883 році було надруковано на кошти тих людей поему М. Кононенка «Нещасне кохання», а сам поет почав готуватися з допомогою своїх добродіїв до іспиту на сільського вчителя. Однак підійшов йому час іти в солдати, і, тільки пробувши в солдатах чотири роки, зміг Кононенко знову взятися за перо — став у 90-х роках ХІХ ст. діяльним співробітником часописів «Зоря», «Правда», «Буковина», «Дзвінок», «Літературно-науковий вістник», вміщував там вірші, прозу та критичні статті. Згодом М. Кононенко зійшов з літературної арени, але в 1917—1918 роках видав у Полтаві п'ять томів власних поетичних творів під загальною назвою «Хвилі» (96, 127).

Турок і козак

Серед українських поетів ХІХ ст. був справжній турок. Ім'я його Крижан-паша. Народився на Київщині, але предки були турецького роду. Друкував поезії в альманасі «Складка» (1897 р.) та в періодиці. Не забував і своєї першої батьківщини, маючи постійні зносини з Туреччиною (91).

Життя на колесах

Поет К. Білиловський за фахом лікар, вчивсь у Відні та Ієні (Німеччина) і працював у Сибіру, Петропавловську, Курляндії, Петербурзі. Коли 1910 року у Криму спалахнула холера, його призначено лікарем-інспектором Таврійської губернії. Поет мобілізував медичні сили на ліквідацію холери і активно боровся з епідемією. Через три роки К. Білиловський став головним лікарем Феодосійського карантину, а

*Коцюбинський Михайло
(1864—1913) —
український письменник,
автор оповідань
і повістей.*

після революції старшим інспектором Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції Кримської АРСР. З 1929 по 1932 роки поет працював лікарем амбулаторії в місті Решта, в Персії (Іран). Маючи вже 73 роки, обслуговував персонал радянських представництв за кордоном. Помер у Сімферополі в 1938 році (62).

М. Коцюбинський зблизька

В 80-х роках XIX ст. М. Коцюбинський жив у Вінниці. Сучасники змальовують молодого тоді письменника так. Був він на зріст вище середнього, худий, блідий, з матовим обличчям і, хоч мав тільки за двадцять, — лисий. Взимку носив покритий синім сукном кожух із сивим смушковим коміром і таку

ж сиву шапку, а літом — бриля. Задумливий, неговіркий, на перший погляд суворий, любив більше слухати, ніж говорити. Однак у близькому товаристві бував дуже веселий, багато говорив, жартував, любив, також у вузькому товаристві, влаштовувати прогулянки в ліс та поле. Часто в компанії читали й розбирали книжки, читали й нелегальну літературу. Під вікнами М. Коцюбинського часто з'являлися жандарми, бо був він тоді під наглядом поліції,— письменник намагався щільно завішувати вікна. Церкву не відвідував, не говорив, але в компанії заходив, причому старався розвеселити приятелів. Якось розсмішив їх тим, що кілька разів, стаючи у чергу, підходив до ксьондза і цілував дари (232).

Нічого не виходить

Один із революціонерів-народників М. Риклицький, прочитавши оповідання М. Коцюбинського «Для загального добра», був вражений твором. Зустрівши якимось Коцюбинського, він сказав:

— Ой, як жалко, що ви не написали свого оповідання російською мовою. Другого дня ви прокинулися б великою літературною силою. Читала б вас уся інтелігентна Росія. Була б слава і гроші.

Коцюбинський усміхнувся своєю милою стримано-задоволеною усмішкою і відказав:

— Ото в тім і річ, що російською мовою я не зможу так написати. Як не українською, то в мене нічого не виходить (178).

Все життя — боротьба з хворобою

Перші ознаки сухот з'явилися у Лесі Українки в 11—12 років — цією хворобою була уражена в неї рука. Наприкінці 80-х — на початку 90-х років хвороба ослабла, але в середині 90-х перекинулася на ногу. 1897 року дівчині роблять операцію в Берліні, але 1901 року, після того, як

Леся Українка доглядала хворого С. Мержинського, вона захворіла на сухоти легень. Відтоді поетеса жила в санаторіях: в Карпатах у Буркуті (1901), в Сан-Ремо та італійській Рів'єрі (1902—1903 рр.), дві зими на Кавказі. Зима 1906—1907 років, яку вона пережила в Києві, звела нанівець усе, що дали їй курорти раніше. Сухоти перейшли на нирки і з осені 1907 року Леся Українка могла жити тільки під південним сонцем: Балаклава, Ялта, Телаві у Кахетії, Кутаїсі. 1909 року їде вона у Берлін, і звідти лікарі відсилають її до Єгипту. Три зими прожила Леся в Гелуані, неподалік Каїра, літо 1913 р. знову була на Кавказі, в Сурамі, де й померла. Відтак, пишучи твори, поетеса постійно боролась із виснаженням та високою температурою. «Юрба образів,— писала вона,— не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга,— отоді вже приходиться демон, лютіший за всі недуги, і наказує мені писати, а потім я знову лежу, як порожня торбина». Писала в болющій гарячковій натхненні, хапалась і поспішала висловити все, що було на серці (271).

Поклонник «Землі»

Після надрукування «Землі» О. Кобилянська одержала листа від якогось багатого землевласника, який запропонував їй свою руку й серце. Він висловив переконання, що жінка, яка так глибоко відчуває людські трагедії, зуміє глибоко любити. Кобилянська відповіла, що він помиляється: авторка «Землі» навряд чи може любити тих, хто загарбав собі селянську землю (182).

Непорозуміння

В 1927 році відзначався 40-річний ювілей літературної творчості О. Кобилянської. Буковина тоді належала боярській Румунії і, щоб зірвати свято, власті використали смерть якогось чиновника Братіяну і відклали святкування. Телеграфісти, які передавали це сповіщення до Львова, сплутали

текст, і з нього вже виходило, що ювілей відкладено через смерть самої письменниці. Ця звістка миттю облетіла всю Україну, і тільки через певний час помилку було спростовано (105).

Трус у квартирі Кобилянської

Нелегко жилося письменниці в час окупації Буковини румунськими боярами. Хвиля репресій зачепила її брата Юліана (автора латинсько-українського словника), якого боярська влада вигнала зі школи, а агенти сигуранци увірвались у робочий кабінет письменниці, перекинули все догори ногами, забравши листи, нотатки до нових творів, одну викінчену новелу. На щастя, архів письменниці зберігався не тут, а в брата, і тому уцілів. Забрані рукописи так і не повернули письменниці, незважаючи на неодноразові домагання, вони для літератури навіки пропали (90).

Зовнішність Кобилянської

В похилі літа О. Кобилянська виглядала так за описами близьких людей: темне волосся, крізь яке пробивалася ледь помітна сивина, гладко зачесане, поділене проділом, заплетене в коси, які укладалися позад голови і закріплялися шпильками. Брови виразно темні, обличчя поважне, серйозне й нагадувало більш чоловіче, ніж жіноче. На ньому ані зморшки, були вони ледь помітні тільки під очима. Лице матове, як буває в темних шатенок, широке чоло трохи виділялося на худорлявому обличчі, на вустах — вираз туги, мрії, осяяний добродушністю. Особливо виділялися темно-карі очі, які світилися вологим, променистим блиском, в них, як казали, ніби відбивалася свіжість травневої роси. Сумовитий вираз обличчя був майже завжди, навіть коли письменниця всміхалася. Була вона середнього зросту, одягалася охайно, гармонійно, строго і не за модою. Говорила м'яким притишеним голосом (90).

В селі свого імені

Один з письменників жив у селі свого імені. Це Т. Бордуляк, який і мешкав у с. Бордуляки. Село заснував далекий предок письменника (182).

У Кракові на Аріанській

В. Стефаник жив студентом у Кракові на Аріанській, № 1. Мешкав він удвох із приятелем С. Шмігером, наймали простору кімнату із вікном на вулицю Любич. Обстановка кімнати була звичайна, студентська. Праворуч — ліжко Стефаникове, ліворуч — Шмігерове, посередині — вікно, а під вікном — стіл. Під стіною, де Стефаникове ліжко, — шафа, навпроти — умивальник. При дверях ще один столик із спиртовою машинкою для в'ярення. Тут, у цій кімнаті, і було написано такі шедеври, як «Кам'яний хрест» та «Кленові листки» (118).

З автопортрета М. Черемшини

«Середнього зросту, кругла стать, хід енергійний і ритмічний, обличчя під високим чолом ділиться на дві половини: одна весела й промінна, друга понура й темна, як ніч. Очі міняються — раз голубі, раз — зелені. Ніс середній, а губи широкі, як у негра. Ноги дрібні, бо покинули постолі, а запрагли черевиків — такий я зверху, а зсередини — скептик до філософії, ентузіаст до мистецтва і всього, що гарне. Більше активний, ніж пасивний, швидко запалююся і швидко остигаю. Не терплю ніякого ярма. Не люблю ні чисел, ні математики, ні грошей. Коли б мені дозволено було перемінитись у птаха, то вибрав би собі я стать жайворонка» (191).

*Черемшина Марко
(Семанюк Іван)
(1874—1927) —
український письменник.
Автор модерних оповідань
із селянського життя.*

Мужицький адвокат

Осівши в Снятині, М. Черемшина з запалом узявся до адвокатських справ. Обороняв він, звичайно, людей знівечених життям, ошуканих багатіями та всілякими лихварями, але ніколи — ошуканців і тих, які іншому приносили зло. І хоч багато хто із адвокатів використовував будь-яку нагоду, щоб нашкодити мужицькому адвокатові, ім'я Черемшини було дуже популярне серед селян.

Раз якось звернувся до письменника-адвоката селянин із проханням захистити його перед панським економом. Економ мав захищати інший, багатий адвокат. Той, щоб вирізнити свого клієнта, підвів його до суду і звернувся вишуканою польською мовою:

— Маю честь представити мого клієнта, адміністратора поміщицьких маєтків пана Юзефа Кенчинського.

Суддя схопився з крісла й улесливо подав руку.

Побачивши це, Черемшина узяв під руку свого клієнта і офіційно звернувся до судді:

— Маю честь представити мого клієнта — господаря Гриця Запаренюка.

Суддя розгубився, змушений був піднятися з крісла і простягнув мужикові кінчики пальців.

Це справило на присутніх велике враження (191).

Переконав

Любов Яновська, живучи на селі, не могла не придивлятися до народного життя. Це спонукало її взятися за перо, і незабаром вона почала записувати оповідання з народного побуту, творячи їх російською мовою, і лише колоритні фрази записувала українською. Одне з оповідань готувалося до друку в «Русском Богатстве», була навіть схвальна відповідь редактора. Саме в цей час майбутня письменниця познайомилася з Володимиром Шеметом, родина якого жила в Лубнах, — був він палким прихильником української літератури і переконував кожного — старого й молодого — говорити українською мовою. Коли ж довідався про те, що Любов Яновська пише російською мовою, то, як згадує письменниця, «напався на мене, як на ворога, наговорив мені безліч «компліментів», між іншим, обізвав зрадницею. І ось це слово впало на серце каменем. Я не могла ніяк забути його, не могла не думати про нього, не могла позбутися гіркого почуття якогось свого наче злочину. Багато стала я думати з приводу цього». Якось, захворівши, Любов Яновська поїхала до Києва, щоб проконсультуватись у лікаря. Тут вона вперше побачила у вітринах книгарень українські книжки. І знову відбулася зустріч з Володимиром Шеметом, який повів розмову на ту ж таки тему. Він навіть увів жінку до гуртка київської молоді (у той час саме святкувалися Шевченківські дні), де жваво сперечалися, говорили на національно-політичні теми, що приголомшило письменницю. Тоді ж таки в Києві Любов Яновська позна-

йомилася з Павлом Житецьким, Миколою Лисенком, Лесею Українкою та Оленою Пчілкою. Повернувшись додому, тієї ж ночі вона написала українською мовою гумористичне оповідання «Ніколи». Коли ж прочитала його вранці своєму чоловікові, той привітав дружину з великим успіхом (272).

Діячка жіночого руху

Визначною діячкою так званого емансипатського жіночого руху була письменниця Любов Яновська. Вона стала членом «Всеросійської ліги жінок», організувала в Києві жіноче товариство під назвою «Жіноче зібрання», яке охоплювало переважно жінок-робітниць і хатніх господарок. Товариство займалося трудовлаштуванням жінок, організацією курсів для оволодіння якоюсь спеціальністю, а також організувало доповіді, лекції. Л. Яновська була учасницею I російського жіночого з'їзду, що проходив 10—16 грудня 1908 року в Петербурзі, де виступила з доповіддю про становище жінки-селянки. Доповідь була настільки змістовна, що письменниця повторила її на засіданні секції. Тоді ж таки Л. Яновську обрано делегатом на Міжнародний з'їзд жінок у Стокгольмі, але родинні обставини та стан здоров'я не дозволили їй взяти в ньому участь (194).

Професор і студент разом
читали народні пісні
й класифікували їх, читалися
спільно й художні твори...
велися бесіди теоретичні...

НЕПЕРЕД- БАЧЕНІ ЗУСТРІЧІ

Вчителі Г. Сковороди

У Київській академії Григорій Сковорода застав багатьох видатних людей свого часу. Одним з його учителів був Симеон Тодорський, який, окрім Київської академії, вчився в академії в Галле в найвидатнішого на той час ученого-орієнталіста Іоанна-Генріха Михаеліса і знав досконало німецьку, грецьку та старовірєвську мови — знання ці він передав у 1738—1741 роках Сковороді. Тодорський користувався великою славою й авторитетом ученого, про нього знали навіть при царському дворі. Поетику у Г. Сковороди викладав автор підручника поетичного мистецтва і поет Павло Канючкєвич (Конюскєвич); у класі риторики вчив великого філософа поет, драматург та філософ Сильвестр Ляскоронський. Філософії навчав префект академії, поет, видатний просвітній діяч та філософ Михайло Козачинський. У вищих класах академії вчителем Г. Сковороди став один із найвидатніших діячів кола Київської академії поет і філософ Георгій Кониський. Всі ці люди були свого часу на вершинах тодішніх людських знань, і їхня наука стала основою філософського розвитку Г. Сковороди. Міг застати Сковорода в академії і одного з найвидатніших теоретиків поетичного мистецтва, поета І половини XVIII ст. М. Довгалєвського (136).

Зустріч із однокласником

У 1768 році при Харківському колегіумі відкрито було так звані додаткові класи — юридично-незалежний від колегіуму учбовий заклад, що мав випускати інженерів, артилеристів,

архітекторів тощо. Сюди було призначено викладачем катехізису (добронравія) Григорія Сковороду. Для викладу цього предмета Сковорода написав твір: «Начальная дверь ко христiанському добронравiю». Це був невеликий курс: Сковорода читав його в місяць чотири-шість годин і одержував зарплатню 50 карбованців на рік. Однак 28 грудня 1768 року білгородським єпископом став С. Миславський, колишній однокласник Сковороди по Київській академії. Збереглися звістки, що в час навчання Миславський кипів непогамованою заздрістю до свого товариша, якого ніяк не міг обійти в науках, щоб стати першим. Заздрісник тільки тепер знайшов можливість віддячитися колишньому суперникові. Єпископ обурився, що світський чоловік навчає учнів благонравію, знайшов у викладі Сковороди «несоответствия» і дістав змогу використати свою владу супроти колишнього «першого учня» — Сковороду з колегіуму було вигнано. Відтоді й почалися мандри Сковороди, що тривали 25 років, аж до самої смерті філософа. Його бачили на дорогах і роздоріжжях, по містах і селах, на торжищах і в школах, в монастирях, заїздах, на полях, у дібровах та пасіках, тоді як його заздрісник просувався все вище по ієрархічній драбині, аж доки не став київським митрополитом. Відзначився на цій посаді запеклим гонителем української мови (136).

В батька Г. Квітки-Основ'яненка

Г. Квітка-Основ'яненко встиг застати живим ще Г. Сковороду. В 1853 році, коли йому було 15—16 років, він побачив знаменитого поета й філософа гостем свого батька. Це закарбувалося в пам'яті письменника на все життя (158).

Зустрічі у Харкові

У 1825 році великий польський поет Адам Міцкевич об'їжджав Україну і заїхав до Харкова, де зустрівся з П. Гулаком-Артемовським, який показав поетові свій переклад його балади «Твардовський». Переклад був, властиво, переспівом,

але збереглася чутка, що А. Міцкевич, поступаючись самолюбством, визнав українську переробку ліпшою за першотвір. Переспів і справді мав великий успіх у сучасників, вірша читали й переписували, передруковували навіть по польських виданнях, наслідували, переклали на білоруську мову.

У 30-х роках XIX ст. у Харкові було в моді, що багатші студенти займали помешкання в професорів, у яких училися. Одним із пожилців П. Гулака-Артемовського був М. Костомаров (оселився тут у серпні 1835 р.). Закінчивши університет, Костомаров продовжував жити у свого професора, але вже на інших умовах — як домашній учитель історії сина старого поета.

Був П. Гулак-Артемовський у близьких стосунках і з Г. Квіткою-Основ'яненком, який і помер, як-то кажуть, на руках у Гулака, тобто в його присутності. Приязнь між двома письменниками тяглася віддавна. Ще 1817 року П. Гулак-Артемовський написав до Г. Квітки вірш-звертання «Справжня добрість» у стилі і розміром давньої української поезії. Відтак 1818 року надіслав приятелеві знаменитого свого «Пана й собаку», додавши до неї супліку «До Грицька». Супроводив такими супліками до Квітки Гулак-Артемовський інші твори, даючи їм у такий спосіб форму послання, — улюблений поетичний прийом українських поетів XVIII ст. (2, 107, 158).

Гребіночка

Під старість Г. Квітка-Основ'яненко дуже заприязнився з молодим тоді Євгеном Гребінкою. Приїхавши до Харкова, Гребінка відразу ж поспішив провідати письменника в Основі. Побачивши у вікні старого чоловіка, котрий читав книжку, він запитав:

— А чи вдома пан Основ'яненко? — І відразу ж вигукнув, дивившись у нього: — Здоров, батьку Грицьку!

Квітка, а це таки був він, одклав книжку, перехилився через вікно і, зрадівши, спитав:

*Гребінка Євген
(1812—1848) —
український письменник,
писав вірш,
оповідання, повісті
українською
та російською мовами,
видав альманах
«Ластівка».*

— А чи не Гребіночка?

Так упізнали один одного, перед тим ніколи не бачившись, обидва письменники. Пізніше, в 1841 році, Є. Гребінка надрукував у своїй «Ластівці» Квітчині повісті «Сердешну Оксану», «Пархомове снідання», «На пущання як зав'язано». Зі свого боку Г. Квітка присвятив Є. Гребінці оповідання «Перекотиполе» (158).

На одній квартирі

Тринадцятилітнього Олександра Афанасьєва батько відвіз у Ніжин до гімназії вищих наук. Тут уже вчився близький Олександрів земляк Євген Гребінка.

Олександр почав жити в Ніжині на одній квартирі з Євгеном у професора гімназії Соловйова. Гребінка був старший за

*Титульна сторінка
альманаху «Киевлянин»,
який видавав
Михайло Максимович.*

Афанасьєва на п'ять років і, певна річ, заохотив свого молодого товариша до літературних занять. Студенти Ніжинського ліцею видавали тоді рукописного вісника «Аматузія», упорядником якого був студент Домбровський, пізніше — професор університету в Києві, а головним працівником і душею вісника — Гребінка. Вже тоді поет переклав на українську мову «Полтаву» Пушкіна, яку і надрукував у 1831 році в «Московском Телеграфі»; в лиці пробудився інтерес до літературної творчості і в Афанасьєва. Зв'язок між письменниками зберігався й пізніше. В 1841 році Гребінка видав альманах «Ластівку», де було надруковано дві поезії Афанасьєва-Чужбинського, одну з яких — «Скажи мені правду, мій добрий козаче», присвячено Гребінці, — стала вона згодом популярною народною піснею (104, 139).

Не завжди і дружба

Бувши студентом Київського університету, Пантелеймон Куліш зійшовся з професором російської словесності М. Максимовичем. Сподобався Куліш Максимовичеві тим, що склав збірник пісень, записаних од матері. Учений дав студентові свій збірник пісень і почав друкувати твори П. Куліша в альманасу «Киевлянин». Вечорами закликав до себе. Професор і студент разом читали народні пісні й класифікували їх, читалися спільно й художні твори, зокрема Вальтера Скотта, велися бесіди теоретичні. Тим часом жив П. Куліш у нужді. Довідавшись про це, М. Максимович рекомендував молодого письменника інспекторові училищ Київського учбоного округу, і той дав Кулішеві місце вчителя в Луцькому джорянському училищі.

Цікаво, що значно пізніше невдячний учень відплатив учителеві гострою і несправедливою критикою — між двома колишніми приятелями склалися ворожі стосунки (212).

*Ліцей князя Безбородька в Ніжині
(тепер Ніжинський педагогічний інститут),
зі стін якого вийшло багато
діячів української культури.*

Як і віщувалось

20 липня 1856 року приїхав у Петербург Микола Костомаров. Довідавшись, що Шевченко живе в Академії, він о сьомій годині ранку прийшов до нього. Тарас сидів за роботою.

— Здоров був, Тарасе,— сказав історик.

Але Шевченко не впізнав його. Вставши, зробив кілька кроків і мовчки оглядав Костомарова з голови до ніг.

— Дозвольте довідатися, кого маю честь бачити?

— Хіба-таки не пізнаєш?

— Ні, не пізнаю.

— Ану, подивись. Згадай минуле. Пам'ятаєш: Київ, Петербург, Цепний міст? — Біля того мосту був III відділ.

Але й цього разу Шевченко не впізнав давнього товариша.

— Ти ж, Тарасе,— сказав Костомаров,— віщував, що ми побачимось у Петербурзі. От воно і сталося.

І тепер Шевченко не міг пізнати товариша. Тоді Костомаров назвав себе.

Дивна перемена сталася з поетом. Шевченко припав до Костомарова зі слізьми на очах, почав обіймати його.

З того дня, аж доки не виїхав Костомаров до Саратова, бачилися вони щодня (100).

У Саратові

Закінчивши у 1854 році Петербурзький університет, Данило Мордовцев із родиною виїхав до Саратова, щоб перебути літо в жінчиних родичів, а на зиму повернутись у Петербург і готуватись там до іспитів на звання магістра. В Саратові на той час жив на засланні М. Костомаров. Обидва письменники швидко познайомилися, і Костомаров умовив Мордовця пожити в Саратові цілий рік. Той згодився й обійняв посаду редактора «Саратовских губернских ведомостей», а потім помічника секретаря Саратовського статистичного комітету (секретарем був сам М. Костомаров). У 1859 році Д. Мордовець разом з М. Костомаровим видали в Саратові «Малорусский литературный сборник», який складався із творів обох

Гитульна сторінка
«Ми шрусского литературного
сборника».

письменників і з етнографічних матеріалів. Тут уперше було дано спробу (зробив це Д. Мордовець) перекласти українські повісті М. Гоголя на українську мову (158).

Яким поцілунком цілуєш?

М. Костомаров досконало володів церковнослов'янською мовою. Він інколи листувався чи говорив цією мовою з П. Кулішем. У 1874 році П. Куліш видав свою злєславлену «Историю воссоединения Руси», де виступив не зовсім чемно супроти давнього приятеля. Костомаров одразу її прочитав. Не знаючи про це, Куліш, зустрівшись із Костомаровим у публічній бібліотеці, сердечно розцілувався з ним.

— Лобзанієм ли, отче Пантелеймоніє, предаєши сына чєловѣческаго? — звернувся до нього Костомаров (155).

У Житомирі

В 1867 році Іван Білик (Рудченко) одержує посаду в системі державного контролю, який був виділений в окреме міністерство. Спочатку служив у Києві, а тоді перейшов до Житомира під начальство відомого українського етнографа й письменника М. Симонова-Номиса. Саме тут розгорнув І. Білик велику наукову роботу як етнограф, зокрема, впорядкував «Народные южнорусские сказки», упорядкував чумацькі пісні, брав участь у керівництві міською громадською бібліотекою — все це не без Номисового сприяння. Цікаво, що в цій-таки Житомирській контрольній палаті працював і етнограф О. Лоначевський-Петруняка, який став співупорядником збірника казок І. Рудченка. Сюди, в Житомир, приїжджав до брата й Панас Мирний. Так, побував він тут у серпні 1870 року, коли став хрещеним батьком Іванової дочки Параски (257).

У тих самих кімнатах

На початку 60-х років XIX ст. Анатолій Свидницький мешкав у будинку, навіть у тих самих кімнатах у Миргороді, де 1845 року жив деякий час Т. Шевченко, приїжджаючи до свого приятеля П. Шершевицького. Потім А. Свидницький в лекціях у повітовій школі, де викладав, захоплено розповідав про те своїм учням. В цьому-таки приміщенні письменник і написав свій знаменитий роман «Люборацькі» (82).

Як зводить, бува, доля

Коли Амбросій Метлинський учився в Гадяцькій повітовій школі, вчителем був у нього поет Михайло Макаровський, який залишив після себе дві українські поеми «Наталя, або Дві долі разом» (1844) і «Герасько», яку поет написав перед самою смертю. Очевидно, вплив Макаровського на талановитого учня був значний, бо в 1848 році вдячний учень видає

піднесений «Южный русский сборник», в якому вміщує обидві поеми свого вчителя. Зі свого боку А. Метлинський став учителем поета Я. Щоголева, якого спонукав вступити на філологічний факультет, давав поради в писанні поезій, попросив скласти для нього кілька віршів, хотів умістити їх в «Южном русском сборнике», але з невідомих причин вони туди не потрапили.

Сам М. Макаровський був для свого часу небуденною постаттю, знав латинську, французьку й німецьку мови і вільно ними розмовляв. Був близьким сусідом родини Драгоманових, яка жила в Гадячі, і часто гостював у батьків М. Драгоманова та О. Пчілки. Нерідко відвідував Драгоманових і А. Метлинський, який був свояком матері О. Пчілки та М. Драгоманова, окрім того, в 1858 році у Гадяч приїхала родина Рудченків, з якої вийшло два українські письменники Панас Мирний та Іван Білик і яка також увійшла в приятельські стосунки з Драгомановими (25, 45, 155, 174, 257).

Зустріч у Києві

У 1850 році в Київ на кафедру російської словесності в університеті прибув А. Метлинський. Він відразу ж познайомився тут з молодим подружжям Марковичів: етнографом Опанасом та його дружиною Марією, яка стала пізніше знаменитою українською письменницею Марко Вовчок. Метлинський саме готував до друку збірник своїх «Народных южнорусских песен» і привабив до цієї роботи Марковичів, які взяли активну участь у складанні збірника, а також у записі нових пісень: кілька пісень у збірнику підписано — «М. А. Марковичева» (27).

Марко Вовчок і Жюль Верн

Перебуваючи в Парижі, Марко Вовчок заприятимилася із знаменитим французьким фантастом Жюлем Верном. Наслідком їхньої дружби було те, що Жюль Верн дав

українській письменниці виключне право перекладу його творів на російську мову. Вона переклала 15 пригодницьких та науково-фантастичних романів Ж. Верна і сприяла популярності цього письменника в Росії (27).

Зустріч найсумнішого та найвеселішого

У 1870 році в Ялту приїхав А. Метлинський, який любив підписувати свої твори химерним псевдонімом «Могила». Метлинський з молодих літ відзначався меланхолійністю і дразливістю — ці його риси під старість проявилися ще яскравіше. В червні 1870 року в приступі меланхолії Метлинський стріляв у себе. Після того він прожив ще два тижні і терпів невимовні муки. Намагався врятувати Метлинського лікар Степан Руданський, який служив в Ялті. Він же з іншим якимсь лікарем робив посмертний розтин Метлинського і знайшов у того якесь мозкове пошкодження. Так незвичайно зустрілися найсумніший і найвеселіший поети України (117).

Письменниця з намови

У 1867 році М. Старицький зайняв зі своєю родиною квартиру в одному домі з М. Драгомановим, в сім'ї якого жила й юна Ольга Драгоманова (майбутня письменниця Олена Пчілка). Старицький подарував дівчині для заохоти томик Андерсена французькою мовою і запропонував перекласти звідти кілька казок, бо він і сам перекладав тоді їх на українську мову. Першою пробою пера майбутньої письменниці і стали ті переклади, і, хоча рукописи їхні загубилися, літературної праці вона відтоді не полишала. Андерсенівські казки в перекладі М. Старицького вийшли в світ у Києві в 1873 році (173).

Краще сидить у хаті

У 1866 році в Бобринці перебував під наглядом поліції після шкородної подорожі письменник Олександр Кониський. З ним випадково познайомився молодий Марко Кропивницький, підтак почав учащати мало не щодня, граючи тут на скрипці та співаючи українських пісень. Удвох їздили вони по хуторах, шукаючи старих дідів, що навчали б їх старовинних пісень. Ці подорожі здалися підозрілими поліції, становий доніс на М. Кропивницького й О. Кониського в поліцейське повітове управління. Помічником справника

*Будинок у Ялті,
де жив Степан Руданський
і де приймав хворих як лікар.*

був дядько Кропивницького Єгор. Дядько порадив Маркові не їздити по хуторах, а краще закликати дідів до себе у хату (158, 184).

Побратими

Майже на все життя зв'язала доля Марка Кропивницького та Івана Карпенка-Карого. Разом вони починали чиновницьку службу в Бобринці, разом організовували драматичний гурток, разом створювали театр корифеїв.

Познайомився Іван Тобілевич з Кропивницьким 1862 року. 1865 року М. Кропивницького допущено до виконання обов'язків секретаря Єлисаветградського повітового і міського поліцейського управління, він поселився в родині Тобілевичів і жив там півроку — молодики навіть спали на одному ліжку. Пізніше, в 1872 році, І. Тобілевич гостював в Одесі в Кропивницького, вони вели розмови про поліпшення життя народу, хотіли організувати в селі Мар'янівці хліборобську артіль на соціалістичних засадах. В 1875 році Кропивницький прибув до Єлисаветграда і став режисером в аматорському драматичному гуртку, яким керував І. Тобілевич. Вони написали спільно листа до російського вченого О. Пипіна з проханням порушити питання про право на існування української мови, щоб було знято заборону українського слова. В 1883 році прибула до Єлисаветграда трупа М. Старицького, і І. Тобілевич почав працювати з М. Кропивницьким в одному колективі. М. Кропивницький грав у п'єсах І. Тобілевича, а І. Тобілевич — у п'єсах М. Кропивницького. І хоч часом їхні стежки розходилися, вони йшли у житті поруч, працюючи на честь і славу українського театру (252).

У Херсоні

В 1868 році Івана Тобілевича перевели в Херсон для впорядкування архіву губернського управління на посаду секретаря поліцейського управління. Тут Іван Карпович несподівано

*Вересай Остап (бл. 1803—1890) — український
кобзар з Прилуччини, виконавець дум та пісень.
Був знайомий з П. Кулішем, П. Чубинським, М. Лисенком
та О. Русовим. Останні два описали його репертуар
і техніку гри та співу.*

зустрівся зі своїм давнім учителем Гордовим, який колись значно впливав на учня, наділяючи його книжками. Гордов завів молодого чиновника до учителя історії Херсонської гімназії Дмитра Пильчикова. Колишній кириломефодієвець, видатний громадський діяч та педагог, людина чуйна й широко освічена, Пильчиков відразу ж причарував Івана Тобілевича. Відтак увесь вільний час він перебував у Пильчикова. Відтоді в світогляді майбутнього письменника настала нова ера, і він назавжди стає щирим народолюбцем. Щось подібне сталося в інший час у Полтаві з молодим Панасом Мирним, у якого Д. Пильчиков також розбудив потяг до літератури і народолюбства (69).

На пароплаві

Якось І. Карпенко-Карий їздив як делегат від Єлисаветинського товариства до Києва. Пливучи Дніпром, молодий письменник зустрів на палубі старого бандуриста Вересая і вперше почув народну думу в виконанні цього незвичайного кобзаря. Сталося так, що старий співець народних дум і молодий тоді чиновник поліції, майбутній письменник, зустрівшись, познайомилися й подружилися. Вересай оповів Карпенку-Карому житейські свої пригоди, жалівся на байдужість людей і на заборону адміністрації співати на ярмарках (219).

У Вологді

Коли Олександра Кониського за просвітню діяльність серед народу вислано до м. Вологди, його взяв на квартиру батько майбутнього письменника Дмитра Марковича. Сам Дмитро був тоді гімназистом-підлітком.

У гімназії, де хлопець учився, російську словесність викладав обмежений і реакційний учитель Левицький. Він задавав учням твори типу «На руїнах замку у Швеції» і вимагав писати втертими зворотами. Коли ж учні одержали завдання написати твір про якийсь випадок із власного життя,

*Кониський Олександр
(1836—1900) —
український письменник,
один із засновників
Наукового товариства
м. Г. Шевченка у Львові.
Творив у всіх
літературних жанрах,
крім драматургії.
Написав біографію
Т. Г. Шевченка (в 2 т.).*

Д. Маркович склав довге й нудне оповідання про те, як на полюванні застрелився юнак. Твір було написано за шкільними правилами: вступ, виклад, висновок, але чимось він не задовольнив майбутнього письменника. Хлопець побіг до флігеля, де мешкав засланий О. Кониський. Той уважно вислухав юнака, прочитав його твір і тут-таки безжалісно порвав на шматочки.

— Отсе так, — сказав письменник. — Тепер ніч на дворі. Ідіть миттю лягайте, забудьте все, що писали, а вранці сідайте і відтворіть, що бачили, що чули, і пишть просто та чітко, так, як говорите.

Відтоді Д. Маркович не мав у вчителя Левицького більше як двійку, зате народився новий письменник. Значно пізніше

він згадував: «Я писав завжди по заповіту Олександра Яковича, так, як говорив, але я до того додав ще одне: я пишу не тільки так, як говорю, але й так, як думаю і почуваю» (131).

Смерть у земській лікарні

Звела доля в своєрідний спосіб О. Кониського і з відомим етнографом, чоловіком Марка Вовчка Опанасом Марковичем. У лютому 1867 року той прибув до Чернігова і так захворів, що не міг повернутися додому в Сосницю. 5 серпня поклали його до земської лікарні, смотрителем якої виявився письменник О. Кониський. Він забрав Марковича до себе на квартиру і доглядав за ним. Хвороба, однак, взяла своє, і Маркович помер на руках у Кониського (158).

Старанний переписувач

Під час етнографічних мандрівок, їздячи та ходячи по Київщині, П. Куліш познайомився з одним дуже розумним сільським попом. Опісля той піп збирав для П. Куліша серед народу пісні, приказки, перекази і таке інше й давав усе це переписувати малому синові, який виконував ту роботу з великою охотою. Оцей хлопчик, вирісши, став потім знаменитим українським письменником Іваном Нечуєм-Левицьким.

Значно пізніше звернувся Нечуй-Левицький зі своїми творами таки до П. Куліша, навмисно вирушивши з цією метою до Варшави, де Куліш служив. Куліш переслав перші твори молодого письменника в Галичину, де вони й були надруковані в журналі «Правда».

Цікава історія сталася з рукописом однієї з кращих повістей Нечуя-Левицького «Причепи». Він передав повість знову-таки П. Кулішу, якого спіткала (жив він тоді в Кракові в готелі) неприємна пригода: було вкрадено у нього портфеля із паперами, між якими був і рукопис «Причепи». Куліш написав про пропажу оголошення, обіцяючи добре винагородити того, хто поверне папери, але даремно. Тим часом він

сповістив про цю пригоду Нечуя-Левицького, прохаючи зладити нову копію повісті для передачі її в Галичину. Виявилось, що в П. Куліша був єдиний примірник повісті.

Молодий письменник, однак, не вразився тим і написав повість наново (10, 36).

Без нього і жити не міг

Особлива дружба єднала Івана Манжуру і знаменитого вченого Олександра Потебню. Вже згадувалося, що коли був Манжура хлопчиком, ним зацікавилася дружина вченого, рідна поетова тітка. Хлопець жив тоді в Потебні і вчивсь у гімназії. Пізніше, коли поета було вигнано за вільнодумство з Харківського ветеринарного інституту, він покинув тітчин дім і почав мандроване бурлацьке життя. Однак Потебня підтримував поета проздовж усього свого життя. Він читав його твори, посилав їх до цензури, заохочував поета до збирання етнографічного матеріалу, допомагав грошми, давав для студій потрібні книжки. Коли життя особливо припікало Манжуру, останнього рятунок він шукав таки в Потебні. Під кінець 1886 року О. Потебня виявив бажання видати за свій кошт поезії Манжури. Вийшли вони під назвою «Степові думи та співи» в Імператорській Академії наук в Петербурзі (1889 р.) на гарному папері. Турбувавсь учений про друкування етнографічних матеріалів І. Манжури. Смерть О. Потебні позбавила поета життєво-необхідної підтримки, Манжура занепав, а через півтора року, покинутий і занедбаний, і сам розпрощався зі світом (146).

У Чернігівській управі

Працюючи секретарем редакції «Земского сборника» в Чернігівській управі, Володимир Самійленко сидів в одній кімнаті із Б. Грінченком, який працював у тій-таки управі діловодом. Тут письменники часто вели літературні розмови, показували один одному свої нові твори, робили уваги. Іноді

вони тут-таки, на роботі, листувалися віршами, здебільшого жартівливими. Знаючи дивовижну забудькуватість Самійленка, Грінченка, віддаючи колезі якийсь офіційний папір, обов'язково лишав у себе його копію, щоб не загубився, бо це в Самійленка часто траплялося, і рятував отак приятеля від службових неприємностей. Відвідували письменники один одного і вдома (52).

Знайомство по телеграфу

У 1892 році В. Самійленко працював у Київській центральній телеграфній конторі. Зв'язуючись із Харковом, він наштотувався на ще одного письменника-телеграфіста — Олександра Катренка. Ночами, коли не було роботи, обидва письменники вдавались у телеграфічні розмови і в такий спосіб заприятелювали (187).

Вірний учень

Велика учнівська любов в'язала Михайла Павлика з Михайлом Драгомановим. Саме тільки листування обох діячів української культури (видано у Львові в 1901—1912 рр.) обіймало вісім великих томів. Проздовж 1879—1881 років Павлик безпосередньо співпрацював із Драгомановим при виданні журналу «Громада» (вийшло два номери). Після смерті вчителя він видає чималу книжку: «М. П. Драгоманов, його ювілей, смерть, автобіографія і спис творів» (1896 р.), а решту життя займався впорядкуванням та виданням творів М. Драгоманова. Так видав він чотири томи фольклорних праць Драгоманова, а також численне листування

Група українських письменників:

*1 ряд: Михайло Коцюбинський, Леся Українка,
Гнат Хоткевич.*

*2 ряд: Василь Стефаник,
Олена Пчілка, Михайло Старицький,
Володимир Самійленко.*

*Титульна сторінка
до збірника
«Михайло Петрович
Драгоманов»,
виданого
Михайлом Павликом.*

його з різними людьми. Цікаво, що при святкуванні 30-літньої діяльності М. Павлика (1904 р.) в залі, поряд із портретом ювіляра, було виставлено й портрет Драгоманова. Написав М. Павлик про Драгоманова і кілька докладних брошур (161, 168).

Ось вам і авторка

Один із приятелів вирішив познайомити 16-річного Агатангела Кримського з письменницею Оленою Пчілкою. Було це в час концерту Лисенка. Юнаки пішли за куліси.

— Олено Петрівно,— сказав приятель.— Лесині вірші таке враження справили в колегії П. Галагана, що там їх усі співають.

*Корнило Устиянович.
 Портрет батька
 Миколи Устияновича.
 Микола Устиянович
 (1811—1885) —
 український письменник,
 автор віршів,
 оповідань.*

— Невже так усі й справді захоплюються?

Кримський це підтвердив.

— Ну, коли так вже ті вірші вам сподобалися, то ось вам їхня авторка.

Поруч з Оленою Пчілкою стояла невелика худа дівчина.

Так познайомилися А. Кримський та Леся Українка. Відтоді вони були близькими друзями до останніх днів поетеси. Вона довіряла вченому і поетові свої твори ще до того, як подавала їх до друку, часто радилася з ним із тих чи інших питань (111).

В одному будинку

Найулюбленишим поетом Уляни Кравченко (справжнє її прізвище Шнайдер-Німентовська) став Микола Устиянович. Коли була вона малою дівчинкою, то племінник поета, також Микола Устиянович, багато розказував майбутній поетесі про твори свого дядька. Більше того, батько У. Кравченко жив якийсь час у тому-таки будинку, де народився поет М. Устиянович. Тут-таки, в Миколаєві, де вони жили,

майбутня поетеса познайомилася з творами Устияновича, і відтоді поет став ідеалом для неї, хоч вона вже знала на той час твори значно більших поетів (155).

Перший літературний наставник

Коли У. Кравченко вчилась у Львові в учительській семінарії, викладачем мови і літератури був у неї відомий галицький учений та видавець Омелян Партицький. Професор помітив у дівчини особливі здібності, давав їй читати книжки, зокрема твори Марка Вовчка, і спровадив на літературний шлях порадами і спеціально дібраними для неї письмовими вправами (155).

Що там дівчина!

Коли Ольга Кобилянська була малою дівчиною, її родина жила в місті Сучаві, де мала приятельські стосунки з родиною українського поета М. Устияновича. Товаришували між собою і діти Устияновичів та Кобилянських (старший син Миколи Устияновича Кирило став згодом відомим художником та поетом).

Якось М. Устиянович зауважив батькові О. Кобилянської, що його дівчинка незвичайна дитина.

— Що то ваша дівчинка, — казав старий поет, — така тиха, серйозна, не бавиться так, як інші діти, а ті сумовиті оченята ніби в душу зазирають. Вона чимось притягає до себе. Незвичайна дитина!

— Ет, — відказував на те Ольжин батько, — що там дівчинка? В мене хлопці, от що!

Треба сказати, що було в Кобилянській п'ятеро братів, і всю гордість та увагу Юліан Кобилянський віддавав саме їм. Цікаво, що з них тільки Юліан-молодший став відомим лексикографом, уклавши великий «Латино-український словник» (90).

Хоче, щоб всі однакові були

Від сліпої баби Павлини, яку господиня хати, де жив на квартирі школяр Василь Стефаник, приймала ночувати, якось довідався майбутній письменник, що поблизу від них живе молода швачка, яка ані в бога не вірує, ані панів не визнає, лише хоче, щоб усі люди однакові стали. Хлопець розшукав помешкання тої дивної швачки. Була то Анна Павлик, сестра письменника Михайла Павлика, учасниця соціалістичних процесів у Галичині в 70-х роках ХІХ ст. Пізніше, разом з Лесем Мартовичем, познайомився Стефаник і з самим Павликом, і той став першим літературним радником Л. Мартовича (204).

*Родина Кобілянських:
батько, мати, сестра і п'ятеро братів.
Ольга Кобілянська — перша праворуч.*

Кошіль із рибою

Вперше побачив В. Стефаник І. Франка в Дрогобичі на базарі. Бажаючи познайомитися з великим письменником, хлопець пішов до Нагуєвичів, де тоді Франко жив, і довідався, що «Ясьо» ловить у потоці рибу. Стефаник із берега відрекомендувався Франкові, а той попросив його понести за ним кошіль із рибою. Він ловив руками, а як наловив повний кошіль, виліз з води і запросив гостя до великої білої хати, де мешкав. На вечерю вся родина їла зловлену рибу; Франко, розмовляючи з гостем, бавив діти, а потім робив коректу своєї збірки оповідань «В поті чола». Так просто й познайомилися два найбільші західноукраїнські письменники.

Василь Стефаник зберігав пієтет до Івана Франка до самої смерті, а Іван Франко в «Молодій Україні» (Львів, 1910) так оцінив творчість свого молодшого колеги: «Василь Стефаник, може, найбільший артист, який появився у нас від часу Шевченка» (204).

Покутська трійця

Так називали В. Стефаника, Л. Мартовича й М. Черемшину. З Мартовичем Стефаник приятелював з дитинства і дивився на нього, як на світлого генія, обожнюючи талант приятеля, з Черемшиною заприятелював пізніше. Тричі на тиждень він приїздив у Снятин, незмінно навідувався до Черемшини, і вони проводили час у гострих суперечках та розмовах на літературні теми. Люби́ли заходити вони до найдешевшої корчми у Снятині, до них приєднувався у таких випадках їхній спільний приятель М. Фірманюк, який був у Снятині суддею. В ту корчму заходили бідні селяни після полагодження справ у суді чи торгу і заводили між собою довгі бесіди, до яких прислухалися обидва співці селянського лиха. Вони сиділи довго при столику посередині кімнати і були обвиті хмарою тютюнового диму (191).

*Василь Стефаник
та Лесь Мартович.
Стефаник Василь
(1871—1936) —
український письменник,
автор новел
з селянського життя.
Мартович Лесь
(1871—1916) —
український письменник,
автор оповідань
і повістей.*

На хуторі «Яновщина»

Живучи на хуторі Яновщина біля Лубен у 90-х роках XIX ст., Любов Яновська почала активно писати, але ніяк не наважувалася подати свої твори до друку. Допоміг їй поет М. Кононенко, який теж тоді почав писати, але вже друкувався. Якось він завітав на хутір до письменниці, ознайомився з її творами і одразу надіслав оповідання Яновської разом із листом редакторові часопису «Зоря». Так і було надруковано перше оповідання письменниці «Злодійка Оксана» (Зоря.— 1896.— № 13—14). Це стало поштовхом до подальшої праці письменниці (194).

Несподівані зустрічі

Ще дівчинкою вражала Любов Яновська слухачів своїм голосом. Коли сім'я жила в Кременчуці, на талановиту дівчинку звернув увагу лікар Мельников, який умовляв батька майбутньої письменниці дозволити йому подбати про музичну освіту його дочки, а коли батько збанкрутував, платив за її навчання в пансіоні.

У 1900 році письменниця приїхала до Києва. Тут вона відвідала знаменитого історика Володимира Антоновича, дружиною якого виявилася Катруся Мельникова, дочка того самого лікаря, що опікувався нею в Кременчуці. Сестра ж її, Поліна, була одружена з істориком і чудовим українським письменником Орестом Левицьким. Сам Орест Левицький був захоплений творами Яновської і ввів її в київський літературний світ, познайомивши письменницю зі Старицькими, Сергієм Єфремовим, Василем Доманицьким та іншими (272).

На Солом'янці

Працюючи в 1910 році у газеті «Рада», Степан Васильченко здружився з письменником Прохором Вороніним,— вони навіть поселилися разом на Солом'янці (вул. Нова, № 22). Порядки в хаті наводив більше Воронін, а Васильченко любив полежати в ліжку й помріяти. Приятельські стосунки зв'язували письменників і пізніше, і вони поміж себе листувалися (23).

СТРАЧЕНА СИЛА

Давня українська
література,
зокрема поезія,
налічувала не одну
сотню імен
письменників,
які творили
в своєму часі,
і мистецтво яких
чи ж загинуло цілком,
чи ж дійшло
до нас
в окрушинах...

Є творці,
які так ніколи
і не підіймаються
до високих щаблів
літературного
визнання.

Втонулі в мороку часу

Давня українська література, зокрема поезія, налічувала не одну сотню імен письменників, які творили в своєму часі і мистецтво яких чи ж загинуло цілком, чи ж дійшло до нас в окрушинах. Чимало таких імен збереглося у так званих акровіршах — у початкових літерах поезій, решта творів розгубилася чи розсіялася. До таких «акровіршових» поетів належить І. Бачинський, О. Падальський, І. В'юсаник, Агапон, Григорій, Л. Длонський, В. Пашковський, Т. Кастевич, А. Якубинський, Павло, Осип, Д. Левковський, Петро, І. Пастелій, Зубрицький та багато інших. Від деяких лишилися самі імена і згадка про їхню творчість (Танський). Тільки кілька поезій можна приписати українській поетесі XVII — XVIII ст. інокіні Анисії Парфенівні. З цих віршів прочитується сумна історія дівчини, що мала коханого, який через убогість не міг одружитися із нею, і вона з розпачу йде в монастир. Ясна річ, що в ту далеку пору жило немало митців, імена і твори яких загинули для нас цілком (261, 264).

Сірко, Рябко та цуценя

Одним із перших творів Порфирія Кореницького була поема «Куряж», у котрій поет висміяв життя і побут ченців Куряжського монастиря, біля Харкова. Поема обурила міське духовенство (ходила вона в списках, але підпису автора на ній не було). Не минула однак лиха година поета, коли він написав поему «Вечорниці» і надрукував її в «Снопі» 1841 року. П. Кореницький учився тоді в Харківській духовній семінарії, і його за ту поему, причисливши й «Куряж», вигнали із семінарії. Забравши «вовчий білет» у семінарській управі,

поет рушив до виходу. Перед самим виходом були двері ректорської квартири, а саме ректор вигнав поета. Ректорувала тоді якась сіра із себе особа, секретар семінарії був рябий від віспи й нечупарний, а їм прислужував хлопчик — всі вони і були посельцями тієї квартири.

«Треба віддячити», — мигнуло в голові в Кореницького. Налапавши в кишені грудку крейди, поет підійшов до дверей і черкнув:

Отут цілісінька сім'я:
Сірко, Рябко та цуценя.

Після вигнання з семінарії в Кореницького почалося важке, бурлацьке, сіромашне життя, він і закінчив його сумно: замерз на вулиці, повертаючись додому напідпитку.

П. Кореницький чимало писав, але більшість творів його загинула, як загинула і згадана поема «Кураж» (48).

Й імені не лишилося

В 40-х роках ХІХ ст. в Житомирі жив поет, людина вже немолода, яку приймали у вищому товаристві — він чудово знав місцеві стосунки, був компанійський, але часто саркастичний і жовчний. Поет складав на різні okazji немало віршів українською мовою, які в численних списках ходили по руках: кожна видатна подія, а найбільше дворянські вибори, давала матеріал для дотепів. Знав він напам'ять усього Котляревського. Кілька його сатиричних віршів опублікувала 1889 року «Киевская старина», решта ж творів пропала, і навіть прізвище та ім'я поетове лишилися невідомі (188).

Кирилومهфодієвець

Поетом, чий талант був розтоптаний російським самодержавством, був Георгій Андрузький. У 1847 році його арештували як кирилومهфодіївця і поселили в Казані, але за

непокірливий характер відправили в Олонецьку губернію під суворий нагляд. Однак поет не став покірніший. В 1850 році у нього зроблено трус і вилучено зошита, в якому Андрузький написав конституцію республіки і де були всілякі його записки, щоденники, поезії Т. Шевченка та власні також «неблагонадійного» змісту твори. Поета посадили до Шліс-сельбурзької фортеці, а потім закинули й на Соловки. В 1854 році він виявив неабияку хоробрість у воєнних операціях проти десантних англо-французьких військ і в нагороду був переведений до Архангельська. Через кілька років поету дозволили повернутися на Полтавщину, але поліцейський нагляд було знято з нього тільки 1864 року (106).

Поет, аптекар і бурлака

Серед запропаних талантів, покликаних до життя журналом «Основа», треба назвати Василя Кулика. За професією він був фармацевт — здав екзамени на провізора; продавши частину власної землі і хазяйства, зорендував у місті Валках на Слобожанщині невелику аптеку. Прибутки з аптеки віддавав матері на виховання братів і сестер. Довго однак неспокійної вдачі поет не витримав в аптеці, його манили мандрівки, особливо Дніпрові пороги, Чорноморське узбережжя та Крим. Здавши аптеку, поет пішов на Південь чумацькими шляхами. Без копійки грошей добувся до Сімферополя, де знову став працювати в аптеці у якогось німця. Через два роки В. Кулик був уже в Керчі і Тамані, а на початку 60-х років XIX ст. повернувся додому. Тут одружився з Марусею Ісенківною, викупленою дівчиною-кріпачкою, і щасливо з нею жив. Швидка смерть дружини знову похитнула рівновагу поета, і він тинявся з дітьми по всіх усядах, ніде не нагріваючи місця, доки не помер у кінці 1870 року. З цілого зшитку віршів, який написав поет, «Основа» надрукувала кілька, ще два надрукувала «Правда». Де поділася решта творів, невідомо (155).

Мова-Лиманський Василь
(1842—1891) —
український письменник.
Автор віршів, оповідань,
драми.
Спадщина значною
мірою не збереглася.

Хоч усе життя працював

Український поет Василь Мова-Лиманський дуже мало друкувався, хоч не покидав літературної праці проздовж усього життя, пишучи поезії, оповідання, п'єси, історичні статті, споминки, критичні замітки.

Всі свої рукописи письменник зберігав у великому порядку, а дещо підготував і до друку, переписавши начисто. На жодному рукописі він не ставив свого ймення, а тільки псевдоніми: В. Лиманський чи В. Мигуцький (Мигуленко). Лишилося після нього 8 зошитів віршів, 4 п'єси, 12 оповідань, всілякі статті й великий російсько-український словник. Значна частина спадщини В. Мови-Лиманського не збереглася (142).

Писар у Славську

У важких обставинах закінчив своє недовге життя 39-річний Федір Заревич. Він перебивався писанням листів та судових паперів для селян у Славську, а потім у Сколе, гірко бідував, ледве стягаючись на шматок хліба. До літератури він охолов і помер 12 січня 1879 року в повному забутті, хоч колись його ім'я було досить голосне в літературі, а твори користувалися популярністю (157).

Невідомі творці

Є творці, які так ніколи й не підіймаються до високих щаблів літературного визнання. Гірка доля здибує їх у житті: вони гинуть, так і не потрапивши на правдивий шлях природного призначення.

Кількох таких творців описав свого часу Павло Грабовський. Один селянин був дуже химерної вдачі: до господарства не беручий, все сновигав і про щось думав. З його вигадок та розповідей всі аж за животи бралися. Обрали його громадським старостою. Коли одна баба поскаржилася йому, що в неї кожухи покрали, староста, замість шукати пропажу, склав, жартуючи, цілу поему, повну безпосереднього гумору. Дуже сподобалася селянам та дотепна вигадка, поема почала ходити з вуст у вуста. Цей селянин складав у такий спосіб не один твір, не одну пригоду він змалював і осмішив у своїх віршах-сатирах. На жаль, сам поет не записував власних творів, не записав їх і принагідний їхній слухач П. Грабовський: відклав на потім, а тоді лиха доля закинула нашого поета надто далеко.

Той-таки П. Грабовський згадує, що коли він учивсь у бурсі в кінці 70-х років ХІХ ст., був поміж них поет, який в 13-літньому віці написав цілий збірник українських поем та сатиричних віршів, зокрема гумористичну поему «Бурсак», де було докладно зображено життя бурсака-бідолахи. Поема читалася й переписувалася бурсаками. В іншій поемі хлопчик описав з усіма подробицями сільський ярмарок, а ще в одній

Титульна сторінка
книги
Федора Заревича
«Твори». 1901. — Т. 1.
Заревич Федір
(1835—1879) —
український письменник,
редактор журналів
«Вечерниці» та «Русь».
Автор повістей,
оповідань, статей,
драми «Бондарівна».

Федір Заревич.

ТВОРИ.

Т. I.

ХЛОНСЬКА ДИТИНА.

Видання

ВІСЬМАНА
ГОМЕОПЕТИЧНО-РАСІСНИЙ ІНСТИТУТ ІМ. П. П. ШУБЕРТА
ВІСЬМАНА

гумористичну автобіографію. Звали хлопчика Степаном, прізвища його П. Грабовський не називає. Що сталося з цим поетом і з його рукописами, невідомо (47).

Друга Маруся Чурай

Сумно склалася доля талановитої народної співачки й поетеси Теодори Гурко з села Красного на Самбірщині. Вже змалку дівчина виявляла велику охоту до навчання, але батькова смерть не дала їй закінчити школу. Дитиною дівчинка знала безліч пісень, а коли підросла, то почала й сама складати вірші, записуючи їх у книзі під заголовком «Розривки». В дівчину закохався син місцевого попа Сидір Пісочинський, але його батьки були рішуче проти нерівного шлюбу — Теодора належала до селянського стану. Коли

Сидір відлучився на деякий час із села, родичі дівчини вирішили спішно видати її заміж. Юнак начебто відчув лихо і вернувся з дороги. Вночі він наспів до свого села і встиг саме на той момент, коли дівчина з відчаю кинулась із гатки у воду. Юнак врятував кохану, і після того молодята змушені були піти з дому на Чернівці, а звідти — у Бухарест. Родичі вмовили їх повернутися, а коли це сталося, знову не дали згоди на їхнє одруження. Тоді молодята вирішили відпливти в Америку. Однак їх обдурив якийсь шахрай, виманивши гроші, і юна пара змушена була повернутись із Гамбурга в рідні гори. Вони осіли в селі Заділиську і почали разом боротись із нуждою. Сталося це 1877-го чи 1878 року, коли звісний російський генерал Й. Гурко захопив Шипку і вирішувалася доля Болгарії в російсько-турецькій війні. Теодора, якій ішов тоді сімнадцятий рік, вишила чудового рушника з написом і послала його своєму однофамільцеві. Незабаром від генерала прийшов у відповідь подарунок — жіночий портфель із прикрасами і з портретом генерала. Цей факт змінив ставлення до відчайдушних коханців, і вони спокійно зажили на своєму господарстві. Але через кілька літ, у 1881 році, тобто коли поетесі було 20 років, сталася з нею дивна пригода. Жінка вийшла в поле, подивилася на кошару овець, заспівала якоїсь дуже жалібною пісні, відійшла від людей, сіла на траві й написала вірша «Моя послідня думка». Тоді повернулася додому, сказала кілька прощальних слів і за годину померла. Після несподіваної смерті дружини С. Пісочинський відіслав її твори в Росію, де генерал Гурко пообіцяв їх видати своїм коштом «в том виде, как они написаны».

Відтоді про спадщину Т. Гурко немає звісток. Єдиний її вірш, саме той, передсмертний, опублікував її чоловік у «Зорі» в 1883 році разом із закликом до громадянства допомогти видати твори талановитої поетеси. Цей заклик лишився без відповіді (162).

Пропалі в чужині

28 травня 1882 року в італійському часописі «Tanfulla della domenica» було надруковано статтю літературознавця Д. Чамполі «Георгій Долстоевський». Йшлося в ній про невідомого нам українського поета та прозаїка середини ХІХ ст. Він народився 1834 року, жив у Звенигородці, вчився в Полтавській семінарії, а тоді і в Київській, де написав у 1852 році першого свого вірша українською мовою про київські печери. Свої твори начебто друкував у Москві, Києві, Харкові під псевдонімом, який розкрити ще не пощастило. Поет поділяв думки Герцена й Чернишевського і змушений був емігрувати. Вів кочове життя, переїздячи з країни в країну: жив він і в Цюріху, і в Лондоні, і навіть у Вашингтоні та Нью-Йорку. Він багато писав, притому все українською мовою.

Італійський перекладач творів українського поета вважав, що за силою вислову вірш Долстоевського гідний пера Байрона. У статті Чамполі подано ряд італійських перекладів творів загубленого поета — це все, що залишилося від його спадщини.

Як і Долстоевський, мусив жити в еміграції поет Василь Маслов-Стокіз. Вся його поезія — вислів туги за рідним краєм, якого, він знав, ніколи уже не зможе побачити. Жив у Швейцарії і вряди-годи посилав до українських журналів повні ностальгічної жури поезії. Подальша доля поета невідома.

Загадковою постаттю був і Василь Цебрівський (псевдонім), поет, який жив на початку нашого століття в Канаді. Це був чи не найплодовитіший український поет, бо написав понад 4 тисячі віршів, хоч друкував їх небагато в американських часописах, а також в альманахах «Терновий вінок», декламаторі «Розвага», антології «Українська муза». Доля спадщини цього поета також невідома (86, 91).

*Зінківський Трохим
(1861—1891) —
український письменник
і публіцист.
Автор віршів,
оповідань, статей,
популяризаторських
видань.*

Жертви сухот

Велику силу втратила українська література через ранню смерть Т. Зінківського. Його велетенська енергія пішла на те, щоб здобути собі освіту (був-бо він сином простого робітника), але натомість надбав письменник сухоти і рано згас. Ще малим хлопцем мав непогамовну спрагу до читання — читав навіть при світлі лампади, стоячи біля образів. Так прочитав він усього «Дон-Кіхота», але занедужав на очі. Переживши великі митарства, він став офіцером і вступив до військової академії. Мав грандіозні плани: студіюючи народну і стару книжну мови, готував українську граматику, складав антологію українського письменства XVI — XVIII ст., куди мали входити твори, писані народною мовою, справедливо вказуючи, що в ті далекі часи була на Україні багата й цікава культура і що нове письменство починається не з Котляревсько-

*Плющ Олексій
(1887—1907) —
український письменник,
автор віршів,
оповідань, повісті.*

го, а значно раніше. Він майже довершив велику наукову роботу «Історія штунди» і збирав матеріали до «Української енциклопедії», яку хотів скласти сам. Кількома оповіданнями виявив добрий белетристичний талант. Мріяв також написати «Історію українського письменства». Рвався до роботи і був певний, що не помре, хоч хворів невиліковно. Помер він 1891 року, маючи тільки 30 років.

Рано пішов із життя багатонадійний поет О. Козловський. Здобувши сухоти, він помер двадцятидвохрічним. Залишив після себе кілька зошитів віршів, частину їх видав І. Франко у Львові (1905 р.) під назвою «Мірти й кипариси». І. Франко назвав О. Козловського одним із найталановитіших поетів молодшої генерації.

Сухоти таки звели в могилу і талановиту дочку Б. Грінченка та М. Загірньої Настю, якій ледве минуло за двадцять. Була вона перекладачкою, писала вірші й оповідання, соціологічні та етнографічні статті, брала активну участь у революційній роботі, пізнавши і тюрму (91, 189, 254).

Жертва надто раннього розвитку

20-річним пішов з життя, покінчивши самогубством, Олексій Плющ. Він народився в інтелігентній сім'ї, літературний хист перейняв від свого діда Олексія Виридарського, який був палко закоханий в українську літературу, знав напам'ять «Кобзаря», сам пробував писати і рано пішов із життя. З 14 років хлопець починає глибоко вивчати українську мову, літературу, побут українського народу та етнографію, стежить за культурним життям, перекладає «Слово о полку Ігоревім», вірші Гейне і переходить до самостійної творчості. В 17—18 років юнак цілком віддається письменству: творить оповідання, повісті, драму, поезії, часто просиджуючи за писанням далеко за північ. Водночас живе активним громадським життям: працює в нелегальній бібліотеці, влаштовує спектаклі. Закінчивши гімназію, О. Плющ вступає до Ніжинського інституту, де також організовує товариства з гімназійної молоді, заводять українські гуртки, працює за книгаря і писаря при Ніжинській «Просвіті». Такої напруги й витрати енергії не витримує його організм, і 12 червня 1907 року молодий письменник застрелився. Причиною смерті була перевтома, виснаження нервової системи. Ряд віршів О. Плюща було розкидано по тодішніх українських альманахах та журналах, а в 1911—1912 роках виходять заходом Одеської літературної спілки та письменника І. Липи два томи прозаїчних писань О. Плюща. Талант мав юнак великий, але розвинути його не встиг, згаснувши передчасно (50).

ЯК ВОНИ ПИСАЛИ? ЖИТТЯ ТВОРІВ

Йому треба було зібрати й опрацювати вперше величезну кількість матеріалу, навіть переписати літопис — немала робота. Отак, працюючи над літописом багато років, Самійло Величко осліп...

...и то лоза не паде,
не покореся;
...е боумев царь
...на востокъ.
...твое до добра,
...твоего, ...
...раба на юртъ. — Мъ вара,
...адала потта мѣ яре глнбонни
...пей стояла в водѣ стобакъ,
...ляманскъ притчовъ яув напуръ
...запла на все и за рыда все,
...шо шарпа все и все падъ все,
...ихъ пилъби казгеса въ анъ струувъ,
...Промлята въстрѣ ридълисъ,
...и лове чмла

Читайте не занікуючись

Пишучи свої твори, так би мовити, полум'ям душі, І. Вишенський сам розумів їхню вагу, дбайливо їх беріг, піклувався про їхнє поширення, навіть радив, як їх читати. Відправляючи на батьківщину з Афону свою «Книжку», він у спеціальній передмові раз'яснював співвітчизникам, що їй треба читати як годиться: не повторюючи слів і не занікуючись на одному реченні двічі й тричі, переводячи дух на крапках і комах — так, щоб читання було зрозуміле і простим людям, неграмотним; радив скликати для читання вранці особливі «братські» збори. Доручаючи свою «Зачапку мудрого латинника з дурним русином» князю М. Вишневецькому, висловив побажання, щоб твір після того, як розмножать його переписувальники, було переслано в дар Перемишлянській церкві, яка твердо тримається у вірі. Навіть пишучи приватного листа до стариці Домнікії, докладав умову, щоб повернула його при нагоді — бо є в тому потреба (24).

Осліп за роботою

Багато праці поклав, пишучи свій великий літопис, С. Величко. Йому треба було зібрати й опрацювати вперше величезну кількість матеріалу, навіть переписати літописа — не мала робота. Отак працюючи над літописом багато років, Самійло Величко осліп. Через це автограф твору, а він дійшов до нашого часу, розпадається на дві частини. Першу писав сам Величко — видно тут руку добре освіченої людини. Друга частина подає окремими частками зразки гарного київського письма I половини XVIII ст., але переписувачі вже

і хоти, вса нѣ вѣ остави до сѣла и мѣста
 шца мате братію (сестру), и мѣсти мѣсто
 де, сторичию востриже, и фаво вѣтши
 наслѣди. Утани, любѣ шца мате, где
 или рѣдѣд гевѣ мене, нѣсти мене досток.
Патое. Конемѣ нѣщети. то речентомѣ
 штра, аще хощеши совѣстно жити, и рѣ
 продрѣд и мѣнѣя свѣа, и дрѣд нѣщети, и
 и мѣсти и мѣсти сокровище та нѣси, и вѣ
 зрѣти по сѣа, вѣ мѣ.
Впѣо Конѣтѣ шѣннѣнѣго, вѣтнѣци послѣ:
 дрѣсти XV, аще нѣмѣсти та и сѣтѣмѣ дрѣ
 на вѣннѣти, и гѣнѣ хѣви гѣрѣннѣти.
 дрѣлѣтѣго и гѣнѣ хѣви гѣннѣтѣмѣ та, гѣнѣ рѣ
 ге вѣтнѣ та гѣлѣши гѣрѣдѣ, гѣнѣнѣ рѣнѣтѣ,
 которѣи и мѣсти гѣннѣтѣмѣ сокровище рѣ
 гѣ нѣмѣрѣмо. шѣннѣнѣ гѣ рѣнѣ и, вѣннѣнѣ
 дрѣто вѣдѣтѣмѣ гѣннѣтѣ шѣннѣнѣго, гѣнѣ,
 шѣннѣнѣнѣнѣнѣ шѣннѣнѣ своѣ шѣннѣнѣнѣ гѣннѣ,
 и вѣннѣнѣнѣнѣ мене и мѣрѣннѣ. а мѣсти еше
 гѣннѣнѣнѣнѣнѣ и гѣннѣнѣнѣнѣ, то вѣ гѣннѣнѣнѣнѣнѣ
 гѣннѣнѣнѣнѣнѣнѣ. а то гѣннѣ; дрѣлѣтѣго и нѣво:
 мѣсти дрѣхѣннѣнѣнѣнѣнѣ, а нѣннѣнѣнѣнѣнѣ
 снѣ нѣво мѣстѣ.

Рукописна сторінка творів
 Івана Вишенського,
 з першої половини XVII століття,
 можливо, це автограф
 письменника

не дотримувалися, як Величко, давніх традицій письма. Очевидно, цю частину літопису писали під керівництвом сліпого Величка хлопці, яких він навчав і які допомагали йому в роботі, притому не завжди старанно, як скаржився літописець. Через це в тексті трапляється багато правок і переробок, і він не має викінченого вигляду (114).

Доля рукопису

В. Григоровича-Барського

Свою об'ємну книгу, в якій описано було його мандри по світу, носив Василь Григорович-Барський з собою і мав звичай записувати про все, що бачив і пережив, відразу ж, використовуючи для цього найменшу можливість; тож писав він свій твір де випаде і пильно його беріг. Траплялося, що втрачав навіть подорожні документи, але ніяк не рукописа. Повернувшись до Києва, мандрівник хотів твір остаточно доопрацювати, приладнавши до тексту малюнки, які малював з натури, але не встиг. Книга залишилась у матері, як і всі листи, що їх писав додому з дороги, і старанно зберігалися. Мати ~~письменникова~~ Марія дозволяла списувати книжку всім, хто того в неї просив. Відтак твір здобув велику популярність; як свідчили сучасники, «не було жодного значного місця і дому, де б не було його списку», його переписували майже в усіх семінаріях для єпархіальних архієреїв, списки продавались за великі на той час гроші (60 крб.).

Було кілька спроб видати книгу. Спершу хотів зробити це С. Тодорський, псковський архієпископ, але дочасна його смерть у 1754 році сплинула цей задум. Брався за це генерал-фельдмаршал Олексій Розумовський при сприянні московського архієпископа Амбросія, але смерть обох так само не дала здійснитися цьому планові. Нарешті видав твір В. Рубан при сприянні князя Г. Потьомкіна (1778 р.) — видання до 1800 року витримало аж п'ять так званих «тисень» (179).

Титульна сторінка
5-го видання
«Мандрів по святих
місяцях...»
Василя
Григоровича-Барського.

В усамітненні

Григорій Сковорода любив писати свої твори в усамітненні. Найкраще місце для нього була пасіка серед лісу. Подобалося йому працювати біля Харкова в Гужвинському, що належало поміщикам Земборським. Тут поет-філософ віддавався вільним роздумам і, спостерігаючи в цілковитій тиші за роботою бджіл, написав свій філософський трактат «Наркіс, або ж Пізнай себе». Так само на пасіці в селі Бабаях написав він, усамітнившись, знамениті «Харківські байки». Особливо любив Г. Сковорода жити на пасіці в селі Гусинці Ізюмської округи на Харківщині. Тиша, спокій, воля давали йому добре натхнення, і саме в такій тиші народжувалися ті думки, що пізніше стали зватися «філософією Сковороди». Любив Сковорода на самоті музикувати (92).

Джерела «Москаля-чарівника»

Ще 1898 року історик української літератури М. Дашкевич помітив: сюжет, який ліг в основу п'єси І. Котляревського «Москаль-чарівник», мав широке розповсюдження, зокрема в 1760 році грали французьку комічну оперу «La soldat magique». Ця опера була дуже популярна у XVIII ст., її двічі перекладали на німецьку мову, а 1785 року поставлено було по-чеському. На подібний сюжет, окрім того, існує ряд ходячих народних оповідань з тими ж таки колізіями, які є і в п'єсі Котляревського, тільки не виступає в тих оповіданнях солдат. Подібну тему обробив і український драматург В. Гоголь (батько М. Гоголя) у п'єсі під заголовком «Простак, або Хитрощі жінки, перехитрені москалем» і зробив це, можливо, під впливом Котляревського, хоч зберігся переказ, що героями твору В. Гоголя були чоловік і жінка, які жили в домі Трощинського, де й виставлялася п'єса В. Гоголя. Сучасники оповідали, що ці люди з'явилися у комедії з власними прізвищами і навіть грали у п'єсі самих себе; чоловік при тому грав, колізій п'єси до себе не пристосовуючи.

Цікаво, що в 40-х роках XIX ст. з'явився ще й галицький «Москаль-чарівник», написаний Степаном Петрушевичем, тобто це сталося ще до опублікування твору Котляревського, який надруковано 1842 року. П'єса звалася: «Первописна опера. Муж старий, жінка молода. Домова забавка в однім дійстві з громадських повісток уложена». Сюжетом обидві п'єси дуже близькі, хоч художня обробка в Котляревського непорівняно вища, ніж у Петрушевича (183, 237).

Популярність «Наталки Полтавки»

Одна петербурзька газета писала в 1846 році: «Сотні копій її ходять і тепер по всій Україні, народ засвоїв пісні, що написав І. Котляревський, і багато є осіб, що всю п'єсу знають напам'ять».

Рукописна сторінка
«Наталки Полтавки».

Видання 1-е
в Полтаві
Стор. 1-а
в 2-й частині.

Видання 2-ге
в Полтаві
Стор. 1-а
в 2-й частині
в 1848 році
в Полтаві

П'єса викликала ряд наслідувань, з яких найвидатніше було «Чорноморський побит на Кубані між 1794 і 1796 роками» Я. Кухаренка. Пізніше цю п'єсу переробив М. Старицький, і вона міцно увійшла в репертуар українського побутового театру. В 30-х роках постала анонімна п'єса «Любка, чи Сватання», в римах — перша віршована п'єса в новій українській драматургії. Мотиви «Наталки Полтавки» тут виразно відчутні, як і в іншій анонімній п'єсі «Купала на Йвана» і в п'єсі К. Тополі «Чари» (цензурний дозвіл 1834 р.).

У 1848 році переробив «Наталку Полтавку» Іван Озаркевич з Коломиї. Він опублікував твір у Чернівцях під заголовком «Дівка на виданні, або ж На милування нема силування» (видано латинкою). Пристосувавши події п'єси не до Полтави, а Коломиї (наприклад, у пісні «Ой видно шляхи полтавській» співалося «видно шляхи коломийські»), автор

змінив трохи й партію Возного, котрий заговорив як галицький панок. Мову оригіналу було підігнано до покутського діалекту. П'єсу виставлено 1848 року у Львові; в Коломиї перша вистава переробленої «Наталки Полтавки» викликала нечуваний ентузіазм. Глядачі досі нічого не чули про автора. Після вистави залунали вигуки «Автора, автора!». Коли оклики не втихали, один із акторів вийшов на сцену, щоб пояснити зібраним, що автор якраз 10 років тому помер, але публіка прийняла його за автора і заглушила його слова бурхливими оплесками. Акторові не залишилося нічого іншого, як уклонитися й піти зі сцени. Отак постав анекдот, що І. Котляревський побував 1848 р. в Коломиї (183, 236).

«Козак-стихотворець»

15 травня 1812 року в покоях російської імператриці виставив князь О. Шаховський свій водевіль «Козак-стихотворець», в якому йшлося про українського поета початку XVIII ст. Семена Климовського. Музику до п'єси заранжував з російських та українських пісень відомий капельмейстер Кавос. І хоч п'єсу було писано дуже поганою українською мовою, а автор зовсім не дбав про реальне зображення українського народу, виводячи своїх героїв як схематичних «пейзан», п'єса мала великий успіх. Сам О. Шаховський був родом із Твері і тільки перед смертю відвідав Харківщину, а доти на Україні й не бував, цікавився ж нею задля екзотики. Зрештою, в той час не тільки Шаховський використовував український матеріал. 1817 року було виставлено оперу Семенова «Удача или неудача» (музика Ленгардта), деякі герої якої говорили по-українському.

«Козака-стихотворця» Шаховського введено було до репертуару Полтавського театру, і п'єсу грали тут із успіхом, хоч і значно меншим, ніж у столицях. Лунали і критичні голоси проти п'єси, особливо був нею невдоволений, як ми вже казали, І. Котляревський. Є думка, що «Наталка Полтавка» і стала відповіддю на бездумний твір Шаховського, і це

Шаховської Олександр
(1777—1846) —
російський драматург,
перекладач.
Автор водевілів,
оперет та опер,
драм, комедій,
трагедій, мемуарів.
Написав близько
60 п'єс.

тим більше вірогідно, що в тексті «Наталки Полтавки» навмисне вставлено критичний випад проти водевілю Шаховського. Як там не було, але саме з п'єси Шаховського починається зародження нової української драматургії, а «Наталка Полтавка» стала надовго взірцем для українських п'єс, що писалися згодом (183).

«Налой»

Останній, хто користувався в поезії церковнослов'янською мовою на Східній Україні, був П. Гулак-Артемівський. 1813 року він написав поему «Налой» — трагестійну обробку сатиричної поеми Буало «Le lutrin», спрямованої супроти французького духовенства. Твір Гулака-Артемівського було писано проти приказних, тобто чиновників духовного

відомства, і відзначався він вільнолюбними ідеями. Після поразки повстання декабристів, наляканий заходами царського уряду щодо знищення «крамоли», поет спалив поему, і вона до нашого часу не дійшла (75).

Завжди прислуховувався до порад

В протигагу більшості письменників, котрі ретельно відстоювали самобутність та оригінальність свого авторського «я» і своєї письменницької самобутності, Г. Квітка-Основ'яненко не тільки не заперечував проти постійного втручання в свою творчість, але завжди просив робити це. Листи його до літературних знайомих пересипано скаргами та наріканнями на власне невміння висловлюватися як слід, проханнями виправляти та впорядковувати надіслані рукописи. Постійним дорадником письменника була його дружина, смаку якої він сліпо довіряв. Поряд з тим Квітка довго опрацьовував власні писання, відточуючи фразу, а при кожному новому виданні змінюючи й текст. Сюжети свої часто брав із життя. Так, їздючи з хутора Основи в Харків на службу, письменник любив бесідувати зі старим кучером Лук'яном, від якого взяв сюжети багатьох своїх оповідань (1, 56).

Як було написано «Пана Халявського»

Знаменитий роман «Пан Халявський» було написано за порадою російського письменника В. Жуковського. В 1837 році Жуковський проїздив через Харків, привітав тут Г. Квітку і заохочував його брати сюжети з навколишнього життя. Пізніше він передав Квітці через графа В. Паніна доручення описати старовинний побут українців, їхні заняття і все, що того стосується. Це збіглося з планами самого Г. Квітки-Основ'яненка описати життя на Україні з кінця XVIII ст. Безпосереднім приводом до написання «Пана Халявського» було прохання видавців «Отечественных записок» прислати щось для друку. Посередником між журналом і

*Квітка-Основ'яненко
Григорій
(1778—1843) —
український письменник,
автор оповідань
і повістей українською
та російською мовами.
Писав гумористичні
вірші, п'єси.
Був редактором
«Українського вестника».*

письменником виступив Є. Гребінка, який тоді близько стояв до Краєвського та його оточення. Тут у 1839 році «Пан Халязвський» і був надрукований (1).

Враження від виходу «Русалки Дністрової» в Галичині

Вийшовши у світ, «Русалка Дністрова» мало кому припала до вподоби із тодішньої галицької читаючої публіки. Ось як пише про це у «Вінку русинам на обжинки» Яків Головацький: «В нещасливу годиноньку уродилася тая «Русалка». Замість помочі й підохочування найшлися посмівки і невдовольність, ба й ворогування. Показалося же, що голова — то

розум. Були такі, котрі би радо її вітали, але не в тім строю. Одному за се, другому за те невподоба; одному в сім, другому в тім недогода. Не взяв враг і таких, що зовсім цуралися такою невидальщиною і бісом на неї дивилися».

Серед темної ночі з'явилася ясна іскра — плід молодечого ентузіазму. Її сила й вогонь не пропали марно — саме з моменту виходу в світ «Русалки Дністрової» почалося відродження української культури в Галичині (153).

Джерела «Гайдамаків»

Відомо, що для написання поеми «Гайдамаки» Шевченкові прислужилися розповіді діда. Знав про гайдамаків Шевченко й з іншого джерела. Ще школярем Тарас часто тікав до сестри Катерини і ходив разом із нею на прощу до сусідніх монастирів Лебединського і Мотрониського, — останній примітний тим, що на його цвинтарі поховано було чимало козаків-коліїв. Шевченко читав написи на могилах на прохання неписьменних, біля цих могил збиралися селяни-богомольці, вони доповнювали написи споминами про коліїв. Ці оповідання слухав малий Тарас з такою увагою, що вони запам'яталися йому на все життя.

Однак, пишучи поему, Шевченко користувався не тільки переказами, вивчав він і спеціальну літературу. Для «Інтродукції» використав статтю І. Шульгіна «Барская конфедерация», вміщену в V томі «Энциклопедического лексикона», виданого А. Плюшаром у 1836 році в Петербурзі, 2-й том книги Ю. Бандтке «Історія польського королівства», примітки до повісті М. Чайковського «Вернигора» та знамениту «Історію Русів». Поет брав із названих джерел історичні факти і, коли можна було, переплавляв їх у поетичні образи. Висновки робив сам, не покладаючись на чужий авторитет. Таким чином, історичне тло поеми, як відзначають фахівці, змальовано цілком правильно (145, 206).

«Веселе сонечко сховалось»

Сидячи в тюрмі III Відділу 19 травня 1847 року, Т. Шевченко побачив у вікні матір М. Костомарова, що йшла відвідати свого сина-одиначка. Постаць і обличчя Тетяни Петрівни серед тюремних мурів були такі особливі, що це викликало з серця поета один із найтепліших його віршів «Веселе сонечко сховалось» із присвятою М. Костомарову (98).

Доля поеми «Єретик» («Іван Гус»)

Повернувшись із заслання, Т. Шевченко почав збирати свої розсіяні по знайомих рукописи. Особливо ретельно розшукував він поему «Єретик».

Якось завітав до нього його приятель Г. Галаган, який привіз поетові половину загубленої поеми. Велика була Шевченкова радість, але всієї поеми йому розшукати не вдалося. За життя поета було опубліковано з неї посвяту «Шафарикові» і невелику частину (в журналі «Основа» за 1861 р.). «Оповідать свидки,— писав опісля редактор «Основи» В. Білозерський,— що Шафарик, читаючи Шевченкову посвяту, плакав вдячними сльозами».

1873 року львівський журнал «Правда» друкує першу і другу частину поеми і просить читачів шукати решту.

Повний текст поеми знайдено аж 1906 року в архіві Департаменту поліції III Відділу серед паперів, що їх забрали в поета при арешті в 1847 році. Кінець надрукував журнал «Былое» (1906.— № 6), а повний текст з'явився друком у «Кобзарі», що його видав В. Доманицький у 1907 році.

З Шафариком Шевченко особисто не був знайомий. Знав його й, певно, оповідав про нього поетові О. Бодяньський, який, до речі, перекладав твори Шафарика на російську мову. Джерелом, за яким писав Т. Шевченко свого «Івана Гуса», була стаття С. Плазунова, учня О. Бодяньського: «Іоанн Гусс и его последователи» («Отечественные записки», 1845, ч. 10, і окремих відбитком) — (19).

Через дванадцять років після смерті

Нещаслива доля випала романові «Люборацькі» А. Свидницького — одному з кращих творів української літератури середини ХІХ ст. Роман було написано для журналу «Основа», але його занепад не дав творові вийти в світ. Заборони української культури, що їх видавав у 1863 і 1876 роках царський уряд, не сприяли розвитку української літератури, і твір зміг побачити світ тільки 1886 року в часописі «Зоря», та й то значно підкорочений. Сталося це через 12 років після смерті автора. Окремо видано роман у так званій «Русько-українській бібліотеці» у Львові в 1887 році накладом Є. Олесницького. Відтоді й почалася його популярність, бо твір пройшов випробування часом (158).

Федькович німецькою мовою

Відомо, що Федькович писав перші вірші німецькою мовою. Його друзі, зокрема А. Кобилянський, схилили поета перейти на рідну мову, що він і вчинив, хоч тодішня німецька критика досить тепло привітала німецькі поезії поета. Все ж зрідка продовжував Федькович писати по-німецькому або ж сам перекладав на цю мову твори українські. Заохочували поета до того директор Чернівецької гімназії Нейман і вчитель Вольф, який став директором гімназії після Неймана. Останній умовив поета, щоб той передав йому німецькі твори і видав їх зі своєю передмовою під назвою «Am Tschere-musch gedichte eines Uculen» (77).

Щасливі випадки

В 1864 році Яків Щоголев написав ряд віршів через такий випадок. Якось, гостюючи в знайомих, поет попросив господиню щось заспівати. Вона проспівала новий модний твір, покладений на музику композитором А. Єдлічкою. Як же здивувався і був приємно вражений Я. Щоголев, коли впізнав

у пісні слова свого власного вірша «Гречкосій» («Гей у мене був коняка»). Тоді ж таки поет написав чотири вірші і попросив, щоб передали їх композиторові Єдлічці, після чого знову замовк на 12 років.

Другий випадок був такий. Написавши 1876 року кілька віршів для збірника, що його готував у Києві О. Кониський, поет відкрився із своїм талантом власним дітям — синові й дочці. Вони любили поезію й почали просити, щоб батько й далі писав для них. Тому 1877 рік став для поета особливо плідним, і він написав близько 30 творів, а серед них справдешні перлини. Однак наступні роки випали по-особливому важкі: 1878 і 1880 років померли його натхненники — діти. Приголомшений цим, поет знову чотири роки нічого не писав (83).

«Ворскло»

Свою першу збірку назвав Я. Щоголев «Ворскло»: сам поет народився в місті Охтирці, і його дитячі роки пройшли саме біля цієї річки. Назвавши отак збірку, поет віддав данину вдячності й любові поетичній річці; вона «напоїла й вигодувала моє дитинство, підліткові літа та юність і надихнула в мене перші поетичні мрії». Треба сказати, що поет ще молодим любив сідати на горі біля церкви і дивитися на чудову долину з рікою, що відкривалася звідти (79).

Скільки він написав?

Данило Мордовець був одним із найплодовитіших письменників ХІХ ст. Повне зібрання його творів, видане в 1901 — 1915 роках, вийшло трьома серіями і начислювало 60 томів. Тільки мала частина тієї велетенської спадщини написана українською мовою, в основному писав Д. Мордовець мовою російською. Однак значна частина російськомовних творів Д. Мордовця присвячена українській тематиці, особливо історичній («Гайдамаччина», «Самозванці і низова

вольниця», «Сагайдачний», «Цар і гетьман», «Архімандрит-гетьман», «Тиміш», «Булава та бунчук» тощо). Твори Д. Мордовця були у свій час надзвичайно популярні в Росії. Зі звітів громадських бібліотек видно, що в ХІХ ст., з огляду на попит читачів, його твори стояли на п'ятому місці. Пізніше інтерес до творчості Мордовця почав зменшуватися (119).

Навіть рідний батько не знав

Почавши писати свої повісті в той час, як було заборонено українську літературу, І. Нечуй-Левицький нікому про це не говорив, навіть товаришам, що жили з ним на одній квартирі. Не знав про це й батько письменника, та й згодом так і не дізнався, хоч перші повісті письменника було надруковано в «Правді» ще за батькового життя (149).

Хто вона, Ганя?

Прототипом Гані із знаменитої повісті І. Нечуя-Левицького «Причеп» була Марія Морочковська, сестра дядини письменника. В родині дядька, материного брата Евтропа Трезвинського, котрий був учителем у Богуславі, жив Іван два роки семилітком і восьмилітком. У дядька він учився разом із згаданю М. Морочковською. Бувало, під вечір дядько Евтроп із другим дядьком Доротеєм співали українських пісень і великого жалю додавали Іванові, який увесь вечір плакав, зворушений тим співом, сумуючи за рідним домом і матір'ю. Не диво, що враження від пробуття в тій родині залишилися в письменника на все життя (158).

Галя-Ганнуся

Образ Галі-Ганнусі з раннього оповідання Панаса Мирного «Ганнуся» винесено автором із Прилук. Ймовірно, що це була сусідська наймичка, яка привабила своєю красою та

*Данило Мордовець
в козацькій одежі.
Мордовець (Мордовцев) Данило
(1830—1905) —
український та російський
письменник, етнограф, історик.
Писав романи, повісті, вірші.
В російськомовних творах значну увагу
віддавав українській тематиці.*

вдачею молодого панича-канцеляриста. Цей образ настільки увійшов у пам'ять Панаса Мирного, що він знову повертається до нього вже в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (Польова царівна, пізніше дружина Чіпки) — воістину незабутні враження юності! (257).

Дні і ночі просиджував

Панас Мирний писав здебільшого «запоєм». Ось опис його стану під час писання: «Дні і ночі я просиджував за столиком у своїй хаті з пером у руках і, не розгинаючи спину, робив. Такі часи іноді надходять на мене, наче лихорадка нападає, і я роблю, роблю, день і ніч сиджу, думаю, куди йду; ляжу спати — перебираю що до чого... Тоді для мене увесь мир пустиня і життя моє тільки в моїй хаті. Думки, як ті голуби, літають по хаті і весело співають мені, і люблю мені роздобавувати з ними... І я роблю!» (257).

Доля роману

«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Як відомо, знаменитий роман Панаса Мирного та Івана Білика було завершено в 1875 році. 24 жовтня того ж року його було передано в цензуру до рук київського окремого цензора Пузиревського, який більш-менш толерантно поставився до твору, доставши хабаря. Твір пройшов цензуру в десятиденний строк, але цензор забув скріпити рукопис підписом по сторінках. В. Лесевич та М. Лисенко (композитор) домовились у Петербурзі з друкарнею Стасюлевича про видання книжки, але з друкуванням вийшла затримка через те, що сторінки не було скріплено цензорським підписом. Друк, таким чином, було перенесено на середину травня 1876 року, але саме цього місяця видали царський указ про заборону української культури. Твір так і не зміг вийти і з'явився на Східній Україні майже через 30 років. Роман уперше було видано в 1880 році (як і повість П. Мирного

«Лихі люде» — 1877 р.) М. Драгомановим у Женеві — ці книжки могли потрапити до читача тільки нелегально, та й за саме зберігання переслідували (257).

Книжка, яка довгі роки писалася

Роман Панаса Мирного «Повія», доки дійшов до читача, довгі роки писався, а ще довше відлежувався у автора, чекаючи принагідної хвилі для друку. Почав його писати письменник щонайпізніше 1878 року, коли було створено першу редакцію твору. 1880 року Панас Мирний знову береться до роману, почавши нову його редакцію, пише його і в 1881 році. Коли ж письменник працював над четвертою частиною роману, до нього звернувся М. Старицький і попросив першу частину твору для місячника, який збирався видавати. П. Мирний дав М. Старицькому першу частину роману, а тоді й другу, які були опубліковані в альманасі «Рада» (ч. I, 1883 р., ч. II, 1884 р.), бо запланованого місячника дозволено не було. Закінчив «Повію» Панас Мирний 1882 року, хоч обробляв її і в наступні роки. Так, третю частину роману він опрацював і переписав 1898 року. Після того твір лежав у автора: третю частину було опубліковано аж 1919 року в «Літературно-науковому вістнику», а повністю книжка вийшла тільки 1928 року (257).

Зовсім так, як у житті

Буваючи на судових слідствах як медик і їздячи по селах з лікарською практикою, Г. Бораковський мав змогу добре приглянутися до народного життя. Автор дотримувався не тільки правдивих подій, що їх виводив у своїх п'єсах, але й записував точно мову своїх героїв і користувався для цього судовими і слідчими актами. Створюючи свою найвідомішу драму «Маруся Чурай», Бораковський записав оповідання про поетесу від якогось старого діда з полтавських козаків, познайомився з писанням на цю тему князя О. Шаховського

Титульна сторінка
«Драматичних творів»
Григорія Бораковського
(1888).

і достатньо вивчив епоху, в яку жила легендарна поетеса. Твори Г. Бораковського (видав він їх 1888 р. у Львові в 2 томах) здобули прихильну оцінку І. Франка, який назвав автора «справжнім драматичним талантом» (156).

Два «Лиси Микити»

Знаменита поема Й. В. Гете «Рейнеке лис» знайшла своєрідний відгук в українській літературі. Перший звернув на неї увагу Панас Мирний, переклавши першу пісню в 1869—1870 роках, а вже 1886 року почав її переспівувати І. Манжура. Робота виявилася нелегка, тим більше, що поет вирішив дати українському читачеві не переклад, а переробку. Було виготовлено 6 пісень поеми, але цензура не

дозволила видання, бо указом 1876 року українські переклади було в Росії заборонено.

Незалежно від Манжури писав свого «Лиса Микиту» І. Франко (1890 р.). Він узяв за канву поеми, подібно до Гете, старонімецьку прозову переробку поеми Віллема, але подав її у власній інтерпретації: що йому не підходило, Франко випускав, пропущені місця заміняв старофранцузькими переказами та українськими народними оповіданнями, створивши в такий спосіб цілком оригінальний твір, що не вдалося І. Манжури. Переробку І. Манжури вперше було надруковано у виданні творів поета 1961 року (146).

Чи варто про це писати?

До виступу в літературі І. Франка в Галичині найбільше зображали салонне, здебільшого попівське життя, вважаючи, що література — це тільки засіб для уморальнення народу; критика ставила вимогу, щоб на сторінках творів зустрічалися ходувльні типи людей вищих, вірцевих, таких, якими повинні бути всі, і не допускати нічого грубого, простого й вульгарного. Через це реалістичну прозу І. Франка було зустрінuto з повним нерозумінням. «Про «Лисишину челядь», наприклад, казали, що твір поганий, бо заповідається як ідилія, а от кінець не ідилічний. Знаменитого «Муляра» редактор «Зорі» визнав не вартим друку, бо мовляв, він такого факту не бачив, а муляри, на його думку, найгірші п'яниці. Редактори робили при друкуванні самовільні викреслення, щоб не ображати громадської opinii або змушували змінювати «погані» закінчення на благополучні, іноді не погодивши правок з автором (244).

Як ви смієте?

В 1877 році Іван Франко розпочав серію оповідань «Борислав. Картини з життя підгірського народу», друкуючи її у журналі «Друг». В одному із оповідань було згадано без

особливої похвали бориславського священика. Якийсь знайомий тодішнього бориславського пастора відразу прислав І. Франкові протест: «Як ви смієте накидатися на такого чесного і заслуженого патріота і видумувати на нього небиліці!» Читаюча публіка в Галичині була ще така наївна, що легко ототожнювала художній твір із газетним дописом (244).

До джерел поезії «Каменярі»

Відомо, що вірш «Каменярі» І. Франко написав під враженням роботи львівських мостильників бруку. Однак основою фабули поезії стало оповідання з давньої української літератури про подорожнього, який, мандруючи на північ, дійшов до високих і недоступних гір. Зупинившись, він почув за горою дивний стук, крик і гомін, начебто багато тисяч рук ненастанно товкли й били скелю. Пройшовши попід високою гірською стіною, він вийшов на супротилежну гору і зазирнув звідти за стіну. Побачив він тут людей незвичайного вигляду, страшних і диких. Сотні їх довбали скелю, інші відпочивали; побачивши подорожнього, почали махати йому руками і різними знаками просити, щоб передав їм залізного знаряддя, обіцяючи за нього золото і дороге каміння. Але подорожній згадав, що це, мабуть, безбожні Гоги і Магоги, яких загнав Александр Македонський за неперехідні гори і зачинив їх там на довгі віки. Коли ж вони проб'ють гору і підуть на інші краї, то покорають усю землю, і настане тоді кінець світу. І подорожній (так закінчується легенда) з великим страхом у серці утік від зловіщої гори і повернув назад до свого краю (244).

«Жандарм»

Драма І. Франка «Украдене щастя» проздовж усієї своєї сценічної історії справляла на публіку велике враження і збирала багато глядачів. Однак на конкурсі галицького ви-

ділу краєвого п'єса Франка дістала тільки третю премію. Спершу звалася вона «Жандарм», бо жандарм один із головних персонажів п'єси, але саме це й примусило консервативну конкурсну комісію поставитися до п'єси І. Франка із засторогою. Більшість членів комісії вирішили, що не годиться виставляти на позорище таку поважну особу як жандарм, через це автор мусив, щоб побачити п'єсу на сцені, змінити ряд колізій: функції жандарма виконувала вже особа, не зв'язана з акцією драми, а героєм став якийсь посланець. Тільки значно пізніше було надруковано її без змін, так, як написав автор у першій редакції. В основу драми лягли колізії народної пісні «Про жандарма», що її записала наприкінці 70-х років XIX ст. в селі Лоліні О. Рошкевич (130).

«Вічний революціонер»

Іван Франко добре знав польську літературу. Ще гімназистом читав багато польських поетів, найбільше ж захоплювався Ю. Словацьким. Цікаво, що літературознавці встановили: знаменитий вірш І. Франка «Вічний революціонер» має схожість із віршем Словацького «Відповідь на псалми майбутнього С. Правдзєцькому». Є в тому вірші і термін «вічний революціонер». Однак, хоч Франко і використав деякі мотиви твору Ю. Словацького, його вірш за композицією і думкою цілком оригінальний (115).

«Зів'яле листя»

В 1891 році в часописі «Зоря» почали з'являтися невеликі чудові вірші під спільною назвою «Зів'яле листя». Ішли вони в одному, другому і в третьому номері, і ніде не було підписано імені автора. Це викликало в тодішньої суспільності зацікавлення, заговорили про з'явлення нового, надзвичайно талановитого поета. Читали вірші з найвищим захопленням і нетерпляче очікували нового числа «Зорі» і нових віршів. Тільки з кінцем року, коли було розіслано передплатникам

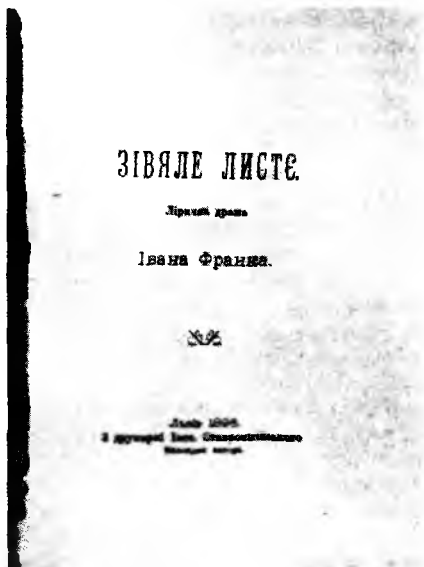
зведений річний зміст журналу, читачі прочитали ім'я автора тих віршів — був то, звісно, Іван Франко. В 1896 році у Львові з'явилася книжка «Зів'яле листя. Лірична драма І. Франка». До цієї збірки додано дивну передмову, в якій оповідалося, що герой тих віршів помер, залишивши після себе щоденник — зім'ятий та поплямлений зшиток, писаний прихватцем ночами. Франко неохоче взявся його читати і довго мучився, доки дочитав. Були це переважно ліричні оклики, зітхання, прокляття та самобичування, юнак закохався у якусь панночку і дістав він неї гарбуза, а потім мучився своєю любов'ю довгі літа, поки кохана не вийшла заміж. Тоді він покінчив життя самогубством. «Серед тієї половини,— пише І. Франко,— попадалися мені місця, повні сили й виразу безпосереднього чуття, місця такі, в котрих мій покірний приятель, хоч загалом несильний у прозі, видобув із своєї душі правдиво поетичні тони». Це захопило Франка і він спробував передати емоції закоханого віршованою мовою.

У такий спосіб І. Франко хотів заховати своє інтимне «я» від нескромної цікавості публіки. І тільки в передмові до другого видання «Зів'ялого листя», вже 1910 року, на схилі життя, поет зізнався, що «прозова передмова до першого видання не більше як літературна фікція». Справжньою причиною написання «Зів'ялого листя» було нещасливе кохання до Целіни Журовської, яке поет пережив у 1887 році. Дівчина стала причиною поетової туги і надихнула його на знаменитий цикл «Зів'яле листя», дала привід написати повість «Лелюм Полелюм», оповідання «Маніпулянтка» і повість «Перехресні стежки». Таким чином, джерелом натхнення стає інколи і нещасливе кохання (234, 118).

Робочий день І. Франка

Як відомо, Іван Франко був одним із перших професійних письменників, які заробляли собі на хліб пером, через що особливе значення мав для письменника розпорядок робочого дня. Лягав він пізно, а вставав найпізніше о 9-й ранку.

Титульна сторінка
«Зів'ялого листя»
Івана Франка.

Виходив на прогулянку, після чого брався до термінової роботи, за одним присідом невтомно міг працювати 5-6 годин. Близько 10-11 години Франко робив мандрівку від своєї хати до вул. Чарнецького, на якій містилася редакція «Літературно-наукового вістника», «Записок наукового товариства ім. Шевченка» та «Українсько-руської видавничої Спілки». Там він здебільшого проводив цілий день, редагуючи і коригуючи рукописи, беручи участь у засіданнях. Часто заходив по дорозі в бібліотеку «Осолінеум» або Народного дому. Близько 2-ї години Франко повертався додому на обід. Післяобіднього відпочинку І. Франко не визнавав. Писав він здебільшого до 4-ї, 5-ї години, тоді знову повторював свій шлях або йшов чи по вулиці Баторія, чи по Академічній (тепер проспект Шевченка). На вулиці Баторія (тепер Ватутіна) були букіністичні книгарні, де І. Франко любив

затримуватися. Коли мав вільну хвилину, відвідував кав'ярні, спершу Шнайдера, тоді «Монополь» (на площі Міцкевича). Тут перечитував газети і журнали, випишував факти, іноді починав статтю, пив каву, бесідував із знайомими. Можна було прийти в певний час і застати в кав'ярні письменника — його столик був у близькому сусідстві із шафкою на газети. Надвечір Франко повертався додому. Нічною порою йому найкраще працювалося. Повертаючись додому, І. Франко в останній крамниці на вулиці, що вела додому, купував буханець хліба, а вечірня праця його тяглася до 1-2 години ночі (181, 249).

Як він писав вірші

І. Франко ніколи не сідав до писання із пером у руці. Коли думка визрівала, він, ідучи вулицею чи ходячи по кімнаті, висвистував собі наперед всілякі строфічні мелодії, щоб знайти відповідну форму. Знайшовши, вкладав у неї слова, мугикаючи так довго, поки не одержував цілої строфи і поки не починала вона, як сказав сам поет, співати. Відтак добирав кращих рим. Коли з цим кінчав, брав папір і списував готове, строфу за строфою. За тиждень чи два повертався до списаного і аж тоді правив твір. Часто творив під впливом народних мелодій (57).

Два автори

У 1836 році Яків Кухаренко написав оперету в 3-х діях «Чорноморський побит на Кубані». П'єса зображала події того часу, коли рештки запорожців оселилися після зруйнування Січі в прикубанських степах. Твір дуже подобався самому Т. Шевченку, він навіть віддав його власноручно до цензури, щиро бажаючи п'єсу видати. Але надруковано її було тільки в «Основі» у 1861 році. У 80-х роках ХІХ ст. звернув на неї увагу М. Старицький, переробивши і видавши в Києві 1885 року під назвою «Чорноморці. Оперета в 3-х картинах.

Музика М. Лисенка. По Кухаренку скомпонував М. Старицький». «Компонування» Старицького полягало в тому, що він приладив п'єсу до сценічних вимог. Відтоді п'єсу не раз виставляли, і вона неодмінно подобалася глядачам (155).

Не переклад, а самостійний твір

П'єсу «Світова річ» написала Олена Пчілка в цікавий спосіб. М. Старицький, ставши разом із М. Кропивницьким на чолі української трупи і дбаючи про поширення репертуару, замовив письменниці перекласти на українську мову комедію Островського «Бедная невеста». Взявшись за працю, письменниця вирішила змінити деякі колізії, а в процесі роботи вийшло так, що з-під її пера з'явилася зовсім оригінальна п'єса, яка тільки здалеку нагадувала взірєць. Твір було дозволено цензурою у 1884 році, і трупа Старицького грала її в усіх містах, де побувала (173).

Як писав І. Карпенко-Карий

Сюжет твору драматург виношував у собі, лише тоді сідав писати, коли в голові складалось усе до дрібниць. Відтак писав «запоєм», не одриваючись, частіше ночами — тоді не бачив довкола себе нічого.

Раз у Новочеркеську за писанням він мало не спалив хату, кидаючи позад себе недокурки, що потрапили на купу стружок і підпалили їх — письменник помітив це тільки тоді, коли вже в хаті аж темно стало від диму. Вимагав для творчості абсолютної тиші, через це основні твори створив на хуторі, а не під час гастрольних роз'їздів. Свої п'єси обробляв пильно, іноді складав етюди для подальшої роботи і по кілька разів переписував готову працю, щоразу виправляючи. Часом повертався до старих задумів, даючи нові редакції того, що не задовольняло його як автора. Обстоював до дрібниць те, що створив, але до себе ставив виключно високі вимоги. Був постійно незадоволений зі своїх творів і мав той-таки

комплекс, що й Лев Толстой,— суперечність між задумом та виконанням.

Цілу низку п'єс написав з оповідей батька або з родинних переказів: «Батькова казка», «Підпанки», «Чумаки», «Мартин Боруля». «Розумний та дурень», «Наймичка», «Сто тисяч», «Безталанна» написані на основі розповідей, вражень сільських і власного спостереження життя. Це стосується і «Бурлаки», «Хазяїна», «Суєти», «Житейського моря», «Понад Дніпром». Джерелом деяких історичних драм були пісні. Так, на основі сюжетів пісень написано «Бондарівну», «Саву Чалого», а «Паливоду XVIII ст.» побудовано на основі історичних анекдотів про Потоцького. В основу п'єси «Гандзя» ліг історичний документ, опублікований Костомаровим у томі VIII його творів (СПб., 1905.— С. 236) — (69).

До джерел трагедії «Сава Чалий»

Тема Сави Чалого мала немалу популярність у літературі. Про цього козацького зрадника народ склав пісню, написав драму М. Костомаров. Популярним був образ Сави Чалого і в польській літературі, про нього писав Бельовський, А. Пенькевич, В. Зелинський, повістяр Ф. Равіта, А. Ролле та ін. Цікаво, що Сава Чалий і справді існував. Був це міщанин із Комаргорода Ямпільського повіту на Поділлі, в рідному містечку він почав служити сотником надвірної міліції. За Верланового повстання 1734 року він пристав до гайдамаків і брав участь у нищенні шляхти. Зрада, що справила таке велике враження на сучасників, сталась у 1736 році, коли рейментар Малиновський оголосив амністію тим гайдамакам, хто добровільно повернеться на польську службу. Відтоді С. Чалий і справді починає завзято переслідувати колишніх своїх друзів-гайдамаків: вбивав, грабував, відбирав здобич. У 1740 році зруйнував козацьке осіддя на Бузі і спалив церкву — це все згадується і в пісні. Вбив його і справді Гнат Голий, запорожець. За цей учинок київський генерал-губернатор посадив Голого під арешт у Січі, але запорожці, всупереч наказу, звільнили його. Жінка С. Чало-

то врятувалась із малим сином, і цей син пізніше став польським шляхтичем, героєм Барської конфедерації під іменем Сави Цалинського, а відтак улюбленим героєм польських письменників М. Чайковського та Ю. Словацького.

Цікаво, що в драмі Карпенка-Карого виступає герой Кравчина. Це прізвище постало через непорозуміння: було утворено від неправильного тлумачення виразу пісні «Гнатко і кравчиною». Кравчина — стара назва військового загону, і це місце в пісні мало б тлумачитися: «Гнатко із загonom» (177).

«Мартин Боруля»

Основні колізії знаменитої п'єси І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» взято з батькових розповідей. Судову справу про повернення родові Тобілевичів дворянства вів довгі роки саме батько драматурга, що завдало йому немало неспокою, гризот та грошових витрат. І все, здається, мало вирішитися, коли ж раптом хтось із писарів довідався, що в давніх паперах позивач писався Тобілевич, а в нових Тобелевич — батькові в дворянстві відмовили. Він мало не заслаб із горя. Зібрав до купи всі права, герб, грамоту, зав'язав наглухо мотузком і заховав на спід скрині, щоб на них і не дивитися. А в домі ніхто і словом не мав натякнути про те, щоб не тривожити батька. Коли ж через багато років Іван Карпович прочитав батькові свою комедію «Мартин Боруля», то старий слухав-слухав, а тоді з німим докором погрозив синові пальцем: в очах у нього були сльози (219).

Джерело натхнення — життя

Друкуючи водевіль «За сиротою і бог з калитою» Марко Кропивницький додав до нього допис: «Взято із дійсної події в одному із сіл». «Кожен виконавець бачить мало не щодня моїх героїв,— писав драматург М. Комарову,— по базарах, по шляхах, по вулицях і скрізь». Обстоював він

документальність фабули, змалювання навіть окремих епізодів, наприклад, епізод, коли п'янений солдат віддає честь перед фотографією, теж був «побачений». Тому письменник і справді подав у своїх 44 п'єсах сучасні собі побутові малюнки, типові для південного Правобережжя, герої його виступають не в святковій одежі, а в буденній латаній свитині (184).

Писання прихватцем

М. Кропивницький писав в будь-яких умовах. Іноді, сидячи в колі близьких людей і потішаючи їх жартом, Марко Лукич раптом швидко кидав усіх і відходив до своєї кімнати, перервавши розмову в найцікавішому місці. Проходила година, друга — нема його. Гості починали розходитися.

— Постривайте, я зараз! — гукав він.

Минав ще якийсь час, і він з'являвся із зошитом в руці.

— Сідайте, я вам прочитаю, що я надрапав.

Певна річ, всі згодні послуhati, і він починав читати декілька яв із нової п'єси. Іноді одночасно творив по кілька п'єс, так було написано «Зайдиголову», «Дві сім'ї» і «Пісні в лицах» (216).

«Мальований стовп»

Відома байка Л. Глібова «Мальований стовп» має свою цікаву історію. Написано її було 1893 року, а надруковано в 1894 році. Цю байку свого часу присвятив Л. Глібов П. Кулішеві, маючи його за отого «мальованого стовпа». На той час П. Куліш — центральна постать українського письменства 60-70-х років — порвав усякий зв'язок з українським громадянством і жив одинаком на хуторі. Це і надихнуло Глібова написати байку. Поет переслав байку в Галичину через О. Кониського, і чи О. Кониський відрадив, чи редакція «Правди» зняла, але в першодруку байки присвяти П. Кулішеві вже не було (225).

Три збірки

За життя П. Грабовський видав тільки три збірки поезій: «Пролісок», вийшла 1894 року у Львові накладом А. Паньківського, «З півночі», вийшла також у Львові (1896 р.), і «Кобза», яку видав Б. Грінченко в Чернігові (1898 р.). Листування з І. Франком і співпраця в українських журналах «Правда», «Зоря», «Народ», «Дзвінок», «Жите і слово» було справжньою втіхою для засланця, зміцнювало і скріплювало його дух. Багато поет перекладав. Не знаючи мов, П. Грабовський користувався для перекладів допомогою товаришів-ісландців, серед яких були люди глибокоосвічені. Вони готували поетові підрядники і консультували його (49).

Вірші на смерть Л. Глібова

Лише трохи прожив В. Самійленко в Чернігові, коли помер там патріарх української літератури Леонід Глібов. Самійленко пообіцяв, що напише й прочитає вірші на смерть поета. Флегматичної вдачі Самійленка тоді ще не знали і не вживали заходів, щоб одержати ті вірші заздалегідь. Призначеного дня і години почалась у церкві відправа, а Самійленка з віршами нема.

Розпорядник похорону І. Шраг почав турбуватися, згадуючи анекдотичні оповідання про Сивенького, що в Києві, коли хотіли, щоб поет написав вірші, замикали в хаті і не випускали, поки той не напише. Розпорядник найняв візника і покотив до Самійленка. Вбіг до нього, а той лежить на ліжкові.

Володимире Івановичу, чого ж ви лежите? Зараз Глібова винесуть із церкви. Вставайте та швидше їдьмо. Вірші ви написали?

— Вірші? Оттуди! Я й забув за їх!

— Володимире Івановичу!

— Не турбуйтеся,— каже Самійленко,— вірші зараз будуть.

Устав з ліжка, сів за стіл, поміркував кілька хвилин і почав писати.

Розгніваний І. Шраг нервово ходив по хаті: «Ото, мабуть, вірші будуть!»

За кілька хвилин поет читав вірші. Шраг слухав і дивувався, що вірші вийшли такі гарні. Схопив папірця, потрусив поету руку, аж той зойкнув, і, не вимагаючи від поета, щоб сам ті вірші прочитав, бо той іще й не вмивався, взяв візника і наздогнав похорон, що тим часом рушив від церкви (52).

«Чого так поблідли ті рожі ясні»

Коли 16-літній А. Кримський вчивсь у колегії П. Галагана, один з його товаришів показав йому переклади з Гейне, зроблені Лесею Українкою. Кримський поніс їх у колегію і почав читати товаришам. Вони так захопилися перекладами, що почали їх переписувати, а один колегиат-музикант придумав музику, і хлопці відтоді почали співати в своєму гурті пісню «Чого так поблідли ті рожі ясні» (111).

Одержима

Живучи в Ялті, Леся Українка познайомилася з одним із пропагандистів марксизму в Києві, Мінську і Закавказзі С. Мержинським, який вже тоді був серйозно хворий на сухоти. Пізніше Мержинський побував у Гадячі (1898 р.), відвідав поетесу. Мержинський подобався Лесі Українці, і вони стали добрими друзями. В 1901 році Мержинському значно погіршало, і Леся Українка поїхала до нього в Мінськ, де доглядала друга до самої смерті. Тут, біля ліжка вмираючого товариша, написала вона «Одержиму» (227).

Перш ніж писати

Готуючись писати «У катакомбах» та «Адвоката Мартіана», Леся Українка звернулася з проханням до А. Кримського порадити відповідну літературу, щоб краще пізнати той час.

Учений надіслав поетесі спеціальну дисертацію Гідулякова «Различіе власти митрополитов в первые три века христианства». Леся Українка ґрунтовно простудіювала монографію і написала Кримському: «Це мене не задовольняє. Мені потрібні оригінальні документи». Треба сказати, що поетеса добре знала класичні мови: латинську, давньогрецьку. Кримський послав їй величезну дисертацію Олара «Переслідування християн Римською імперією» французькою мовою. Поетеса читала книжку кілька місяців і замовила ще ряд книжок. Кримський дав їй цілу бібліотеку. Вона все перестудіювала і тільки тоді змогла сісти писати (111).

Прикра помилка

Перш ніж писати поему «Одне слово», Леся Українка за часом звернулася до А. Кримського з проханням проглянути, чи є в якутській мові слово «воля». Кримський через неувважність не запримітив того листа і не відповів. Незабаром виявилась у друці поема «Одне слово», сіль якої була в тому, що в якутській мові нема слова «воля». Кримський прочитав цю поему і, не пам'ятаючи, що поетеса таки до нього зверталася за консультацією, написав статтю «Ложка дьогтю в бочці меду», де вказав, що в якутській мові є аж три синоніми до слова «воля». Леся Українка критику сприйняла спокійно, але за свою помилку дуже шкодувала (111).

Писано всього за тиждень

Леся Українка написала «Лісову пісню» влітку 1911 року в Кутаїсі за чотири дні (кінець роботи 25 липня). Три дні опісля поетеса опрацьовувала твір, а потім відіслала його матері — Олені Пчілці. Враження, яке справила «Лісова пісня» на матір, було величезне. Незабаром твір було надруковано в «Літературно-науковому віснику» (1912.— № 3).

Цікава історія написання цього твору. В той час, коли поетесу навідало натхнення до «Лісової пісні», її чоловік, фольк-

лорист та музикознавець Климентій Квітка, активно списував із голосу Лесі Українки волинські пісні (їх видано було 1917—1918 рр.). Співання знайомих з дитинства мелодій і навколишня природа, що нагадувала поетесі її рідну Волинь, з'явили в її уяві волинські ліси і викликали тугу за рідними місцями. Згадала вона про мавку, про яку розповідала дівчинці мати, про те, як ішли вони якимсь лісом. Потім у Колодяжному майбутня поетеса бігала в місячну ніч самотою в ліс і там чекала, щоб їй привиділася мавка. Вона мріялася дівчинці і коли вони ночували в дядька Лева Скулинського— прообразу знаменитого потім дядька Лева. Все це разом штовхнуло Лесю Українку до роботи, і з-під її пера плином вилився один із найчарівніших її архітворів (133).

Одночасно з «Лісовою піснею»

«Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського виникли, можна сказати, під впливом В. Гнатюка, який спонукав письменника написати щось про Гуцульщину. М. Коцюбинський і справді почав готуватися до такої роботи, багато читав про Гуцульщину, збирав усілякий матеріал. Писано «Тіні забутих предків» від 20 серпня по 3 жовтня 1911 року. Видрукувано повість було в «Літературно-науковому вістнику» (1912. — №№ 1—2).

Цікаво, що написання повісті майже збігається з написанням «Лісової пісні» Лесі Українки. Обидва письменники беруть однаковий фольклорно-фантастичний матеріал і ставлять одночасно ту ж таки проблему: загибель поетичної душі під впливом буденщини (133).

Тричі відкинута

Цікава історія «Людини» Ольги Кобилянської. Її написала письменниця спершу німецькою мовою. О. Рошкевич переклала твір на українську мову, звався він «Вона вийшла заміж». 1897 року авторка передала твір Н. Кобринській для

жіночого альманаху «Перший вінок». І. Франко, як співредактор альманаху, відкинув новелу. В другій німецькій редакції твір відкинув один із віденських журналів, третю редакцію відкинула в 1888 році «Правда» і тільки 1894 року журнал «Зоря» надрукував твір під назвою «Людина» (90).

«Меланхолійний вальс»

Оповідання О. Кобилянської «Valse mélancholique» зробилося дуже популярне ще в 90-х роках ХІХ ст. Цікаво, що три героїні оповідання і справді існували: як подруги жили вони якийсь час у спільному помешканні, а одна з них готувалася

*Село Колодяжне на Волині.
Білий будинок Косачів —
місце, куди Леся приїжджала,
«стомившись життям
щоденним».*

стати піаністкою. Вона не стала нею тому, що не мала засобів до навчання.

«Музична тема» оповідання привабила свого часу композитора С. Людкевича, який ще в російському полоні у 1917 році почав komponувати музику до цієї химерної новели. Закінчив він її вже після війни (182).

Димка. Прототипи «Землі»

Майже рік у рік влітку О. Кобилянська з родиною виїжджала в село Димку (тепер Глибочицький район Чернівецької області). Перший українець цього села, який оселився тут, був товариш славного отамана опришків Довбуша на ім'я Михайло. Він прийшов сюди з дружиною, збудував халупу біля потоку, маленький млин і жив як мірошник. Дід О. Кобилянської по матері Йосип Вернер придбав по сусідству шматок землі і викопав став. Село Димка стало рідним селом О. Кобилянської, майже проздовж усього життя вона була з ним зв'язана, як і з його жителями, тут черпала творче натхнення, чимало жило в селі прототипів її творів. Особливо дружили Кобилянські з родиною Жижіянів (Федорчуків за повістю «Земля»). Восени 1894 року у цій родині сталася трагедія: Сава вбив свого брата Михайла. Батько письменниці доклав багато зусиль, щоб сім'я Жижіянів не втратила й другого сина. Глибоко переживала письменниця трагедію цієї родини. Пишучи ж «Землю», вона не раз запрошувала до розмови Костянтина (в повісті Івоніку) і Саву. Довго бесідували при такій нагоді. Отак прототипи ставали начебто співавторами повісті.

Сава Жижіян після вкоєного злочину не міг затриматися на рідній землі. Він виїхав у Канаду ще перед першою світовою війною і жив там. Сам Сава знав про книгу «Земля», але ніколи не зізнавався, що він один із її героїв. Працював у Канаді сезонним робітником. Незабаром захворів, а 1934 року помер. Син його повернувся на батьківщину. Жінка Савина Маріуца (прототип Рахіри) з Савою розійшлася і вийшла заміж удруге. Померла в 1949 році в селі Димці.

Востаннє була у Димці О. Кобилянська в 1935 році. Внаслідок другого паралічу вона втратила можливість ходити. Багато селян та селянок Димки відвідували Кобилянську в Чернівцях, при одному столі з нею їли і ночували в неї. Взагалі письменниця завжди цікавилася селянським життям. Живучи в Чернівцях, любила підходити до селян, які приїжджали сюди в ярмаркові дні, розпитувала про їхні справи, а деяких, більш говірких, запрошувала до себе під приводом, щоб вони, коли будуть знову в місті, приносили їй чи сир, чи сметану. Так зав'язувалася дружба між селянками й письменницею. Деякі з цих жінок ставали героїнями її творів, наприклад, жінки з села Раранче стали героїнями її «Вовчихи» (90).

«За ситуаціями»

Повість О. Кобилянської «За ситуаціями» було написано під враженням, яке справила на письменницю гра артистки Асти Нільзен, але справжнім прототипом героїні-піаністки Аглаї-Філіцістас була піаністка Віденської консерваторії Наталка Пігуляк. В образі батька героїні змальовано буковинського художника Ю. Пігуляка. О. Кобилянська довго жила в сусідстві з родиною художника, була там бажаним гостем і дружила з доньками художника. Піаністка Н. Пігуляк була дуже вродлива і мала розвинений інтелект. Однак після виходу в світ повісті «За ситуаціями» зазнала О. Кобилянська й прикрасі, бо Наталчина мати, пізнавши в повісті свою дочку і стосунки в їхній родині, розгнівалася на письменницю (90).

Творчий процес у В. Стефаніка

Не зважаючи на те, що писав Василь Стефанік небагато, сам процес писання був у нього ускладнений. Творив він у час особливого душевного неспокою, в меланхолійному настрої чи в стані важкої нудьги. Коли задум дозрівав, аж час було

писати, до письменника не варто було й підходити. Перед тим як сідати за стіл, він заходив до крамниці і вимагав показати найкращі сорти паперу, замовляючи 500 аркушів. Такий запас паперу потрібен був Стефаникові для однієї новели. Сам вигляд скирти білих аркушів вводив його в урочистий настрій. Письменник признавався, що кожне слово мусить він бачити так, наче чує його з живих вуст. Поступово довкола окремих слів та зворотів починали з'являтися в письменника сцени й ситуації.

Писав величезними літерами. Написане не правив, а відкидав і писав наново. Надходила черга нового листка, чистого. Перо в його руках нагадувало долітце скульптора. Отож, щоб заповнити одну сторінку, Стефаник потребував не раз десяток чи й більше білих листків. Літературно обробленою сторінкою вважав таку, на якій не було ніяких плям. Коли ж новела народжувалася, вона спочивала на столі між книжками досить довго. Пізніше автор до неї повертався і перевіряв, чи живе слово із себе видобув (181).

Хто вони, Стефаникові герої?

Багато оповідань Василя Стефаника вийнято із живої дійсності. Іван Дідух із «Кам'яного хреста» і справді дуже не хотів покидати свого кам'янистого ґрунту, але через дітей змушений був податися до Канади. Він ще довго жив у Канаді і листувався із Стефаником, пишучи, що довкола все йому чуже й ферма йому не мила.

Жив і Федір з «Палія», він таки по-справжньому підпалив Курочку, як сам признався Стефаникові. Але Курочка побудувався знову, а Федір пішов селом жебрати.

Бесараби з однойменного оповідання — це Стефаникові родичі, багато з них кінчали життя самогубством. Мати письменникова не раз заходжувалася коло них, щоб не вішалися, але жодного не врятувала. За Стефаникової пам'яті закінчило так сумно їх чотири.

Справжні події описано в одному з найкращих оповідань В. Стефаника «Злодій». В житті, правда, розв'язка була

накша. Жінка Гьоргія таки врятувала злодія, а потім лежала хвора два місяці, так їй за те дісталось. Лікував її сам В. Стефаник — жінка ж попри свої болі була задоволена, що не дала вбити, а її чоловік пізніше був задоволений також.

Марія з однойменного оповідання жила близько від Стефаника. «Вона до смерті, ця Марія,— згадує письменник,— планувала над оточенням» (204).

Ненаписана повість і драма

В. Стефаник, як відомо, прославився як майстер короткого оповідання. І все-таки він мріяв написати повість і драму. Живучи в Кракові, застав тут театр дирекції Павліковського і перші роки дирекції Катарбінського — це був час вершинних мистецьких досягнень краківського театру. В. Стефаник володів природженим хистом представляти драматичні сцени і мав нагоду бачити щонайкращі драматичні твори, відіграні такими великими акторами, як Камінський, Сольський, Семашкова, Мрозовська, Сосновський. І все-таки ні драми, ані повісті Стефаник не написав. За життя, правда, він дочекався інсценізації своїх творів, яка йшла під заголовком «Земля». Ставив її пересувний театр «Заграва» у 30-і роки нашого століття. Стефаник двічі їздив на виставу (в Коломию і Снятин), яка зворушила старого письменника (118, 204).

Особлива обстановка

Творчий процес у М. Черемшини мав відбуватись в особливій обстановці. Буйний і швидкий, відзначався він скрупульозною акуратністю, в кабінеті його мало бути багато зелені, а на столі «ліричний безпорядок». Одягавсь у темне, а краватки любив вишневого кольору. Щодня після провітрювання обкаджував кімнату живицею, що нагадувало йому запах гірського повітря. Любив письменник працювати одночасно над кількома речами. Почерк мав чіткий, майже каліграфічний (191).

Легенда про останнє оповідання Т. Бордуляка

Дуже сильно вразило скромного Т. Бордуляка наприкінці його життя, що земляки хочуть відзначити його ювілей. Він вирішив до тієї дати зібрати все написане і ще раз переглянути. І чим більше працював письменник над рукописами, тим більше вони йому не подобалися. Душевний неспокій посів старого письменника. Йому стало неприємно й відправляти свою службу — був він священником. Зрештою, зважився на рішучий крок. Заявив, що потребує підлікувати собі нерви. Скинув із себе попівську одежу і, одягнувши цивільне, подався на джерела в Моршин, хоч був цілком здоровий. Письменникові хотілося, однак, омолодитися й оновитися для нового творчого акту.

Там, де Т. Бордуляк обідав, навпроти нього завжди сідала дама, вже немолода, але приваблива. Письменник почав супроводжувати її на прогулянках. Ночами він, не спав: в голові крутилися різні образи та сюжети. Зустрічі з партнеркою, безсонні ночі зовсім змінили недавно анахоретичного і, здавалося, безнадійно старого священника. Він утікав на цілий день у ліс. Багатство природи зворушувало і захоплювало його. В такій обстановці й було написано останнє оповідання Т. Бордуляка. Основною думкою його стало те, що не треба намагатися йти супроти природи, силувати талант, вдаватися до штучних засобів, щоб підвищити себе в очах людей (182).

У 1933 році київський
митрополит Рафаїл Заборовський
на прохання сербського митрополита
В. Йовановича прислав для навчання
сербських дітей шестеро магістрів...

ЗА ГОРАМИ
І З-ЗА ГІР

«Ви знаєте,
щодо мене —
то я козак»
(Проспер
Меріме).

Один із шести магістрів

В 1733 році київський митрополит Рафаїл Заборовський на прохання сербського митрополита В. Йовановича прислав для навчання сербських дітей шестеро магістрів — вихованців Київської академії. Серед них був український поет та філософ Мануйло Козачинський — він став тут префектом і викладачем латинської мови вищої школи в Карлівцях (недалеко від Белграда) і залишався тут до 1737 року, після чого повернувся на батьківщину. Тут, у Сербії, Козачинський написав драму: «Трагедія, або Печальна повість про смерть останнього сербського царя Уроша П'ятого і про падіння сербського царства». Поставлена 1733 року, п'єса мала велике значення для розвитку сербської культури. Надрукував її в своїй обробці в 1798 році вихованець Київської академії Йован Раїч. Найкраще зіграно було п'єсу 11 грудня 1901 року в театрі Сремських Карловичів. В ролі Мінерви та Сербії виступили знамениті сербські актори М. Сіменович-Чоків і М. Стоянович (8).

Гомер на Україні

Знання античної літератури поширювалося серед наших предків ще з часів Київської Русі. Так, у Галицькому літописі (XIII ст.) зустрічаємо не тільки ім'я Гомер, але й цитату з його творів. Цікаво, що на нашій землі Гомера почали читати раніше, ніж у Західній Європі, бо в середні віки там був відомий тільки невеличкий витяг з Гомера і тільки в 1488 році заходом Д. Халкондія у Флоренції видано «Іліаду» (перед тим, правда, зроблено латинський переклад «Іліади» для Боккаччо, а описи Троянської війни оброблялися

поетично, хоч і з інших джерел, вже в XII ст.). Гомерові твори і звістки про нього йшли до нас із Візантії, де були надзвичайно розповсюджені. Гомера в ті часи вважали автором не тільки «Іліади» та «Одіссеї», а й інших творів епічного складу: збірки гімнів, а також збірки віршованих жартів та епіграм. Ім'я Гомера згадується вряди-годи в українській поезії XVII—XVIII ст., зокрема пише про нього І. Максимович. Вперше ж перекладати його почали на українську мову в середині XIX ст.: повну «Іліаду» переклав С. Руданський, а «Одіссею» й частину «Іліади» — П. Ніщинський (9).

Вихід у світ широкий

Перші друковані відгуки про твори Івана Котляревського за кордоном з'явилися у Чехії. 1814 року Добровський у своїй «Слованці» подав відомості про Котляревського та його «Енеїду». Писав про Котляревського і знаменитий Й. Шафарик в своїй «Історії слов'янських мов та літератур» (1826 р.), а в 1833 році в «Журналі чеського музею» з'являється перший переклад з твору І. Котляревського (пісня Наталки «Ой мати, мати»). В польській пресі вперше згадано про І. Котляревського 1815 року в статті філолога Бандтке, а переклади творів з'являються тут у 40-х роках XIX ст. Ще за життя поетове ім'я стало відоме в англомовному світі (США та Англії). Популяризувала тут його відома на свій час американська письменниця, що писала під псевдонімом Тальві (справжнє прізвище Тереза Робінсон). Батько Тальві був якийсь час професором Харківського університету, а з ним разом перебувала тут і дочка. Вона перекладала українські народні пісні в роботі «Історичний огляд слов'янських мов», згадала про І. Котляревського та «Енеїду», наділивши поета титулом гетьмана козаків. Це сповіщення, що Котляревський був останнім гетьманом України, і щення, що Котляревський був останнім гетьманом України, підхопили потім польські емігранти і повторили в своїй газеті «Північ», що виходила в Парижі. Сама ж Тальві цей казус у наступних виданнях своєї роботи виправила. Вона ж переклала пісню «Віють вітри, віють буйні». Робота Тальві була

Тальві
(Робінсон Тереза)
(1797—1870) —
німецька й американська
письменниця.
Творила німецькою
й англійською мовами.
Їй належать
і наукові розвідки.

*Terese Robinson
ni von Jakob.*

в 40-х роках ХІХ ст. перекладена на німецьку мову. В цей же час пишуть про Котляревського у Франції, а пізніше його ім'я входить до «Історії світової літератури» Л. Сішлера (1887 р.), К. Кур'єра (1879 р.), Г. Карпелеса та ін. За ним твердо встановлюється слава класика української літератури (151).

Закоханий у музу слов'янську

Широко цікавився слов'янськими літературами поет А. Метлинський. Він вивчив майже всі слов'янські мови, а в своїй книзі «Думки, пісні та ще дещо», виданій у Харкові 1839 року, подав розділ «Луни із Словенії», в якому вмістив переклади з Коллара, Челяковського, з «Краледвірського рукопису», дев'ять словацьких пісень, кілька пісень сербських, а з по-

Титульна сторінка збірки
Антон Мауріціуса
«Українські пісні».

льських поетів переклав Витвицького, Суходольського й Одинця. Це була перша спроба познайомити антологічно українського читача із слов'янською поезією (155).

Дві книжки про Україну

В 40-х роках XIX ст. в Німеччині вийшла книга віршів «Ukrainische Lieder» («Український пісенник»), яку написав Антон Мауріціус. Присвячена вона була Україні, хоч автор, очевидно, мав невеличкий багаж історичного, географічного та етнографічного знання про Україну. Колізії віршів, здебільшого, фантастично-екзотичні, але писав поет про Україну з симпатією: образ України він уживав, щоб висловити демократичні думки в часи глухої реакції в Німеччині.

На початку 1841 року, шукаючи хліба, опинивсь у Москві, в домі князя М. Голіцина, на посаді вчителя такий собі Фрідріх Боденштедт. Тут він здружився з поетом В. Красовим (писав у народному стилі), який познайомив Боденштедта з українськими та російськими народними піснями. Сам Красов довгий час жив на Україні і був закоханий в українську пісню. Проздовж двох років Боденштедт настільки познайомився з українською народною поезією, що міг без труднощів цитувати наші пісні мовою оригіналу. В 1843 році Боденштедт переїхав до Тифліса, де познайомився з інспектором гімназії Розковшенком. В його домі він зійшовся з українським поетом О. Афанасьєвим-Чужбинським та поляком Т. Ладою-Заблоцьким. У цих людей Боденштедт дістав основну літературу, яка його цікавила, а також збірки українських пісень Церетелева, Максимовича, Срезневського та Вацлава з Олеська. Це дало змогу Боденштедтові підготувати, а пізніше, в 1845 році, видати книгу перекладів українських народних пісень «Die poetische Ukraine» («Поетична Україна»). Про видавця книги подбав німецький орієнталіст-філолог Г. Розен — ним став барон Котта в Штутгарті. Цікаво, що деякі вчені вважають, начебто знамениті слова з Послання «І мертвим, і живим...» Тараса Шевченка:

...Колись будем
І по-своєму глаголять,
Як німець покаже
Та до того й історію
Нашу нам розкаже,—

натякають саме на Боденштедтову «Поетичну Україну», яку Т. Шевченко міг знати, адже одним із дорадників Боденштедта був приятель Кобзаря О. Афанасьєв-Чужбинський — це тим більше ймовірно, бо Тарас Шевченко перечитував усе, що стосувалося його батьківщини (235, 270).

*Боденштедт Фрідріх
(1819—1892) —
німецький письменник,
перекладач-славист,
журналіст.
Автор віршів,
романів, оповідань,
драм, наукових розвідок.
Переклав понад
40 українських пісень.*

Француз і Сахер-Масох

Ще двоє письменників залюбки писали на українські теми: буковинець Е. Француз, автор знаменитого, виданого в перекладі на українську мову роману «За правду», а також австрійський письменник Сахер-Масох (1836—1895). Сахер-Масох виріс у Львові, де його батько був директором поліції, і мав змогу ближче приглянутися до життя українців. Відтак він і написав з галицького життя чимало повістей та оповідань, які в свій час любили перекладати на українську мову західно-українські часописи (229).

Екзотична історія

Знаменитий «Вінок русинам на обжинки», ч. I (Відень, 1846), (видав його брат Якова Головацького Іван) має трохи дивну присвяту: «Його королівському височеству Каролю Людовіку з Бурбон інфанту Шпанії і пр., самодержавному

воєводі Луки, наймилостивішому господинові, великодушному покровителю...» На стор. 1—4 «Вінка» є й вірш І. Головацького, складений на честь князя. Цікаво, що про цього самого князя згадує в своїй «Славено-руській граматиці» М. Лучкай (вийшла граматика в Пешті 1830 р.). Виявляється, правлячий князь одного з італійських князівств, яке лежало на північно-західнім побережжі, часто бував у Відні, а що мав своєрідне хобі — замилювання в греко-українському церковному співі, входив у знайомства з українськими вченими, спершу з закарпатцем М. Лучкаєм, якого взяв навіть до себе в Лукку і зробив там своїм архіпресвітером, а потім з І. Головацьким, з яким зустрівся в греко-католицькій церкві святої Варвари у Відні і якого підтримував матеріально. Певну суму (100 флоринів) дав князь і на видання згаданого «Вінка», обіцяв і більше, але несподівані злопригоди примусили його зректися престолу, що, певна річ, позначилося на долі видавничих планів Івана Головацького (39).

Півів шевченківської музи

Шевченкова муза окрилювала не тільки українських поетів, викликаючи хвилю наслідування, наслідували Кобзаря й поза межами України. Ряд мотивів шевченківської музи ввів до своїх поем хорват Август Харамбашич. Найчастіше повторюється в Харамбашича шевченківський мотив приймака з «Наймички», з ним переплутується мотив кохання бідного чи бідної з багатим, а також мотив матері-покритки. Сам Харамбашич був перекладачем Шевченкових творів; як том 96—98 «Популярної бібліотеки Хорватської матиці» він видав книгу поезій Шевченка, в яку ввійшло 8 поем і 12 дрібних поезій. До тому було додано розвідку Харамбашича про життя й творчість Кобзаря. Вийшла книга в 1887 році і мала понад 200 сторінок (126).

Войнич Етель-Ліліан
(1864—1960) —
англійська письменниця
і перекладач.
Була знайома з І. Франком
та М. Павликом.
Перекладала
українські пісні
й твори Т. Шевченка.

*Авторка «Овода» —
перекладачка Шевченка*

У 1911 році в Лондоні вийшла невеличка книжечка на 66 стор.: «Шість ліричних поезій українця Тараса Шевченка і «Пісня про Купця Калашникова» росіянина М. Лермонтова». Переклала цю книжечку на англійську мову Етель Ліліан Войнич — авторка знаменитого роману «Овід». Щоб зробити поетичний світ Шевченка ближчим англійському читачеві, письменниця додала, крім вступного слова, ще й нарис про життя Т. Шевченка, який займає в книжечці 18 сторінок дрібного друку (140).

Незвичайна доля книжки

Як відомо, Марко Вовчок писала твори на історичну тематику. Перебуваючи в Парижі, створила вона повість «Маруся». Не маючи змоги надрукувати повість українською мовою, письменниця зробила автопереклад на російську й надрукувала його в журналі «Переводы лучших иностранных писателей» (в додатку до «Детского чтения», тт. XIV та XVI). Повість «Маруся» зацікавила сучасника і знайомого Марка Вовчка французького письменника й видавця П'єра-Жюля Сталья (Етцеля). В 1872 році він звернувся до Марка Вовчка з проханням надіслати йому рукописа повісті французькою мовою. Переклад здійснив син письменниці Б. Маркович. Сталь переробив цей переклад і надрукував у 1873 році в журналі «Виховання й розваги», котрий сам і видавав. Повість відразу здобула широку популярність і за період з 1873 по 1878 рік перевидавалася 18 разів. Сталь наблизив твір до французького читача, посилив романтичність викладу, пафос твору, додав ряд подробиць, ліричних відступів.

Популярність «Марусі» в переробці Сталья була надзвичайна. Багато молодих читачів, вражені смертю Марусі, писали Сталю, що хотіли б, щоб Маруся лишилася жива, тобто щоб автор дописав творові інший кінець. Сталь зважив на прохання читачів і продовжив повість післямовою, де по-іншому виклав події. Марусю тут уже не вбивають, а ранять, її рятує «велика подруга Матодіївна», і вони разом ідуть у монастир.

Переробку Сталья було нагороджено премією Французької Академії наук, введено до «бібліотеки освіти й розваги», рекомендованої муніципалітетом та міністерством освіти для всіх шкільних бібліотек і для нагород кращих учнів.

Французька переробка повісті української письменниці в 70—90-х роках ХІХ ст. була перекладена на англійську, німецьку та італійську мови. В 1965 році цю переробку передано на українську мову — зробило це словацьке видавництво в Братиславі.

Цікаво, що в роки перебування у Франції Марко Вовчок виступала і як французька письменниця. В журналі «Виховання і розваги» вона опублікувала сім казок та два оповідан-

*Ілюстрація невідомого
французького художника
до повісті «Маруся»
Марка Вовчка
в переробці
П'єра-Жюля Сталя.*

ня для дітей, досі відомих тільки французькою мовою. У співавторстві із згаданим Сталем написала ще повість для юнацтва «Слизький шлях», котра у свій час також була досить популярна у Франції. Оповідання ж письменниці «Козачка» переклав на французьку мову Проспер Меріме (27, 192).

Одне з основних діл життя

Переклад на українську мову «Іліади» Гомера став визначальним у житті поета Степана Руданського. Щоб виконати таку величезну, копітку роботу, Руданський добре вивчив грецьку, глибоко простудіював стародавню міфологію, вивчив старовірську мову, історію та культуру Стародавнього

Єгипту, а зібрав, як свідчать сучасники, чималу бібліотеку з цих питань. Цікавився поет і археологією, так що навіть професор Одеського університету Ф. Брун, великий знавець стародавньої географії, звертався до Руданського за фаховими консультаціями.

Перекладав «Гліаду» Руданський, однак, не гекзаметром, а вибрав для цього 12-складовий силабічний вірш з цезурою посередині, в поодиноких місцях домішуючи трохеї зі спондеями, ямби й амфібрахії. Руданський намагався перекласти також і «Енеїду» Вергілія, але зробив тільки частину 1-ї пісні (її надрукував у 1874 р. часопис «Правда»). Не закінчив поет перекладу «Демона» М. Лермонтова, довершити його взявся М. Старицький. Опісля цей переклад було надруковано в «Правді» за 1875 рік під заголовком: «Демон. Поема Лермонтова. З великоруської переложили Руданський і Гетьманець». Так стали співавторами люди, які ніколи не бачилися (159).

Герої «Что делать?» у Києві

Український і польський письменник Павло Свенціцький переробив з російської на польську мову знамениту повість Миколи Чернишевського «Что делать?», назвавши її «Люди». Найцікавіше те, що місце дії перекладач переніс із Петербурга в Київ, змінивши таким чином всю обстановку, в якій діяли герої Чернишевського (243).

Український Шекспір

Перший, хто спробував перекладати твори В. Шекспіра українською мовою, був той-таки П. Свенціцький — була це одна дія з «Гамлета», вміщена в львівському журналі «Нива» (1865 р.), і подавалася вона під заголовком: «Гамлет. Данський королевич». Однак переклад Свенціцькому не вдався, що визнав у свій час І. Франко. Найбільше ж відчув на собі вплив генія світової драматургії буковинець Ю. Федькович.

Титульна сторінка виданих
Пантелеймоном Кулішем
власних перекладів
драм Вільяма
Шекспіра.

ШЕКСПІРОВІ ТВОРИ

З МІМІ ПЕРЕКЛАДІВ
НАСМІС ГРАБІЛЬСЬКОЮ

В. А. КУЛІШ

ВІСЬМА ДІЯННЯ
ОДІАЛО
ПРОТІВ ПЕРСОНАЖІВ
КОМЕДІА ПОСІЛКОВ

У м. Києві
«Українське Товариство» Київське Відділення
на вулиці С. М. Бугаєвича
1882.

Він перший дав повні переклади «Гамлета» та «Макбета», правда, переклавши їх з німецької мови. Особливо старанно працював Федькович над «Макбетом» — збереглися аж три його варіанти. Вистав за цим текстом, однак, не було, та й надрукували переклади після смерті Федьковича в 1902 році, коли вже існували значно досконаліші переклади М. Старицького та П. Куліша. Спробував освоїти Федькович Шекспіра і в інший спосіб. У 70-х роках він пише п'єсу-фрашку «Як козам роги виправляють» (надруковано в «Правді» за 1872 р.), що стала українською версією знаменитого «Приборкання непокірної». Вплив Шекспіра відчутно і в найвищій п'єсі Федьковича «Довбуш» (37).

Найбільше праці поклав для перекладу на українську мову творів великого британця Пантелеймон Куліш. Шекспіром він зацікавився ще в юності, а про потребу перекласти його писання на українську поет пише ще в листі до Галагана

в березні 1857 року. Однак тільки після довголітніх студій (Куліш спеціально для цього вивчив англійську мову) поет зважився взятися до праці. Ці переклади стали однією з провідних ідей його письменницької діяльності. Коли саме почалася ця робота, невідомо. Ще в 1860 році, зустрівшись з О. Кониським, він сказав (на побажання Кониського бачити українського Шекспіра), що таке матимуть тільки їхні правнуки. Але в II половині 70-х років Куліш активно працював над перекладами, і робота ця тяглася до кінця його днів. Узимку 1881 року виїхав Куліш до Львова і пробув там до весни 1882 року. В тому-таки 1882 році у друкарні товариства імені Шевченка вийшла грубенька книжка під заголовком: «Шекспірові твори з мови британської мовою українською переклав П. Куліш. Том первий. Отелло. Троїл і Крессіда. Комедія помилок». На звороті було зазначено: «Накладом перекладчика». Це був перший том запланованого повного зібрання творів Шекспіра українською мовою. Однак далі видання не пішло. Переклад двох п'єс загубився, а решта 10 драм вийшла в редакції з передмовами й поясненнями І. Франка. Видання було здійснено в бібліотеці «Видавничої Спілки» у Львові в 1899—1902 роках. Редагуючи Кулішевий переклад, Франко зробив 5—6 тисяч різних поправок у тексті. Форму перекладу Франко не змінював, зате звірив тексти з оригіналами і дав мовну і стилістичну редакцію (43).

Закоханий в Елладу

Український перекладач-поет і композитор Петро Ніщинський мав тісні зв'язки з Грецією та грецькою культурою. Ще молодим він поїхав у Грецію для організації церковного хору при російському посольстві в Афінах. Тут майбутній поет захопився еллінською культурою, вступив до Афінського університету і навіть одружився з дочкою головного капелмейстера грецьких військ Кароліною. Закінчивши університет і захистивши дисертацію на ступінь магістра, П. Ніщинський повернувся на батьківщину і став учителем грецької мови спершу в Петербурзі, а тоді в Одесі й Ананьєві. Ніщинський

Титульна сторінка
«Одіссеї» Гомера
в перекладі
Петра Ніщинського.

був настільки захоплений грецизною, що навіть пробував видавати в Одесі (1861 р.) тижневик на грецькій мові під назвою «Меркур» — видання тривало один рік, і більшість наукових та публіцистичних статей написав до нього сам П. Ніщинський. Незабаром поет запалюється ідеєю перекласти головні твори давньогрецької літератури на українську мову. В 1883 році він випускає «Антигону» Софокла, переклад якої високо оцінив І. Франко. Вслід за цим працює Ніщинський над капітальним перекладом «Одіссеї» Гомера, друкує в альманасі «Нива» (1885 р.) переклад 6-ї пісні, а незабаром і повний переклад поеми, який вийшов у Львові в 1892 році. Блискуче знаючи грецьку мову, П. Ніщинський вдається до зворотньої акції — перекладає на давньогрецьку мову «Слово о полку Ігоревім», віддавши наш безсмертний твір гекзаметром. Переклад високо оцінений знавцями-елліністами.

*Ніщинський Петро
(1832—1896) —
український композитор
та перекладач.
Крім «Одіссеї»,
переклав частину
«Іліади»,
«Антигону» Софокла,
а грецькою мовою —
«Слово о полку
Ігоревім».*

Почав перекладати поет і «Іліаду», але не закінчити її не встиг — цю роботу ще раніше завершив С. Руданський, який навіть вдався до Ніщинського за консультаціями (123).

У Флоренції

Втікаючи від переслідування поліції, поет Кесар Білиловський, опинився 1881 року у Флоренції. Там жив тоді й працював визначний італійський орієнталіст, поет та історик літератури А. де Губернатіс. На той час він закінчував 18-томну «Історію всесвітньої літератури». Вчений залучив українського поета до співробітництва, і К. Білиловський опрацював розділи про українську літературу й театр (62).

Закоханий у світову літературу

Ще не ставши письменником, І. Карпенко-Карий любив студіювати твори Шекспіра і Шіллера. Він знав напам'ять ролі Франца Моора, Гамлета, Отелло, Короля Ліра. З-поміж російських письменників особливо любив він Островського і Грибоєдова і не раз із задоволенням грав у виставах за їхніми творами. На цій лектурі і зростав великий драматург як письменник (218).

Чотиримовний поет

Оригінальною статтю в II половині XIX ст. був поет Сергій Бердяєв. Уродженець Києва, він мав немало здібність до мов, притому українську, російську, польську та німецьку знав настільки чудово, що вільно ними віршував. Між іншим, він переклав на німецьку мову поему М. Вороного «Євшан-зілля», а на російську поезії О. Маковея (91).

«Я — козак»

Дуже цікавився свого часу Україною знаменитий французький письменник Проспер Меріме. В 1867 році він писав до однієї своєї адресатки: «Ви знаєте, щодо мене—то я козак». Українська тема відтак посідає у творчості Меріме певне місце. В драмі «Початки одного авантюриста» (1852 р.) зустрічаємо цілу сцену (шосту), в якій оповідається про запорожців і змальовано деякі запорозькі звичаї. У 1854 році Меріме друкує простору розвідку: «Козаки України та їхні останні гетьмани», побудовану на основі монографій М. Костомарова. Дуже цікавився Меріме творчістю М. Гоголя й Марка Вовчка і перекладав їхні твори на французьку мову; з Гоголем він був навіть знайомий, зустрічався з ним у 1837 році в паризькому салоні Смирнової-Россетті, що була раніше в Петербурзі за фрейлину. Надрукував також Меріме етюд «Богдан Хмельницький» (1863 р.) — (186).

Що міг зробити один чоловік

Найбільше праці в присвоєнні українській літературі світових тем та сюжетів поклав І. Франко. Його можна також назвати і найвидатнішим перекладачем дожовтневої української літератури. Він дав поетичні обробки багатьох європейських та східних тем і мотивів (перед ним широко опрацьовував їх хіба що поет початку XVIII ст. Іван Максимович), створив великий цикл поезій за мотивами історії стародавнього світу, найбільше римської історії, переклав вавилонські гімни й молитви, індійські легенди із «Махабхарати», великі цикли староарабської, давньогрецької та давньоримської поезії, епічну поезію народів світу, зокрема старошотландські, староанглійські, старонорвезькі, староісландські балади, іспанські романси, албанські, португальські, італійські, німецькі, єврейські, китайські, болгарські, сербохорватські народні пісні, уривки з угорського народного епосу, дав цикл «Циганські мелодії», переклав «Слово о полку Ігоревім» і «Краледвірський рукопис». Водночас перекладав українські народні пісні польською та німецькою мовами і дав широкий вибір перекладів з літератур народів світу XIX ст. Ні до Франка, ні після нього ніхто на Україні не здобувся на такий широкий розмах перекладацької роботи. Досить сказати, що в 50-томному виданні творів письменника відведено 6 томів на поетичні і том на прозаїчні переклади І. Франка.

Сам І. Франко вільно писав, крім рідної, польською, німецькою та російською мовами. Польською мовою створив він «Маніпулянтку», «Панталаху», «Лель і Полель», «Історію кожуха» та ін., німецькою «Свинську конституцію», «Острога преострого старосту», «Історію однієї конфіскації» та ін. Потім письменник при нагоді перекладав ці твори українською мовою чи на їхній основі створював нові редакції (248).

Кримський Агатангел
 (1871—1942) —
 український письменник,
 учений, перекладач.
 Автор віршів,
 оповідань, роману
 «Андрій Лаговський»,
 несевітньовідомих
 наукових праць
 із історії ісламу,
 арабських народів,
 Абіссинії, Туреччини,
 історії арабської,
 перської, сірійської
 та інших східних
 літератур.
 Перекладач з мов Сходу,
 Середньої Азії
 і Кавказу.
 Академік АН УРСР.

Поліглот світового класу

Найбільше мов серед українців знав Агатангел Кримський. Коли його запитували, скільки мов він знає, він відповідав:

— Мабуть, із шістдесят, а то й більше!

У дитячі роки він досконало вивчив німецьку, французьку, польську та англійську мови. В юнацькі добре оволодів грецькою, турецькою, італійською, давньоєврейською, санскритом. Після того він вивчав мови до кінця життя. А. Кримський став визначним світового рівня ученим-орієнталістом, спеціалістом із арабістики, тюркології та іраністики і лишив після себе понад тисячу наукових праць. Він перший доніс до українського читача безпосередньо з оригіналів східну поезію, зробив переклад цілої її антології з IX — XV ст., додавши вступні наукові розвідки. Мотивами східної поезії

пронизана вся оригінальна поетична творчість А. Кримського, яку він об'єднав під екзотичною назвою «Пальмове гілля» (15).

Класик японської літератури

В 1914 році за відрядженням російського товариства есперантистів приїхав до Токіо українець із Білгородщини, сліпий мандрівець Василь Єрошенко. Вірний своїй невгамовній вдачі, він розгорнув тут бурхливу діяльність. Викладаючи есперанто в Токійському університеті, водночас вивчав японську літературу й мистецтво. Минуло тільки півтора року, і в тогочасних газетах та журналах почали з'являтися вірші, оповідання, алегоричні казки та п'єси молодого письменника з незвичайним для японців українським прізвищем. Японія стала для нього другою батьківщиною, де він сформувався як письменник, хоч прожив тут усього сім років (1914—1921). У 20-х роках в Японії вийшло 3-томне зібрання творів Єрошенка, а в 1959 і 1961 роках знову було видано його твори в 3-х томах і опубліковано докладну монографію «Сліпий поет Єрошенко», що її написав Такасурі Ітіро (4).

Французький поет Гриценко

Наприкінці ХІХ ст. у Парижі в «Бібліотеці бібліофілів» вийшло дві невеликі книжечки «Еллада, античні сонети» і «Біблійні силуети». Написала їх людина з виразно українським прізвищем — Гриценко. Вірші були досить високого рівня — поет входив до групи французьких поетів, котрі називалися «парнасцями». Обидві книги присвячено одному з найвидатніших «парнасців» — Леконту де Лілю (46).

Найстарішу, більш-менш об'ємну
досі винайдену збірку української
пісні завдячуємо невідомому полякові,
мало грамотному в українській
мові, десь із українсько-білоруського пограниччя...

З ПІСНЕЮ
НА
ВУСТАХ

Усна словесність

Історія так званої народної, чи традиційної, української пісні достатньо не в'яснена, хоч цьому питанню присвячено чимало розвідок. Пісня супроводжувала народ протягом всього існування, однак найдавніші пісні, які нам відомі, відносять учені не раніше як у докнязівсько-дружинний період. Сам термін «народна пісня» досить новий, як і термін «народна творчість». Ці терміни зародилися в часи літературного романтизму, на початку ХІХ ст., бо саме романтикам випало найбільше захопитися традиційною літературою, що збереглася в усній передачі. Старій Україні такі назви були невідомі. У давні часи термінові «народна пісня» відповідав термін просто «пісня», пізніше — «світська (світова) пісня» чи «псальма». На жаль, маємо мало даних про пісню до пори, коли масово стали складатися пісенники, відповідно важко простежити, як змінювалася форма й зміст нашої давньої пісні; так звані колядки, в яких пробиваються дуже архаїчні риси, все-таки знаємо тільки із записів ХІХ ст., тобто з часу, коли вони здобули остаточне оформлення. Найстаріший запис української пісні дійшов до нас із ХVІ ст., він потрапив до рукописної граматики чеської мови, виданої аж 1857 року. Автором граматики був Ян Благослав (1522—1571) — відомий чеський учений. У граматиці, написаній після 1550 року, він подав, як зразок «словенської мови», пісню про Стефана-воєводу і кілька зауважень щодо тодішньої української мови, зокрема і звістку, що українською мовою складено велику силу пісень та віршів, або римів. А які вони, можна легко зрозуміти з прикладеної пісні. Пісню «Про чабана», що, приналежний чарами дівчини, прилетів до неї, згадав польсько-український поет С. Кленович у своїй поемі про нашу землю — «Роксоланія» (ХVІ ст.). Децю пізніше стала

шістдесят текстів українських пісень. Записувач не робив різниці між піснею літературного походження і такою піснею, що її пізніше назвали «народною». Те саме явище помічаємо в інших пісенниках тієї і пізнішої пори.

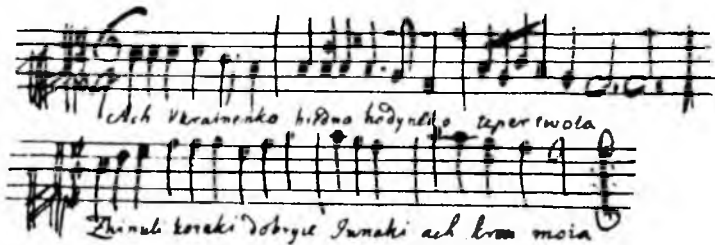
Пісенників, як описаний вище, було в XVII—XVIII ст. безліч, вони переписувалися, переходили з рук у руки, і чимало їх дійшло і до нашого часу. В хронологічно пізніших збірках, як помітив дослідник давньої пісні В. Перетц, зменшується число записів історичних та політичних пісень та віршів, а зростає кількість записів любовних пісень.

Пісні так звані «народні» були тісно зв'язані поетикою з піснями штучного походження: вчені навіть розрізняють кілька етапів такого зв'язку чи зближення. Найновіший етап — твори-автографи власника співаника. Подальший етап — твори, які хоч записані з вуст чи з іншого рукопису, зраджують своє інтелігентське походження залишками акровірша, полонізмами, церковнослов'янізмами, вживанням книжного, силабічного розміру тощо. Ще давніший етап, коли пісня літературного походження встигла вже настільки змінитися, що ввібрала у себе мотиви іншої пісні, скоротилася чи піддалася переробці. Подальші етапи позначалися новими змінами: пісні вже втрачають індивідуальні риси і подібні стають до інших улюблених творів традиційної поезії, хоч сліди літературного походження, бува, й не затираються (наприклад, у баладах). З другого боку, частина пісень творилася з використанням традиційної системи образів народної, чи традиційної, лірики і легко входила в її контекст (262).

Носії української пісні

З давніх-давен відомі на нашій землі співці, які були водночас поетами й співцями чи тільки носіями пісні. Таким співаком був «словутній співець Митуса» з часів Данила Галицького,— співця було скарано за те, що не захотів служити князеві. В XVI ст. при дворі Троцького воєводи був співак Андрій, що звертав на себе увагу майстерним та

штатським виконанням українських думок. В XVII — XVIII ст. майже всі церковні владики, починаючи з Г. Балабана (тобто з кінця XVI ст.) аж до П. Білянського (кінець XVIII ст.), тримали в себе власних співаків і цілі хори. Співаків возили з собою навіть при подорожах чи коли владики запрошували в гості. При митрополиті П. Могилі славився своїм співом композитор Єлисей Ільковський, при холмському єпископі П. Важинському (кінець XVIII ст.) був добрий співак Мазановський. Були хори й капели при дворах магнатів, і всі вони залюбки співали українських народних пісень. Так, Г. Сковорода згадує, як виконувалася пісня «Солов'ячку, світку-світку» хором хлопчиків при білгородському єпископі (він же був і українським поетом) І. Горленку. Серед дворових хорів особливо помітні були широкі XVIII ст. хори Млоцьких у Жулині, Ржевуських у Підгірцях, Бельських та Мйочинських у Пеняках, Старжинських у Котлові. Найбільше плекали українську народну пісню хори в Пеняках і Котлові. Саме в цьому осередку було укладено збірку українських та польських пісень Вацлавом з Олеська Залеським, що з'явилась друком у Львові в 1833 році. Музику до співу і фортепіано заранжирував знаменитий свого часу скрипаль, який змагавсь у дуєті з Паганіні, Карл Липинський. Його батько Фелікс також був добрим музикантом і диригував капелою спершу в Пеняках, а тоді і в Котлові. Батько В. Залеського служив у тих селах

Нотний запис української пісні
із XVII століття.

управителем панських маєтків. Тут часто бував ігумен Підгорецького монастиря український поет кінця XVIII ст. Юліан Добриловський, автор текстів відомих пісень: «Дай же, Боже, добрий час», «Станьмо, браття, в коло» і «Тяжко знести тої розлуки», що їх, очевидно, поклав на ноти Ф. Липинський (270).

Нотні співаники

Більшість стародавніх співаників приносять нам текст пісень. Однак серед них трапляються й складені людьми з музичною освітою — тоді до пісень додавались і мелодії. Часом тільки вказувалося, що та чи інша пісня співається на мотив пісні іншої. Першим друкованим нотним пісенником світських російських та українських пісень треба назвати «Собрание простых песен с нотами», перше видання якого в 1776 році здійснив царський гусяр з українців Василь Трутовський. Пісенник відбивав репертуар самого співака; українські пісні увійшли в 3-ю і 4-у частини збірника Трутовського. В передмові автор пише, що силкувався зберегти співи точно і тримався простих голосів. Українських пісень там було двадцять (215).

Легендарна поетеса-співачка

Одна з найзворушливіших легенд, що їх зберігає український народ — це історія талановитої дівчини з Полтави Марусі Чурай. Вона народилася на березі Ворскли, недалеко від того місця, де в 1650 році засновано полтавський Хрестовоздвиженський монастир. Батько її, козак Гордій Чурай, був січовиком, брав участь у повстанні Павлюка і після битви під Кумейками (1637 р.) полонений і страчений у Варшаві разом з гетьманом Павлюком. Народ склав про нього пісню «Орлику, сизий орлику, молодий Чураю».

Після смерті Гордія Чурая його дружина Горпина лишилась удвох із дочкою. Маруся мала добрий голос і чудово

співала пісень, які сама складала з різних приводів і часто шпигувала у звичайній розмові викладала свої думки віршами. Портрет Марусі Чурай був свого часу відомий і зберігавсь у Г. Квітки-Основ'яненка. Ось його опис: «Маруся була справжня красуня, невеличка на зріст, худорлява, струнка, і привітним виразом ласкавого засмаглого личка, на якому проступав рум'янець, з карими очима під густими бровами й довгими віями. Волосся в неї було чорне, як смола, і запліталось у густу косу до колін. При цьому мала Маруся Чурай трохи випукле чоло і дугоподібний з горбинкою ніс». З такою чарівною зовнішністю не дивно, що дівчина подобалася місцевим парубкам. Серед них виділявся реєстровий козак Полтавського полку, згодом значковий товариш Іскра Іван, син відомого гетьмана Якова Іскри-Острянина, батько майбутнього полковника Івана Іскри. Дівчина ж любила іншого козака — Григорія Бобренка. Слабовольний Гриць був під впливом матері, яка й чути не хотіла про одруження його з Марусею, вона хотіла оженити його з племінницею полтавського полковника Мартина Пушкаря Галею Вишняк. Маруся знала про це і своє горе виливала в піснях.

Навесні 1648 року почалася визвольна війна українського народу проти польської шляхти. Пішли на війну Іскра і Грицько Бобренко. Розлука з коханим була важким ударом для дівчини, свій жаль вона вилила в знаменитій пісні «За світ встали козаченьки в похід з полуночі». Сумуючи за коханим, Маруся пішла на прощу до Києво-Печерської лаври. Тут, вважають, вона склала одну з кращих своїх пісень «Віють вітри, віють буйні», яку пізніше використав І. Котляревський.

Наприкінці 1848 року козаки були розпущені по домівках. Маруся нетерпляче чекала Гриця, але він не з'явився. Якось вона зустріла Івана Іскру і спитала в нього про Гриця. Той сповістив, що Гриць з материної волі має одружитися з Галею Вишняк. Несчасна дівчина не могла забути зрадливого коханого, спробувала накласти на себе руки, але її врятував Іскра.

Якось восени, оповідає легенда, Марусина приятелька Мелася Барабаш влаштувала вечорниці. Була на цих

вечорницях і Маруся в надії побачити Гриця. Він справді прийшов, але не сам, а з Галею.

Про те, що сталося далі, ми знаємо із пісні «Ой не ходи, Грицю...», яку також приписують Марусі Чурай: дівчина Гриця отруїла.

Марусю посадили до острога і незабаром засудили до смертної кари. Однак під час виконання присуду було принесено від гетьмана Б. Хмельницького їй помилування.

Так оповідала легенда. На жаль, про Марусю Чурай не залишилося жодних документальних даних. За легендою, козак, який добивався помилування дівчині, був Іван Іскра. Діставши волю, Маруся чахла, змарніла і померла від сухот, за іншими даними, пішла в монастир.

Марусі Чурай приписують авторство близько двадцяти пісень, хоч вона могла скласти їх значно більше. Її образ став улюбленим в українській літературі, тобто вона стала одним з популярних літературних героїв. Писали про неї О. Шаховський, Г. Бораковський, М. Старицький, В. Самійленко, Л. Костенко та інші (222).

Химерна доля вірша-пісні

Пісня А. Головатого «Ой боже-боже» збереглась у цікавий спосіб. Сам Головатий, як запорозький отаман, їздячи в столицю клопотатися про козацькі вольності, завітав по дорозі з Кубані до Харкова і зупинивсь у батька Г. Квітки-Основ'яненка. Тут він співав свою пісню, її було розучено в родині письменника. Цікаво, що в середині XIX ст. цю пісню записав на ноти М. Лисенко з голосу знаменитого українського вченого-філолога О. Потебні (11).

Куди вітри завіяли

Пісня «Віють вітри...» була завжди популярна в народі. Особливо збільшило її популярність те, що ввів її до своєї «Наталки Полтавки» Іван Котляревський. Відтак їй судилося

Титульна сторінка збірки
«Малороссийских песен»,
виданих Михайлом
Максимовичем.

МАЛОРОССИЙСКІЯ ПѢСНИ,

ИЗДАНЫМЪ

М. МАКСИМОВИЧЕМЪ.

МОСКВА.

Въ Типографіи Августа Сивцова,
улицы Калужской восточной - № 15. Изданы
1827.

особлива доля. В 40-х роках ХІХ ст. «Віють вітри...» переклала на англійську мову американська письменниця Тальві, і пізніше ця пісня стала популярна в англо-українському середовищі Канади як англомовна. Німецький поет Ф. Баденштендт надрукував її у власному перекладі у своїй «Поетичній Україні» (1845 р.). «Віють вітри...», як твір І. Котляревського, перекладався й на словенську мову (151).

Просто пісні

1827 року Михайло Максимович видав у Москві свої «Малороссийские песни». Збірник відразу було помічено, ним захоплювалися О. Пушкін, П. Шафарик, Ж. Паулі, А. Рамбо, М. Гоголь, О. Бодянський, а М. Костомаров та П. Куліш

завдяки йому стали українськими письменниками. Збірник цей дістався також і до бібліотеки Осолінських у Львові, де знайшов його й прочитав М. Шашкевич, а Я. Головацький переписав його для себе весь від руки. Відтак під впливом саме цього збірника було започатковане літературне відродження в Галичині, яке здійснила так звана «Руська трійця». Цей факт став також свідченням культурної єдності двох роз'єднаних чужими державами частин України (214).

Аматори пісні

У 1846 році у Львівській семінарії було засновано під проводом поета І. Гушалеви́ча товариство, яке мало мету складати тексти пісень під ноти. Саме в той час написав І. Гушалеви́ч пісні «Щасти нам, Боже», «Мир вам, браття», «Це єсть руська отчина», які надовго стали улюбленими серед галицької інтелігенції. Цікаво, що пісню «Мир вам, браття» співали, а текст її роздавали в Празі на слов'янському з'їзді 6 травня 1848 року (155).

Пісні, записані М. Шашкевичем

Одним з найцікавіших видань I половини XIX ст. була вже згадувана нами збірка польських та українських пісень «Пісні польські та руські люду галицького», видана Вацлавом Залеським, який став пізніше (1848 р.) губернатором Галичини. Книжку видано 1833 року.

Готуючи збірку, В. Залеський попросив тодішніх студентів, щоб у час канікул списували з вуст народу пісні, особливо обрядові: колядки, гагілки, пісні весільні тощо. Гаряче відгукнувся на цей заклик молодий М. Шашкевич, якому був тоді 21 рік. Він зібрав цілий збірничок пісень, що увійшов до видання Залеського (78).

У пісню закохані

Український поет Амбросій Метлинський, що писав під псевдонімом А. Могила, був оригінальна людина. Як професор Харківського університету, він діставав чималу платню, яку, не маючи власної родини, роздавав родичам чи бідним студентам. У квартирі Метлинського збиралися студенти, які цікавилися українським фольклором. Сюди приходили й кобзарі, котрі співали українські думи. Сам Метлинський також знав чимало народних пісень, що навчила його бабуся. Згодом, у 1854 році, поет видає, як підсумок своїх фольклорних зацікавлень, книжку «Народные южно-русские песни», яка мала 472 сторінки. Зібрання на квартирі Метлинського було своєрідним вогнищем, біля якого молодь причащалася до народних святощів — пісні. Велися тут також розмови і про літературу (155).

Шевченко і пісня

Тарас Шевченко напрочуд гарно співав українські пісні, і його спів справляв на слухачів глибоке враження. За словами П. Куліша, він був на ту пору найліпшим на всю Україну співаком народних пісень. Співав баритоном з високими теноровими нотами, голос звучав чуло, м'яко й сумовито. Таку ж пристрась до народних пісень мав і знаменитий негритянський співак А. Олдрідж, з яким заприятелював Т. Шевченко. Буваючи в Толстих, Шевченко й Олдрідж часто співали один одному свої народні пісні. Часом до них долучався знаменитий тогочасний музикант А. Кантський, який або підігрував Шевченкові українські мелодії, або ж чарував усіх музикою Моцарта й Шопена. Українські пісні Олдрідж полюбив і сам намагався їх співати.

Перший, хто музично освоїв творчість Т. Шевченка, був народ. Як свідчить дослідник історії української музики Микола Грінченко, народ почав читати «Кобзаря» по-своєму: став співати його, уклавши мелодії майже до 200 його віршів. Водночас над текстами Шевченка працювало немало й

композиторів. На слова поезії «Думи мої, думи мої» писали музику композитори О. Рубець і В. Заремба, але найкращою вийшла мелодія народна. В 1875 році композитор і поет П. Ніщинський написав музику до «Вечорниць» для драми Т. Шевченка «Назар Стодоля». Першу оперу на слова поета створив М. Аркас (опера «Катерина»). До «Заповіту» складали мелодії М. Лисенко, П. Демуцький, К. Стеценко, Р. Глієр, Б. Лятошинський, але найбільшу популярність здобула музика, створена в 70-х роках ХІХ ст. учителем І. Гладким. У 1934 році на тему «Заповіт» написав кантату С. Людкевич. «Заповітом» розпочав свою роботу над циклом «Музика до «Кобзаря» М. Лисенко. Це було 1868 року, коли композитора попросили написати мелодію до цього твору для виконання на Шевченківському концерті, присвяченому роковинам з дня смерті поета. Музику до «Кобзаря» створював М. Лисенко аж до 1908 р.: понад 80 пісень, дуетів, тріо, поем та кантат — всього на тексти Шевченка написав він близько 100 творів. Клав на музику слова поета М. Мусорський, який був особисто знайомий з Шевченком. Він написав романси «Дніпро» і «Гопак» за поемою «Гайдамаки». Тексти Шевченка освоювали Серов, Рахманінов, Чайковський, а найбільше українські композитори, крім названих, П. Сокальський, П. Вербицький, І. Воробкевич, Н. Вахнянин, Д. Січинський, Л. Ревуцький, М. Вериківський, Г. Жуковський, К. Данькевич та ін. (101, 208).

Співачка українських пісень

Приємний голос (контральто) мала Марко Вовчок і над усе любила співати українських пісень. Ще перебуваючи за кордоном, наспівала композитору Едуарду Мертке 200 українських пісень і задумала видати їх, але встигла зробити тільки малу частину, тобто вийшов один випуск видання, яке звалися: «Двісті українських пісень. Співи і слова зібрав Марко Вовчок. У ноти завів Е. Мертке. Власність і видання Рітер-Бідермана, Лейпціг, 1866 р.». Мало вийти таких 8 збірників, всіх їх було впорядковано до друку, але став на

Титульна
сторінка книги
«Двісті українських
пісень. Співи
і слова
Марко Вовчок,
у ноті завів
Едуард Мертке».

перешкоді брак коштів. Співала ці пісні Марко Вовчок з пам'яті два тижні з лишком від одинадцятої години до четвертої, часом по 20 пісень. Зберігала любов до української пісні письменниця протягом усього життя (27).

«Повій, вітре, на Вкраїну»

У 50-х роках XIX ст. Степан Руданський, вчившись у Подільській духовній семінарії, жив деякий час на квартирі вдови-матушки Єлизавети Княгницької. У вдови було три доньки, між ними Марія була надзвичайної краси і мала добре серце й душу. Не диво, що семінаристи, котрі жили на

квартирі у Княгницької, крутилися коло панночки. Особливо активними були С. Руданський та І. Квартирович — обидва хотіли з Марією одружитися. Руданський, їдучи до Петербурга, заручився згодою Марії на одруження. Тим часом стара Княгницька 1855 року виїхала з Кам'янця в с. Струньків на Гайсинщині, де попував раніше її чоловік. Тут вона мала власну садибу і стала за проскурницю при парафіяльній церкві. С. Руданський листувався з нареченою, маючи повну надію на одруження. Але скрутний матеріальний стан Княгницької примусив вдову згодитися на сватання богослова І. Квартировича, — бідолашна Марія мусила уступитись матері і віддалася за нього. Руданський дуже з того жалкував, а біль свого серця висловив у листах до старої Княгницької, а найбільше в поезії «Повій, вітре, на Україну», якій судилася голосна слава, — і зараз її співають в будь-якому куточку України. Цікаво, що рідний онук Марії Василівни Княгницької-Квартирович — відомий на свій час учений К. В. Широцький.

Вірш «Повій, вітре, на Україну» Руданський надрукував уперше в журналі «Основа» за січень 1861 року з підписом «Подoliaнин С. Руданський». Цю поезію через рік (1862 р.) було передруковано в галицькому календарі «Львов'янин», і вона відразу стала широко популярною не тільки у Східній, але і в Західній Україні. 1876 року пісню написано вже як народну і видано в книзі «Народні пісні русинів», що вийшла у Львові. Так само народними піснями стали вірші Руданського «Чорний кольор» (переклад з польської) і співомовка «Засідатель», яку навіть М. Драгоманов приймав за твір чисто народний.

Сама пісня «Повій, вітре, на Україну» настільки подобалася, що її перекладено в ХІХ ст. на ряд мов: угорську, польську, французьку, англійську, італійську, а особливо цікава її доля в Данії.

У 1876 році відомий данський письменник Тор Ланге (1851—1915) був запрошений до Росії як спеціаліст східних мов, а згодом дістав посаду данського консула в Москві (1887—1906). Тут він вивчив українську мову, перекладав твори Марка Вовчка, народні пісні. Одружившись, жив

якийсь час на Вінниччині. Багато українських пісень у перекладі Ланге здобули популярність в Данії, їх співають і в наш час («Ой не світи, місяченьку», «Ой зійди, зіронько, та вечірняя»), а деякі стали народними. Пісню «Повій, вітре...» переробив Ланге у 1900 році, ввівши у твір власні ностальгічні настрої. Пісня має назву «Лети з вістями в рідний край», її надруковано у збірці «Народні пісні та куплети», що вийшла в Копенгагені 1902 року. Прізвища С. Руданського Ланге не подав, а данський читач сприйняв її як народну (152, 112, 251).

В Бобринці

У Бобринці школяра Кропивницького оселили в матері, яка давно розійшлася з його батьком; бабця, з якою вона жила, мала невеличку школу, де вчила місцевих дітей найпотрібніших наук. Тут весь час юний Марко чув музику, дядьки його (сини кріпака-диригента) грали й співали. Сам Марко вносив сюди й свою частку: з села він привіз чимало українських пісень, що вивчив їх чи від батька, чи від селянських хлопців, з якими товаришував. Упоряджувались у домі часті музичні й вокальні вечірки, в яких брав участь і Марко — мав він тоді чудовий альт і співав у церковному хорі. Трохи згодом відвідала Бобринець трупа Млотковського, відтак один із дядьків організував аматорські вистави, в яких грав і юний Кропивницький (184).

«Пісні будять у мені бажання працювати»

Так висловлювався І. Карпенко-Карий, коли йшлося про українську народну пісню. І справді, пісня допомагала письменнику в його творчому процесі, навівала щасливі, плідні думки, і саме пісням він був зобов'язаний, що в нього з'являлося натхнення. Подружився з народною піснею Карпенко-Карий ще з молодих літ. Часто просив дружину, коли поралася вона біля хатнього діла, співати. Пісня була потрібна

йому як побудник нових думок, як тло до його словесних малюнків. Найбільше любив пісню про двох сестер, убогу й багату, «Ой посаджу хмелю високого», пісню про Бондарівну, Саву Чалого. Відтак джерелом його п'єс «Бондарівна», «Сава Чалий», «Лиха іскра» стала саме народна пісня (220).

І співак, і збирач

Перша зародила любов до пісні І. Франкові його мати — Марія Кульчицька, яка була родом з села Ясениці-Сільної. Вона сама любила співати, знала багато пісень, переймаючи їх від односельчан і заїжджих жінок. Мати багато співала Івасеві, а що син володів унікальною пам'яттю, то й запам'ятовував пісні. З десяти років почав записувати і в 1868 році мав їх уже цілий зошит. Тоді ж почав збирати казки, приповідки, образні висловлювання, прокляття, заклинання тощо, поширивши коло свого розсліду з Нагуевичів на сусідні села й дрогобицьких міщан. Бувши у п'ятому класі гімназії, Франко співав партію першого баса в квартеті під керівництвом К. Бандрівського. В 1873 році він запросив учнівський хор до свого села, де учні співали і по дорозі, і в церкві. Швидко майбутній письменник списав два зошити, де було близько 800 номерів, здебільшого коломийок. Менший зошит послав у «Просвіту», а пізніше віднайшов у третій руках, а більший тоді-таки пропав і знайшовся випадково аж у 1954 році — потрапив до відділу рукописів бібліотеки ім. Леніна в Москві.

Особливо багато записує фольклорного матеріалу І. Франко в найважче своє п'ятиріччя (1877—1882 рр.), коли був переслідуваний та гнаний. Письменник записує пісні, навіть сидячи у львівській (1877 р.) і коломийській (1880 р.) тюрмах. Живучи на селі, у вільний час Франко виходив на ниву, сідав коло робітників і просив, щоб вони співали, а він записував. Використовував для записів гагілкові забави на Великдень і брав фольклорний матеріал від усіх та всюди, починаючи від рідних брата й сестри і закінчуючи сільськими

настушками. Ходив і на весілля, записував пісні, нотував розмови людей, співанки.

Сам І. Франко був добрим виконавцем і щедрим носієм української народної пісні. Голос у співця не був сильний (баритон), трохи сипкуватий, але сповнений яскравої виразності, почуття й тонких нюансів. Він співав, як співають селяни: без афектації, концертної манери, але спів його глибоко зворушував. Від І. Франка записував пісні М. Павлик, а мелодії — М. Лисенко. Окремі мелодії перейшли з його голосу в репертуар Лесі Українки, коли вони відпочивали разом у карпатському селі Буркуті, і їх зафіксував нотно чоловік Лесі Українки К. Квітка. І. Франко міг похвалитися чималим доробком як фольклорист: 400 пісень і 1800 коломийок. Деякі записи побачили світ раніше, але основну масу було надруковано тільки в наш час, у 60-і роки (57).

І. Франко і музика

І. Франко дуже дбав про музикальність своєї поезії. Ряд поезій його написано на зразок народних пісень («Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Червона калина», «Ой ти, дубочку»). Часом І. Франко вказував на можливість використання народних мелодій при виконанні творів. В поемі «Лисиця-сповідниця» є, наприклад, такий підзаголовок: «Лірницька пісня на ноту «Сирітки»; так само відзначав, що вірш «Новітні гайдамаки» варто співати на мелодію пісні про Морозенка тощо. У близькому оточенні поета була поширена думка, що він сам складав музику до власних творів, а окремі вірші задумував як пісні.

Музикальність поезії Франка найкраще виявилась у тому, що на його твори написано близько 200 композицій, а окремі вірші мають по кілька музичних інтерпретацій. Написав, зокрема, на тексти І. Франка шість романсів і два хори, а також два романси на слова Гейне в перекладі І. Франка Микола Лисенко (73).

«Прийди, весно...»

М. Павлик увійшов в українську літературу як талановитий прозаїк та публіцист. Він був бібліографом, видавцем, перекладачем, журналістом і видатним збирачем українських народних пісень, яких зібрав цілий том. Писав М. Павлик і вірші. Один його вірш «Прийди, весно, прийди, свята» в композиції В. Матюка здобув свого часу велику популярність і співався скрізь по Галичині (161).

Баба Мотря

Батьки Івана Нечуя-Левицького жили спершу в тісному приміщенні, через що діти спали в кухні на полу, поруч із своєю нянькою бабою Мотрею, далекою материною родичкою. Вона знала безліч казок та пісень, оповідала і співала їх дітям, водила Івана з собою по весіллях, хрестинах і похоронах. Таким чином ще з дитинства майбутній письменник мав змогу ближче приглянутися до народного життя. Пісні, які співала баба Мотря й дівчата на кухні за роботою, він вивчив напам'ять (158).

Зо всіх вітрів хапала мелодії

Великим аматором і чудовою співачкою українських пісень була письменниця Дніпрова Чайка (псевдонім Л. Василевської). «Я зо всіх вітрів хапала мелодії,— писала вона.— Досить було якомусь весіллю, чи колядникам, чи молотникам побувати в нас у хаті, як я уже засвоювала їхні пісні. І така жага була на ті мелодії, що її не можна було наситити». Письменниця музичної освіти не мала, проте віддавала не тільки основну мелодію, але й варіації й підголоски. Вона була наче інструмент, що точно передавав усе почуте, кожна пісня з усіма її варіаціями проходила співачці в душу як занотована фонографом, хоч її спів не мав нічого механічного. Письменниця не тільки сама записувала пісні, але запису-

*Дніпрова Чайка
(Василевська Людмила)
(1861—1927) —
українська письменниця.
Автор віршів, оповідань,
записувала народні пісні.*

вали і з її голосу музиканти А. Конощенко та М. Лисенко. «Співає наша Дніпрова Чайка як справжній соловейко», — казав про неї великий композитор. Вдома в родині Василевських пісню дуже любили, часто в неділю чи під свято починалися співи, діти з великою охотою виспівували всіляких пісень. На лібретто Дніпрової Чайки М. Лисенко створив дитячі опери «Коза-дереза», «Зима і Весна», «Пан Коцький». На її слова композитор написав романси: «Я вірую в красу», «Хіба тільки рожам цвісти», «А вже весна» (61).

З любові до народу

Так само палкою прихильницею народної пісні була і буковинська письменниця Євгенія Ярошинська. «Сеї наш народ, — писала вона, — котрий другі називають некультурним,

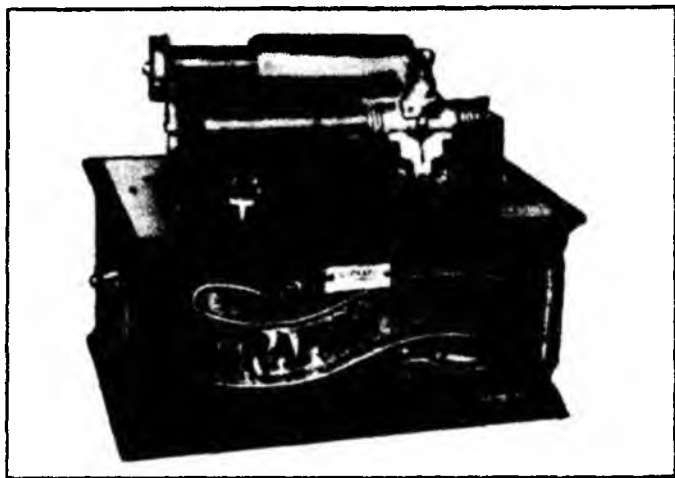
має великі інтелектуальні здібності, котрі нема кому розвинути, бо ледве хто йому сприяє». Почала вона збирати пісні з 14 років, незважаючи на те, що подружки піднімали її на кпини за те «чудне заняття». Зібравши 150 пісень, дівчина послала їх у Чернівці до літературного товариства «Руська бесіда», яке 1886 року оголосило конкурс на кращу збірку народних пісень. Збірку Ярошинської визнали за найкращу, але премії не дали, а пісень не видали — не було коштів. Зібравши 450 пісень, Ярошинська надіслала їх до Львова, але й цього разу її записи не було опубліковано. Тоді вона послала свою працю в Петербург до «Императорского русского географического общества», і 22 грудня 1888 року на засіданні ради Географічного товариства Ярошинську за збірку «Пісні буковинсько-руського народу з-над Дністра» нагороджено великою срібною медаллю і грошовою премією в 500 крб. Обіцяли збірку видати, але до цього не дійшло. 1892 року Ярошинська послала до Львівського товариства «Просвіта» нову збірку пісень, але і цій збірці не пощастило; записи Ярошинської було видано тільки 1972 року видавництвом «Музична Україна» в Києві в серії «Українські народні пісні в записах письменників» (55).

Усе життя з піснею

Від малих літ подружилася з піснею і Леся Українка. Живучи на Волині, вона чула чимало пісень, окремі з яких на-завжди запали їй у пам'ять. В п'ятирічному віці засвоїла від селянських дітей весняні танкові пісні, а ряд інших пісень — від няні, селянки з села Миропілля. До родини Косачів приїжджав М. Лисенко, тоді запрошувалося чимало селян, які співали, а мати Лесі Українки письменниця Олена Пчілка і композитор записували. В кінці 1880 року вона починає активно займатися збиранням та вивченням українського фольклору, передусім пісень. До неї прилучаються брат Михайло і сестра Ольга. В селі Колодяжному чимало записали сестри від дівчини Варки і склали разом цілий збірник, всього понад 150 пісень. Леся Українка, на відміну від ба-

гатьох записувачів-аматорів, віддавала не тільки тексти пісень, але й мелодії. Тепер уже, де б не була поетеса, скрізь намагалася записати щось нове, водночас і сама наспівувала М. Лисенку, який записав від неї тридцять мелодій. Бувши людиною тонко музикальною, Леся Українка глибоко розуміла специфіку народної пісні і дбала про відтворення її природного звучання.

Незабаром після Лисенка почав записувати з голосу поетеси пісні і К. Квітка. Першу пісню він записав в 1899 році, і відтоді до кінця життя Леся Українка періодично наспівувала чоловікові все нові й нові пісні, готувала власноручно їхні тексти, допомагала К. Квітці в записах від інших осіб, збирала пісні сама. В 1903 році поетеса при допомозі Квітки видала збірник «Дитячі гри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини та Зв'ягельщини на Волині. Зібрала Лариса Косач.

Фонограф, на якому Леся Українка в 1908 році записувала «Пісні та думи».

Голос записав К. Квітка». Книжка вийшла в Києві (видало її товариство дослідників Волині). Пізніше поетеса підготувала книгу «Народні пісні до танцю», але світу вона не побачила. Навіть тяжко хвора Леся Українка все ще диктувала тексти й мелодії пісень К. Квітці, останні пісні — в травні-червні 1913 року. Після смерті поетеси К. Квітка видав збірник у 2-х частинах: «Народні мелодії з голосу Лесі Українки», які вийшли ротопринтовим способом у Києві в 1917 і 1918 роках.

Особливо цікавилася поетеса кобзарським мистецтвом. Вона навіть мріяла навчитися грати на бандурі і пророкувала цьому інструменту прийдешню популярність. Особливо цінно для науки те, що Леся Українка організувала разом із чоловіком запис мелодій народного епосу від кобзарів — було це в 1908 році. На здобуті відповідні кошти викликано зі Львова з фонографом ученого-фольклориста Ф. Колессу і залучено до цього діла художника й аматора кобзарського мистецтва О. Сластьона. Для запису до Миргорода закликано найвизначнішого кобзаря з Полтавщини М. Кравченка і ще п'ятьох співців дум. Щоб охопити ще й харківську кобзарську школу, Леся Українка з чоловіком особисто зайнялися записами від славного харківського бандуриста Г. Гончаренка і заповнили 19 валиків. Так було врятовано від забуття мелодії народних дум — вони вийшли друком у спеціальному виданні у Львові в 2-х томах під заголовком «Мелодії українських народних дум». «Записи співу і гри Гончаренка, — оцінив роботу Лесі Українки й Климентія Квітки Ф. Колесса, — це дійсно найкраща і найцікавіша частина цілого видання» (60).

Багато тобі, Тарасе Григоровичу,
дав бог: і поет ти, і художник,
і різьбяр та ще, як виявляється,
і актор. Жаль тільки, голубчику,
що не дав тобі щастя!..

НА СЛУЖБІ В ІНШИХ МУЗ

М. Кропивницький
був дивовижно
обдарована людина.

Великий актор
і режисер,
видатний
драматург —
до чого б він
не взявся,
все йшло йому
на руку.

Окрім того,
чудово малював
аквареллю
й олійними
фарбами,
грав на деяких

інструментах, особливо добре на бандурі,
складав пісні і куплети.

Сковорода — музикант

Г. Сковорода, крім того, що був видатним філософом та поетом, мав немалий композиторський хист. Ще перебуваючи в Петербурзі (у царській півчій капелі), склав він голос духовного співу «Іже Херувими», що вживався по сільських церквах на Україні. Г. Квітка-Основ'яненко свідчив, що голос цього духовного співу під назвою «придворного» уміщено в службі, розісланий по всіх церквах України для однаковості в церковному співі. Г. Сковорода склав і веселий та урочистий спів «Христос Воскресе», і канон «Воскресний день», що вживався по всій Росії замість давнішнього сумного ірмолоїного співу — голос, котрий всюди звать Сковородиним. Голос «Іже Херувими» і справді надруковано в службі 1804 року, голоси ж церковних співів могли ще приписуватися Сковороді й тому, що він співав їх, повернувшись із Петербурга, в Києві, а потім і в Харкові. За свідченням професора Київської духовної академії В. Карпова, Г. Сковорода складав музику до своїх духовних кантів, що співалися по приватних зібраннях людей, котрі любили заповітну старовину — професор сам чув їх у Києві.

Як свідчить біограф Г. Сковороди М. Ковалинський, Г. Сковорода грав на скрипці, флейті, бандурі, гусях. Особливу пристрась він мав до флейти.

Грати на сопілці Г. Сковорода почав ще хлопчиком, у батьковому домі. Зранку він ішов у гай і награвав священні гімни. Поступово удосконалив свій інструмент, аж почав віддавати ним переливи співу пташок. За кілька років до смерті поет відвідував одного старого, де збиралися так звані «бесіди». Бували там і музичні вечори, і Сковорода займав на них перше місце: співав, а коли не міг через слабкість голосу витягти важкі соло, витягував їх на своїй флейті (так назива-

вав він свою сопілку). Завжди грав та співав, зберігаючи поважність, задумливість і навіть суворість. Флейта була нерозлучною його супутницею; переходячи з села в село, з міста в місто, він наспівував по дорозі чи, витягнувши з-за пояса свій улюблений інструмент, награвав на ньому печальні фантазії (56, 268).

Директор театру

Для управління справами Полтавського театру генерал-губернатор князь Репнін призначив головним директором Івана Котляревського. За час існування трупи в Полтаві Іван Петрович постійно бував на всіх репетиціях і спектаклях. Він багато допомагав артистам, на його клопотання багатьом із них було надано зручні квартири у великому приміщенні, допомагав він і творчо. Як тільки треба було переробити щось у п'єсі чи змінити якесь місце, відразу створював нові

Малюнок
Григорія Сковороди.

діалоги чи вирази, які заміняли незручні місця, особливо у віршах, адже мистецтвом версифікації володів він блискуче (108).

Квітка-Оснoв'яненко — музикант

Як і Г. Сковорода, Г. Квітка-Оснoв'яненко дуже любив музику. Ще юнаком, граючи на флейті, він висиджував в оснoв'янівському саду цілі ночі. В 1816 році письменник написав кадрили для зустрічі військ, що повертались із Парижа в Харків. Він складав також п'єси для фортепіано, пізніше керував сільським хором свого брата (56).

Ще один директор театру

У 1812 році в Харкові виник постійний міський театр. Директором його став Г. Квітка-Оснoв'яненко. Тут, у антрепренера Штейна, з'явився несміливий дебютант, який грав перед тим у Полтаві. Прізвище його було Щепкін. Він виступав у драмах і трагедіях, де грав ролі принців та графів. Г. Квітка-Оснoв'яненко якось зустрів його за кулісами.

— Ей, брате Щепкін! Грай у комедіях: з твоїх фіжм проглядають мольєрівські Жокриси!

Ці слова стали вирішальними для майбутнього великого коміка.

Там-таки, в Харкові, на бенефісі М. Щепкіна було виставлено при сприянні Г. Квітки-Оснoв'яненка «Наталку Полтавку», яка до того гралася тільки в Полтаві з особистого дозволу князя Репніна (56).

Цікаве хобі

М. Шашкевич мав цікаве хобі. Він любив виклеювати з кольорової соломи інкрустації і постійно мав при собі таку солому (137).

Тарас Шевченко.
 Портрет
 Пантелеймона Куліша.
 Куліш Пантелеймон
 (1819—1897) —
 український письменник,
 громадський діяч,
 видавець, етнограф,
 історик.
 Член
 Кирило-Мефодіївського
 товариства.

Багато дав Бог

Усім відомо, що одночасно з поезією Т. Шевченко віддає свою працю та здібності малярству і гравюрі. Малював Шевченко проздовж усього свого життя і залишив після себе велику спадщину. Він був найвидатнішим українським художником свого часу. За успіхи в розвитку граверного мистецтва поету було присвоєно звання академіка.

Бувши у засланні з забороною писати й малювати, Т. Шевченко виробляв із алебастру безліч статуеток та статуй на всілякі теми. Часто це були групи. Ось опис однієї з них.

Група зображала сцену з киргизького життя. Стоїть кибитка, в ній сидить киргиз у брилі трохи набакир, з задовленим лицем, і грає на домбрі. Обіч, біля дверей, з усмішкою на вустах і головою, повернутою до чоловіка, стоїть жінка,

яка товче просо. В ногах у неї граються двоє голих киргизенят. З правої руки лежить прив'язане до кибитки теля, а з лівої — дві кози. Зроблені з нетривкого матеріалу, статуетки Шевченка до нашого часу не збереглися.

На засланні ж таки Т. Шевченко виявив ще один талант: він брав живу участь в аматорських театральних спектаклях, які влаштовувались у Новопетровську, як актор і декоратор, і без нього ледве чи мали б ті спектаклі успіх. Публіка битком забивала ту казарму, де йшли вистави.

На перших двох спектаклях йшла комедія О. Островського «Свої люди, сочтемся». У ролі Рисположенського був Шевченко, всі інші ролі, навіть жіночі, які не хотіли грати місцеві дами, виконували офіцери. Генеральної репетиції в аматорів не було, а на звичайні Шевченко не ходив. Коли ж він з'явився на сцені і почав грати, то не тільки публіка, але й актори просто не тямались із зачудування та втіхи.

Після вистави комендант гарнізону підполковник Маєвський сказав Шевченкові:

— Багато тобі, Тарасе Григоровичу, дав Бог: і поет ти, і художник, і різьбяр, та ще, як виявляється, і актор. Жаль тільки, голубчику, одного, що не дав тобі щастя (148).

Музичний додаток до «Назара Стодолі»

Петро Ніщинський був в один час міцно зв'язаний з елісаветградським гуртком української інтелігенції, з-поміж котрої вийшли корифеї українського театру М. Кропивницький і брати Тобілевичі. Саме для елісаветградських любителів театрального мистецтва П. Ніщинський скомпонував музично-драматичний твір «Вечорниці», що складав музичну ілюстрацію до поетичного тексту обрядових народних вечорниць та дівочих ворожінь. Сюди ж увійшов знаменитий хор «Закувала та сива зозуля» (вийшов у «Музикальній бібліотеці», 1886 р.). Краса та ніжність мелодії, сила й виразність твору зразу зробила хор популярним. Під назвою «Вечорниці» музика (для чоловічого та жіночого хорів і для

соло) прикладалася до 2-ї дії Шевченкового «Назара Стодоли» і традиційно почала виконуватися при кожній постановці безсмертної п'єси Т. Шевченка (123).

На всі руки майстер

Широко обдарованою людиною був П. Куліш. Крім того, що відомий він як учений, поет, прозаїк, перекладач, драматург, з самого малку почав малювати. Любив зображати на

Малюнок Пантелеймона Куліша.

дерев'яних стінах крейдою хати, коней — все, що бачив. Коли ж учивсь у дяка Андрія, то обмалював цілий «Псалтир». Багато малював і в школі, копіюючи картини, а також у гімназії та університеті. Пізніше, на засланні, зробив малюнки до альбому Тульської старовини. Фаховим художником однак П. Куліш так і не став.

Крім малювання, письменник у молодому віці вчився музики на скрипці і столярному ремеслу. Опісля зробив своїми руками скрипку і меблі до хати. Коли ж жив у глухому степу, лагодився спорудити собі кузню, щоб самому взятися за молот. Не цурався він і сільськогосподарської праці: сам орав, сіяв, ралив, доглядав посіви, виростив чудовий сад, допомагала йому дружина Олександра Куліш, в усьому незмінний і вірний супутник, котра писала під псевдонімом Ганна Барвінок (158).

Карикатури С. Руданського

Зберігся спомин Б. Познанського, що С. Руданський також мав хист до малювання. Родичі поета оповідали: коли в Хомутинях відбувалися окружні з'їзди священників чи приїздив туди благочинний або архієрей, а Степан бував удома, він малював карикатури на гостей і підписував їх віршами. Одного разу поетовому батьку була за це велика прикрість від начальства, бо поголошка про карикатури поширилася по селу і дійшла до благочинного. Така синова поведінка, за родинними переказами, відбилася на кар'єрі батька Руданського, бо саме це начебто стало йому на перешкоді стати благочинним (251).

Комуна в Немирові

Переселившись у Немирів, новий гімназійний учитель О. Маркович із дружиною Марією відразу потоваришували із молодими вчителями гімназії і навіть створили своєрідну корпорацію: складали свої кошти і разом харчувалися. Мар-

ковичі, відтак, не раз уряджали вечірки із співами, що потім переросли в концерти й аматорські вистави. Перед постом 1857 року відбулася одна із таких вистав — ставили з добродішкою метою в залі гімназії «Наталку Полтавку». Марія й Опанас Марковичі підбрали до пісень, які є в п'єсі, мотиви, взяті з інших народних мелодій (18 номерів), і їх було випробувано перед директором гімназії М. Туловим, що схвально їх оцінив. Колишній капелмейстер куратора гімназії Б. Потоцького Й. Ляндвер скомпонував партитуру для оркестру з 14 інструментів. Марія Маркович була ще й костюмером цієї вистави і виготовила костюми для Наталки й Терпелихи. Чоловічі костюми зладив учитель гімназії І. Дорошенко, який був і режисером вистави. Опанас керував вицненням ролей. Ставили «Наталку Полтавку» кілька разів, і вистава користувалася великим успіхом (27).

Малюнок Пантелеймона Куліша.

*Сторінка
із записом пісні
Юрія Федьковича
на власні слова.*

І. Думка під Маджентов (тебет стор. 701).

Гей у по - дя у по - дя

там лі - та - вт (о - во - дя со - во - дя д-

ти - ют, сумнень - ко гу - ма - вт аж ме - не сер-

день-ко бо - дят. со - ко - за лі - та-вт сумнень-

ко гу - ма - вт аж ме - не сер-день-ко бо - дят.

Ю. Федькович — лірник

Захопившись лірою як музичним інструментом, Ю. Федькович виготовив при допомозі якогось майстра-горянина собі ліру вдосконаленого зразка й гарно співав під її акомпанемент. Голос його був не сильний, але дуже чутливий, милий, типово гуцульський. Федькович надавав лірі великого значення, щиро агітував за поширення цього інструмента. Більше того, написав навіть цикл поезій під титулом «Руський лірник» — на лад лірницьких пісень і приладжених до співу в супроводі ліри (231, 253).

Воробкевич Сидір
(1838 – 1903) –
український
письменник.
Автор віршів,
ісс, оповідань,
композитор,
професор музики
в духовній семінарії
у Чернівцях.
Складав
хорову музику,
народні співогри.
Чимало його пісень
виконувалося
на концертах
у Галичині
и Буковині
в друці половині
XIX ст.

Автор оперет

Відомим композитором був поет С. Воробкевич, він написав музику і текст чотирьох оперет: «Три грації», «Золотий монет», «Молода із Боснії», «Янош Іштенгазі». Ці оперети свого часу не сходили з кону в українському театрі і дуже подобалися публіці. Кращі мелодії з них співалися на Буковині, а деякі перейшли в народ.

Сам поет кінчив Віденську консерваторію, одержавши свідоцтво професора науки гармонії, генерального баса і контрапункту. З 1868 року С. Воробкевич був учителем хорового співу в Чернівецькій семінарії.

Написав поет також музику до багатьох, здебільшого на власні тексти, пісень (154).

Віолончеліст та художник

Олекса Стороженко мав талант не тільки до літератури. Був він ще талановитий музикант (чудово грав на віолончелі), живописець і скульптор. За скульптурні роботи одержав медаль, а за проект пам'ятника Нестору-літописцю удостоєний звання художника (209).

Неспокійними дорогами

Поет Кирило Устиянович, син поета М. Устияновича, автор ряду віршованих драм, поем та чималої кількості поезій, був видатним художником. Сам неспокійної вдачі, Устиянович постійно змінював місце мешкання. Вчився у Відні, жив у Львові, Стрийських горах і по селах, де розписував церкви, завітав 1867 року до Холму, їздив у Варшаву та Петербург. 1872 року поїхав до Києва і мешкав у Києво-Печерській лаврі, змальовуючи стародавні пам'ятники. Ченці Миколаївського монастиря хотіли залишити його директором рисувальної школи, але поет повернувся до Львова, жив у селі Вікно в пана В. Федоровича. Брав участь у Всесвітній виставці 1873 року у Відні, жив у Сучаві, Яссах. Скрізь він малював і писав поезії (вийшли пізніше в 3-х т.). Бувши активної товариської вдачі, входив у надзвичайні знайомства (серед його знайомих були князі і маркізи), всюди проповідував ідеї Т. Шевченка, виступав на вічах, бо мав немалий ораторський хист. Згодом, уже 47-річним, поїхав доучуватись у Віденську Академію мистецтв, жив часом упроголодь, задовольняючись шматком хліба, і створив величний образ «Мойсея» — полотно, яке здобуло визнання не тільки в земляків, але й на чужині. Зрештою, поїхав до Італії, щоб познайомитись із класичними творами мистецтва, видавав сатиричний журнал «Дзеркало», заповнюючи його своїми малюнками — полишав на всьому, чим займався, печать свого неспокійного духу (155).

«Nise mene nespi nit tota parato tu paru»

1881 року в домі В. Федоровича в селі Вікно І. Франко по-пийомився з художником та поетом К. Устияновичем. Нерівно потім сходився він із ним у Львові, коли Устиянович видавав сатиричний часопис «Дзеркало». Деякі ілюстрації до нього зробив Устиянович за Франковою ідеєю. Такий був малюнок з підписом «Органічна праця над народом»: посередині стоїть український селянин, з одного боку польський шляхтич знімає з нього сорочку, а другий — накидає йому конфедератку. Інший малюнок за ідеєю Франка був такий: де поїзд з написом на паровозі: «Postupus», проти нього упираються лобами два бугаї з підписами на животах: Андраші і Бісмарк. На передньому плані двоє селян і підпис, немов на відкопаній старовинній плиті, латинськими літерами, що його винесено тут у підзаголовок. Напис треба було підчитати так: «Ні, Семене, не спинить тота пара тоту пару». Натякається тут на австро-німецький оборонний союз 1879 року, який уклав міністр іноземних справ Австро-Угорщини Ю. Андраші з Бісмарком (243).

Любов до театру

Театром І. Франко захоплювався ще зі шкільних часів. Так, у 1873—1879 роках, будучи учнем Дрогобицької гімназії, Франко зв'язався з трупю О. Бачинського, переклав для неї «Марнотратника» Реймунда, переробив мелодраму «Прекрасна Олена» Ж. Офенбаха, оперу «Моряки на пристані» Й. Зайца на оперету, повиправляв давніші саморобні переклади, переклав оперу «Пенсіонерка» Г. Сутьє і почав перекладати драму К. Гуцкова «Уріель Акоста», котра залишилася недокінченою. Потім проздовж усього життя І. Франко цікавився театром, ставши істориком українського театру і театральним критиком, а також одним із найвидатніших українських драматургів (73).

Перші зустрічі зі сценою

Коли Марко Кропивницький перейшов у перший клас, в Бобринець на канікули приїхав цирк. Актори їхали через місто, одягнені в химерний одяг, діти юрбою бігли за цим видовищем і реготали. Сам малий Марко не тямився з подиву і захоплення, як і його дядьки. Дядько Микола зробив навіть трапецію і почав перекидатися, імітуючи акробата. Марко спробував і собі, але ледве шиї не звернув.

Коли бомбардували Севастополь, у Бобринець приїхала трупа Млотковського. В дворі нашвидку побудували дощаний театр і почали давати спектаклі. В зв'язку з Кримською війною в Бобринці було багато втікачів з півдня, переведено з Херсону й гімназію. Деякі актори познайомилися з матір'ю Кропивницького і дядьками й не раз обідали в них. На перші спектаклі Марко проходив з ласки сторожа, котрому носив цукор, тютюн, а іноді й п'ятаки давав, вилазив на гальорку і захоплено стежив за коном. Пізніше, коли завелися знайомства, Марко ходив у театр без обмежень. Півтора місяця гастролювала трупа Млотковського, і враження від неї в майбутнього артиста та драматурга було таке велике, що залишилося на все життя. Дядько Микола після того здумав влаштувати спектаклі в домі матері Кропивницького. Прилучився до нього і його приятель. Це було перше причастя М. Кропивницького до театрального мистецтва.

Ще коли драматург був у Києві, приїхала до Бобринця пара якихось злидених акторів: чоловік і жінка Соболеви. За допомогою кількох канцеляристів вони почали ставити спектаклі, в яких грала мати Кропивницького іноді як актриса, іноді як акомпаніаторша. Повернувшись у Бобринець, Кропивницький одразу ж узяв участь у спектаклях, і ці виступи були його дебютом на сцені. Перші спектаклі Соболеви склали з невеличких водевілів. У їхнім колі групувалася судейська молодь (серед неї І.Тобілевич). При аматорах організувався невеликий хор, в якому чимало було й школярів. Школярі ж таки грали жіночі ролі, бо дівчата ще не насмілювались увійти в акторське коло. Режисерував спектаклі А. І. Дубовецький, а коли він виїхав, то цим займався

Марко Лукич. Незабаром він зладив першу свою драму «Микита Старостенко», котру опісля переробив у «Дай серцю волю, заведе в неволю». Ту драму виставлено без цензури й дозволу поліції. Афіші були писані.

Сам М. Кропивницький був душею молодих чиновників у Бобринці. Він став тоді столоначальником у ратуші, мав веселу, привітливу вдачу; чудовий голос і вроджений талант скрізь єднав йому друзів. Забезпечений матеріально, мав більше вільного часу та й пару коней для власного вжитку. В ратуші ж працював чиновником і актор колишньої трупи Голубовський, за приводом якого і при участі молодого І. Тобілевича почав складатися артистичний гурток. Спільним коштом були зроблені костюми, декорації, аксесуари. Перші вистави відбулись у якійсь злиденній повітці, збитій з дощок, при лосєвих свічках. Пізніше грали в домі шинкаря Медового, який урядив у себе театр. Грали обох «Шельменків», «Наталку Полтавку», «Москаля-чарівника», «Покійного Опанаса», «Іди, жінко, в солдати». Характерні, типові й комічні ролі грав сам М. Кропивницький (113, 219).

На професійній сцені

У вересні 1871 року Марко Кропивницький подав у відставку зі служби, продав дім у Бобринці, хазяйство і переїхав до Одеси, маючи намір вступати до технологічного інституту або ж університету. Не минуло й двох місяців перебування в Одесі, як Марка Лукича потягло в Народний театр — на афішах були прізвища декотрих акторів, з якими Кропивницький познайомився ще в Єлисаветграді. Народний театр графів Маркових був на Олександрівській вулиці. Кропивницький пішов на виставу «Уголіно». Роль Уголіно грав М. Чернишов, зять і компаньйон Маркових. В антракті Марко Лукич зайшов за лаштунки побачитись із знайомими акторами. Ті почали вихваляти Марка Лукича як доброго виконавця українських ролей. А актор Г. Виходцев попросив, щоб Кропивницький зіграв на його бенефісі. Марко Лукич згодився зіграти Стецька у «Сватанні на Гончарівці».

Цей дебют 13 листопада 1871 року вирішив долю М. Кропивницького. Після спектаклю його не випустили із театру — всі в один голос сказали, що його місце на кону. Відтоді й почалася професійна акторська служба Кропивницького (113).

Вистави у Кременчуці

У 1880 році гостювала в Кременчуці трупа Ашкаренка, між акторами якої був також М. Кропивницький. Театрові Ашкаренка велося погано, отож, щоб визволитися з біди, він випросив в уряду дозволу виставити в Кременчуці десять українських п'єс. Публіка пішла натовпом до театру, Ашкаренко вийшов із фінансової руїни. Ця трупа виїхала незабаром до Харкова, тут Кропивницький з групою товаришів відділився від Ашкаренка і склав трупу спеціально українську, яка прославила український театр далеко за межами України (156).

Кропивницький — режисер

Коли йшла п'єса в театрі Кропивницького, сам Марко Лукич стояв завжди за лаштунками і пильно стежив за кожним рухом акторів на сцені, кидаючи пошепки зауваження і так направляючи гру. Траплялося, що після важкої вистави, коли вже актори засинали, Кропивницький вломлювався до кімнати одного із них, хто грав, на його думку, не на рівні, будив його і починав повторювати той уривок. Бували дні, коли він лягав спати удосвіта, а о 10-й ранку був уже на репетиції, яка тяглася до 3-ї години, а коли режисер був незадоволений, то й до 6-ї вечора. Треба сказати, що за царату українські трупи повинні були грати однакову кількість дій української й російської п'єси. Через це вистави тяглися за північ, актори лазили як мухи на сцені, але публіка театру не покидала (216).

Сила обдаровання

Взагалі М. Кропивницький був дивовижно обдарована людиною. Великий актор і режисер, видатний драматург — до чого б він не взявся, все йшло йому на руку. Окрім того, чудово малював аквареллю й олійними фарбами, грав на деяких інструментах, особливо добре на бандурі, складав пісні й куплети. Ще живучи в Бобринці і мріючи організувати струнний квартет, він почав учити Івана Тобілевича грі на скрипці, а Миколу на віолончелі. На вечірках грали польки, мазурки, вальси, кадрили (113, 216).

Потяг до театру

Приїхавши вперше в Бобринець, юний Іван Тобілевич побачив на плацу якийсь балаган з надписом: «Театр», де показували «Ваньку Рутюкю!». Не маючи за що купити квитка, хлопець заглядав разом із іншими через дірку в полотні і на все життя запам'ятав не виставу, а те, що якісь страшні в червоному люди штрикали через полотно залізними шпичками, щоб розігнати безбілетну публіку, і мало не викололи Іванові очей. Це однак не відстрашило його від театру і вже пізніше, коли став він чиновником і довідався, що в сусідньому місті Єлисаветграді мали виставляти «Наталку Полтавку», пройшов 50 верст уночі пішки, сидів у театрі наче заворожений і вийшов звідти зовсім приголомшений і захоплений. А щоб дістати квитка на вистави знаменитого Олдріджа, він ходив із Бобринця до Єлисаветграда, вистоював з досвіта під театром, сидів цілий день на бульварі, а після спектаклю ішов уночі пішки в Бобринець, щоб на ранок устигнути на службу.

Гра Олдріджа так його вразила, що й через тридцять років по тому він любив її імітувати (219).

Перші ролі і гра професійна

Перші свої ролі грав І. Тобілевич у Бобринецькому театральному гуртку. У товариства були утруднення з жіночими ролями, через що юному і рум'яному Тобілевичеві виділяли ролі або дуже молодих парубків, або й молодиць; зокрема, в «Чорноморському побиті» йому довелося грати Цвіркунку. Ще не бувши професіональним актором, Карпенко-Карий так відзначався своєю грою, що й професіонали мали за честь виступати з ними на сцені. Цікава основна риса його сценічної вдачі. З першого разу глядач мало звертав уваги на цього актора, але чим далі, тим більше й більше захоплювався. Актор тонко відчував художній такт, почуття міри, грав рівно й викінчено. В кожну роль укладав тонке розуміння, пильну обробку деталей і шляхетну простоту, що начебто у вічі не біла, але залишала в душі глибокий слід. Найкраще в нього виходили ролі з іскорками гумору, особливо вдалий був його Возний. Грав його Іван Карпович поважно, з гумором і не робив із нього комічного образу, як інші актори.

Чудово відтворював І. Тобілевич і образи з власних п'єс, особливо Мартина Борулю і Калитку. Перед глядачем поставала жива людина і разом з тим високої вартості сценічний образ (69, 219).

В наймах у Мельпомени

Багато сили й енергії віддав театру Михайло Старицький, котрий, як і М. Кропивницький, М. Заньковецька і брати Тобілевичі, вважається творцем нового українського театру. М. Старицький був кілька років антрепренером української трупи і за своє життя написав близько 30 п'єс — оригінальних і переробок.

Управляючим трупи Старицького був якийсь час поет К. Ухач-Охорович.

Міцно зв'язав себе із театром видатний український поет М. Вороний. Якийсь час він працював режисером українського театру в Тернополі, а з 1897 року став артистом

*Іван Карпенко-Карий
у ролі
Івана Виговського
в «Богдані
Хмельницькому»
Михайла Старицького.*

трупі М. Кропивницького, згодом перейшов до трупі О. Саксаганського, служив і на російській сцені. Навіть осівши в Чернігові з 1901 року, поет вряди-годи ненадовго виїжджав із якоюсь трупю в театральне турне. Чимало написав і театральних рецензій, виступивши як один із видатних теоретиків українського театру.

Вісім років віддав театрові поет Я. Жарко, який грав у трупі О. Саксаганського під прізвисьмом Жарченко (91).

І швець, і кравець...

М. Старицький був широко обдарованою людиною. Він славився як видатний майстер художнього читання, вважався кваліфікованим музикантом-піаністом і художником-живописцем. Був письменник також визначним режисером.

*Михайло Старицький
та Марко Кропивницький.
Старицький Михайло
(1840—1904) —
український письменник,
театральний режисер
і антрепренер,
йому належать вірші,
романи, повісті,
оповідання,
численні п'єси.
Кропивницький Марко
(1841—1910) —
український драматург,
режисер, один з корифеїв
українського театру.
Автор численних
п'єс.*

Його режисерська метода була така. Солідно підготувавшись, він спочатку сам читав п'єсу, потім вияснював деталі, розбирав з акторами суть твору і кожного образу зокрема. Після того як актори засвоювали текст, починалися репетиції за планом. Предметом особливої уваги Старицького-режисера були масові сцени; Старицький домагався, щоб маса ставала своєрідною дійовою силою вистави. Під час репетицій Михайло Петрович сідав за стола, клав перед собою книжечку, в якій були намальовані всі мізансцени. Детально студіював ролі: кожне слово, рух, жест.

— Живіть на сцені, — казав він. — Живіть! Забудьте, що це сцена, а думайте, що все це коїться з вами в житті.

Вистава, за задумом Старицького, мала чарувати глядачів суцільним барвистим театральним видовищем, рухи на сцені повинні бути гармонійно-ритмічні, співи й танці мали пере-

плітатись із ефективними монологами й діалогами героїв твору.

Як майстер художнього читання особливо блискуче виявив себе М. Старицький у II половині 90-х років XIX ст.; як член Київського літературно-артистичного товариства, письменник виступав на вечорах, присвячених Шевченку, Котляревському, Пушкіну, Міцкевичу, Байрону, Лермонтову, Лесі Українці. Він читав свої й перекладні поезії і завжди з великим успіхом. Востаннє виступив М. Старицький, також з великим успіхом, у Полтавському театрі, читаючи уривок з «Енеїди» і свої нові поезії. Було це 31 січня 1903 року на святковому ранку в честь відкриття в Полтаві пам'ятника І. Котляревському (198).

Музикант і художник

З малих літ Леся Українка мала великий інтерес до музики і з успіхом вчилася грати на фортепіано. Мріяла бути піаністкою, але хвороба (туберкульоз руки) примусила її покинути музику. Мала поетеса хист і до малювання. Живучи 1898 року в Києві, вона брала уроки в художника і малювала олійними фарбами (227).

Акторка-аматорка

О. Кобилянська молодою дівчиною пробувала силу як акторка. Грала вона в аматорському театрі при товаристві «Руська бесіда» в Чернівцях і подобалася публіці. Мріяла навіть стати професійною акторкою, але до того не дійшло (90).

Дерзновенна ідея

Був дивовижно обдарований Гнат Хоткевич. За фахом інженер, прославився він водночас як письменник, запальний режисер, актор, незрівняний співець-бандурист. До речі,

*Хоткевич Гнат
(1877—1938) —
український
письменник,
композитор,
музикознавець.
Писав романи,
повісті, оповідання,
п'єси, наукові
розвідки.*

існує відомий тип бандури, що її реконструював письменник. Брав активну участь Хоткевич і в революційному русі, зокрема в Харківському збройному повстанні 12 грудня 1905 року, через що змушений був утекти від царської поліції та поселитись у Львові. Тут став душею літературного товариства, що збиралось у львівській кав'ярні «Централь», але вабили його не так міські вулиці, як гірські полонини й гуцули. Тут, серед гуцулів, у письменника виринула дерзновенна ідея заснувати гуцульський театр, де акторами мали бути не аматори з інтелігенції, а прості гуцули. Не зважаючи на труднощі, такий театр Хоткевич організував і подивляв ним багатьох знавців театрального мистецтва. Був Г. Хоткевич також і вченим, лишивши після себе багато наукових статей і книжок з питань історії літератури та історії українського театру (181).

Михайло Жук.
Портрет
Михайла Коцюбинського.

Маляр і письменник

Так само двом музам служив талановитий український художник, поет і новеліст Михайло Жук. Закінчивши художню школу Мурашка, він, за порадою художника Л. Ковалевського, поїхав до Краківської Академії, де вчився чотири роки. Одним з його викладачів був польський поет і художник Висп'янський. У 1902 і 1903 роках М. Жук за свої роботи дістав срібні медалі, а ще через рік, повернувшись до Києва, організував виставку картин. Довгий час працював учителем малювання в Чернігові і був у близьких стосунках з М. Коцюбинським. Як поет освоював, зокрема, мистецтво сонета, склавши «вінок сонетів». Його малюнки часто зустрічаються в українських виданнях, особливо революційних років, і завжди визначаються добрим смаком.

Художником з фаху був також поет Н. Онацький, який закінчив Одеське художнє училище і неповний курс Російської Академії художеств, де вчив його І. Рєпін. Онацький малював пейзажі й натюрморти (91).

Між двома музами

Любов Яновська мала чималий музичний талант і володіла чудовим голосом. Майбутній письменниці віщували славу видатної співачки і радили обов'язково вчитися співати. Знайшовся навіть меценат (принц Ольденбурзький), який запропонував дівчині стати його стипендіаткою в будь-якій консерваторії. І все-таки більше вабило Яновську перо, ніж мистецтво співу.

Музикою, однак, письменниця захоплювалась усе життя. У 1905 році, коли Яновські переїхали до Києва, в них збирався гурток музикантів, було заведено музичні вечірки — квартети. Інколи грали до світанку, і тільки зважаючи на здоров'я чоловіка письменниці, збиралися музиканти не щодня. Згодом ці вечірки перенесено було в український клуб, де Яновська грала на роялі (272).

Практика псевдонімів почалася з давніх часів у культурах різних народів, принаймні користувалися псевдонімами вже давньогрецькі письменники.

Ідеально було б,
щоб псевдонім
не мав нічого
спільного
з автором,
а був тільки
маскою для нього.
Так часом
і робили,
однак авторське
самолюбство
примувало
митця хитрувати,
і він все-таки
наближав
псевдонім
до власної
особи.

Ховаючи своє лице

Практика псевдонімів почалася з давніх часів у культурах різних народів, принаймні, користувалися псевдонімами вже давньогрецькі письменники. Це потрібно було для того, щоб автор міг приховати своє справжнє ім'я, коли йому це з тих чи інших причин ставало необхідно.

Існує чотири головні форми прикриття авторства: псевдоніми, аноніми, містифікації і плагіати. За допомогою псевдонімів автори покривають свої твори фіктивними, переважно неіснуючими іменами; часом автори прикриваються окремими літерами (криптоніми), що можуть бути власними ініціалами, а можуть бути і зовсім вигадані; користуються також скороченнями, всілякими знаками і зірочками (астроніми). Коли ж про автора не подається ніяких даних, ми звемо такий твір анонімним і кажемо, що написав його анонім, тобто невідомий. Часом твір позначається прізвисьмом реально існуючих людей, навіть письменників, хоч насправді вони їх не писали. Це явище зветься містифікацією. Такої містифікації вжив був українсько-польський поет XVII ст. Бартоломей Зиморович, коли видав свої твори під іменем брата, також поета, Симона Зиморовича. Є також твори, так би мовити, привласнені — плагіати (від латинського слова *plagium* — викрадання). Існують також підробки і фальсифікати творів, які зветься апогрифами і псевдопіграфами (58).

За якими принципами ховали свої імена

Ідеально було б, щоб псевдонім не мав нічого спільного з автором, а був самою тільки маскою для нього. Так часом і робили, однак авторське самолюбство примушувало митця

хитрувати, і він все-таки наближав псевдонім до власної особи: залишав правильне ім'я чи ініціали (Лариса Косач — Леся Українка, Я. Степовий — Я. Якименко), прізвище творилося за батьковим іменем (Олександр Якович Кониський — О. Яковенко, Іван Карпович Тобілевич — Іван Карпенко), творилися псевдоніми на основі назви міста й села, де письменник народився чи ж бо жив (Переходовець — О. Кониський, Колодяжинська — Олена Пчілка), фізичних ознак (Сивенький — Самійленко), власне прізвище перекладалося на інші мови (Драгоманов — Толмачев, Гребінка — Гребенкин), змішувалися склади імені й прізвища (Андринок — Андрій Марцинок, І. Мара — І. Манжура), створювалися так звані анаграми (Чивомискам — Максимович, Номис — Симонів, Хор-про — Прохор Воронін) тощо (59).

Найдавніші українські псевдоніми

Практика псевдонімів була розвинена вже в давньоруських рукописних книгах, деякі рукописи мали імена авторів та переписувальників, зашифровані цифрами, а цифри в слов'янському письмі позначалися при допомозі літер. Широко почали користуватися українські письменники псевдонімами з XVI ст. — були це полемісти, які виступали проти католицизму і з політичних мотивів мусили ховати власне ім'я. Відомі імена Стефан Зизаній, Іван Вишенський, Христофор Філалет, Теофіл Ортолог, Крилик Острозький — все це псевдоніми. Анонімний автор «Перестороги» так пояснює католикам причину розвитку псевдонімності: «Хто проти вас пише, той не сміє жоден імені свого в книжках написати, щоб його не спіткало, як Стефана-попа, якого в луцькій ріці втоплено за те, що обіцявся супроти вас стояти». Коли вийшов 1610 року «Тренос» М. Смотрицького, король Сигизмунд наказав заарештувати автора й видавця, а книгу спалити. Врятувало автора те, що книгу було підписано псевдонімом Теофіл Ортолог, видавець однак поплатився. Традиція ховати й зашифровувати своє ім'я тяглася прозовж XVII—XVIII ст. Мав свої підстави ховатися автор

поєми з 1636 року «Лямент про нещасну пригоду... остро- зьких міщан», який затуливсь криптонімом М. Н., а також автор сатиричного вірша 1764 року, який також заховався під криптонімами К. Р. Часом прізвище писалося в акровір- шах чи ж бо й саме ім'я, а інколи ім'я зашифровувалося так пильно, що лишилося й досі непрочитане (5, 59).

Щоб благозвучніше звучало

Справжнє прізвище українського письменника, лексикогра- фа і перекладача XVI — початку XVII ст. Лаврентія Зиза- нія — Куколь. Очевидно, власне прізвище не було благо- звучне для вух сучасників, письменник переклав його на грецьку мову — так постав звучний псевдонім — Зизаній. Його слідами пішов і брат його Стефан, який теж з Куколя став Зизанієм (28).

Двійники

Улюблений учень Г. Сковороди М. Ковалинський, живучи у Швейцарії в місті Лозанні, зустрів там Даниїла Майнгарда, людину високоосвічену, з даром слова, філософа. Він був настільки схожий рисами обличчя, поведінкою й думками до Г. Сковороди, що його можна було б назвати найближчим родичем нашого філософа. Майнгард і Ковалинський запри- ятелювали, вчений запросив Ковалинського у свій чудовий загородній дім, де була величезна бібліотека, і дав змогу користуватися нею. Повернувшись на батьківщину і побачившись із Г. Сковородою, Ковалинський розповів йому про дивовижну зустріч. Сковорода заочно полюбив Майнгарда і відтоді почав підписуватися на листах і творах так: «Гри- горій вар (у перекладі з давньоєврейської — син) Сава Ско- ворода, Даниїл Майнгард» (92).

Псевдоніми в ХІХ ст.

Основною причиною величезного розвитку псевдонімності серед українських письменників ХІХ ст. були акції царського уряду, скеровані проти української культури (Валуєвське розпорядження 1863 р. і Емський указ 1876 р.), які до краю обмежили друкування українською мовою. Друкуючись за кордоном (в основному в Галичині), українські письменники мали всі підстави ховати своє ймення, а в самій Галичині ховалися автори за псевдонімами тому, що поліція віддавала часом їх під суд за той чи інший художній або публіцистичний твір. Так відсидів у тюрмі за свою «Робенщукову Тетяну» М. Павлик. Письменники при тому дуже часто змінювали свої псевдоніми, щоб не виявити себе, коли попередні поліція розшифрує. О. Кониський, наприклад, послуговувався 141 псевдонімом, П. Куліш — 47, І. Франко — 99, М. Павлик — 27, О. Пчілка — 44, а Б. Грінченко — 34. Часто І. Франко, М. Павлик та О. Кониський користувалися псевдонімами, щоб створити враження масовості автури їхніх видань. Це саме робила редакція львівського жіночого журналу «Мета», профіль якого змушував чоловіків-авторів виступати під жіночими псевдонімами. Особливо часто користувалися псевдонімами в сатиричних журналах. Наприкінці ХІХ і на початку ХХ ст. пристрасть до псевдонімів стала на Україні модою (58).

За ширмою псевдоніма

Панас Мирний за життя не написав жодної автобіографії, нікому не дозволяв подати в пресі навіть найголовніші відомості про себе, надрукувати портрет чи розкрити псевдонім. І хоч це неодноразово порушувалося і про те, хто ховається під псевдонімом Панаса Мирного, легко було довідатися, все-таки про письменника знали тільки найближчі друзі. Відомості про особу Панаса Мирного проникли в пресу тільки 1913 року. В київській газеті «Спутник чиновника», № 30 було опубліковано невеличку інформацію про

ювілей П. Рудченка, де вперше розкрито його псевдонім і оповіджено про письменницьку діяльність. Подібну кореспонденцію вмістила й газета «Полтавський голос» від 29 жовтня цього ж таки року. Але ґрунтовне вивчення життя й творчості великого письменника почалося вже після його смерті (257).

Жіночі псевдоніми

У літературній етиці ХІХ ст. було за правило жінкам ховати своє ім'я за псевдонімом, щоб не виставляти себе публічно. З огляду на те, жінки здебільшого не друкували своїх портретів або ж ховалися під псевдонімами чоловічими (Марко Вовчок, Грицько Григоренко). Через це переважна більшість українських письменниць ХІХ ст. ввійшли в літературу саме під псевдонімами (та ж таки Марко Вовчок, Ганна Барвінок, Олена Пчілка, Леся Українка, Наталка Полтавка, Дніпрова Чайка та інші) — (59).

Чому взято такі псевдоніми?

Частина українських письменників увійшли в літературу під своїми власними іменами, хоч і користувалися багатьма псевдонімами (І. Франко, М. Павлик, О. Кониський, О. Маковей), деякі ввійшли в літературу із з'єднаними псевдонімами та власними прізвищами (Г. Квітка-Основ'яненко, І. Нечуй-Левицький), а дехто тільки під псевдонімами (Леся Українка, Ганна Барвінок, Марко Вовчок, І. Білик, Панас Мирний). Г. Квітка-Основ'яненко взяв свій псевдонім від рідного гнізда — хутора Основи під Харковом, куди він переїхав 1831 року і де жив до смерті. Марко Вовчок витворила псевдонім від трансформації прізвища Марковичка; Нечуй постало, вочевидь, від символічного звертання до переслідувачів українського слова, щоб вони про автора нічого не чули; Олена Пчілка уподібнювала себе до бджоли, яка носить мед у вулик рідної культури; Панас Мирний

*Барвінок Ганна
(Куліш Олександра)
(1828—1911) —
українська письменниця.
Автор оповідань
з народного побуту,
нарисів, спогадів.
Дружина
Пантелеймона Куліша.*

підкреслював спокійність своєї вдачі. Ларису Косач малою називали Леся, а оскільки надрукувалася вона вперше в Галичині, будиши сама, як тоді казали, з Великої України, то редакція поставила біля дитячого імені Леся географічне означення, звідки авторка — Українка. Так само з дитячого прізвиська постало звісне ім'я Марка Черемшини. Коли Іван Семанюк був малий, то відзначався великою непосидючістю. Мати часом гримала на нього:

— Вертишся, як Марко по пеклі!

Так це ім'я й прилипло до Івана, пізніше письменник додав до нього прізвище Черемшини, яке він узяв від назви річки Черемош — швидкої, рвучкої та бурхливої. М. Черемшина дуже любив цю річку. Псевдонім В. Самійленка Сивенький постав від того, що так називали його знайомі, і в побуті це назвисько замінило поетові його власне. Зрештою, він і

справді був «сивенький»: сивенький був у нього його пишний чуб, сивуватим видавалося безкровне обличчя, сиве було вбрання, майже завжди притрушене сивим попелом, сиві від пороху були його чоботи (52, 59, 64, 191).

Колективні псевдоніми

Особливим видом псевдонімів є так звані колективні псевдоніми. Так Г. Р. Молодик — не що інше, як галицько-руська молодь, А. Гурт — М. Комаров, О. Косач, М. Старицький та інші, упорядник літературної збірки «Веселка» Андрій Молоченко — це група київських студентів, що цю збірку видавала.

У 90-х роках ХІХ ст. в Умані в приміщенні українського письменника, бібліографа та лексикографа М. Комара сходився щосуботи гурток, який працював над укладанням російсько-українського словника, що вийшов згодом у 4-х томах під псевдонімом Уманець та Спілка. Уманець — це і був М. Комаров, житель Умані, а Спілка — це товариство, що йому допомагало. Невеликий гурток Волинський, що видав уперше твори С. Руданського, підписався на титулці, як Н. В. Волинський.

Інкони співавтори з'єднували свої прізвища в своєрідні ребуси. Так, псевдонім Мубал розшифровувався: «Микола Угрин-Безгрішний та Антін Лотоцький», а прізвище на японський лад Рокувабо — Роман Купчинський і Василь Бобинський (59, 254).

Ворог псевдонімів

У 1894 році в ж. «Зоря» О. Маковей виступив із різкою статтею, спрямованою проти моди на псевдоніми. «Який виступ зі своїм прізвищем,— писав письменник,— не додає сили самому автору! Чим більше має він псевдонімів, тим гірше для нього і для читача. Найлучче було б не уживати зовсім псевдонімів, а коли вже треба, то уживати і уладитися

І. Труш.
 Портрет
 Лесі Українки.
 Леся Українка
 (Косач Лариса)
 (1871—1913) —
 українська
 письменниця.
 Автор віршів,
 драм, оповідань,
 статей.

так, щоб жоден ворог його не відгадав... Відвага — прикмета така, що годиться її мати!»

До цих справедливих слів письменника треба додати, що сам О. Маковей користувався 56 псевдонімами (59).

Барвінки та інші

Вибираючи псевдоніми, письменники залюбки використовували назви популярних рослин, а особливо уподобали барвінок. Галицький публіцист Володимир Барвінський іменувався Василем Барвінком, закарпатський письменник Юрій Керекеш — Ю. Барвінком, Іван Тичина — І. Барвінком, західноукраїнська письменниця Ольга Дучимінська — Олегом Барвінком, а прижився цей псевдонім у Ганни Барвінок, дружини П. Куліша. Були й Волошки. Людмилою Волошкою

назвалася житомирська поетеса Людмила Морозова, Во-лошкою — Іван Волошин,— письменник 20-х років нашого століття та інші. Ганною Красолькою іменував себе поет Олександр Олесь, Маком — галицький публіцист Остап Терлецький, Марком Муравою — батько Богдана Лепкого Сильвестр, галицький поет, Розмарином — публіцист Іван Белей. Псевдоніми письменників часто походили від назв дерев, птахів, звірів, домашніх тварин... (59).

Курйозні псевдоніми

Деякі псевдоніми добиралися зумисно курйозно. Так, С. Русова називала себе бабою Ноною, І. Франко мав псевдонім «В імені веча венской русской молодежи» чи «Від одної часті львівської молодіжі», С. Богданович називав себе «Дід Василь Недобитий», О. Цисс — був Гургурдядько, О. Андрієвський — «Дон-Кіхот не Ламанський», М. Кононенко назвав себе Вівторком, а Б. Дідицький аж «Комісією Дома Народного Русского». Побив рекорд тут, очевидно, Г. Квітка-Основ'яненко, який назвався: «Любопытный Аверьян, состоящий не у дел коллежский протоколист, имеющий хождения по тяжёлым делам и по денежным взысканиям». К. Студинський сказав про себе, що він «Не плазун, але і без трону». Дехто із письменників залюбки вживав жіночих імен: О. Кониський був Марусею К., О. Маковей назвався бабусею Катериною, Олесь був Ганною Красолькою, І. Франко Паулою, а Панас Мирний — Невідомцем жіночого роду (59).

У 1827 р. Г. Квітка-Основ'яненко написав комедію «Приезжий из столицы», яка виявилася схожою із «Ревізором» М. Гоголя, опублікованим раніше Квітиної п'єси, але написаної пізніше...

ЛІТЕРАТУРНІ
ЗАГАДКИ
ТА
КУРЙОЗИ

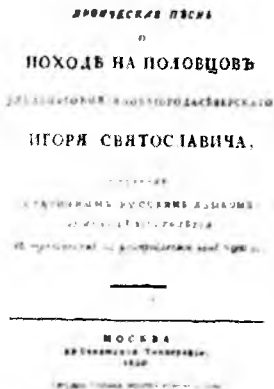
Мисленне дерево чи білка?

Нечасто одна фраза з якогось твору викликає великі наукові суперечки. Така доля судилася крилатому вислову із «Слова о полку Ігоревім»: «Розтекашася мислю по древу». Частина вчених прийшла до висновку, що це образний вислів і під «мислю» треба розуміти думку-пісню, а під деревом музичний інструмент. Ще інші вважали, що йдеться тут про «мисленне дерево», тобто про людську думку взагалі, треті говорили, що йдеться тут не про думку, а про мишу. Значно простіше й логічніше тлумачать четверті вчені. Вони вказали, що в давньоруській мові було слово «мись», яке означало білку. Відтак і вся фраза мала читатися так: «Розтікатися білкою по древу, сірим вовком по землі, орлом в небесах» (128).

Вигадка чи історичний факт

Однією з невирішених літературних загадок є питання про особистого секретаря Б. Хмельницького Самійла Зорку, діаріуш (щоденник) якого використав, як одне із документальних джерел, С. Величко. Він описує, що Зорка був колись писарем у Запорозькій Січі, а потім Хмельницький узяв його до себе. Цей Зорка склав чималий щоденник, з якого літописець Величко зробив виписки. Цікаво, що про Зорку та його щоденник не збереглося більше ніяких згадок. Виходячи з того, що ряд фактів, які взяв Величко від Зорки, сумнівні, вчені прийшли до думки, що розповідь про Зорку та його діаріуш була вигадкою літописця, а сам Зорка — щось на зразок літературного героя. Інші вчені, навпаки, вірили, що Зорка — історична особа. Питання це так і лишилося

Титульна сторінка
першого видання
«Слова о полку
Ігоревім».

нерозв'язане, хоч навколо нього точилося багато наукових суперечок: таємницю про Зорку забрав С. Величко з собою в могилу, а надто віддалений час, коли все це писалося, цьому посприяв. Водночас ми знаємо, що якийсь щоденник з описом подій визвольної війни існував,— про це згадує Григорій Грабянка (263).

Два Феофани Прокоповичі

Наприкінці XVII — на початку XVIII ст. в Київській академії працювало два Феофани Прокоповичі — один був професором академії, а його племінник, який взяв ім'я Теофан від свого-таки дядька, став знаменитим українським філософом та письменником і одним із видатніших діячів так званої Петровської епохи в Росії (40).

Оригінал

У 1767 році один із тодішніх українських віршописців Олексій П'ясецький видав у Львові кілька летючих листків із власними віршами, присвяченими Туринецькому чудотворному образу. Вірші особливими поетичними якостями не відзначалися, зате були писані двома мовами: польською та українською, притому в досить оригінальний спосіб: вірші польські — кирилицею, а вірші українські — латинкою. Яку мету переслідував віршописець, помішавши абетки, невідомо (190).

Дивний збіг

У 1827 році Г. Квітка-Основ'яненко написав комедію «Приезжий из столицы» (надруковано 1840 р.). Ця комедія виявилася дуже схожою із знаменитим «Ревізором» М. Гоголя, опублікованим раніше Квітчиної п'єси, але написаним пізніше. Квітчину п'єсу цензурував московський цензор С. Аксаков у 1828 році, Аксаков був близьким приятелем Гоголя, і, можливо, той у нього Квітчину п'єсу прочитав. Дія в «Приезжем из столицы» відбувається, як і в «Ревізорі», в повітовому місті в домі городничого, куди приводять псевдоревізора. Останній, як і Хлестаков, — молодик, що не закінчив навчання, ненадійний на службі. Інші особи так само нагадують «Ревізора» — суддя Спалкін (прізвище від слова — спати), поштовий експедитор Печаталкін, який в кінці, як у Гоголя, подав розв'язку п'єси, наглядач повітових училищ Ученосветов і часний пристав Шарин, що нагадує Держиморду, а також дві приємні дами — сестра городничого Трусилкіна і його племінниця, які закохуються в ревізора. Акція так само починається від неясного сповіщення з губерньського міста, і ревізор так само позичає гроші. Наприкінці є така ж німа сцена. І хоч «Ревізор» твір значно потужніший від «Приезжего», збіг цей викликав здивування. Г. Квітка-Основ'яненко був від того в замішанні. Цікаво, що сам С. Аксаков заперечив, що він давав Гоголеві читати

Квітчину п'єсу. Хоч цей факт не применшує значення «Ревізора» як однієї з кращих п'єс тодішньої літератури, ця загадка не раз звертала на себе увагу. Скажемо, що не розв'язано її й досі (56).

Вчився на одиниці

Коли переглянути кваліфікаційні каталоги Львівської гімназії, в якій учився М. Шашкевич, впадає в очі, що вчився він тільки на одиниці: з поведінки, латинської мови, з занять та письма, з математики, географії та історії. Це означало, правда, зовсім протилежне до теперішніх понять про оцінки — одиниця в часи М. Шашкевича означала найвищу оцінку (270).

Захисник хвостів

Багато паперу було списано в так званій «Азбучній війні» в Галичині. Одночасно зі змаганням прихильників латинки та кирилиці велася боротьба «твердих», що хотіли писати старим правописом та окремою книжною мовою, і «фонетиків», котрі хотіли писати так, як говориться. Немалі баталії вчинялися й на тему, чи треба писати твердий знак, чи ні. Найкумеднішою пам'яткою цих суперечок був писаний, як цілком серйозний, вірш галицького граматака Йосипа Левицького:

Уви, всім вірним, що ся тримали
Хвоста старого — ах! «Ь» конає!
Уви! Чого ся ми дочекали!
Ворог вже вічну пам'ять співає.
Йоре прекрасний! Кривий хвостаче!
Чорні на тебе круки спадають:
Не дост же «л» на «в» плаче,*

* Прихильники старого правопису вважали, що треба писати «л» в словах, де чується «в» (наприклад, не писав, а писал, не говорив, а говорил).

А тут ще хвостик «ъ» відтинають!
Ах як то було красно і мило
Хвостиком кожде кінчити діло!
Ох! Ох! ратуйте, хто «ъ» знає!
Гірка година! Хвіст опадає! (156)

Наслідок псевдовченості

У 1849 році на засіданні «Галицько-руської матиці» вирішувалося питання, якою мовою має «Матиця» видавати свої твори. Більшість доходила до простої й логічної думки, що треба користуватися мовою, якою розмовляє народ. Тоді виступив галицький учений А. Петрушевич і сповістив зібранню, що літературна мова в Росії зовсім різниться від народної, що неосвічений росіянин зовсім не розуміє своєї письмовної мови, отож і галичанам треба старатися про свою «образовану» мову і приміняти її до творів «вищої науки». Такі псевдовчені резони А. Петрушевича, хоч які фантастичні, подіяли на зібрання, й воно постановило вживати «образованої» мови, а народною користуватися тільки для творів популярних. Так почалась у Галичині сумна пора витворення мови-язичія, яке на довгий час заморозило тут розвиток літератури.

Зрештою, нічого нового в поглядах А. Петрушевича не було. Він тільки повторив середньовічні погляди на літературну мову, які панували довгий час і на Україні. Корінь цього уявлення йде від погляду на латинську мову як на єдино можливу мову науки. І хоч такі думки були звичайні в XVII—XVIII ст., для середини XIX ст. вони звучали кричущим анахронізмом (197).

Жертва фарсу

І. Вагилевич, відомий діяч «руської трійці», дуже скоро відійшов від українського літературного життя, знеохочений та знервований переслідуваннями, які на нього впали з боку

*Вагилевич Іван
(1811—1866) —
український письменник
та етнограф.
Писав вірші,
наукові розвідки.
Досліджував давню
українську літературу.*

духовних властей: Вагилевич переметнувся до поляків. Граф Борковський, один із львівських літераторів того часу, взяв Вагилевича до себе як компаньйона, дав йому квартиру, стіл, прислугу і все утримання, звелів пошити йому модну, елегантну одягу, дозволив говорити до себе «ти», водив його в театр, на бали, на літературні вечірки, в аристократичні товариства, рекомендував його вченим, місцевим та приїжджим як свого друга й чоловіка надзвичайно талановитого. Все це підлещувало самолюбству Вагилевича; при ньому дивувались із його знань та високих ідей, а поза очі сміялися й кепкували із засліпленого та наївного провінціала. Борковський своїм поведженням збив зовсім Вагилевича з пантелику, закрутив йому голову, набалакавши всякої всячини, що він геніальний чоловік, світоч із світочів, а ще красень із красенів, у якого закохані всі аристократки. Борковський настроїв усіх своїх знайомих, чоловіків і жінок так, що Вагилевич ні від кого не почув слова правди. В усіх товариствах ним забавлялись як блазнем.

Звісно, при такому становищі він покинув маловдячне українське віршування і почав писати польські вірші, але тим згубив, що мав, як поет український, водночас не дав нічого нового й поезії польській (241).

Могильницький Антін
(1811—1873) —
український
поет-романтик,
автор поеми
«Скит Манявський».

Виправив

Учителем російської літератури в Євгена Гребінки, як і в Гоголя, був професор, який настільки відстав від сучасних смаків, що спинився був на Хераскові та Державіні і тільки з ласки давав місце в історії російської літератури Карамзіну. Якось цей муж науки звелів учням скласти вірші на вільну тему. Гребінка подав учителю для жарту знаменитий «Вечерний звон» Козлова, видавши його за свій. Професор однак не помітив підміни і з найсерйознішим виглядом розглянув і виправив вірша як шкільну вправу, що викликало в учнів чимало зловтішань. Воістину, сприяють суспільному розвитку не тільки прогресивно настроєні люди, а й учені дурні, думка яких викликає зворотну реакцію (139).

Жертва власного жарту

Коли поет, автор поеми «Скит Манявський», А. Любич-Могилінський був ще гімназистом у Бучачі, до нього звернувся якийсь 23-літній учень бучацької школи і попросив написати привіт на іменини пані аптекаревої. Могилінський вирішив пожартувати із вусаня-школяра і виписав для нього уступ із космографії латинською мовою, де подавався опис світобудови. Той школяр, не розуміючи мови тексту, проголосив перед аптекаревою свою чудну гратуляцію і одержав від неї подарунка, бо й аптекарева латини не знала. Але промову випадково почули вчителі Могильницького, які прийшли на іменини і забавлялись у сусідній кімнаті. Щоб покарати жартуна, йому присудили всипати різок. Але гордий молодик не захотів піддатися карі, покинув Бучацьку гімназію і пішов пішки до Чернівців на Буковину, а звідти, також пішки, перейшов до Угорщини, де вчився в Кошицях та Пешті. Зрештою, немає лиха, щоб на добре не вийшло, — це допомогло поету здобути ґрунтовнішу освіту (154).

В усьому сумлінний учений

М. Максимович одружився на п'ятдесятому році життя. Поховавши незадовго до того батька й сестру, сумуючи за приятелем своїм — М. Гоголем, який несподівано закінчив свої дні, М. Максимович задумав покинути самотнє життя, уподобав собі панну, золотонішівську сусідку Марію Товбичеву, і 30 квітня 1853 року одружився. Цікаво, що, готуючись до такого акту, вчений поставився до нього аж засерйозно, проробивши перед цим докладні студії на тему: «Про недовигоду самотності, про значення одруження, про любов чоловіка до жінки, про покірливість і мовчазність дружини». Так науково, тижнів за шість до весілля, лагодився Максимович підійти до романтичного моменту свого життя (72).

Тарас Шевченко.
Портрет
Марії Максимович,
дружини
Михайла Максимовича.

Десяток чортів

Живучи в Петербурзі (40-і роки XIX ст.), П. Куліш близько зійшовся із редактором «Современника» П. Плетньовим. Якось сказав йому Куліш:

— Петре Олександровичу! От ви були наставником великого князя-наслідника. Чому ви не зробили з нього такого чоловіка, як самі, щоб у нас царював такий поступовий чоловік, як ви?

Вислухавши це, Плетньов аж розсердився:

— Ах ви мрійники! — сказав він. — Ви того не знаєте, що як я годину чи дві з ним бесідував, під дверима уже стояв десяток чортів, і він від мене переходив у їхні лабеті (158).

«Попсований губернатор»

Коли Т. Шевченко, вертаючись на волю, зупинивсь у Нижньому Новгороді, приїхав до нього з Москви знаменитий актор М. Щепкін. Губернатор Муравйов дозволив приятелям побачитися, але в своїй присутності. Уздрівши один одного, Шевченко і Щепкін кинулися в обійми і розплакались, як діти. Це так розжалобило губернатора, що той просльозився і сказав:

— Видно, ви і справді хороший чоловік, коли вас так зустрічають приятелі! — і з тими словами став і сам обіймати Шевченка.

Тоді Щепкін звернувся до Муравйова:

— Ваше превосходительство! Що це? Ви плачете... Так ви мені попсували всіх губернаторів!

Треба сказати, що Щепкін особливо прославився, граючи Горюхичого в «Ревізорі» М. Гоголя (210).

Легенди про Шевченка

Слава про Т. Шевченка розійшлася в українському народі ще за його життя, коли про поета було витворено багато легендарних оповідань, в яких його з'явлено за героя на зразок Морозенка, Нечая, Палія, Кармелюка та ін. Шевченкові надавалося в цих оповіданнях казкових рис, говорили про нього як про людину-характерника, тобто таку, що нібито має незвичайну силу. Після перевезення тіла поета в Канів, народилися легенди, що то не Шевченка там поховали, а когось іншого, сам поет живий; інші казали, що під час перевозу тіла справжнього Шевченка вкрали, а в могилі — підміна. Шевченкові приписували звільнення селян з кріпацтва і уперто переказували, що в могилі зарито ножі для майбутнього повстання проти панів, а в домовині сховано не тіло поета, а «списки на землю», що їх буцімто відібрав у панів Шевченко. Не дивно, що в народі встановилася традиція приходити на могилу поета й там молитися. Сучасники оповідають, що в середині XIX ст. вся Чернеча гора

була покрита стежками, які зрізнобіч збігалися до могили — вона стала святим місцем на Україні.

Ще цікавіші легенди витворилися у середовищі київських перекупок. Живучи в Києві (ще перед арештом), Шевченко любив навідуватися на базар і вступати в розмови з простим людом. А що одягнений він був у білий парусиновий костюм, то почали називати його «білим паном» і незабаром почали складати про нього й казки. Коли в 1847 році поета ув'язнили, між київським базарним людом пішов поговор, що «білого пана пани украли за те, що волю обіцяв». Посипалися й легенди: один вигадав, другий додав — і Шевченко почав виростати в міфічну постать. Коли ж Шевченко прибув до Києва в 1859 році, його дім облягли кумоньки, і пішов поговор, що приїхав «білий пан». Змінена зовнішність поета розчарувала жінок — вони говорили, що «це не він, а підміна», «пани когось іншого підставили за нього».

Коли ж Шевченка поховали в Каневі, київські сидухи відправилися процесією у Канів на богомілья до Шевченкової могили. Відтоді пішли чутки, що могила «добра на деякі слабості». Пізніше російський уряд поставив на могилі сторожу, щоб розганяти відвідувачів. Відтак київські сидухи почали розказувати, що Шевченко їздить по передмістях Києва «на білому коні» (147).

В пошуках визнання

Один із галицьких драматургів Гнат Якимович видав у Коломиї під оригінальним псевдонімом «Ъ, Ъ, Ъ» політично-історичну драму в 5-и діях «Роксолана». П'єсу було навіть виставлено в українському театрі. Гордий зі свого здобутку, автор вирішив зажити слави голоснішої і послав своє бездарне писання в дирекцію імператорських театрів у Петербург. В окремому додатку автор писав, що йому, «криме внутрєнного удовольствїя в прочом только гонєния от своих и чужих досвидчити лучилося». Про цю подію оголосила «Современная летопись» (додаток до «Московских ведомостей» за 1869 р.) і дописала від себе: «Хоч зворушує нас

будь-який відгук з рідної Червоної Русі, але, на біду, годі нам вволити волю Якимовича. Його «Роксолана» зовсім не драма, а просто лірична пісенька в діалогах, і ввести її на сцену не можна не тому, що написано її на галицько-волинському наріччі, а тому, що не відповідає вона ні одній із сценічних вимог, і немає в ній ні крихітки драматичної акції». З міністерства імператорського двору відповіли однак невдашливому шукачеві слави його ж таки стилем і на тому ж таки рівні, що, мовляв, «мова, якою він пише, — це галицько-русинська мова, одне з наріч російської мови, які за розпорядженням імператорського двору на сцену не допускаються». Драматорб однак не заспокоївся. В 1866 році він написав ще «Комедіодрама Буанарроті, або Завстиджена зависть», а через чотири роки видав у Станіславі черговий свій «шедевр»: «Одісей на острові Аета». Всі ці п'єси також було підписано своєрідним псевдонімом «Ъ, Ъ, Ъ» (156).

Дивна брошура

В 1866 році вийшла в Галичині у Львові дивна брошура. Називалася вона: «В один час научитися малорусину по-великорусски». Написав її один із стовпів галицького москвофільства Богдан Дідицький. Цікаво, що сам Б. Дідицький не зміг доладу вивчити російської мови проздовж цілого свого життя і писав дивовижною мішаниною мов: російської, української, церковнослов'янської і польської (154).

Жертва вигадки

П. Куліш був першим видавцем та редактором творів Марка Вовчка. Але незабаром приязнь між обома митцями переросла в неприязнь, більше того, П. Куліш пустив поголоску-наклеп, що буцімто «Народні оповідання» писала не Марко Вовчок, а вона разом із чоловіком Опанасом Марковичем — відомим українським етнографом. Після того в українському літературознавстві увійшло в традицію піддавати сумніву

авторство Марка Вовчка. Тільки після смерті письменниці розкрити загадку взявся літературознавець, видавець повного «Кобзаря» Т. Шевченка В. Доманицький. Дослідивши рукописи письменниці, він дійшов остаточного і переконливого висновку, що автором «Народних оповідань» та інших україномовних творів, підписаних псевдонімом Марко Вовчок, був не хто інший, як Марія Вілінська-Маркович. Свої висновки вчений опублікував у 1908 році в «Записках наукового товариства імені Т. Шевченка» (т. 84) і в журналі «Літературно-науковий вістник» (1908 — Кн. 1), тільки заголовки до оповідань Марка Вовчка, котрі редагував П. Куліш, вигадав сам редактор, авторські рукописи були без них. Сама Марко Вовчок авторства свого ніколи не обстоювала — була-бо гордою і не ганялася за марнотною славою, як багато хто із її колег (64).

«Украдене щастя» на аматорській сцені

П'єса І.Франка «Украдене щастя» користувалася завжди великою популярністю. Часом виставляли її і аматори. Під час однієї з вистав аматор у ролі Миколи так розпалився, що добре ogrів обухом напарника, котрий грав жандарма. Цей, замість падати, крикнув сердито:

— Ой, ой! Та бись, дурню, уважив трохи! Ми жартуєм, а він таки насправді гатить сокирою (95).

Хто в кого позичив?

У 80-х роках ХІХ ст. М. Кропивницький написав п'єсу «Доки сонце зійде, роса очі виїсть». На таку ж тему і в ту ж таки приблизно пору написав п'єсу «Не судилось» і М. Старицький. Подібність п'єс відіграла чималу роль у судовій справі, що повстала, коли один чорносотенний журналіст написав статтю, в якій назвав М. Старицького «драматургом-хищником». Суд виправдав М. Старицького, але причину збігу ситуацій в обох п'єсах не розгадано (184).

Майже анекдот

Якось Марко Кропивницький одержав від одного артиста, котрий його дуже образив, дезертирувавши серед сезону із трупи, таку телеграму: «Набридло орлові літати — шукаю рідного гнізда».

— Пролітайте мимо! — була відповідь (216).

III.

Свєржуха.

Адама не відали, а дідусь,
Тя і до роботи не відав!

Мені коли сі у нашому селі ^{Пішчарі} чуда Орлова
Я ще була поважна дівчина не дуже ти ще
пам'ятаєш, а була се від покійної матури —
першій царствувал! Вони були сиріти до Орлова,
миль об'їзди. Мила була їмні та Орлова
ішов у ту мати - висока, у червоному сити-
ку, всі горні шроби здвигал.

Коловник се давно помер; старинне село
во турецьких дубині, місцини, при марши
було, людиллового. Каравани на всі сімь кар-
ми, шогл до мурга вату тити, шравит, весели
и робити люди... титирі поважав, а шрва
шаділа і титировами. Він білімь шрва і
во мові.

Автограф
Марка Воачка.

Сам себе знищив

У 1873 році відомий галицький діяч та вчений Омелян Партицький зважився видати ч. I своєї збірки поезій під заголовком: «Поезії Омеляна Партицького». Випустивши це видання, він побачив, чи хтось звернув його увагу, що в один з віршів закрався через недогляд непристойний вислів. Це так вразило автора, що він знищив решту нерозпроданого видання і скуповував навіть примірники продані. Книжка відтак стала бібліографічним раритетом, деякі бібліографи твердили навіть, що її знищено зовсім, однак вона зрідка траплялася в антикварній торгівлі ще на початку ХХ ст. І хоч як поет О. Партицький не відбувся, він став відомим ученим-істориком, педагогом та видавцем, лишивши тут немеркнучі сліди. Довгий час редагував він часопис «Зоря», який збирав на своїх сторінках літературні сили усієї України (243).

Загадковий Михалко

У 1877 році до Львова приїхав польський емігрант Михайло Котурницький. Два тижні пробув він у готелі під прізвищем Станіслав Барабаш, буваючи в польських товариствах та гуртках. Мав він при собі і кілька листів до української молоді, зокрема І. Франка. Котурницький цих листів учасно не передав, зрештою, його заарештувала поліція. Це стало причиною арешту І. Франка й товаришів у 1877 році і довело до процесу, що глибоко позначився на долі І. Франка. Котурницького тоді засудили на три місяці в'язниці і зобов'язали виїхати із Австрії із заборонаю сюди повертатися. У Львів однак Котурницький їздити не перестав, а навіть видав тут у 1884 році під псевдонімом Михалко збірку українських віршів, друковану латинкою, — «Українки». У 80-х роках він виступав у польських газетах, але вже під прізвищем Борковський. Ще пізніше він дістав у Росії при якійсь залізничній цензорській посаді і називався вже Еразмом Кобилянським (243).

*Партицький Омелян
(1840—1895) —
український філолог,
історик і педагог,
видавець «Зорі»
і «Газети шкільної»,
підручників
і популярних книжечок
«Просвіти».*

Українські пісні французькою мовою

Після заборони української мови гурток аматорів, яким керували М. Старицький та М. Лисенко, зібрався влаштувати концерт із пісень різних народів, куди входили, звичайно, й українські народні пісні. Коли керівники гуртка, відповідальні за концерт, звернулися до цензури за дозволом, то виконання пісень усіма мовами було дозволено за винятком українських, бо ж, мовляв, такої мови «не було, нема і бути не може». Довелося українські пісні перекласти французькою мовою. Але як тільки зі сцени прозвучала пісня «Дощик, дощик» французькою мовою, в театрі знялася така буча, що охоронці порядку заборонили й французькі пісні, а організаторам концерту довелося давати пояснення (198).

Біда через збіг імен

Один із персонажів комедії Григорія Цеглинського «На добродійні цілі» мав випадково таке ж ім'я, яке носив відомий львівський діяч. Це відразу було помічено публікою, пішов поголос, що комедія — це особистий випад проти того добродія; справу було розголошено по газетах — обуренню не було меж. Автору не шкодували найдошкульніших докорів, а його твір не хотіли допускати на сцену (244).

Достойне примінення

В час одного ювілею Франкові піднесено було великого лаврового вінка. Він висів у нього, аж доки не було винайде-но ще одне для нього примінення: листки з величавого вінка почали йти до звичайного борщу. Від величного до смішного один крок, сказав Шекспір (249).

Таки повірив

Якось Л. Мартович та В. Стефаник їхали до залізничної станції, щоб дістатися до Коломиї, де обоє вчилися в гімназії. Був вечір і, схильний до жартів, Л. Мартович почав розказувати візникові Процю, що старий Стефаник, який мав приятеля чорта, дав синові в дорогу малесенького чортика, щоб той допомагав йому вчитися і вчителів обдурювати. Цілу дорогу Мартович дуже докладно описував Процеві характер, натуру і заняття малого чортика. Надійшла ніч, а коні доїхали до Прута, щоб переправитись убрід. Тут візник рішуче заявив, що коли хлопці не перехрестяться, і то тричі, він у воду не поїде. Мартович несамовитів з радості, що примусив-таки візника повірити такій байці, і хлопці змушені були перехреститися (204).

Література

1. АЙЗЕНШТОК І.

Вступна стаття
до кн. Г. Квітки-Основ'яненка
«Пан Халявський»,— Т. 3.—
ДВУ.— 1928.

2. АЙЗЕНШТОК І.

П. Гулак-Артемовський // Твори.—
К., 1930.

3. АЛ — А. В.

До біографії Т. Гр. Шевченка //
Зоря.— 1886.

4. АНДРІАНОВА Н.

Єрошенко — класик японської
літератури // Український
календар.—
Варшава, 1970.

5. Антологія української
поезії: Українська дожовтнева
поезія // Поезія XI — XVIII ст.—
К., 1984.— Т. 1.

6. БАЛАШІВНА К.

О. Шишацький-Ілліч // Зоря.—
Львів, 1888.

7. БАЛИКА Д.

Бібліотека в минулому.—
К., 1925.

8. БАРАБАН В.

Емануїл Козачинський
у Сербії //
Український календар.—
Варшава, 1970.

9. БАРВІНСЬКИЙ Б.

Гомер в галицькій літописі //
ЗНТШ (Записки наукового
товариства ім. Шевченка).—
Львів, 1913.—
Т. 117—118.

10. БАРВІНСЬКИЙ В.

Участь П. Куліша в підйомі
і розвитку народного
письменства в Галицькій
Україні //
ЛНВ (Літературно-науковий
вістник).—
Львів, 1922.— Кн. 4.

11. [БИГДАЙ А.]

Песни кубанских казаков,
собраны А. Бигдаем:
Изд. Кубанского статистического
комитета.—
1887.— Вып. II.

12. БИЛЕЦЬКИЙ Л. В.

Перетц. Некролог // ЗНТШ.—
Львів, 1937.— Т. 155.

13. БИЛЫК И.

Тревога над свежей могилой
Т. Г. Шевченка // Киевская
старина.—
1886.— Кн. 4.

14. БИЛИЛО Ц.

Споминки про д-ра
В. Александрова // Зоря.—
Львів, 1894.

15. БІЛОДІД І.

Творчий подвиг ученого // КРИМСЬКИЙ А. Твори: В 5 т.— К., 1972.— Т. 1.

16. БОГАЄВСЬКИЙ А.

Анатоль Свидницький у Миргороді // Література.— К., 1928.

17. БОЙКО І.

Українські літературні альманахи і збірники.— К., 1967.

18. БОРОДІН В.

Передмова // Факсимільне видання «Кобзаря» 1840 р.— К., 1974.

19. БРИК І.

Шевченкова поема «Іван Гус». Перша частина // ЗНТШ.— Львів, 1917.— Т. 119—120.

20. Буковинські общества руські // Буковина.— Чернівці, 1885.— Ч. 1.

21. В.

До біографії Митрофана Александровича (Митра Омельковича) // Зоря.— Львів, 1886.

22. ВАСИЛЕНКО М.

О. Бодяньський і його поетична творчість // Україна.— К., 1914.— Ч. 4.

23. ВАСИЛЬЧЕНКО С.

Мій шлях (Автобіографічні записки).— Твори: В 4 т.— К., 1960.— Т. 4.

24. ВИШЕНСЬКИЙ І.

Твори.— К., 1986.

25. ВІЛЬХІВСЬКИЙ Б.

Забутий письменник // Зоря.— Львів, 1887.

26. ВІЛЬХІВСЬКИЙ Б.

Нові українські книжки // Зоря.— Львів, 1889.

27. МАРКО ВОВЧОК.

Твори: В 4 т.— К., 1929.— Т. 4.

28. ВОЗНЯК М.

Причинки до студій над писаннями Л. Зизанія // ЗНТШ.— Львів, 1908.— Т. 83.

29. ВОЗНЯК М.

Українські драматичні вистави в Галичині // ЗНТШ.— Львів, 1909.— Т. 87.

30. Там же.— Т. 88.

31. ВОЗНЯК М.

До Історії українського театру в Галичині // ЗНТШ.— Львів, 1909.— Т. 90.

32. ВОЗНЯК М.

Рецензія на юнгу Третяка «В. Zaleski» // ЗНТШ.— Львів, 1911.— Т. 105.

33. ВОЗНЯК М.

Із зараня української преси в Галичині // ЗНТШ.— Львів, 1912.— Т. 111.

34. ВОЗНЯК М.

Початки української комедії // Україна.— К., 1914.— Кн. 1.

35. ВОЗНЯК М.

Два співаники XVIII ст. // ЗНТШ.— Львів, 1922.— Т. 133.

36. ВОЗНЯК М.
П. Куліш як редактор «Причепи»
Левицького // ЗНТШ.—
Львів, 1928.— Т. 148.
37. ГЛИНСЬКИЙ І.
Шекспір українською мовою //
Український календар.—
Варшава, 1964.
38. ГОРДИНСЬКИЙ Я.
Перша Хрестоматія з української
літератури // ЗНТШ.—
Львів, 1918.— Т. 125.
39. ГОРДИНСЬКИЙ Я.
Основанне греко-католицької
церкви в кн. Люкка в Італії //
Там же.
40. ГОРДИНСЬКИЙ Я.
«Владимир» Т. Прокоповича //
ЗНТШ.—
Львів, 1920.— Т. 130.
41. ГОРДИНСЬКИЙ Я.
«Владимир» Т. Прокоповича //
ЗНТШ.—
Львів, 1921.— Т. 131.
42. ГОРДИНСЬКИЙ Я.
«Милость божія», українська
драма з 1728 р. // ЗНТШ.—
Львів, 1927.— Т. 146.
43. ГОРДИНСЬКИЙ Я.
Кулішеві переклади драм
Шекспіра // ЗНТШ.—
Львів, 1928.— Т. 148.
44. ГОРЛЕНКО В.
Две поездки с Костомаровым //
Киевская старина.—
1886.— Кн. 1.
45. ГОРЛЕНКО В.
М. Макаровский // Южно-русские
очерки и портреты.— К., 1898.
46. ГОРЛЕНКО В.
Украина в изображении
французов //
Там же.
47. П. ГРАБ [овський].
Невідомі творці // Зоря.—
Львів, 1892.
48. П. ГРАБ [овський].
Дещо про Порфирія
Кореницького // Зоря.—
Львів, 1894.
49. П. Грабовський в документах,
спогадах та дослідженнях.—
К., 1965.
50. ГРИЩЕНКО О.
О. Плющ.—
Одеса, 1930.
51. ГРИНЧЕНКО Б.
Г. Барвінок // БАРВІНОК Г.
Оповідання з народних уст.—
К., 1902.
52. ГРИНЧЕНКОВА М.
Сивенький (В. Самійленко):
Спогади // Слово.— 1926.
53. ГРУШЕВСЬКИЙ М.
Іван Рудченко. Некролог // ЗНТШ.—
Львів, 1905.— Т. 68.
54. ГРУШЕВСЬКИЙ О.
З сорокових років // ЗНТШ.—
Львів, 1909.— Т. 89.
55. ГУЦЬ М.
Із фольклористичної спадщини
Євгенії Ярошинської //
Народні пісні з-над Дністра
в записах Євгенії Ярошинської.—
К., 1972.
56. ДАНИЛЕВСЬКИЙ Г.
Украинская старина // Сочинения.—
СПб., 1901.— Т. 21.

57. **ДЕЙ О.**
Пісня в житті І. Франка // Народні пісні у записах І. Франка.— Львів, 1966.
58. **ДЕЙ О.**
Вступна стаття // Словник українських псевдонімів.— К., 1969.
59. **ДЕЙ О.**
Словник українських псевдонімів.— К., 1969.
60. **ДЕЙ О.**
Володарка народної пісенної скарбниці // Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу.— К., 1971.
61. **ДЕЙ О., ПІНЧУК В.**
Дніпрова Чайка — збирач народних пісень // Народні пісні з голосу Дніпрові Чайки та в її записах.— К., 1974.
62. **ДЕХТЯРОВ П.**
Децо про К. Білшовського // Літ. Україна.— 1971.— № 61.
63. **ДОМАНИЦЬКИЙ В.**
Україніка в альбомі Н. Гербея // ЗНТШ.— Львів, 1908.— Т. 83.
64. **ДОМАНИЦЬКИЙ В.**
Авторство Марка Вовчка // ЗНТШ.— Львів, 1908.— Т. 84.
65. **ДОРОШКЕВИЧ О.**
Вступна стаття // САМІЙЛЕНКО В.
Вибрані твори.— К., 1926.
66. **ДРАГОМАНОВ М.**
Найстарші руські драматичні сцени // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство.— Львів, 1899.— Т. 1.
67. **ЄФРЕМОВ С.**
Дорогою синтезу // (ЗІФВ ВУАН) Записки історико-філологічного відділу ВУАН).— К., 1923.— Кн. 2—3.
68. **ЄФРЕМОВ С.**
Передмова до третього видання «Словника української мови» під ред. Б. Грінченка // Горно.— 1927.— Т. 2.
69. **ЄФРЕМОВ С.**
Карпенко-Карий.— К., 1924.
70. **ЖИТЕЦЬКИЙ І.**
Одруження І. Франка // Україна.— К., 1926.— Кн. 6.
71. **ЖИТЕЦЬКИЙ І.**
За часів студентства // САМІЙЛЕНКО В.
Вибрані твори.— К., 1926.
72. **ЖИТЕЦЬКИЙ І.**
Життя М. Максимовича // Україна.— 1927.— Кн. 6.
73. **ЗАГАЙКЕВИЧ М.**
Іван Франко і українська музика.— К., 1958.
74. **ЗАЙЦЕВ П.**
Перші українські поетеси XIX ст. // Наше минуле.— 1918.— Кн. 1.

75. **ЗАЙЦЕВ П.**
Спалена П. Гулак-Артемівським
поема // Наше минуле.—
1918.— Кн. 1.
76. **ЗАЙЦЕВ П.**
Листи Куліша
до Н. Ол. Білозерської //
Наше минуле.—
К., 1918.— Ч. 3.
77. Замітки літературні // Зоря.—
Львів, 1882.— Ч. 14.
78. Згадка літературна // Зоря.—
Львів, 1880.— Ч. 1—2.
79. **ЗЕРОВ М.**
Непривітаний співець //
ЩОГОЛЕВ Я.
Поезії.—
К., 1926.
80. **ЗЕРОВ М.**
Вступна стаття //
СВИДНИЦЬКИЙ А.
Оповідання.—
К., 1927.
81. Зоря.— Львів,
1891.— С. 178.
82. **ЗУБКОВСЬКИЙ І.**
Анатоль Свидницький
у Миргороді
(Із згадок його учнів) //
Література.—
К., 1928.
83. **КАСПРУК А.**
Передмова до кн.:
ЩОГОЛЕВ Я.
Поезії.—
К., 1958.
84. **КВЯТКОВСКИЙ А.**
Поэтический словарь.—
М., 1966.
85. Київські перекупки
і Шевченко // Зоря.—
Львів, 1882.
86. **КИРИЛЮК Є.**
Невідомий український
письменник // Вітчизна.—
1968.— № 5.
87. **КИРИЧИНСЬКИЙ О.**
Франко в Києві // Україна.—
К., 1926.— Кн. 6.
88. **КИРЧІВ Р.**
Дрібна бібліотека (1878—1880) //
Український календар.—
Варшава, 1968.
89. **КЛЕМЕНСОВ Д.**
Дещо з життя Т. Шевченка
в Раїмі // Зоря.—
Львів, 1891.
90. О. Кобилянська в критиці
та спогадах.—
К., 1963.
91. **КОВАЛЕНКО О.**
Українська муза //
Поетична антологія од початку
до наших днів.—
К., 1908.
92. **КОВАЛЪНСКІЙ Г.**
Жизнь Григорія Сковороды //
СКОВОРОДА Г.
Твори: В 2 т.—
К., 1961.— Т. 2.
93. **КОЗУБ З.**
Яків Кухаренко // Зоря.—
Львів, 1892.
94. **КОЗУБ С.**
Рід Михайла Коцюбинського
і його дитячий вік // Україна.—
К., 1928.— Кн. 3.

95. Комар.— Львів, 1900.— Нр. 14.
96. КОМАРОВ М.
Рецензія на «Ліру» М. Кононенка // Зоря.—
Львів, 1887.
97. КОНИСЬКИЙ О.
Нарубочий вік Т. Шевченка
до викупу з кріпацтва // ЗНТШ.—
Львів, 1894.— Т. 4.
98. КОНИСЬКИЙ О.
Тарас Шевченко в арешті // ЗНТШ.—
Львів, 1895.— Т. 5.
99. КОНИСЬКИЙ О.
Тарас Шевченко на першому
засланню // ЗНТШ.—
Львів, 1896.— Т. 11.
100. КОНИСЬКИЙ О.
Тарас Шевченко на другому
засланню // ЗНТШ.—
Львів, 1896.— Т. 13.
101. КОНИСЬКИЙ О.
Тарас Шевченко під час
перебування його в Петербурзі
(1858—1859) // ЗНТШ.—
Львів, 1896.— Т. 14.
102. КОНИСЬКИЙ О.
Тарас Шевченко під час
останньої його подорожі
на Україну // ЗНТШ.—
Львів, 1897.— Т. 15.
103. КОНИСЬКИЙ О.
Т. Шевченко в останні часи
свого життя // ЗНТШ.—
Львів, 1897.— Т. 16.
104. КОНИСЬКИЙ О.
Олександр Атанасієв
Чужбинський // Зоря.—
Львів, 1887.
105. КОСТАЩУК В.
40-річний ювілей літературної
творчості О. Кобилянської //
Україна.— К.,
1927.— Кн. 6.
106. КОСТЕНКО А.
Андрузький Георгій
Володимирович // Поети
пошевченківської доби.—
К., 1961.
107. КОСТОМАРОВ Н.
Автобіографія // Літературное
наследие.— СПб.,
1890.
108. І. Котляревський у критиці
і документах.—
К., 1959.
109. КОЦОВСЬКИЙ В.
Шашкевич, Головацький,
Вагилевич // Зоря.—
Львів, 1884.
110. КРЕВЕЦЬКИЙ І.
Початки преси на Україні // ЗНТШ.—
Львів, 1926.— Т. 144—145.
111. КРИМСЬКИЙ А.
Із спогадів щирою друга // КРИМСЬКИЙ А.
Твори: У 5 т.—
К., 1972.— Т. 2.
112. КРИМСЬКИЙ А.,
ЛЕВЧЕНКО М.
Знадоби до життєпису
С. Руданського.—
К., 1926.
113. КРОПИВНИЦЬКИЙ М.
Автобіографія // КРОПИВНИЦЬКИЙ М. Л.—
К., 1955.

114. ЛАЗАРЕВСЬКА К.
Передмова до т. 1 «Літопису
Самійла Величка».—
К., 1926.
115. ЛЕВ В.
І. Франко та польські
позитивісти // ЗНТШ.—
Львів, 1937.— Т. 155.
116. ЛЕВЧЕНКО М.
Передмова // Казки й оповідання
з Поділля.—
К., 1929.
117. ЛЕВЧЕНКО М.
Руданський і Костомаров //
ЗІФВ ВУАН.—
К., 1929.— Т. 25.
118. ЛЕПКИЙ Б.
Три портрети.—
Львів, 1937.
119. ЛОТОЦЬКИЙ О.
Сторінки минулого.—
Варшава, 1933.— Ч. 2.
120. ЛУКИЧ В.
Заборонені цензурою уступи
з Шевченкової поеми
«Катерина» //
Зоря.—
Львів, 1889.
121. ЛУКИЧ В.
Леонід Глібов // Зоря.—
Львів, 1891.
122. ЛУКИЧ В.
Перевіз домовини Т. Шевченка
через Київ до Канева // Зоря.—
Львів, 1894.
123. ЛУКИЧ В.
Огляд життя і діяльності
П. Ніщинського // Зоря.—
Львів, 1896.
124. ЛУКІЯНОВИЧ Д.
Спірні питання в житті
Федьковича // ЗНТШ.—
Львів, 1911.— Т. 104.
125. ЛУКІЯНОВИЧ Д.
Про Осипа-Юрія Федьковича //
Просвіта.—
Львів, 1913.
126. ЛУЦІВ Л.
А. Харамбашіч і Т. Шевченко //
ЗНТШ.—
Львів, 1937.— Т. 155.
127. ЛЮТИЙ І.
М. Коцюбинський і М. Кононенко //
Україна.—
К., 1926.— Кн. 1.
128. МАВРОДИН М.
Одно замечание по поводу «мыси»
или «мысли» // Труды отдела
древнерусской литературы.
М.; Л., 1958.
129. МАКОВЕЙ О.
Життєпис Осипа-Юрія
Гординського-Федьковича.—
Львів, 1911.
130. МАКОВЕЙ О.
І. Франко // Зоря.—
Львів, 1896.
131. МАРКОВИЧ Д.
Про О. Я. Кониського // ЛНВ.—
Львів, 1901.— Кн. 9.
132. МАРКОВСЬКИЙ М.
До питання про генезу «Енеїди»
І. Котляревського // ЗІФВ ВУАН.—
К., 1929.— Т. 25.
133. МАРКОВСЬКИЙ М.
«Лісова пісня» і «Тіні забутих
предків» // ЗНТШ.—
Львів, 1930.— Т. 99.

134. МАСЛОВ С.
Українська друкована книга
XVI—XVIII ст. //
К., 1925.
135. МАХНОВЕЦЬ Л.
Українські письменники //
Біо-біографічний словник:
У 6 т. — К., 1960. — Т. 1.
136. МАХНОВЕЦЬ Л.
Григорій Сковорода.—
К., 1972.
137. МИКОЛАЄВИЧ Я.
До життяписи Маркіяна
Шашкевича //
Зоря.— Львів, 1892.
138. МИКОЛАЄНКО М.
Подвиг // Літ. Україна.—
1963. — 10 груд.
139. МИХАЙЛОВ М.
Є. П. Гребінка // Хрестоматія
критичних матеріалів.—
К., 1940.
140. М. і В.
Устапіса в чужих виданнях //
Неділя.—
Львів, 1912. — Ч. 9.
141. МИЩЕНКО Л.
Маруся Чурай // Тридцять
українських поетес.—
К., 1968.
142. М. К.
Літературна спадщина після
В. Мови // Зоря.—
Львів, 1892.
143. МОГИЛЯНСЬКИЙ М.
Самійленко в 90-х роках //
САМІЙЛЕНКО В.
Вибр. твори.—
К., 1926.
144. МОЧУЛЬСЬКИЙ М.
М. Щепкін і Т. Шевченко //
ЛНВ.—
К., 1917. — Т. 57. — Кн. 2—3.
145. МОЧУЛЬСЬКИЙ М.
До генези й пояснення
«Інтродукції» до «Гайдамаків»
Т. Шевченка // ЗНТШ.—
Львів, 1922. — Т. 133.
146. МОЧУЛЬСЬКИЙ М.
Манжура // Україна.—
К., 1926. — Кн. 5.
147. Народні легенди
про Тараса Шевченка // Зоря.—
Львів, 1882.
148. Н. Д.
На Сыр-Дарье у ротного
командира // Киевская старина.—
1889. — Кн. 3.
149. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ І.
Автобіографія // Хрестоматія
критичних матеріалів.—
К., 1948. — Т. 2.
150. НУДЬГА Г.
Українська балада.—
К., 1964.
151. НУДЬГА Г.
Котляревський за рубезем //
Український календар. — Варшава,
1968.
152. НУДЬГА Г.
Творчість Степана Руданського
за межами України //
Український календар.—
Варшава, 1970.
153. ОГОНОВСЬКИЙ О.
М. Шашкевич, його життя
і діяльність // Зоря.—
Львів, 1887.

154. **ОГОНОВСЬКИЙ О.**
Історія літератури руської // Зоря.— Львів, 1887.
155. **ОГОНОВСЬКИЙ О.**
Історія літератури руської // Зоря.— Львів, 1888.
156. **ОГОНОВСЬКИЙ О.**
Історія літератури руської // Зоря.— Львів, 1889.
157. **ОГОНОВСЬКИЙ О.**
Історія літератури руської // Зоря.— Львів, 1891.
158. **ОГОНОВСЬКИЙ О.**
Історія літератури руської.— Львів, 1891. — Т. 3. — Ч. 1.
159. **ОДЕСИТ.**
Степан Васильович Руданський: Деякі знадобки до його біографії // Зоря.— Львів, 1886.
160. **ПАВЛИК М.**
Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р. // ЗНТШ.— Львів, 1900. — Т. 35—36.
161. {**ПАВЛИК М.**}
Ювілей 30-річної діяльності М. Павлика.— Львів, 1905.
162. **ПАСІЧИНСЬКИЙ І.**
Гірська співачка Теодора Гурко // Зоря.— Львів, 1883.
163. **ПАЧОВСЬКИЙ В.**
Любов Ю. Федьковича // Неділя.— Львів, 1912. — Ч. 34.
164. **ПЕРЕТЦ В.**
Історико-літературні дослідження.— СПб., 1902. — Т. 3.
165. **ПЕРЕТЦ В.**
Из лекцій по методике истории русской литературы.— К., 1914.
166. **ПЕРЕТЦ В.**
Исследования и материалы по истории украинской старинной литературы XVI—XVIII вв.— Л., 1926.
167. **ПЕТРАШ О.**
Руська трійця // К., 1972.
168. **ПИВОВАРОВ М., СИНГАЙВСЬКА Г., ФЕДОРИТЕНКО К.**
Українські письменники // Віо-бібліографічний словник.— К., 1963. — Т. 2.
169. **Пісні Купідона: Любовна поезія на Україні в XVI — поч. XIX ст.**— К., 1984.
170. *Poeci polskiego Baroku* // P/W.— Варшава, 1965. — Т. 1.
171. **НАТАЛКА ПОЛТАВКА.**
Роман В. Забіли // Зоря.— Львів, 1894.
172. **ПРОКОПІВ І.**
Газета для народних учителів // Український календар.— Варшава, 1968.
173. **ПЧІЛКА О.**
Автобіографічна замітка // Зоря.— Львів, 1888.

174. ПЧІЛКА О.
Автобіографія // ПЧІЛКА О.
Оповідання. — Рух. — 1930.
175. РАДЗИКЕВИЧ В.
Павлин Свенціцький.
Публіцистична, наукова
та літературна його діяльність // ЗНТШ. —
Львів, 1911. — Т. 101—103.
176. РЕВАКОВИЧ Т.
Антін Кобиллянський: Кілька
слів згадок // ЗНТШ. —
Львів, 1910. — Т. 94.
177. РИХЛИК Є.
Сава Чалий і Сава Цалинський
у польській літературі //
Збірник заходознавства. —
К., 1929.
178. РКЛИЦЬКИЙ М.
Із спогадів про П. Граба
та його добу // П. Грабовський
в документах, спогадах
та дослідженнях. —
К., 1965.
179. РУБАН В.
Предисловіе от издателя //
Пешеходца Василя
Григоровича-Барского
Плаки-Албова, уроженца
киевского, монаха антиохийского,
путешествие к Святым местам. —
СПб., 1800.
180. Степан Руданський //
Зоря. —
Львів, 1892.
181. РУДНИЦЬКИЙ М.
Письменники зблизка. — Львів,
1958. — Ч. 1. — 1959. — Ч. 2.
182. РУДНИЦЬКИЙ М.
Письменники зблизка. — Львів,
1964. — Ч. 3.
183. РУЛІН П.
І. Котляревський та театр
його часу // Рання українська
драма. —
Книгоспілка, б/р.
184. РУЛІН П.
Життя і творчість
М. Кропивницького //
КРОПИВНИЦЬКИЙ М.
Твори: В 7 т. —
К., 1929. — Т. 1.
185. РЯБЕНКО І.
Видавець творів Кобзаря //
Літ. Україна. —
1977. — № 20.
186. САВЧЕНКО Ф.
Козаччина у французькому
письменстві та козакофільство
Меріме // Україна. —
К., 1925. — Кн. 5.
187. САМІЙЛЕНКО В.
Автобіографія // Вибрані твори. —
К., 1926.
188. Сарнецький. Подсудок.
Очерк из Волинской хроники //
Киевская старина. —
1889. — Т. 27.
189. САХНО Л.
Від вогню — вогонь // Вітчизна. —
1968. — № 1.
190. СВЕНЦІЦЬКИЙ І.
Бібліографічний куріоз // ЗНТШ. —
Львів, 1907. — Т. 79.
191. СЕМАНЮК Н.
Черемшина // Спогади
про Черемшину. —
Львів, 1958.

192. СИДОРЕНКО І.
Передмова // П. Сталь.—
Марко Вовчок. — Маруся.—
Братіслава, 1965.
193. СІМОВИЧ В.
І. Франко.—
Львів, 1941.
194. СІНЬКО Г.
Любов Яновська.—
К., 1962.
195. СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ С.
Ізидор Воробкевич // Зоря.—
Львів, 1887.
196. СМОТРИЦЬКИЙ М.
Грамматика.
Факсимільне видання.—
К., 1979.
197. СОЗАНСЬКИЙ І.
З літературної спадщини
В. Ільницького // ЗНТШ.—
Львів, 1905. — Т. 66.
198. СОКИРКО Л.
Михайло Старицький.—
К., 1960.
199. СРЕЗНЕВСЬКИЙ В.
Климовський-Климов,
«козак-стихотворец»
и два его сочинения.—
Харків, 1905.
200. СТАРИЦЬКИЙ М.
Остання ніч //
СТАРИЦЬКИЙ М.
Твори: У 8 т.—
К., 1964. — Т. 5.
201. СТЕЛЛЕЦЬКИЙ Г.
Н. М. Кибальчич
(Наталка Полтавка).
Некролог // Наше минуле.—
К., 1919. — Ч. 1—2.
202. СТЕЛЬМАШЕНКО М.
Политическая деятельность
П. Скарги.—
К., 1902.
203. СТЕПОВИК І.
Матеріали до життєписи
Олександра Корсуна // Зоря.—
Львів, 1892.
204. СТЕФАНИК В.
Автобіографія //
СТЕФАНИК В.
Твори: В 3 т.—
К., 1953. — Т. 2.
205. СТЕШЕНКО І.
О. Стороженко // ЗНТШ.—
Львів, 1901.— Т. 43.
206. СТЕШЕНКО І.
Життя і твори Т. Шевченка //
ЗНТШ. — Львів, 1917.—
Т. 119—120.
207. СТОРОЖЕНКО Н.
Два епізода из следовательской
деятельности Алексея Петровича
Стороженко // Киевская старина.—
1884. — Кн. 12.
208. СТОРОЖЕНКО Н.
Первые четыре года ссылки
Т. Шевченко // Киевская старина.—
1889. — Кн. 2.
209. Олекса Стороженко //
Правда.— Львів, 1875.
210. Стріча Щепкіна
з Шевченком // Зоря.—
Львів, 1889.
211. СТУДИНСЬКИЙ К.
Матеріали до історії
культурного життя в Галичині.—
Львів, 1920. — Українсько-руський
архів.— Т. 13—14.

212. **СТУДИНСЬКИЙ К.**
Слідами П. Куліша // ЗНТШ.—
Львів, 1928. — Т. 148.
213. **СТУДИНСЬКИЙ К.**
Наукове товариство ім. Шевченка
у Львові (1873—1928) // ЗНТШ.—
Львів, 1929. — Т. 150.
214. **СТУДИНСЬКИЙ К.**
Галичани в гостині
у М. Максимовича (1872) //
ЗНТШ.—
Львів, 1935. — Т. 153.
215. **СУМЦОВ М.**
Старі зразки української
народної словесності.—
Харків, 1910.
216. **СУСЛОВ О.**
М. Кропивницький: Спогади //
Україна.—
1928. — Кн. 3.
217. **ТЕРШАКОВЕЦЬ М.**
Про наклад «Русалки
Дністрової» // ЗНТШ.—
Львів, 1912. — Т. 108.
218. **ТОБІЛЕВИЧ С.**
Тернистим шляхом // Україна.—
1926. — Кн. 1.
219. **ТОБІЛЕВИЧ С.**
Життя І. Тобілевича //
ТОБІЛЕВИЧ І.
Твори: У 6 т.—
Х.,— К., 1931. — Т. 6.
220. **ТОБІЛЕВИЧ С.**
Мої стежки та зустрічі.—
К., 1957.
221. **ТОМАШІВСЬКИЙ С.**
Матеріали до історії Галичини //
Жерела до історії України-Руси.—
Львів, 1898.— Т. 4.
222. Тридцять українських
поетес // Антологія.—
К., 1968.
223. **ТРОФИМУК М.**
Антін Крушельницький //
Український календар.—
Варшава, 1968.
224. **ТУЛУБ О.**
Невідомий твір Лесі Українки
«Пізно» // Література.— К., 1928.
225. **ТУЛУБ О.**
«Мальований стовп» Л. Глібова //
Там же.
226. **УКРАЇНЕЦЬ.**
Михайло Старицький // Зоря.—
Львів, 1892.
227. **ЛЕСЯ УКРАЇНКА.**
Документи і матеріали.—
К., 1971.
228. Українська загальна
енциклопедія.—
Львів, б/р. — Т. 2.
229. Там же. — Т. 3.
230. Українська поезія XVI ст.—
К., 1987.
231. **ФЕДЬКОВИЧ О.**
Писання.—
Львів, 1902. — Т. 1.
232. **ФІЛЬ Ю.**
До біографії й творчості
М. Коцюбинського // Україна.—
К., 1926. — Кн. 1.
233. **ФРАНКО І.**
Т. Шевченко // Зоря.—
Львів, 1891.
234. **ФРАНКО І.**
Зів'яле листя // Зоря.—
Львів, 1891.

235. ФРАНКО І.
Німець-українофіл // Зоря.—
Львів, 1892.
236. ФРАНКО І.
Писання І. Котляревського
в Галичині // ЗНТШ.—
Львів, 1898. — Т. 26.
237. ФРАНКО І.
Галицький «Москаль чарівник» //
ЗНТШ.—
Львів, 1899. — Т. 27.
238. ФРАНКО І.
Король балагулів // ЗНТШ.—
Львів, 1904. — Т. 57.
239. ФРАНКО І.
Кінцеві записки в староруських
рукописах //
ЗНТШ.—
Львів, 1907. — Т. 74.
240. ФРАНКО І.
Записки проти книгокрадів
у старих книгах
та рукописах.—
Там же. — Т. 77.
241. ФРАНКО І.
До біографії Івана Вагилевича //
ЗНТШ.—
Львів, 1907. — Т. 79.
242. ФРАНКО І.
Теорія і розвій історії
літератури // ЗНТШ.—
Львів, 1909. — Т. 89.
243. ФРАНКО І.
Нарис історії українсько-руської
літератури.—
Львів, 1910.
244. ФРАНКО І.
Молода Україна.—
Львів, 1910.
245. ФРАНКО І.
Причинки до автобіографії //
Неділя.—
1912. — Ч. 8.
246. ФРАНКО І.
Азбучна війна в Галичині,
1859 р.: Нові матеріали //
Українсько-руський архів.—
Львів, 1912.— Т. 8.
247. ФРАНКО І.
Азбучний спір (війна)
в Галичині, 1859 // ЗНТШ.—
Львів, 1913. —
Т. 114—116.
248. ФРАНКО І.
Переклади //
ФРАНКО І. Твори: В 50 т.—
К., 1977—1978. —
Т. 8—13.
249. ФРАНКО П.
І. Франко зблизка.—
Львів, 1937.
250. ХОМ'ЯК М.
Наталка Кобринська //
Український календар.—
Варшава, 1970.
251. ХРАЩЕВСЬКИЙ М.
Ст. Руданський в оповіданнях
своїх родичів та інших людей //
ЗІФВ ВУАН.—
К., 1929. — Т. 25.
252. ЦИБАНЬОВА О.
Літопис життя і творчості
І. Карпенка-Карого.—
К., 1967.
253. ЦУРКОВСЬКИЙ Е.
Причинок до біографії
О. Федьковича // Зоря.—
Львів, 1888.

254. **ЧАЙЧЕНКО В.**
Г. Зінківський // **ЗІНКІВСЬКИЙ Т.**
Твори: У 2 т.—
Львів, 1893. — Т. 1.
255. **ЧАПЛЯ В.**
Сонет в українській поезії:
Історико-теоретичний нарис.—
Харків; Одеса, 1930.
256. **ЧАРНЕЦЬКИЙ С.**
Перший драматичний конкурс
на Галицькій Україні // Неділя.—
Львів, 1912. — Ч. 44.
257. **ЧЕРКАСЬКИЙ В.**
Панас Мирний. Біографія.—
К., 1973.
258. **ШЕВЧУК В.**
Співці з Київського Парнасу.
Киево-чернігівський осередок
поезії XVII—XVIII ст. //
Наука і культура.—
К., 1980.
259. **ШЕВЧУК В.**
Співці музи Роксоланової
в Києві // Сузір'я.—
1982. — Вип. 16.
260. **ШЕВЧУК В.**
Загадкові пісні з рукопису
Грядилевича // Київ.—
1984. — № 1.
261. **ШЕВЧУК В.**
Співець Роксоланії //
Наука і культура.—
К., 1985.
262. **ШЕВЧУК В.**
Пісні крилатого зухвальця.
Любовна лірика на Україні
в XVI—XVIII ст. //
Київ. — 1985. — № 2.
263. **ШЕВЧУК В.**
Загадка літопису С. Величка //
Наука і культура.— К., 1986.
264. **ШЕВЧУК В.**
Акростихові поети // Українська
літературна енциклопедія.—
К., 1988. — Т. 1.
265. **ШКОЛИЧЕНКО М.**
Оповідання про Т. Шевченка
(З народних уст) // Зоря.—
Львів, 1892.
266. **ШИРОЦЬКИЙ К.**
Ифіка Герополітика //
Наше минуле.—
1918. — Кн. 1.
267. **ЩЕГЛОВА С.**
Богогласник.—
К., 1918.
268. **ШРЕЄР-ТКАЧЕНКО О.**
Сковорода-музикант.—
К., 1972.
269. **ЩУРАТ В.**
Христос Пасхон. Львівські
віршовані діалоги в 1630 р. //
ЗНТШ.—
Львів, 1913. — Т. 117—118.
270. **ЩУРАТ В.**
Вибрані праці.—
К., 1963.
271. **ЯКУБОВСЬКИЙ Б.**
Творчий шлях Лесі Українки //
ЛЕСЯ УКРАЇНКА.
Твори: В 12 т.—
К., 1927.— Т. 1.
272. **ЯНОВСЬКА Л.**
Автобіографія //
ЯНОВСЬКА Л.
Твори: В 3 т.—
К., 1930. — Т. 1.

З М І С Т

<i>Передмова</i>	5
<i>Що, коли і як?</i>	9
<i>Книга — вічне джерело</i>	37
<i>Перші і вперше</i>	67
<i>Наші Атеней</i>	87
<i>Батьки і діти</i>	115
<i>Як воно починалося</i>	137
<i>Цікаві ситуації. Портрети письменників</i>	159
<i>Непередбачені зустрічі</i>	255
<i>Страчена сила</i>	283
<i>Як вони писали. Життя творів</i>	295
<i>За горами і з-за гір</i>	337
<i>З піснею на вустах</i>	357
<i>На службі в інших муз</i>	379
<i>У світі псевдонімів</i>	403
<i>Літературні загадки та курйози</i>	413
<i>Література</i>	431

Литературно-художественное
издание

ШЕВЧУК
ВАЛЕРИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ

ИЗ ВЕРШИН И НИЗИН

Книга интересных фактов
из истории украинской
литературы

Серия «Занимательное
литературоведение»

Киев, издательство
художественной литературы
«Дніпро»

На украинском языке

Художње оформлення
І. М. Гаврилюка
Художній редактор
С. П. Савицький
Технічні редактори
Т. М. Мацапура,
Л. М. Смолянюк
Коректори
В. Ф. Котляревська,
Н. І. Прохоренко,
Л. К. Таланова

ИБ № 4834

Здано до складання 13.12.89.

Підписано до друку 20.06.90.

БФ 39168. Формат 70 × 100 ¹/₃₂.

Папір друк. № 1.

Гарнітура Тип Таймс.

Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 18,2.

Умовн. фарбовідб. 36,563.

Обл.-вид. арк. 19,266.

Тираж 20 000 пр.

Зам. 9—357. Ціна 1 крб. 40к.

*Видавництво художньої літератури
«Дніпро». 252 601, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.*

*Київська книжкова фабрика
«Жовтень». 252 053, Київ,
вул. Артема, 25.*